

ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ

Η Αποτυχημένη Ιδέα Που Ποτέ Δεν Πεθαίνει

Πρώτη έκδοση 2019
από το Ινστιτούτο Οικονομικών Υποθέσεων
(Institute of Economic Affairs)
τίτλος: Socialism: The failed idea that never dies
ISBN: 978-0-255-36771-4

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
Φιλελεύθερος

Δεύτερη έκδοση
Τίτλος: Σοσιαλισμός
Συγγραφέας: Κρίστιαν Νίμιτς
Φιλελεύθερος Τύπος Α.Ε., Αθήνα, Ιανουάριος 2020
Μετάφραση: Φωτεινή Δασκαλάκη
Επιμέλεια: Ξενοφών Μπαμιατζόγλου
Εξώφυλλο: Γιώργος Μίκροβας
Σελιδοποίηση: Όλγα Μαρία Βακόλα
ISBN: 978-618-5431-18-1

ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ

Η Αποτυχημένη Ιδέα Που Ποτέ Δεν Πεθαίνει

Κρίστιαν Νίμιτς

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σχετικά με τον Συγγραφέα.....	9
Σύνοψη	10
Πίνακες και Διαγράμματα.....	15
1. Η Διαχρονική Γοητεία του Σοσιαλισμού.....	17
Εισαγωγή: ο σοσιαλισμός είναι δημοφιλής.....	17
Το εύρος της διάδοσης των σοσιαλιστικών παραδοχών.....	25
Σοσιαλισμός και σοσιαλδημοκρατία.....	29
Ένας τεμπέλικος αχυράνθρωπος.....	33
Όχι ότι δεν έγιναν προσπάθειες.....	41
Οι αχυράνθρωποι που κάποτε ήταν ζωντανοί.....	55
2. Η Σοβιετική Ένωση Επί Στάλιν: «Ένα Ολόκληρο Έθνος Βάδισε Πίσω Από Ένα Όραμα»	59
Σοβιετικός σοσιαλισμός.....	59
Οι προσκυντές του Στάλιν.....	62
Απομεινάρια της σοβιετικής απολογητικής σήμερα.....	76
Συμπέρασμα.....	81
3. Η Κίνα Επί Μάο Τσε-Τουνγκ: «Ένα Επαναστατικό Καθεστώς Πρέπει Να Απαλλαγεί Από Έναν Ορισμένο Αριθμό Ατόμων Που Το Απειλούν».....	86
Μαοϊκός σοσιαλισμός.....	86
Οι προσκυντές του Μάο.....	87
Απομεινάρια της μαοϊκής απολογητικής σήμερα.....	94
Συμπέρασμα.....	96
4. Η Κούβα Επί Φιντέλ Κάστρο: «Η Απαρχή Της Δημιουργίας Του Νέου Ανθρώπου».....	97
¡Hasta Siempre, Comandante!.....	97
Οι προσκυντές του Κάστρο.....	100
Γιατί διαφέρει η Κούβα;.....	105

5. Η Βόρεια Κορέα Υπό Τον Κιμ Ιλ Σουνγκ: «Περισσότερο Μεσσίας Παρά Δικτάτορας»...	108
Βορειοκορεατικός σοσιαλισμός	108
Οι προσκυντές του Κιμ Ιλ Σουνγκ	109
Απομεινάρια της βορειοκορεατικής απολογητικής σήμερα	117
6. Η Καμπότζη Επί Ερυθρών Χμερ: «Το Βασίλειο Της Δικαιοσύνης»	123
7. Η Αλβανία Επί Ενβέρ Χότζα «Η Εργατική Τάξη Στην Εξουσία»	138
8. Η Ανατολική Γερμανία Επί ΕΣΚΓ: «Η Οργανωμένη Δύναμη Της Εργατικής Τάξης». 143	
Ανατολικογερμανικός σοσιαλισμός	143
Δυτικοί θαυμαστές της ΛΔΓ: τα πρώτα χρόνια.....	147
Δυτικοί θαυμαστές της ΛΔΓ: τα κατοπινά χρόνια	152
Απομεινάρια της ανατολικογερμανικής απολογητικής σήμερα	157
Μία σημείωση για τον αναθεωρητισμό υπέρ της ΛΔΓ	161
9. Η Βενεζουέλα επί Ούγκο Τσάβες: «Ένας διαφορετικός και καλύτερος τρόπος να γίνονται τα πράγματα. Λέγεται Σοσιαλισμός»	165
Ο σοσιαλισμός του εικοστού-πρώτου αιώνα	165
Οι προσκυντές του Τσάβες	176
Μετά το ζενίθ.....	181
Η ολοκλήρωση του κύκλου.....	185
Τα επακόλουθα: μη πραγματικός σοσιαλισμός – ξανά	189
10 Γιατί Επιμένουν Οι Σοσιαλιστικές Ιδέες	193
Το μοντέλο του κοινωνικού δαισθητισμού του Χάιντ και η θεωρία του «ορθολογικού ανορθολογισμού» του Κάπλαν.....	193
Διαισθητικός αντικαπιταλισμός ή αντικαπιταλισμός ως προεπιλεγμένη θέση	206
Η πλάνη του Γκάρι Λίνκερ	213
Συμπέρασμα.....	217
11 Επίλογος Μια Εναλλακτική Ιστορία: Ο Πραγματικός Σοσιαλισμός Δοκιμάζεται	226
Βιβλιογραφία	266

Η κόκκινη σημαία του διεθνούς Σοσιαλισμού κυματίζει στο παλάτι και σε όλα τα δημόσια κτήρια του Βερολίνου. [...] Τα μακρά χρόνια μόχθου και αγώνα για τον ενάρετο σκοπό του λαού τώρα στέφονται με επιτυχία. Το παλιό σάπιο καθεστώς, με το [...] σύστημά του που λεηλατούσε την εργατική τάξη, έχει καταρρεύσει. Και προς όφελος των παιδιών μου, και των παιδιών των παιδιών μου, σκοπεύω να συγγράψω ταπεινά μία μικρή αφήγηση για την αρχή αυτής της νέας εποχής όπου βασιλεύουν η αδελφοσύνη και η καθολική φιλανθρωπία.

Όγκεν Ρίχτερ [Eugen Richter]

Εικόνες του Σοσιαλιστικού Μέλλοντος (1893: Κεφάλαιο 1)

Μόλις δόθηκε εντολή να μειωθούν οι μερίδες ψωμιού ολόκληρου του πληθυσμού κατά το ήμισυ και να καταργηθούν εντελώς οι μερίδες κρέατος. [...] Θεωρώ ότι στο εξής δεν θα μπορώ πλέον να κάνω πλήρη καταγραφή των γεγονότων. Η ημέρα των δώδεκα ωρών θα τεθεί σε ισχύ από αύριο, οπότε δεν θα έχω πολύ χρόνο για να γράψω. [...] Παρατηρώ ότι αντιμετωπίζομαι με τέτοια αυξανόμενη υποψία, που μπορεί να γίνει έρευνα και τα χαρτιά μου να κατασχεθούν ανά πάσα στιγμή.

Όγκεν Ρίχτερ,

Εικόνες του Σοσιαλιστικού Μέλλοντος (1893: Κεφάλαιο 32)

ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ

Ο Δρ Κρίστιαν Νίμιτς [Kristian Niemietz] είναι επικεφαλής του Τμήματος Πολιτικής Οικονομίας στο *Institute of Economic Affairs*. Σπούδασε οικονομικά στο Πανεπιστήμιο Χούμπολτ του Βερολίνου και στο Πανεπιστήμιο της Σαλαμάνκα, και πολιτική οικονομία στο Βασιλικό Κολλέγιο του Λονδίνου. Ο Κρίστιαν εργάστηκε παλαιότερα στο Ινστιτούτο για την Ελεύθερη Επιχειρηματικότητα (IUF) με έδρα το Βερολίνο και δίδασκε οικονομικά στο Βασιλικό Κολλέγιο του Λονδίνου [University College London]. Είναι ο συγγραφέας των βιβλίων *A New Understanding of Poverty* (2011), *Redefining the Poverty Debate* (2012), και *Universal Healthcare Without the NHS* (2016).

ΣΥΝΟΨΗ

Ο σοσιαλισμός είναι δημοφιλής στο Ηνωμένο Βασίλειο – όχι μόνο μεταξύ των φοιτητών, αλλά και μεταξύ των ανθρώπων στα 30 και στα 40 τους. Αυτό επιβεβαιώνουν η μία έρευνα μετά την άλλη. Οι έρευνες δείχνουν επίσης ότι η υποστήριξη του σοσιαλισμού σε γενικές γραμμές συνδυάζεται με την υποστήριξη ενός ευρέος φάσματος πολιτικών που θα μπορούσαν εύλογα να χαρακτηριστούν σοσιαλιστικές.

Περιέργως, η υποστήριξη του σοσιαλισμού ως αφηρημένη έννοια δεν συνδυάζεται με θετικές απόψεις για οποιοδήποτε πραγματικό παράδειγμα, σύγχρονο ή ιστορικό, ενός σοσιαλιστικού συστήματος σε δράση. Τα άτομα που εξιδανικεύουν, για παράδειγμα, τις πρώην χώρες του Συμφώνου της Βαρσοβίας, την Κίνα του Μάο, το Βόρειο Βιετνάμ ή τη Βόρεια Κορέα, αποτελούν μία μικρή μειονότητα στη Βρετανία σήμερα. Οι σοσιαλιστές έχουν αποστασιοποιηθεί επιτυχώς από τις τουλάχιστον δύο ντουζίνες αποτυχημένες προσπάθειες οικοδόμησης μίας σοσιαλιστικής κοινωνίας. Ο ισχυρισμός τους ότι τα συστήματα αυτά δεν ήταν ποτέ «πραγματικά» σοσιαλιστικά, αλλά παραδείγματα διαστρέβλωσης του σοσιαλιστικού ιδεώδους, αποτελεί πλέον επικρατούσα άποψη. Σήμερα, το να αναφέρει κάποιος τις αποτυχίες, για παράδειγμα, της πρώην Σοβιετικής Ένωσης σε έναν σύγχρονο σοσιαλιστή θεωρείται χονδροειδές και άξεστο.

Ωστόσο, ενώ οι σοσιαλιστές αποστασιοποιούνται από σύγχρονα και ιστορικά παραδείγματα του σοσιαλισμού, συνήθως δυσκολεύονται να εξηγήσουν τι ακριβώς θα έκαναν διαφορετικά. Οι σοσιαλιστές τείνουν να καταφεύγουν στις αφαιρέσεις και να μιλούν για υψηλές προσδοκίες, όχι για απτά θεσμικά χαρακτηριστικά. Αυτές οι προσδοκίες (για παράδειγμα, ο «εκδημοκρατισμός της οικονομίας»), ωστόσο, δεν αποτελούν κάτι καινούργιο. Οι ίδιες προσδοκίες κινητοποιήσαν παλαιότερα σοσιαλιστικά κινήματα. Ο σοσιαλισμός δεν εκπλήρωσε ποτέ αυτές τις προσδοκίες, αυτό όμως δεν οφείλεται σε έλλειψη προσπάθειας.

Το υπερασπιστικό επιχείρημα του μη πραγματικού σοσιαλισμού χρησιμοποιείται πάντα εκ των υστέρων, όταν δηλαδή ένα σοσιαλιστικό πείραμα έχει ήδη απαξιωθεί ευρέως. Όσο ένα σοσιαλιστικό πείραμα βρίσκεται στην ακμή του, σχεδόν κανείς δεν αμφισβητεί τα σοσιαλιστικά διαπιστευτήριά του. Αντιθέτως, σχεδόν όλα τα σοσιαλιστικά καθεστώτα έχουν περάσει έναν «μήνα του μέλιτος», κατά τη διάρκεια του οποίου εγκωμιάζονται με ενθουσιασμό και προβάλλονται ως πρότυπα από πολλούς εξέχοντες δυτικούς διανοούμενους. Μόνο κατόπιν εορτής (π.χ. όταν αρχίσουν πλέον να αποτελούν ντροπή για το σοσιαλιστικό κίνημα) η εκδοχή τους για τον σοσιαλισμό επαναπροσδιορίζεται εκ των υστέρων ως «μη πραγματική».

Αυτό το μοτίβο ξεκίνησε τη δεκαετία του 1930, όταν χιλιάδες δυτικοί διανοούμενοι πραγματοποιούσαν πολιτικά προσκυνήματα στη Σοβιετική Ένωση. Παρότι οι φρικαλεότητες αυτού του καθεστώτος ήταν ευρέως γνωστές –ή τουλάχιστον μπορούσε κανείς να τις πληροφορηθεί– στη Δύση, η Σοβιετική Ένωση παρουσιάζοταν συνήθως ως μία νεοσύστατη λαϊκή δημοκρατία όπου τον έλεγχο είχαν οι εργάτες. Όταν η «σταλινομανία» έπαψε αργότερα να είναι της μόδας, οι περισσότεροι δυτικοί θαυμαστές του Στάλιν δεν αποκύρυσαν επισήμως τις θέσεις τους, απλώς σιώπησαν.

Το ίδιο συνέβη και πάλι τη δεκαετία του 1960, μόνο που αυτή τη φορά, η Κούβα, το Βόρειο Βιετνάμ και, κυρίως, η Κίνα του Μάο, έγιναν οι ουτοπίες της μόδας. Αντιπλώντας το παλαιότερο κύμα προσκυνημάτων στη Σοβιετική Ένωση, ορδές δυτικών διανοούμενων συνέρρεαν σε αυτά τα μέρη και επέστρεφαν γεμάτες θαυμασμό. Οι νέες ουτοπίες παρουσιάστηκαν ως εναλλακτική λύση έναντι του δυτικού καπιταλισμού από τη μία, αλλά και του απαξιωμένου σοσιαλισμού της Σοβιετικής Ένωσης και των συμμάχων της από την άλλη. Η έκφραση «αυτή η φορά θα είναι εντελώς διαφορετική» δεν είναι καθόλου καινούργια. Από τη δεκαετία του 1960, οι δυτικοί διανοούμενοι έχουν ορίσει ρητά κάθε νέο σοσιαλιστικό πείραμα σε αντιδιαστολή με προηγούμενες, αποτυχημένες απόπειρες.

Όταν η Κούβα, το Βιετνάμ, και η Κίνα του Μάο έπαψαν να είναι στη μόδα τη δεκαετία του 1970, τη θέση τους πήραν η Αλβανία και η Καμπότζη. Η κλίμακα των προσκυνημάτων ήταν μικροσκοπική αυτή τη φορά, το βασικό μοτίβο όμως παρέμενε ίδιο. Οι δυτικοί θαυμαστές ισχυρίζονταν ότι ενώ παλαιότερα σοσιαλιστικά πειράματα είχαν διαφθαρεί, αυτή τη φορά θα αναδυόταν μία γνήσια δημοκρατία εργατών και αγροτών. Λόγω του ακραίου απομονωτισμού τους, αυτές οι χώρες δεν είχαν «μολυνθεί» από σχέσεις με απαξιωμένες εκδοχές του σοσιαλισμού.

Τα δύο πιο προφανή φυσικά πειράματα του σοσιαλισμού ήταν η διαίρεση της Κορέας και της Γερμανίας σε ένα σοσιαλιστικό και ένα γενικότερα καπιταλιστικό τμήμα. Είναι σαφές σήμερα ότι αυτά τα πειράματα έχουν οδηγήσει σε οριστικά συμπεράσματα – αλλά αυτό δεν ήταν πάντα τόσο σαφές, και όσο η υπόθεση δεν είχε τελεσιδικήσει, πολλοί Δυτικοί διανοούμενοι έβλεπαν με συμπάθεια τα σοσιαλιστικά και όχι τα καπιταλιστικά τμήματα αυτών των χωρών.

Το πιο πρόσφατο παράδειγμα του μοτίβου που περιγράφεται παραπάνω –ενθουσιώδης υποστήριξη ακολουθούμενη από αναδρομική αποκήρυξη– αποτελεί η Βενεζουέλα. Η «βενεζουελομανία» ξεκίνησε γύρω στο 2005, και για άλλη μία φορά ο κεντρικός ισχυρισμός ήταν ότι αυτή η φορά θα ήταν εντελώς διαφορετική. Ο «σοσιαλισμός του 21ου αιώνα» θα ήταν ένας δημοκρατικός σοσιαλισμός από κάτω προς τα πάνω, που δε θα είχε τίποτα κοινό με τον αυταρχικό σοσιαλισμό του παρελθόντος. Σύντομα η Βενεζουέλα πνιγόταν στους δυτικούς προσκυνητές. Με τη βύθιση όμως της Βενεζουέλας στο οικονομικό χάος, τις πολιτικές αναταραχές και τον αυταρχισμό, η «βενεζουελομανία» άρχισε να ξεθωριάζει λίγο καιρό μετά τον θάνατο του Τσάβες. Έπειτα από μία περίοδο σιωπής, οι δυτικοί σοσιαλιστές άρχισαν να αμφισβητούν ρητώς τα σοσιαλιστικά διαπιστευτήρια του τσαβισμού. Η Βενεζουέλα προστέθηκε σε μία μεγάλη λίστα χωρών που δεν ήταν ποτέ «πραγματικά» σοσιαλιστικές.

Παρά τη μεγάλη λίστα των αποτυχιών του, ο σοσιαλισμός παραμένει πολύ πιο δημοφιλής από τον καπιταλισμό. Η έρευνα του Τζόνθαν Χάιντ [Jonathan Haidt], η οποία δείχνει ότι το μεγαλύτερο μέρος της πολιτικής και ηθικής συλλογιστικής αφορά την εκ των υστέρων αναζήτηση δικαιολογήσεων μίας αρχικής διαισθητικής κρίσης, εξηγεί σε μεγάλο βαθμό γιατί συμβαίνει αυτό. Η υποστήριξη του καπιταλισμού πηγαίνει κόντρα στη διαίσθηση. Οι περισσότεροι από εμάς νιώθουμε ότι ο καπιταλισμός είναι λάθος. Ο σοσιαλισμός, αντιθέτως, εναρμονίζεται με την ηθική μας διαίσθηση. Απλά νιώθουμε ότι ο σοσιαλισμός είναι σωστός. Το να είσαι σοσιαλιστής αποτελεί «προεπιλεγμένη άποψη», η οποία μας βγαίνει εύκολα και φυσικά. Το να εκτιμάς τα οφέλη μίας οικονομίας της αγοράς, από την άλλη, απαιτεί κάποια διανοητική αυτοπειθαρχία. Ακόμη και εξέχοντες διανοητές της ελεύθερης αγοράς, όπως ο Μίλτον Φρίντμαν [Milton Friedman] και ο Φ. Α. Χάγιεκ [F. A. Hayek], δεν ξεκίνησαν τις καριέρες τους ως υποστηρικτές της ελεύθερης αγοράς.

Δεν μπορούμε να δεχτούμε το τέλος του κομμουνισμού. Ο κομμουνισμός δεν έχει δοκιμαστεί σε ολόκληρη την κοινωνία.

Καθηγητής Στήβεν Ρέσνικ [Stephen Resnick],
Πανεπιστήμιο της Μασαχουσέτης

Δεν υπήρξε ίχνος σοσιαλισμού στη Σοβιετική Ένωση. [...] Δεν είχε καμία σχέση με τον σοσιαλισμό.

Καθηγητής Νόαμ Τσόμσκι (x.η.)

Ο σοσιαλισμός είναι μία καλή ιδέα, η οποία απλώς εφαρμόστηκε λάθος. Από έρευνα του 2002 στην ανατολική Γερμανία. Το 82% των ερωτηθέντων συμφώνησαν.

Σοσιαλιστική κοινωνία [...] δεν υπάρχει ακόμη, κάποια μέρα όμως πρέπει να υπάρξει.

Όουεν Τζόουνς [Owen Jones] (2016)

Το κυριότερο μάθημα εδώ δεν αφορά τον [...] «σοσιαλισμό» ή ακόμη και τον «κομμουνισμό», μιας και ο Κάστρο, ο Μάο, ο Στάλιν, και ο Λένιν δεν επιχείρησαν πραγματικά να εφαρμόσουν καμία από αυτές τις ιδέες.

Νέιθαν Ρόμπινσον [Nathan Robinson] (Current Affairs) (2017)

Ο σοσιαλισμός δεν δοκιμάστηκε ποτέ.

Σοσιαλιστικό Κόμμα της Μεγάλης Βρετανίας (1999)

Δεν υπήρξε ποτέ διαμάχη μεταξύ κομμουνισμού και καπιταλισμού. Οι Σοβιετικοί δεν εγκαθίδρυσαν κομμουνισμό.

Καθηγητής Ρίτσαρντ Γουλφ [Richard Wolff],
Πανεπιστήμιο της Μασαχουσέτης

Η Κίνα και η Κούβα, όπως και η πρώην Σοβιετική Ένωση και το Ανατολικό Μπλοκ, δεν έχουν καμία σχέση με τον σοσιαλισμό.

Διεθνής Σοσιαλιστική Οργάνωση [International Socialist Organization] (x.η.)

Ο σοσιαλισμός [...] δεν έχει αποτύχει, επειδή δεν έχει ξεκινήσει ακόμη.

Ενωμένη Αριστερά
[ανατολικογερμανική ομάδα αντιφρονούντων] (1990)

Η σταλινική γραφειοκρατία της [Ανατολικής Γερμανίας] [...] δυσφήμιζε την ιδέα του σοσιαλισμού. Εμείς οι Σπαρτακιστές λέμε: ο σοσιαλισμός, υπό την πραγματική ηγεσία της εργατικής τάξης, δεν έχει καν ξεκινήσει ακόμη.

Spartakist-Arbeiterpartei Deutschlands
[ανατολικογερμανική ομάδα αντιφρονούντων] (1990)

Δεν υπάρχει χώρα στον κόσμο σήμερα που θα περιέγραφα ως σοσιαλιστική.

Έρικ Ρούντερ [Eric Ruder], *Socialist Worker* (2010)

Γιατί κατηγορούμε τον σοσιαλισμό; Δεν πρόκειται για την ιδεολογία που ασκείται εδώ [στη Βενεζουέλα], όπως δεν εφαρμόστηκε ο σοσιαλισμός και στη Σοβιετική Ένωση [...] Αν ο Μαδούρο και η κυβέρνησή του όντως έκαναν πράξη τις δηλωμένες αξίες του δημοκρατικού σοσιαλισμού της ισότητας, οι άνθρωποι δεν θα λιμοκτονούσαν.

Ράιαν Μπάιτλερ [Ryan Beitleer] (2017)

Έπειτα από εβδομήντα χρόνια εμπειρίας με τον σοσιαλισμό, είναι ασφαλές να πούμε ότι οι περισσότεροι διανοούμενοι [...] παραμένουν [...] απρόθυμοι να αναρωτηθούν μήπως υπάρχει λόγος που ο σοσιαλισμός, όσες φορές επιχειρείται η εφαρμογή του, δεν φαίνεται να δουλεύει σύμφωνα με τις προθέσεις των διανοητικών του ηγετών. Η μάταιη αναζήτηση των διανοουμένων για μια αληθινά σοσιαλιστική κοινότητα [...] καταλήγει στην εξιδανίκευση και κατόπιν την απομυθοποίηση μιας κατά τα φαινόμενα ατελείωτης σειράς «ουτοπιών» – της Σοβιετικής Ένωσης και μετά της Κούβας, της Κίνας, της Γιουγκοσλαβίας, του Βιετνάμ, της Τανζανίας, της Νικαράγουα.

Φ. Α. Χάγιεκ (1988)

ΠΙΝΑΚΕΣ ΚΑΙ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ

- Πίνακας 1:** Υποστήριξη για τις ρυθμίσεις
- Πίνακας 2:** Κατανομή εδρών στο Νέο Κοινοβούλιο
- Διάγραμμα 1:** Υποστήριξη της δημόσιας ιδιοκτησίας ανά τομέα (σε %)
- Διάγραμμα 2:** Υποστήριξη της δημόσιας ιδιοκτησίας ανά τομέα (σε %)
- Διάγραμμα 3:** Υποστήριξη ελέγχου των τιμών ανά τομέα (σε %)
- Διάγραμμα 4:** Υποστήριξη για μεγαλύτερο κράτος (σε %)
- Διάγραμμα 5:** Βαθμοί Οικονομικής Ελευθερίας
- Διάγραμμα 6:** Κατά κεφαλήν ΑΕΠ (Ισοτιμία Αγοραστικής Δύναμης-ΙΑΔ) της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας έναντι της Δημοκρατίας της Κίνας (Ταϊβάν), 1980-2017
- Διάγραμμα 7:** Φτώχεια στην Κίνα, 1981-2013
(όριο φτώχειας = \$3,10 σε ΙΑΔ την ημέρα)
- Διάγραμμα 8:** Σύγκριση κατά κεφαλήν ΑΕΠ (ΙΑΔ) Αλβανίας, Ρουμανίας και Βουλγαρίας, 1985 – 2017
(σε σημερινά διεθνή \$)
- Διάγραμμα 9:** κατά κεφαλήν ΑΕΠ (ΙΑΔ) στη Χιλή και στη Βενεζουέλα, 1980 – 2016

Διάγραμμα 10: Τιμές πετρελαίου σε σύγχρονα \$ΗΠΑ,
1989 – 2017, ανά προεδρία

Διάγραμμα 11: Βασικοί δείκτες διακυβέρνησης, 2000 – 2015

Διάγραμμα 12: Παγκόσμιο κατά κεφαλήν ΑΕΠ στο πέραςμα
του χρόνου (σε σταθερά διεθνή δολάρια του 1990)

Διάγραμμα 13: Παγκόσμιος πληθυσμός και παγκόσμια φτώχεια,
1850-2010

Διάγραμμα 14: Μέσο προσδόκιμο ζωής από τη γέννηση
παγκοσμίως (σε έτη), 1870-2015

Διάγραμμα 15: Ετήσιος αριθμός ωρών εργασίας ανά εργαζόμενο

1. Η ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΓΟΗΤΕΙΑ ΤΟΥ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΥ

Εισαγωγή: ο σοσιαλισμός είναι δημοφιλής

Υποστήριξη του σοσιαλισμού ως αφηρημένη έννοια

Ο σοσιαλισμός είναι δημοφιλής στη Βρετανία. Όχι μόνο μεταξύ της «γενιάς της χιλιετίας» [millennials], αλλά και μεταξύ ατόμων στα 30 ή στα 40 τους. Σύμφωνα με δημοσκόπηση της YouGov (2016a), δύο στους πέντε Βρετανούς μεταξύ 18 και 50 ετών έχουν θετική άποψη για τον σοσιαλισμό. Άλλοι δύο στους πέντε δεν είναι βέβαιοι, και μένει μόνο ένας στους πέντε που έχει αρνητική άποψη. Ο καπιταλισμός, την ίδια στιγμή, έχει πολύ περισσότερους επικριτές παρά υποστηρικτές στην ίδια ηλικιακή ομάδα. Στην πραγματικότητα, έχει περισσότερους επικριτές παρά υποστηρικτές σε όλες τις ηλικιακές ομάδες¹.

Σε μία παρόμοια δημοσκόπηση, το 43 τοις εκατό των ερωτηθέντων είπε ότι μια «γνήσια σοσιαλιστική κυβέρνηση» θα έκανε το ΗΒ «καλύτερο μέρος για να ζει κανείς» (YouGov 2016a). Ένας στους πέντε ερωτηθέντες δήλωσε ότι αδιαφορεί ή ότι δεν είναι βέβαιος, αφήνοντας μόνο το 36 τοις εκατό να θεωρεί ότι το ΗΒ θα γινόταν «χειρότερο μέρος για να ζει κανείς».

Σε μια συμπληρωματική δημοσκόπηση, μόνο το 29 τοις εκατό των ατόμων ηλικίας 18 με 50 ετών συμφώνησε με τη δήλωση «ο ανταγωνισμός μεταξύ των εταιρειών του ιδιωτικού τομέα αυξάνει το βιοτικό επίπεδο για τη μεγάλη πλειονότητα των ανθρώπων, καθώς οδηγεί σε νέα και καλύτερα αγαθά και υπηρεσίες, δημιουργεί επιπλέον θέσεις εργασίας και διατηρεί χαμηλές τις τιμές» (YouGov 2017 b). Το 37 τοις εκατό όμως συμφώνησε με την αντί-

¹ Η απόρριψη του ενός συστήματος δεν σημαίνει αυτομάτως την έγκριση του άλλου. Μπορεί κάποιος να αντιτίθεται και στα δύο, είτε ως μια μορφή μηδενισμού («όλα τα συστήματα είναι κακά»), είτε σε συνδυασμό με την υποστήριξη κάτι εντελώς διαφορετικού. Μεταξύ ανθρώπων πάνω από την ηλικία των 65, υπάρχει καθαρή αποδοκίμασία τόσο του σοσιαλισμού όσο και του καπιταλισμού.

θετη δήλωση, ότι δηλαδή «Ο ανταγωνισμός μεταξύ των εταιρειών του ιδιωτικού τομέα μειώνει το βιοτικό επίπεδο εκατομμυρίων ανθρώπων, διότι βοηθά κυρίως τους πλούσιους, οδηγεί σε μισθούς φτώχειας για πολλούς εργαζομένους, και συχνά έχει ως αποτέλεσμα κακής ποιότητας αγαθά και υπηρεσίες». (Οι υπόλοιποι απάντησαν «δεν γνωρίζω».)

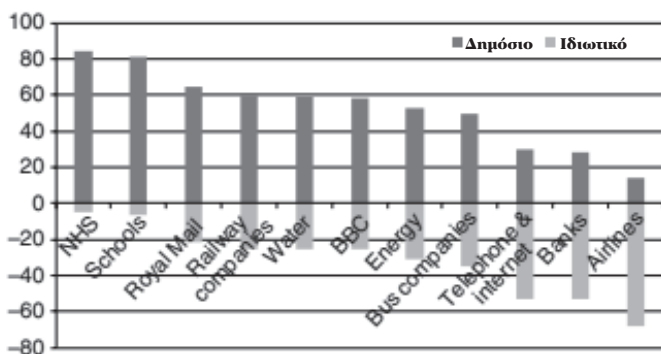
Τα ευρήματα αυτά επιβεβαιώνονται από μία πρόσφατη δημοσκόπηση της Populus, όπου οι συμμετέχοντες ερωτήθηκαν με τι συσχετίζουν τον καπιταλισμό, τον σοσιαλισμό, και διάφορους άλλους -ισμούς. Οι κοινοί συσχετισμοί με τον καπιταλισμό περιλαμβάνουν τις λέξεις «άπληστος», «εγωιστής», «διεφθαρμένος», και «δicasτικός» (αλλά και «καινοτόμος»). Οι κοινοί συσχετισμοί με τον σοσιαλισμό περιλαμβάνουν τις εκφράσεις «για το κοινό καλό», «δίνει τα περισσότερα στους περισσότερους ανθρώπους», και «δίκαιος», τις οποίες σχεδόν κανείς στη Βρετανία δεν σχετίζει με τον καπιταλισμό (Legatum Institute 2017). Ο πιο κοινός αρνητικός συσχετισμός με τον σοσιαλισμό είναι το «αφελής», γνώρισμα που δεν είναι και τόσο αρνητικό, και που κάποιοι το βρίσκουν αξιολάτρευτο².

² Περίεργως, ενώ η έρευνα δείχνει θετικούς συσχετισμούς με τον όρο «σοσιαλισμός», δείχνει επίσης αρνητικούς συσχετισμούς με τον όρο «κομμουνισμός». Αν πάρουμε τους μετρητοίς τον ορισμό των δύο όρων στο λεξικό, αυτό δεν βγάζει νόημα. Δεν μπορείς λογικά να συνδυάζεις μια θετική άποψη για τον σοσιαλισμό με μια αρνητική άποψη για τον κομμουνισμό. Στη μαρξιστική θεωρία, ο «κομμουνισμός» είναι απλώς το υποθετικό τελικό στάδιο του σοσιαλισμού, το στάδιο που επιτυγχάνεται όταν ο σοσιαλισμός είναι τόσο προηγμένος που δεν απαιτεί πλέον κάποιον κρατικό μηχανισμό. Φαίνεται ότι οι περισσότεροι συμμετέχοντες στην έρευνα συσχετίζουν τον όρο «κομμουνισμός» με το είδος του σοσιαλισμού που υπήρχε στην Ανατολική Ευρώπη και αλλού, και τον όρο «σοσιαλισμός» με το ιδανικό, το οποίο, στο μυαλό πολλών, δεν έχει κληιδωθεί από τις αποτυχημένες εφαρμογές του στον πραγματικό κόσμο.

Υποστήριξη για σοσιαλιστικές πολιτικές

Όροι όπως «σοσιαλισμός» και «καπιταλισμός» μπορεί να σημαίνουν διαφορετικά πράγματα για διαφορετικούς ανθρώπους. Η υποστήριξη όμως του σοσιαλισμού ως αφηρημένη έννοια συνδυάζεται με την υποστήριξη ορισμένων πολιτικών οι οποίες θα μπορούσαν εύλογα να χαρακτηριστούν «σοσιαλιστικές», ίσως όχι μεμονωμένα, αλλά τουλάχιστον στο σύνολο τους.

Διάγραμμα 1 Υποστήριξη της δημόσιας ιδιοκτησίας ανά τομέα (σε %)

Πηγή: Βασισμένο στο YouGov (2017c)

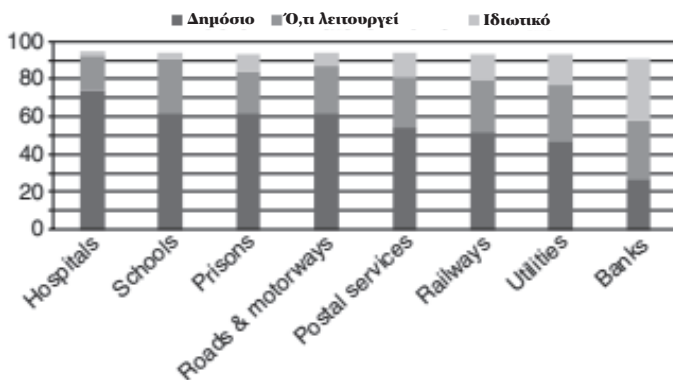
Στήλες (ξεκινώντας από αριστερά): ΕΣΥ, Σχολεία, Ταχυδρομεία, Σιδηροδρομικές Εταιρείες, Νέρο, BBC, Ενέργεια, Εταιρείες Λεωφορείων, Τηλεφωνία & Ίντερνετ, Τράπεζες, Αεροπορικές Εταιρείες

Οι εθνικοποιήσεις επιχειρήσεων, για παράδειγμα, χαιρούν μεγάλης υποστήριξης από το ευρύ κοινό. Η πλειονότητα των ανθρώπων υποστηρίζει την (επαν)εθνικοποίηση των εταιρειών λεωφορείων, των παρόχων ενέργειας, των εταιρειών ύδρευσης, των σιδηροδρόμων και των Βασιλικών Ταχυδρομείων (βλέπε Διάγραμμα 1). Όταν κάποιος τομέας είναι ήδη κρατικός, όπως η πρωτοβάθμια/δευτεροβάθμια εκπαίδευση και η ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, δεν υπάρχει σχεδόν κανείς στη χώρα που να θέλει αυτό να αλλάξει (YouGov 2017c)³. Παλαιότερες παρόμοιες δημοσκοπήσεις δείχνουν ακόμη μεγαλύτερες πλειοψηφίες υπέρ

³ Πέντε τοις εκατό των ερωτηθέντων απάντησε ότι θέλουν να ιδιωτικοποιηθεί το Εθνικό Σύστημα Υγείας. Παρότι πρόκειται για μειοψηφία, είναι προφανώς πολύ περισσότερη από «σχεδόν κανέναν». Ωστόσο, οι δημοσκοπήσεις έχουν την ιδιαιτερότητα ότι όλες οι διαθέσιμες απαντήσεις θα επιλεγούν από κάποιους τουλάχιστον συμμετέχοντες. Ο Scott Alexander (2013) αποκαλεί αυτό το φαινόμενο «Σταθερά του Σαυρανθρώπου», μια αναφορά σε μια έρευνα των ΗΠΑ όπου οι συμμετέχοντες ερωτήθηκαν αν πιστεύουν πως ο κόσμος διοικείται από ευφυείς σαυρανθρώπους από το διάστημα. Το τέσσερα τοις εκατό απάντησε «ναι».

των εθνικοποιήσεων για ακόμη περισσότερους κλάδους (YouGov 2016b, 2015a, 2013).

Διάγραμμα 2 Υποστήριξη της δημόσιας ιδιοκτησίας ανά τομέα (σε %)

Πηγή: YouGov (2015b)

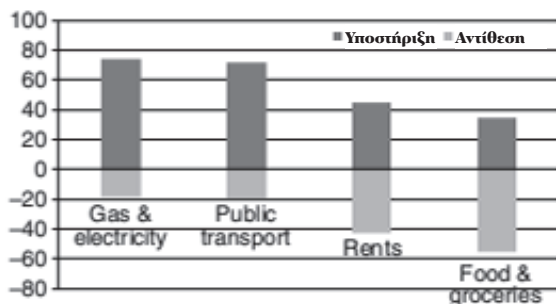
Σύλλες (ξεκινώντας από αριστερά): Νοσοκομεία, Σχολεία, Φυλακές, Δρόμοι και Αυτοκινητόδρομοι, Ταχυδρομικές Υπηρεσίες, Σιδηρόδρομοι, Υπηρεσίες Κοινής Ωφέλειας, Τράπεζες

Μια άλλη έρευνα δείχνει ότι ένας στους τέσσερις ερωτηθέντες επιθυμεί να εθνικοποιηθούν οι αυτοκινητοβιομηχανίες και τα ταξιδιωτικά πρακτορεία, ενώ ένας στους τρεις επιθυμεί να εθνικοποιηθεί το λιανικό εμπόριο τροφίμων (Legatum Institute 2017)⁴. Ο Ίαν Νταντ [Ian Dunt], αρχισυντάκτης του *Politics.co.uk*, είχε δίκιο όταν είπε ότι «το κοινό δύσκολα πιστεύει στην ιδιωτική διαχείριση του οτιδήποτε» (Dunt 2015).

Για τους περισσότερους τομείς της βιομηχανίας, η πλειοψηφία υπέρ της εθνικοποίησης παραμένει αλώβητη ακόμη και όταν οι έρευνες περιλαμβάνουν μία επιπλέον επιλογή απάντησης που ακούγεται πραγματιστική, όπως «ό,τι λειτουργεί καλύτερα» (βλέπε Διάγραμμα 2). Αυτό υποδηλώνει ότι οι περισσότεροι υποστηρίζουν τη δημόσια ιδιοκτησία για λόγους αρχής και όχι από πίστη στην ανώτερη αποδοτικότητα του δημόσιου τομέα.

⁴ Οι αριθμοί δεν είναι εύθες συγκρίσιμοι με αυτούς των δημοσκοπήσεων της YouGov, επειδή οι δημοσκοπήσεις της Populus δεν περιλαμβάνουν την επιλογή «δεν γνωρίζω».

Διάγραμμα 3 Υποστήριξη ελέγχου των τιμών ανά τομέα (σε %)

Πηγή: YouGov (2013)

Στήλες (ξεκινώντας από αριστερά: Καύσιμα και Ηλεκτρισμός, Μέσα Μαζικής Μεταφοράς, Ενοίκια, Φαγητό και τρόφιμα

Οι έλεγχοι τιμών επίσης αποτελούν πολύ δημοφιλή πολιτική, αν και με μεγάλη διακύμανση μεταξύ των τομέων (βλέπε διάγραμμα 3). Περισσότεροι από επτά στους δέκα ερωτηθέντες στηρίζουν τα ανώτατα όρια τιμών για την ενέργεια και τις δημόσιες μεταφορές, με λιγότερους από έναν στους πέντε να αντιτίθενται. Στη συγκεκριμένη έρευνα, οι υποστηρικτές και οι αντίπαλοι των ελέγχων στα ενοίκια σχεδόν ισοψηφούν, όμως πιο πρόσφατες, με παρόμοια διατύπωση έρευνες πάνω στο ίδιο θέμα ανακαλύπτουν μεγάλες πλειοψηφίες υπέρ των ελέγχων στα ενοίκια (βλέπε Hilton 2016). Δεν υπάρχει συνολική στήριξη για ελέγχους τιμών στα τρόφιμα και τα ψώνια του σούπερ μάρκετ, όπως στη Βενεζουέλα, αλλά μια σημαντική μειοψηφία –περισσότεροι από ένας στους τρεις ερωτηθέντες– υποστηρίζει και τέτοιου είδους ελέγχους.

Οι κυβερνητικές ρυθμίσεις και οι παρεμβάσεις στις επιχειρηματικές αποφάσεις είναι επίσης δημοφιλείς, τόσο ως γενική ιδέα όσο και όταν αναφέρονται συγκεκριμένα παραδείγματα (βλέπε Πίνακα 1).

Πίνακας 1**Υποστήριξη για τις ρυθμίσεις**

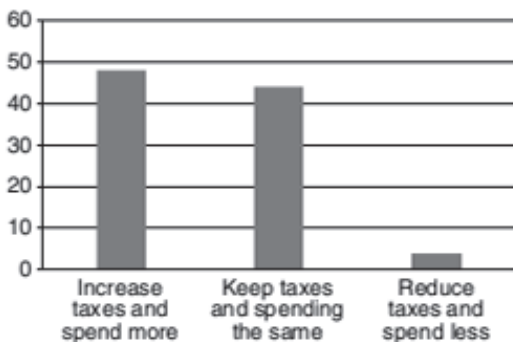
Κυρίαρχη άποψη	Μειοψηφική άποψη	Διαφορά
«Πρέπει να υπάρχει ανώτατο όριο στην αμοιβή των υψηλόβαθμων στελεχών».	«Οι επιχειρήσεις πρέπει να αμείβουν τα υψηλόβαθμα στελέχη τους όσο αυτές κρίνουν».	56%
«Η κυβέρνηση πρέπει να κάνει περισσότερα για να ρυθμίζει τη συμπεριφορά των επιχειρήσεων».	«Η κυβέρνηση ρυθμίζει υπερβολικά τις επιχειρήσεις».	32%
«Οι συμβάσεις μηδενικών ωρών εργασίας πρέπει να καταργηθούν».	«Οι συμβάσεις μηδενικών ωρών εργασίας παρέχουν χρήσιμο έργο».	22%
«Οι εταιρείες έχουν ευθύνη να εξασφαλίζουν τη συμμετοχή ικανοποιητικού αριθμού εργαζομένων στα διοικητικά τους συμβούλια».	«Δεν έχει σημασία αν δεν υπάρχουν εργαζόμενοι στα διοικητικά συμβούλια».	15%
«Να συνδέεται η αμοιβή των ανθρώπων με την αξία της εργασίας τους για το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο».	«Να επιτρέπεται στους ανθρώπους να πληρώνονται όσα είναι πρόθυμοι να τους δώσουν οι εργοδότες/πελάτες τους».	8%

Ινστιτούτο Legatum (2017)

Μια σχετική πλειοψηφία υποστηρίζει επίσης ένα μεγαλύτερο κράτος αντί το υπάρχον ή ένα μικρότερο (βλέπε Διάγραμμα 4). Η ποσοστιαία διαφορά με τους υποστηρικτές του στάτους κβο δεν είναι τεράστια και δεν παραμένει σταθερή μεταξύ των ετών. Διαπιστώνεται όμως σταθερά ότι σχεδόν κανείς στη Βρετανία δεν θέλει το κράτος να γίνει μικρότερο από όσο είναι σήμερα.

Οι περισσότερες από αυτές τις πολιτικές δεν είναι ιδιαίτερα ριζοσπαστικές από μόνες τους. Μια κρατική εταιρεία σιδηροδρόμων ή η θέσπιση ανώτατων τιμών στα εισιτήρια των λεωφορείων δεν θα μετέτρεπε τη Βρετανία σε Βόρειο Κορέα. Μπορούμε να βρούμε πολλές ευημερούσες οικονομίες της αγοράς που εφάρμοσαν μία ή περισσότερες από αυτές τις πολιτικές (αν και καμιά που να εφάρμοσε το πλήρες πακέτο).

Διάγραμμα 4 Υποστήριξη για μεγαλύτερο κράτος (σε %)

Πηγή: NatCen Social Research (2017)

Στήλες (ξεκινώντας από αριστερά): Αυξήστε τους φόρους και δαπανήστε περισσότερα, Κρατήστε τους φόρους και τις δαπάνες ως έχουν, Μειώστε τους φόρους και τις δαπάνες

Εκείνο όμως που όντως δείχνουν τέτοια αποτελέσματα είναι ότι παρά τον ισχυρισμό που ακούγεται συχνά πως η Βρετανία ελέγχεται από μια «νοεφιλελεύθερη ηγεμονία», στην πραγματικότητα συμβαίνει το εντελώς αντίθετο. Στη σφαίρα της οικονομίας, το πνεύμα της εποχής είναι υπέρ του κρατισμού και του παρεμβατισμού. Η υποστήριξη των ελεύθερων αγορών αποτελεί μια εξωτική και μη δημοφιλή περιθωριακή γνώμη. Όπως το θέτει ο Άλιστερ Χιθ [Allister Heath], αρχισυντάκτης της *Sunday Telegraph* (2017):

Δαπανήστε περισσότερο, ρυθμίστε περισσότερο, φορολογήστε περισσότερο: είναι η νέα αποχαυνωτική ορθοδοξία της πολιτικής στο Ηνωμένο Βασίλειο. Οι υποστηρικτές της [...] θέτουν τις παραμέτρους της ολοένα και πιο περιορισμένης εθνικής μας συζήτησης. [...] Δεν υπάρχει πλέον διάλογος, μόνο μια ανελέητη επίθεση κατά του καπιταλισμού [...] η οποία ενισχύεται από «κεντρώους» που υποκύπτουν διαρκώς στην αριστερά.

Το κυρίαρχο ρεύμα του αντικαπιταλισμού

Οι δημοσκοπήσεις μας δίνουν μια εικόνα για τις διαθέσεις του γενικού πληθυσμού. Στα περισσότερα πολιτικώς ενεργά τμήματα της κοινωνίας, οι σοσιαλιστικές –ή έστω αντικαπιταλιστικές– ιδέες κυριαρχούν από καιρό και είναι πολύ της μόδας. Για παράδειγμα, όλες οι μεγάλες κινητοποιήσεις των τελευταίων δεκαετιών –όπως το κίνημα «Καταλάβετε τη Γουόλ Στρητ», το κίνημα κατά της λιτότητας, ή το κίνημα κατά της παγκοσμιοποίησης– ήταν όλα ξεκάθαρα αντικαπιτα-

λιστικά.⁵ Το 2011, μια μικρή «Συγκέντρωση Κατά του Χρέους» στο Γουέστμινστερ έλαβε αρκετά μεγάλη κάλυψη από τα ΜΜΕ, παρόλο που, σύμφωνα με το *New Statesman*, συμμετείχαν μόνο 200 άτομα.⁶ Αυτό συνέβη επειδή πήγαινε αντίθετα στα ένστικτά μας. Έχουμε συνηθίσει τόσο στην ιδέα ότι μια διαδήλωση πρέπει να γίνεται υπέρ της αριστεράς και κατά του καπιταλισμού, που η ιδέα μιας διαδήλωσης κατά της κρατικής απλοχεριάς μάς ξενίζει.

Τελευταίο, αλλά όχι λιγότερο σημαντικό, είναι και το γεγονός ότι στα τμήματα πολιτικών/οικονομικών βιβλίων στα μεγάλα βιβλιοπωλεία κυριαρχεί πάντα η αντικαπιταλιστική βιβλιογραφία. Τα βιβλία της Ναόμι Κλάιν [Naomi Klein], του Νόαμ Τσόμσκι [Noam Chomsky], του Σλάβοϊ Ζίζεκ [Slavoj Žižek], του Γιάνη Βαρουφάκη, του Όουεν Τζόουνς [Owen Jones], του Χα-Τζουν Τοανγκ [Hajoon Chang], του Πολ Μείσον [Paul Mason], του Ράσελ Μπραντ [Russell Brand], κ.ά., αποτελούν μπεστ σέλερ του είδους. Τα βιβλία υπέρ της αγοράς σπανίζουν. Συγγραφείς όπως ο Τζόσεφ Στίγκλιτς [Joseph Stiglitz], ο Πολ Κρούγκμαν [Paul Krugman], ή ο Τομά Πικετί [Thomas Piketty] πολιτικά ανήκουν ξεκάθαρα στην κεντροαριστερά, με σχετικούς όρους όμως τα βιβλία τους συχνά είναι τα πιο «νεοφιλελεύθερα» που μπορεί να βρει κάποιος σε ένα τυπικό μεγάλο βιβλιοπωλείο. Αν αυτό αποτελεί «νεοφιλελεύθερη ηγεμονία», αναρωτιέται κανείς πώς θα ήταν μια ηγεμονία της αριστεράς.

Μετά τις Εθνικές Εκλογές του 2017, οι *Financial Times* ισχυρίστηκαν ότι «ο Τζέρεμι Κόρμπιν [Jeremy Corbyn] πραγματοποίησε μια πρωτοφανή αναβίωση του σοσιαλισμού».⁷ Δεν έκανε τίποτα τέτοιο. Δεν μπορείς να αναβιώσεις κάτι που δεν πέθανε ποτέ. Ο σοσιαλισμός ποτέ δεν έφυγε, απλώς δεν βρισκόταν πάντα στο προσκήνιο των καθημερινών πολιτικών εξελίξεων. Μπορεί να επέστρεψε εκεί με την «κορμπινομανία», αλλά η γοητεία του σοσιαλισμού δεν αφορούσε ποτέ κάποιον συγκεκριμένο υποψήφιο, κόμμα ή κίνημα.

Σε κάποιους αναγνώστες ίσως φανεί παράξενο το ότι, ενώ αυτό το βιβλίο μιλά εν μέρει για τον σοσιαλισμό στη Βρετανία, δεν έχει σχεδόν τίποτα να πει για την «κορμπινομανία», τα κορμπινομικά (το οικονομικό πρόγραμμα του Κόρμπιν), το κίνημα «Ορμή» [Momentum], κτλ. Αυτό όμως προκύπτει λογικά από την αναγνώριση ότι οι «κορμπινιστές» δεν είναι οι ριζοσπαστικοί αντάρτες που

5 Έτσι έχει τουλάχιστον η κατάσταση στο Ηνωμένο Βασίλειο και στην υπόλοιπη Ευρώπη. Στις ΗΠΑ, το Κίνημα του Τσαγκού θα μπορούσε να θεωρηθεί κίνημα διαμαρτυρίας για την κρατική σπατάλη, παρότι πρόκειται για έναν ευρύτερο συνασπισμό όπου ο κοινωνικός συντηρητισμός μάλλον υπερτερεί του αντικρατισμού.

6 Rally Against Debt? It was more of a long queue, *New Statesman*, 15 Μαΐου 2011 (<http://www.newstatesman.com/blogs/the-staggers/2011/05/rally-cuts-debt-event-lisa-low>)

7 Jeremy Corbyn has staged an unprecedented socialist revival, *Financial Times*, 9 Ιουνίου 2017 (<https://www.ft.com/content/05f8abe0-4d03-11e7-a3f4-c742b9791d43>).

οι ίδιοι θεωρούν ότι είναι. Δεν αμφισβητούν, και δεν θα μπορούσαν να αμφισβητούν, την «επικρατούσα ορθοδοξία», γιατί από πολλές απόψεις οι ιδέες τους είναι η επικρατούσα ορθοδοξία. Πρόκειται απλώς για πολιτική εκδήλωση μιας ευρείας αντιπάθειας προς την οικονομία της αγοράς η οποία υπήρχε πολύ πριν από αυτούς και θα υπάρχει και μετά από αυτούς, υπό οποιαδήποτε μορφή. Όταν ο Χάγκεκ αφιέρωνε το βιβλίο του *Ο Δρόμος προς τη Δουλεία* [*The Road to Serfdom*] στους σοσιαλιστές όλων των πολιτικών κομμάτων, ήξερε τι έκανε. Σήμερα, πιθανότατα θα το αφιέρωνε στους σοσιαλιστές όλων των κομμάτων, κινημάτων διαμαρτυρίας, εκστρατειών, φιλανθρωπικών οργανώσεων, πανεπιστημίων, θρησκευτικών οργανώσεων, μέσων ενημέρωσης και μέσων κοινωνικής δικτύωσης.

Το εύρος της διάδοσης των σοσιαλιστικών παραδοχών

Αυτό που έχει ίσως μεγαλύτερη σημασία από την υποστήριξη μίας συγκεκριμένης σοσιαλιστικής πολιτικής ή ενός συνόλου πολιτικών είναι το γεγονός ότι κάποιες σοσιαλιστικές παραδοχές σχετικά με την οικονομική ζωή παρεισφρύνουν σε όλες τις συζητήσεις περί οικονομικής πολιτικής. Αυτές οι παραδοχές σπάνια διατυπώνονται ρητά και οι περισσότεροι άνθρωποι πιθανότατα δεν τις θεωρούν καν «σοσιαλιστικές», αλλά απλώς «κοινή λογική».

Για παράδειγμα, η προαναφερθείσα υποστήριξη της εθνικοποίησης επιχειρήσεων όπως οι εταιρείες ηλεκτρικής ενέργειας ή οι εταιρείες σιδηροδρόμων δεν αποτελεί, απαραίτητα, από μόνη της σοσιαλιστική θέση. Κάποιος μπορεί να θεωρεί ότι ο ανταγωνισμός στην αγορά είναι γενικά ωφέλιμος, αλλά ότι δεν μπορεί να εφαρμοστεί σε κάποιους τομείς (ας πούμε, σε περιπτώσεις φυσικών μονοπωλίων). Αυτό δεν αποτελεί σοσιαλιστικό επιχείρημα. Δεν είναι όμως το επιχείρημα που χρησιμοποιείται συνήθως.

Το σύννηθες επιχείρημα είναι ότι οι «κερδοσκοπές εταιρείες» «κατακλύβουν τον κοσμάκη» και πρέπει να εθνικοποιηθούν ώστε να δουλεύουν για το «κοινό καλό». Πρέπει να λογοδοτούν στο κοινό και όχι σε ιδιώτες μετόχους⁸. Πολύ λίγοι θα θεωρήσουν αυτό το αίτημα «σοσιαλιστικό». Για τουλάχιστον τέσσερις λόγους όμως, περί αυτού ακριβώς πρόκειται.

Πρώτον, το περιθώριο κέρδους στους τομείς όπου υποστηρίζεται περισσότερο η εθνικοποίηση είναι κατά μέσο όρο περίπου μόνο

8 Παράδειγμα: Rail privatisation: legalised larceny, *The Guardian*, 4 Νοεμβρίου 2013 (<https://www.theguardian.com/commentisfree/2013/nov/04/rail-privatisation-train-operators-profit>). For Tories, privatisation is still a matter of dogmatic faith, *Independent*, 14 Ιουλίου 2013 (<http://www.independent.co.uk/voices/comment/owen-jones-for-tories-privatisation-is-still-a-matter-of-dogmatic-faith-8708021.html>).

3-4 τοις εκατό⁹. Αυτό δείχνει ότι το επιχείρημα της εθνικοποίησης δεν αποτελεί οικονομικό επιχείρημα, αλλά ηθικολογική παρόρμηση, μια αντανάκλαστική καταδίκη του κινήτρου του κέρδους. Αυτή η ηθικολογία ενάντια στο κέρδος αποτελεί μέρος μιας σοσιαλιστικής νοοτροπίας.

Δεύτερον, το επιχείρημα στηρίζεται στην παραδοχή ότι ο δημόσιος τομέας ωθείται από αλτρουιστικά κίνητρα και επομένως ό,τι γίνεται από το κράτος γίνεται με γνώμονα το «κοινό καλό». Πρόκειται για την πεμπτουσία των σοσιαλιστικών παραδοχών. Επίσης, είναι το λιγότερο αμφισβητήσιμη. Όπως απέδειξαν ξανά και ξανά οικονομολόγοι της Σχολής της Δημόσιας Επιλογής, ιδιαιτερία υπάρχει στη σφαίρα του δημοσίου/πολιτικής όσο και οπουδήποτε αλλού: προσπάθειες ανώτερων δημόσιων υπαλλήλων για επέκταση του προϋπολογισμού και των αρμοδιοτήτων τους ώστε να αυξηθεί το κύρος τους, προσοδοθηρία από ομάδες ειδικών συμφερόντων, πελατειακές σχέσεις στην πολιτική, τάσεις ευνοιοκρατίας, κ.ά. (βλέπε για παράδειγμα Tullock 2006 [1976]).

Τρίτον, υπάρχει η παραδοχή ότι πρέπει να υφίσταται σύγκρουση ανάμεσα στον στόχο της ικανοποίησης των αναγκών των ανθρώπων και στον στόχο της κερδοφορίας. Αλλά υπό συνθήκες εθελοντικής συναλλαγής σε καθεστώς νομοκρατίας, πώς αλλιώς μπορεί μια επιχείρηση να αποκομίσει κέρδος παρά προσφέροντας στουςστούς ανθρώπους αυτό που θέλουν, σε τιμή την οποία είναι πρόθυμοι να πληρώσουν; Πώς θα μπορούσε να είναι επικερδές το να αγνοούν τις ανάγκες του κόσμου;

Τέταρτον, υπάρχει η ιδέα ότι η εθνικοποίηση φέρνει μια επιχείρηση «υπό δημοκρατικό έλεγχο» και την κάνει να «λογοδοτεί στο κοινό». Αυτό επίσης αποτελεί σοσιαλιστική παραδοχή και μάλιστα πολύ ύποπτη. Όπως εξηγεί ο Σέλντον [Seldon] (2004 [1990]: 179):

Η ιδέα πως «η κοινωνία στο σύνολό της» μπορεί να ελέγξει «τους παραγωγικούς πόρους της» είναι διαδεδομένη στη σοσιαλιστική βιβλιογραφία, αλλά είναι προφανώς μη ρεαλιστική. Ο μηχανισμός του κοινωνικού ελέγχου δεν επινοήθηκε ποτέ. Δεν υπάρχει κανένας δυνατός τρόπος με τον οποίο ο Βρετανός πολίτης μπορεί να ελέγξει εκείνους που ελέγχουν τον κρατικό σιδηρόδρομό «του» ή το Εθνικό Σύστημα Υγείας της Αγγλίας, παρά μόνο τόσο έμμεσα ώστε στην ουσία να μην λειτουργεί.

⁹ The government's 'temporary' energy price cap is bad economics, IEA blog, 19 Οκτωβρίου 2017 (<https://iea.org.uk/the-governments-temporary-energy-price-cap-is-bad-economics/>). Ακόμη και αυτό το περιθώριο κέρδους δεν θα μπορούσε απλώς να περάσει στους καταναλωτές μέσω εθνικοποιήσεων, επειδή μια εθνικοποιημένη επιχείρηση εξακολουθεί να πρέπει να αντλήσει κεφάλαιο με κάποιον τρόπο, και αυτό δεν μπορεί δοθεί δωρεάν. Βλέπε Do train operating companies earn 'massive' profits? Full Fact, 14 Νοεμβρίου 2013 (<https://fullfact.org/news/do-train-operating-companies-earn-massive-profits/>).

Και αλλού (ό.π.: 210):

Αυτό που ονομαστικά ανήκει σε όλους στα χαρτιά, στην πράξη δεν ανήκει σε κανέναν. Ανθρακωρυχεία, σιδηρόδρομοι, σχολεία και εργοστάσια που ανήκουν «στον λαό» στην πραγματική ζωή ανήκουν σε φαντάσματα. Κανένας κατ' όνομα ιδιοκτήτης δεν μπορεί να τα πουλήσει, να τα ενοικιάσει, να τα δανείσει, να τα κληροδοτήσει ή να τα δώσει σε συγγενείς, φίλους ή για κάποιον καλό σκοπό. Η δημόσια ιδιοκτησία αποτελεί μύθο και αυταπάτη. Είναι η ψεύτικη υπόσχεση και η αχίλλειος πτέρνα του σοσιαλισμού. Η προσπάθεια που απαιτείται για τη «φροντίδα» ενός από τα 50 εκατομμύρια μερίδια ενός νοσοκομείου ή ενός σχολείου που ανήκει σε 50 εκατομμύρια ανθρώπους, ακόμη και αν ήταν αναγνωρίσιμο, θα υπερέβαινε κατά πολύ το όφελος· έτσι, δεν καταβάλλεται, ακόμη κι αν μπορούσε να καταβληθεί. Η δουλειά ανατίθεται σε δημόσιους υπαλλήλους που είμαι υπόλογοι στους πολιτικούς, που είναι, με τη σειρά τους, υπόλογοι στον λαό, στη σοσιαλιστική μυθολογία¹⁰. Σε αυτή τη μακρά σειρά επικοινωνίας, ο πολίτης συχνά χάνει στην ουσία τα δικαιώματά του.

Μπορούμε επίσης να δούμε μια οιονεί σοσιαλιστική νοοτροπία στη λαϊκιστική ρητορική η οποία παρουσιάζει όλες σχεδόν τις κοινωνικές συγκρούσεις ως συγκρούσεις ανάμεσα στον «λαό» (επίσης γνωστό ως «εργάτες» ή «κοινοί άνθρωποι») και τις «ελίτ», ή κάποια παραλλαγή αυτών, όπως «το 99 τοις εκατό» έναντι του «1 τοις εκατό». Πρόκειται για μια απλουστευμένη εκδοχή της μαρξιστικής θεωρίας των τάξεων, όπου οι κοινωνικές τάξεις, και όχι τα άτομα ή πιο συγκεκριμένες ομάδες, αποτελούν την κύρια μονάδα ανάλυσης. Σύμφωνα με αυτή τη νοοτροπία, «ο λαός» αποτελεί ομοιογενή ομάδα με κοινά, και εύκολα αναγνωρίσιμα, οικονομικά συμφέροντα και προτιμήσεις. Υπάρχει επομένως μια πολύ απλή λύση στα περισσότερα οικονομικά και κοινωνικά προβλήματά μας: να ξεφορτωθούμε την «ελίτ» και να την αντικαταστήσουμε με υπέρμαχους του «λαού».

Όμως, το σχήμα «λαός εναντίον ελίτ» αποτελεί πολύ φτωχό οδηγό στις πολιτικές συγκρούσεις που παρατηρούμε στην πραγματικότητα. Βεβαίως, οι προσωπικές προτιμήσεις μας και τα οικονομικά συμφέροντά μας κάποιες φορές συσχετίζονται με την κοινωνική τάξη – όπως κάποιες φορές συσχετίζονται με την ηλικία, το φύλο, την περιοχή, την οικογενειακή κατάσταση, την εθνότητα, τη μονιμότητα, την εργασιακή κατάσταση, το θρήσκευμα, την εθνικότητα ή την κατάσταση της υγείας μας. Η κοινωνική τάξη αποτελεί μία μόνο από πολλές διαχωριστικές γραμμές. Σχεδόν σε όλα τα μεγάλα ζητήματα της εποχής μας (αποχώ-

10 Βλέπε παράδειγμα: Reality Check: Why does Labour want to control National Grid?, BBC News, 11 Μαΐου 2017 (<http://www.bbc.co.uk/news/business-39884416>).

ρηση του ΗΒ από την ΕΕ, μετανάστευση, κρίση κατοικιών, «λιτότητα», μεταρρύθμιση της κοινωνικής πρόνοιας κτλ.) οι διαχωριστικές γραμμές διατρέχουν τις κοινωνικές τάξεις χωρίς να τις διαχωρίζουν μεταξύ τους¹¹. Οι σοσιαλιστές κάποιες φορές το αναγνωρίζουν αυτό, το αποδίδουν όμως σε κάποιον είδους «ψευδή συνείδηση» που δημιουργούν οι Ελίτ για να αποπροσανατολίσουν τον Λαό και να τον διχάσουν¹².

Αυτό συμβαίνει επειδή η σοσιαλιστική μυθολογία αντιμετωπίζει τον Λαό ως μια εξιδανικευμένη αφηρημένη έννοια, η οποία λίγο έχει να κάνει με τους πραγματικούς ανθρώπους. Όπως γράφει ο Τέρι Πράτσετ [Terry Pratchett] σε ένα μυθιστόρημά του:

Κάποιοι ήταν με το μέρος αυτού που αποκαλούσαν «Λαό». Ο Βάιμς είχε περάσει τη ζωή του στους δρόμους και είχε συναντήσει αξιοπρεπείς ανθρώπους και ανόητους ανθρώπους και ικανούς και κλέφουν μια δεκάρα από έναν τυφλό ζητιάνο και ανθρώπους που πραγματοποιούσαν σιωπηλά θαύματα [...], ποτέ όμως δεν είχε συναντήσει τον Λαό.

Οι άνθρωποι που υποστήριζαν τον Λαό πάντα κατέληγαν απογοητευμένοι, σε κάθε περίπτωση. Ανακάλυπταν ότι ο Λαός δεν συνήθιζε να δείχνει ευγνωμοσύνη, ή εκτίμηση, ή προοδευτικότητα, ή υπακοή.¹³

Σοσιαλιστικές παραδοχές μπορούν επίσης να εντοπιστούν στον ξεκάθαρο ευνοϊκό τρόπο με τον οποίο καλύπτει τις απεργίες ο «προοδευτικός» τύπος¹⁴. Οι περισσότεροι οικονομολόγοι, ανεξαρτήτως πολιτικών πεποιθήσεων, θα συμφωνούσαν ότι η παραγωγικότητα αποτελεί τον πιο καθοριστικό παράγοντα στη διαμόρφωση των

11 Βλέπε παράδειγμα: *Trump and Brexit: why it's again NOT the economy, stupid*, Politics and Policy blog, 9 Νοεμβρίου 2016 (<http://blogs.lse.ac.uk/politicsandpolicy/trump-and-brexit-why-its-again-not-the-economy-stupid/>). *The Corbynistas are wrong: there's no such thing as 'The People'*, IEA blog, 5 Μαΐου 2017 (<https://iea.org.uk/tbe-corbynistas-are-wrong-theres-no-such-thing-as-the-people/>).

12 Παράδειγμα: *Don't let Trump fool you: rightwing populism is the new normal*, The Guardian, video, 6 Ιανουαρίου 2016 (<https://www.theguardian.com/commentisfree/video/2016/jan/06/dont-let-trump-fool-you-rightwing-populism-is-the-new-normal-video>). *We'll never stop Brexit or Trump until we address the anger fuelling both*, The Guardian, 10 Νοεμβρίου 2017 (<https://www.theguardian.com/global/commentisfree/2017/nov/10/we-never-stop-brexit-trump-address-anger-impeachment-second-referendum>). Naomi Klein on neoliberalism and the fightback against Donald Trump, The Guardian, books podcast, 4 Ιουλίου 2017 (<https://www.theguardian.com/books/audio/2017/jul/04/naomi-klein-trump-neoliberalism-left-failed-books-podcast>). *The rise of Europe's far right will only be halted by a populism of the left*, The Guardian, 14 Μαΐου 2014 (<https://www.theguardian.com/commentisfree/2014/may/14/rise-of-europe-far-right-only-halted-by-populism-of-left>).

13 *Night Watch* (2002), παρατίθεται στο <https://www.goodreads.com/quotes/373774-there-were-plotters-there-was-no-doubt-about-it-some>.

14 Παράδειγμα: *Junior doctors are striking for us all – to save the NHS and to make a stand*, The Guardian, 12 Ιανουαρίου 2016 (<https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/jan/12/junior-doctor-strike-save-nhs-stand-up-government>). *Celebrate the strikers this week – they are fighting for us all*, The Guardian, 6 Ιουλίου 2014 (<https://www.theguardian.com/commentisfree/2014/jul/06/celebrate-strikers-media-opposed-trade-unions>). *Five reasons public service workers are right to strike*, The Guardian, 28 Νοεμβρίου 2011 (<https://www.theguardian.com/commentisfree/2011/nov/28/public-service-workers-strike>). *Power or productivity? Why we disagree over tube strikes*, IEA blog, 10 Ιουλίου 2015 (<https://iea.org.uk/blog/power-or-productivity-why-we-disagree-over-tube-strikes>).

αμοιβών. Οι εργατικές κινητοποιήσεις μπορεί συχνά να είναι δικαιολογημένες, αλλά είναι δευτερεύουσας σημασίας. Αν θέλουμε να δούμε αυξήσεις μισθών, πρέπει, πρώτα και κύρια, να υποστηρίξουμε μέτρα που διευκολύνουν την αύξηση της παραγωγικότητας. Οι οικονομολόγοι διαφωνούν βαθιά ως προς το ποια είναι αυτά τα μέτρα, όχι όμως επάνω στο θεμελιώδες ζήτημα.

Οι σύγχρονοι σοσιαλιστές, ωστόσο, βλέπουν το βιοτικό επίπεδο κυρίως ως αποτέλεσμα αγώνων ισχύος. Το βιοτικό επίπεδο των κοινών ανθρώπων αυξάνεται όταν οργανώνονται και μάχονται για αυτό, ενώ παραμένει στάσιμο ή μειώνεται όταν παύουν να οργανώνονται και να μάχονται για αυτό. Αυτή η νοοτροπία εστιάζει σχεδόν αποκλειστικά στη διανομή του πλούτου και όχι στη δημιουργία του.

Τέλος, πολλές αμφιλεγόμενες διεκδικήσεις γίνονται πολύ πιο δημοφιλείς μόλις ντυθούν τον μανδύα της αντικαπιταλιστικής ρητορικής. Για παράδειγμα, ο Σνόουντον [Snowdon] (2017: 75–80) δείχνει ότι ενώ μέτρα «κράτους-γκουβερνάντα» (π.χ. πατερναλιστικός έλεγχος του τρόπου ζωής) δεν είναι ιδιαίτερα δημοφιλή στη Βρετανία, αυτό αλλάζει μόλις παρουσιαστούν ως μέτρα κατά της βιομηχανίας. Η διαφορά, φυσικά, είναι μια ψευδαίσθηση. Είναι αδύνατον να κάνεις δυσκολότερη για μια εταιρεία την πώληση ενός προϊόντος χωρίς παράλληλα να κάνεις δυσκολότερη και την αγορά του για τους καταναλωτές. Παρ' όλα αυτά, η μετατόπιση της έμφασης από τους καταναλωτές στους παραγωγούς αποτελεί αποτελεσματική στρατηγική, επειδή εκμεταλλεύεται το δημοφιλές αντικαπιταλιστικό αίσθημα.

Μπορούμε να δούμε την ίδια στρατηγική στην πράξη όταν οι διαδηλωτές του κινήματος «NIMBY» κατά της οικιστικής ανάπτυξης παρουσιάζουν την ανέγερση κατοικιών ως μια δραστηριότητα που θα γεμίσει μόνο τις τσέπες των εργολάβων, χωρίς να εξυπηρετεί κανέναν άλλο κοινωνικό σκοπό (βλέπε Niemietz 2015: 17). Μπορούμε επίσης να τη δούμε όταν ακτιβιστές κατά της αεροπορίας και του τουρισμού ισχυρίζονται ότι θέλουν να πλήξουν τις αεροπορικές εταιρείες και τις εταιρείες που διαχειρίζονται τα αεροδρόμια, όχι τους τουρίστες (βλέπε Niemietz 2013: 41).

Θα μπορούσαμε να συνεχίσουμε. Με αυτόν τον τρόπο κυρίως ζει και βασιλεύει ο σοσιαλισμός στη Βρετανία. Ο σοσιαλισμός στη Βρετανία δεν αποτελεί πρωτίστως πολιτικό πρόγραμμα, αλλά ένα σύνολο ευρέως διαδεδομένων παραδοχών, που όμως σπάνια διατυπώνονται ρητά, και επομένως σπάνια αμφισβητούνται.

Σοσιαλισμός και σοσιαλδημοκρατία

Πριν μπούμε σε μια συζήτηση για τον σοσιαλισμό, απαιτείται μια διευκρίνιση σχετικά με την ορολογία. Ο γενικός ορισμός του «σοσιαλισμού»

είναι αρκετά ξεκάθαρος. Σύμφωνα με το λεξικό Merriam-Webster, «οποιαδήποτε από τις διάφορες οικονομικές και πολιτικές θεωρίες που υποστηρίζουν τη συλλογική ή κρατική ιδιοκτησία και διαχείριση των μέσων παραγωγής και διανομής των αγαθών». Ωστόσο, στην πράξη, τουλάχιστον στο ΗΒ και στις ΗΠΑ, ο όρος χρησιμοποιείται μερικές φορές και αναφορικά με χώρες που έχουν ισχυρές σοσιαλδημοκρατικές παραδόσεις, όπως οι σκανδιναβικές χώρες. Είναι λοιπόν στην πραγματικότητα η φαινομενική δημοτικότητα του σοσιαλισμού απλά μία σημασιολογική σύγχυση; Όσοι αυτοπροσδιορίζονται ως σοσιαλιστές είναι στην πραγματικότητα απλώς σοσιαλδημοκράτες σκανδιναβικού τύπου με τάση προς τη σοσιαλιστική ρητορική;

Η σύντομη απάντηση είναι, όχι. Το θέμα δεν είναι ότι πολλοί που αυτοχαρακτηρίζονται σοσιαλιστές δεν είναι «πραγματικά» σοσιαλιστές, αλλά ότι πολλοί που αυτοχαρακτηρίζονται ως θαυμαστές του σκανδιναβικού μοντέλου δεν είναι πραγματικά τέτοιοι.

Τι είναι το «σκανδιναβικό μοντέλο»; Η βρετανική αριστερά χρησιμοποιεί συχνά τον όρο με την έννοια «μίας εξαιρετικά παρεμβατικής, κυριαρχούμενης από το κράτος οικονομίας, η οποία φτάνει στα όρια του να είναι πλήρως σοσιαλιστική». Για παράδειγμα, η δημοσιογράφος Άμπι Γουίλκινσον [Abi Wilkinson] γράφει:

Παρά τις τεράστιες διαφορές μεταξύ των χωρών, κάποιοι [...] υποστηρίζουν ότι μια στροφή προς την αριστερά [στο ΗΒ] θα προκαλούσε πολιτική και οικονομική κατάρρευση παρόμοια με αυτή της [...] Βενεζουέλας. Στην πραγματικότητα, τα σκανδιναβικά κράτη αποτελούν πολύ καλύτερο μέτρο σύγκρισης. Οι πιο μεικτές οικονομίες και η ύπαρξη ολοκληρωμένου κράτους πρόνοιας τα κάνουν να ξεπερνούν σε επιδόσεις το ΗΒ.¹⁵

Αυτό δεν αληθεύει. Οι σκανδιναβικές οικονομίες δεν είναι «πιο μεικτές οικονομίες». Η διαφορά τους με τη Βενεζουέλα δεν είναι διαφορά βαθμού. Πρόκειται για ποιοτική διαφορά, συγκεκριμένα, για τη διαφορά μεταξύ ενός μεγάλου κράτους και ενός παρεμβατικού κράτους. Τα σκανδιναβικά κράτη είναι μεγάλα, δεν είναι όμως ιδιαιτέρως παρεμβατικά. Οι σκανδιναβικές οικονομίες χαρακτηρίζονται από υψηλή φορολογία και μεγάλες δημόσιες δαπάνες, κατά τα άλλα όμως αποτελούν σχετικά φιλελεύθερες οικονομίες της αγοράς.

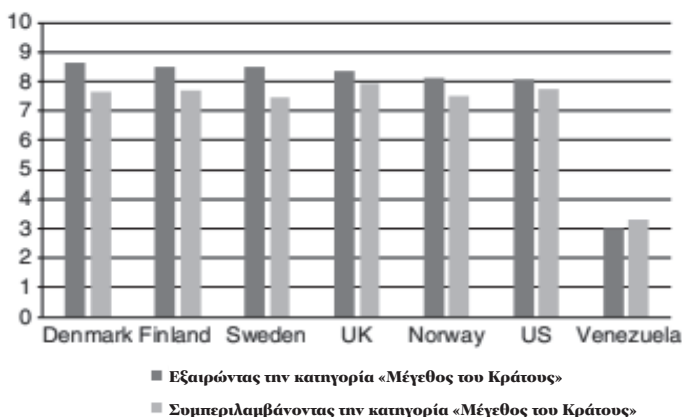
Οι σκανδιναβικές χώρες έχουν γενικά πολύ υψηλά ποσοστά σε δείκτες όπως ο Δείκτης Οικονομικής Ελευθερίας ή ο Δείκτης Διευκόλυνσης της Επιχειρηματικής Δραστηριότητας – με εξαίρεση τις υποκατηγορίες που σχετίζονταν ξεκάθαρα με τη φορολογική επιβάρυνση (Fraser Institute 2017, World Bank 2017). Στον τελευταίο

¹⁵ *I'm not buying this sudden surge of compassionate Conservatism*, Total Politics, 11 Αυγούστου 2017 (<https://www.totalpolitics.com/articles/opinion/abi-wilkinson-im-not-buying-sudden-surge-compassionate-conservatism>).

δείκτη, η Δανία και η Νορβηγία κατατάσσονται ψηλότερα από το ΗΒ και τις ΗΠΑ, με τη Σουηδία να ακολουθεί μόνο μια θέση κάτω. Στον πρώτο δείκτη, το ΗΒ και οι ΗΠΑ καταλαμβάνουν υψηλότερες θέσεις από τις σκανδιναβικές χώρες, η διαφορά όμως οφείλεται μόνο στα χαμηλά ποσοστά των σκανδιναβικών χωρών στην υποκατηγορία «Μέγεθος του Κράτους». Στις υπόλοιπες υποκατηγορίες, η Δανία, η Φινλανδία και η Σουηδία καταλαμβάνουν υψηλότερες θέσεις από το ΗΒ και τις ΗΠΑ, με τη Νορβηγία να κατατάσσεται ανάμεσα σε αυτές τις δύο (βλέπε Διάγραμμα 5).

Αυτό σημαίνει ότι σε σύγκριση με τις περισσότερες άλλες ανεπτυγμένες οικονομίες, οι σκανδιναβικές οικονομίες δεν υπόκεινται σε υπερβολικές ρυθμίσεις, το κράτος δεν συμμετέχει ενεργά στην οικονομική ζωή, και δεν προσπαθεί να κατευθύνει την οικονομική δραστηριότητα. Οι σκανδιναβικές κυβερνήσεις δεν παρεμβαίνουν ιδιαίτερα στις διαδικασίες καθορισμού των μισθών και των τιμών, και δεν επιδίδονται σε ακτιβιστική βιομηχανική πολιτική. Ιδιωτικοποίησαν πολλές πρώην κρατικές επιχειρήσεις πολύ καιρό πριν. Ακόμη και στην παροχή δημόσιων υπηρεσιών, συχνά βασίζονται σε μηχανισμούς παρόμοιους με αυτούς της ελεύθερης αγοράς, ενώ επιτρέπουν τη συμμετοχή και του ιδιωτικού τομέα. Η τοπική αυτοδιοίκηση είναι, σε μεγάλο βαθμό, υπεύθυνη για τη διαχείριση των δαπανών της, τα οποία πρέπει να χρηματοδοτεί με τοπικές αυξήσεις φόρων (OECD x.n.).

Διάγραμμα 5 Βαθμοί Οικονομικής Ελευθερίας

Πηγή: Ινστιτούτο Fraser (2017)

Στήλες (ξεκινώντας από αριστερά και ανά δύο): Δανία, Φινλανδία, Σουηδία, ΗΒ, Νορβηγία, ΗΠΑ, Βενεζουέλα

Οι Βρετανοί θαυμαστές του σκανδιναβικού μοντέλου –ή μάλλον αυτού που αντιλαμβάνονται ως «σκανδιναβικό μοντέλο»– δεν αναφέρονται ποτέ σε αυτές τις φιλελεύθερες πτυχές των σκανδιναβικών οικονομιών. Εστιάζουν μόνο στις υψηλές φορολογίες τους και στα υψηλά ποσοστά δαπανών για την πρόνοια, ενώ κατά τα άλλα προβάλλουν ό,τι θέλουν να δουν σε αυτές τις χώρες.

Για τις περισσότερες όμως από τις σοσιαλιστικές πολιτικές που είναι δημοφιλείς στη Βρετανία –εθνικοποιήσεις, έλεγχος μισθών και τιμών, βιομηχανική πολιτική¹⁶, απόρριψη των μηχανισμών της αγοράς και της συμμετοχής του ιδιωτικού τομέα στις δημόσιες υπηρεσίες, κτλ.– δεν υπάρχει κάτι αντίστοιχο στις σκανδιναβικές χώρες. Την ίδια στιγμή, οι πολιτικές του Ηνωμένου Βασιλείου που έχουν κάποιο κοντινό ισοδύναμο σε πολιτικές των σκανδιναβικών χωρών, θεωρούνται αμφιλεγόμενες στο Ηνωμένο Βασίλειο και οι σοσιαλιστές συνήθως τους αντιτίθενται.

Για παράδειγμα, τα «ελεύθερα σχολεία» του Ηνωμένου Βασιλείου είχαν ως ρητό πρότυπο τα σουηδικά *friskolor*. Η δημιουργία μιας εσωτερικής αγοράς εντός του Εθνικού Συστήματος Υγείας, αν δεν έχει ως άμεση έμπνευση, τουλάχιστον αντικατοπτρίζει μια παρόμοια ατζέντα στη Σουηδία. Η σοσιαλιστική αριστερά στο Ηνωμένο Βασίλειο έχει εναντιωθεί σε αυτές τις αλλαγές εξ αρχής και συνεχίζει να στηρίζει την κατάργησή τους.

Η διαφορά ανάμεσα στον σοσιαλισμό και τη σοσιαλδημοκρατία φαίνεται ίσως πιο ξεκάθαρα σε χώρες όπως η Ολλανδία, η Γερμανία, και η Σουηδία, που έχουν (ή έστω είχαν) ένα μεγάλο σοσιαλδημοκρατικό κόμμα και ένα μεγάλο σοσιαλιστικό κόμμα δίπλα δίπλα. Εκεί, το σοσιαλιστικό κόμμα δεν αποτελούσε απλώς μια πιο ριζοσπαστική εκδοχή του σοσιαλδημοκρατικού κόμματος. Αντιθέτως, τέτοια κόμματα μπορεί να είχε παρόμοιες θέσεις με το δεύτερο σχετικά με τη φορολογία και τις δαπάνες για την πρόνοια, αλλά να διαφωνούσε έντονα σε θέματα όπως οι εθνικοποιήσεις, οι έλεγχοι των τιμών, η ανοχή στο κίνητρο του κέρδους, κοκ.

Ο συνδυασμός σχετικά φιλελεύθερων οικονομικών πολιτικών από τη μία και γενναία χρηματοδοτούμενων δημόσιων/κοινωνικών υπηρεσιών από την άλλη δεν είναι βεβαίως πρωτάκουστος στο Ηνωμένο Βασίλειο. Αυτό λίγο πολύ υποστήριζε και ο «Τρίτος Δρόμος», ένα μοτίβο της εσωτερικής πολιτικής της κυβέρνησης των Νέων Εργατικών. Σε ποιο βαθμό έγινε πολιτική πραγματικότητα είναι αντικείμενο συζήτησης, αλλά από την πλευρά των πολιτικών ιδεών,

16 Για παράδειγμα: Owen Jones's 'Agenda for Hope': We want a fairer society – and here's how we can achieve it, 26 Ιανουαρίου 2014, *Independent* (<http://www.independent.co.uk/voices/comment/owen-jones-agenda-for-hope-we-want-a-fairer-society-and-heres-how-we-can-achieve-it-9086440.html>).

τουλάχιστον, οι υποστηρικτές του «Τρίτου Δρόμου» –όχι η σοσιαλιστική αριστερά– είναι εκείνοι που μπορούν εύλογα να χαρακτηριστούν σοσιαλδημοκράτες σκανδιναβικού τύπου. Ο χαρακτηρισμός «μπλερικός», βεβαίως, χρησιμοποιείται απαξιωτικά εδώ και καιρό από τη σοσιαλιστική αριστερά, ως συνώνυμο του προδότη και του ξεπουλημένου.

Η υποστήριξη του σοσιαλισμού, λοιπόν, είναι στην πραγματικότητα ό,τι ακριβώς λέει η ετικέτα. Δεν σημαίνει υποστήριξη της σκανδιναβικού τύπου σοσιαλδημοκρατίας, ούτε κάποιου από τα ξαδέλφια της στην ηπειρωτική Ευρώπη, δηλαδή, της ολλανδικής ή της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας. Η αποδοχή στα λόγια του «σκανδιναβικού μοντέλου» δεν έχει μεγάλη σημασία όταν συνδυάζεται με απόρριψη όλων των στοιχείων που κάνουν το σκανδιναβικό μοντέλο να λειτουργεί.

Ένας τεμπέλικος αχυράνθρωπος;

Τα τελευταία εκατό χρόνια έγιναν πάνω από είκοσι απόπειρες να δημιουργηθεί μία σοσιαλιστική κοινωνία. Το προσπάθησαν στη Σοβιετική Ένωση, στη Γιουγκοσλαβία, στην Αλβανία, στην Πολωνία, στο Βιετνάμ, στη Βουλγαρία, στη Ρουμανία, στην Τσεχοσλοβακία, στη Βόρεια Κορέα, στην Ουγγαρία, στην Κίνα, στην Ανατολική Γερμανία, στην Κούβα, στην Τασμανία, στο Μπενίν, στο Λάος, στην Αλγερία, στη Βόρεια Υεμένη, στη Σομαλία, στο Κονγκό, στην Αιθιοπία, στην Καμπότζη, στη Μοζαμβίκη, στην Αγκόλα, στη Νικαράγουα, και στη Βενεζουέλα, μεταξύ άλλων χωρών. Όλες αυτές οι απόπειρες κατέληξαν σε διαφόρους βαθμούς αποτυχίας. Πώς μπορεί μια ιδέα που έχει αποτύχει τόσες φορές, σε τόσο διαφορετικές παραλλαγές και σε τόσο ριζικά διαφορετικά περιβάλλοντα να εξακολουθεί να είναι τόσο δημοφιλής;

Μέρος του λόγου πρέπει να είναι το ότι οι σοσιαλιστές έχουν καταφέρει εδώ και πολύ καιρό να κρατούν αποστάσεις από τα παραδείγματα του σοσιαλισμού σε δράση στον πραγματικό κόσμο. Σήμερα, το να επικαλεστεί κανείς τις αποτυχίες της Σοβιετικής Ένωσης, για παράδειγμα, ενάντια σε κάποιον που αυτοπροσδιορίζεται ως σοσιαλιστής θεωρείται χτύπημα κάτω από τη μέση, όχι αξιοσέβαστο επιχείρημα. Η αναφορά σε πραγματικά παραδείγματα σοσιαλισμού εγγυάται τον χλευασμό και τους μορφασμούς αποδοκιμασίας, και θεωρείται άξεστη, ένα δείγμα άγνοιας και έλλειψης καλλιέργειας.

Οι σύγχρονοι σοσιαλιστές θεωρούν δεδομένο ότι τα σύγχρονα ή ιστορικά παραδείγματα σοσιαλιστικών κρατών δεν ήταν ποτέ πραγματικά σοσιαλιστικά, ότι αντιπροσωπεύουν μια διαστρεβλωμένη εκδοχή του σοσιαλισμού, η οποία μοιάζει τόσο λίγο σε αυτό που έχουν στο μυαλό τους, ώστε δεν έχει καμία αξία να αναφέρονται καν.

Για τον Νόαμ Τσόμσκι, το να αποκαλεί κανείς τη Σοβιετική Ένωση «σοσιαλιστική» αποτελεί απλώς έναν «τρόπο δυσφήμισης του σοσιαλισμού»:

Δεν υπήρξε ίχνος σοσιαλισμού στη Σοβιετική Ένωση. Βέβαια, την αποκαλούσαν σοσιαλιστική. Την αποκαλούσαν όμως και δημοκρατική. Ήταν «λαϊκές δημοκρατίες». [...] Αν θεωρείτε λοιπόν ότι η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης αποτελεί πλήγμα για τον σοσιαλισμό, θα θεωρείτε επίσης [...] ότι αποτελεί πλήγμα για τη δημοκρατία. Άλλωστε αυτοαποκαλούνταν και δημοκρατίες. Γιατί λοιπόν δεν πρόκειται για πλήγμα στη δημοκρατία; Είναι εξίσου λογικό. [...]

Δεν είχε καμία σχέση με τον σοσιαλισμό. [...] Αυτό που σήμαινε πάντα [ο σοσιαλισμός] ήταν οι εργάτες να πάρουν τον έλεγχο της παραγωγής. [...] Η [Σοβιετική] Ρωσία είναι από τα πιο αντισοσιαλιστικά μέρη που μπορείτε να φανταστείτε. [...] Δεν είχε κανένα στοιχείο ελέγχου από τους εργάτες, ή εμπλοκής τους ή συμμετοχής τους. Δεν έχει καμιά σχέση με τον σοσιαλισμό. Είναι το εντελώς αντίθετο από όλες τις απόψεις.¹⁷

Σύμφωνα με τον Ρίτσαρντ Γουλφ, καθηγητής οικονομικών στο Πανεπιστήμιο της Μασαχουσέτης, στο Άμχερστ, «Δεν υπήρξε ποτέ διαμάχη μεταξύ κομμουνισμού και καπιταλισμού. Οι Σοβιετικοί δεν εγκαθίδρυσαν κομμουνισμό»¹⁸.

Ο Στίβεν Ρέσνικ, καθηγητής οικονομικών στο ίδιο πανεπιστήμιο, πιστεύει ότι «δεν μπορούμε να δεχτούμε το τέλος του κομμουνισμού. Ο κομμουνισμός πδεν έχει δοκιμαστεί σε ολόκληρη την κοινωνία. Είναι αλαζονική η ιδέα ότι ο κομμουνισμός έχει πττηθεί».¹⁹

Ο Νέιθαν Ρόμπινσον, αρχισυντάκτης του *Current Affairs*, γράφει: «Όταν κάποιος μου υποδεικνύει τη Σοβιετική Ένωση ή την Κούβα του Κάστρο και λέει «ορίστε ο σοσιαλισμός σου» απαντώ ότι [...] αυτά τα καθεστώτα δεν έχουν καμία απολύτως σχέση με την αρχή για την οποία μάχομαι. [...] Το κυριότερο μάθημα εδώ δεν αφορά τον [...] «σοσιαλισμό» ή ακόμη και τον «κομμουνισμό», μιας και ο Κάστρο, ο Μάο, ο Στάλιν, και ο Λένιν δεν επιχείρησαν πραγματικά να εφαρμόσουν καμία από αυτές τις ιδέες».²⁰

Η αρθρογράφος της *Washington Post* Ελίζαμπεθ Μπρούνινγκ [Elizabeth Bruenig] αντέδρασε με αγανάκτηση όταν, ως απάντηση στο άρθρο της 'It's time to give socialism a try' [«Ωρα να δοκιμάσουμε τον σοσιαλισμό»], κάποιοι από τους επικριτές της ανέφεραν πραγματικά παραδείγματα σοσιαλισμού:

17 The Soviet Union vs. Socialism (<https://www.youtube.com/watch?v=06-XcAiswY4&feature=youtu.be>). Βλέπε επίσης Chomsky (1986)

18 USSR strayed from communism, say economics professors, *The Campus Chronicle*, 11 Οκτωβρίου 2002 (<https://www.umass.edu/pubaffs/chronicle/archives/02/10-11/economics.html>).

19 ό.π.

20 How to be a socialist without being an apologist for the atrocities of communist regimes, *Current Affairs*, 25 Οκτωβρίου 2017 (<https://www.currentaffairs.org/2017/10/how-to-be-a-socialist-without-being-an-apologist-for-the-atrocities-of-communist-regimes>)

Ήξερα ότι θα υπήρχαν [...] διαφωνίες. Και ήξερα ότι οι περισσότερες [...] από αυτές θα εκδηλώνονταν με κακοπιστία. [...]

Στην περίπτωση του άρθρου μου, αυτό σήμαινε ότι πολλοί συννομιλητές μου θα θεωρούσαν ότι σοσιαλισμός σημαίνει κάτι παρόμοιο με τον σοβιετικό κομμουνισμό ή με το σύστημα της Βενεζουέλας [...]. Δεν νομίζω ότι κανείς πιστεύει πραγματικά ότι υποστηρίζω τις ολοκληρωτικές μορφές σοσιαλισμού, ούτε τις καταστροφικά κακοδιαχειρισμένες παραλλαγές του. Είπα ότι δεν το κάνω, άλλωστε.²¹

Στην εκπομπή του BBC *Daily Politics*, η αρθρογράφος της *Guardian* Ζόι Γουίλιαμς [Zoe Williams] είπε:

Πιστεύω ότι υπάρχει κάτι σχεδόν προληπτικό στο ότι κανείς δεν μπορεί να ακούσει τη λέξη «Μαρξ» χωρίς να πει [...] «θα πεθάνουμε όλοι, θα μας στείλουν όλους στα γκουλάγκ» [...] Η Κίνα [του Μάο] δεν αποτελεί έκφανση του μαρξισμού περισσότερο από ό,τι η Νορβηγία. Θέλω να πω ότι αυτός ο άνθρωπος [ο Καρλ Μαρξ] ήταν οικονομολόγος [...] Το γεγονός ότι κάποιοι χρησιμοποίησαν το όνομά του για να ξεκινήσουν επαναστάσεις [...] δεν έχει καμία σχέση με τον Μαρξ²².

Λίγο μετά τον θάνατο του Φιντέλ Κάστρο, ο δημοσιογράφος Όουεν Τζόουνς ισχυρίστηκε ότι η Κούβα δεν ήταν «πραγματικά» σοσιαλιστική – όπως και καμία άλλη χώρα:

Σοσιαλισμός χωρίς δημοκρατία [...] δεν είναι σοσιαλισμός. [...] Ο σοσιαλισμός σημαίνει κοινωνικοποίηση του πλούτου και της εξουσίας – αλλά πώς μπορεί να κοινωνικοποιηθεί η εξουσία αν συγκεντρώνεται στα χέρια μιας ελίτ που δεν δίνει λόγο σε κανέναν; [...]

Σοσιαλιστική κοινωνία [...] δεν υπάρχει ακόμη, κάποια ημέρα όμως πρέπει να υπάρξει.²³

Έτσι, οι σύγχρονοι σοσιαλιστές πιστεύουν ότι το δικό τους είδος σοσιαλισμού είναι τόσο θεμελιωδώς διαφορετικό από οτιδήποτε ονομάστηκε έτσι στο παρελθόν, που κάθε σύγκριση χάνει το νόημά της. Τα ιστορικά τεκμήρια για τον σοσιαλισμό σε δράση δεν μπορούν επομένως να διδάξουν κάτι. Μπορούν να αγνοηθούν με ασφάλεια.

Απόδραση στην αφαίρεση, άλματα πίστης

Παρά τη σφοδρότητα με την οποία οι σύγχρονοι σοσιαλιστές απορρίπτουν τις συγκρίσεις με οποιαδήποτε παραλλαγή του σοσιαλισμού έχει δοκιμαστεί μέχρι στιγμής, συνήθως δυσκολεύονται να εξηγήσουν τι ακριβώς θα έκαναν διαφορετικά. Ποια είναι η διαφορά ανάμεσα στον

21 Let's have a good-faith argument about socialism, *Washington Post*, 11 Μαρτίου 2018 (https://www.washingtonpost.com/opinions/lets-have-a-good-faith-argument-about-socialism/2018/03/11/96d66720-23e4-11e8-86f6-54bfff693d2b_story.html?utm_term=.51fc1c5003a6).

22 *Daily Politics Show*, BBC *Politics*, 1 Νοεμβρίου 2013 (<https://www.facebook.com/BBCPolitics/videos/758283277521866/>).

23 *My thoughts on Cuba*, *Medium*, 29 Νοεμβρίου 2016 (<https://medium.com/@OwenJones84/my-thoughts-on-cuba-32280774222f>).

«πραγματικό» και τον «μη πραγματικό» σοσιαλισμό; Τι καθιστά «μη πραγματικές» τις εκδοχές του σοσιαλισμού που εφαρμόστηκαν στις χώρες του Συμφώνου της Βαρσοβίας, στην Κίνα του Μάο, στο Βόρειο Βιετνάμ, στη Βόρεια Κορέα, κτλ.; Τι θα έπρεπε να αλλάζουν για να περάσουν στην κατηγορία του «πραγματικού» σοσιαλισμού;

Σε αυτό το σημείο οι σύγχρονοι σοσιαλιστές αρχίζουν συνήθως να υπεκφεύγουν και να μιλούν για υψηλές βλέψεις και όχι για απτά θεσμικά χαρακτηριστικά. Ο πραγματικός σοσιαλισμός, ισχυρίζονται, είναι ένας δημοκρατικός σοσιαλισμός από τα κάτω, ένας σοσιαλισμός που εκδημοκρατίζει την οικονομική ζωή και εξασφαλίζει ότι ο πλούτος και η εξουσία μοιράζονται δίκαια. Ο πραγματικός σοσιαλισμός δίνει την εξουσία στους απλούς εργαζόμενους, όχι σε τεχνوکράτες, δικτάτορες, ή κομματικές ελίτ.

Πέρα από την αοριστία της, η παραπάνω περιγραφή περιλαμβάνει δύο γιγαντιαία άλματα πίστης:

1. Οι σύγχρονοι σοσιαλιστές υποθέτουν ότι ο αυταρχικός, στρωματοποιημένος χαρακτήρας των παρελθόντων (και εναπομεινάντων) σοσιαλιστικών καθεστώτων ήταν σκόπιμος. Οι σοσιαλιστές πολιτικοί μπορούσαν να εγκαθιδρύσουν λαϊκές δημοκρατίες υπό τον έλεγχο των εργατών, αλλά επέλεξαν να μην το κάνουν. Θα μπορούσαν να εγκαθιδρύσουν συστήματα στα οποία η εξουσία θα βρισκόταν στα χέρια των απλών εργατών, δεν το ήθελαν όμως. Η δημιουργία μιας αυθεντικής δημοκρατίας των εργατών είναι λοιπόν απλώς ζήτημα πολιτικής βούλησης.²⁴

2. Οι σύγχρονοι σοσιαλιστές φαίνεται να υποθέτουν ότι μια εκδημοκρατισμένη, συμμετοχική εκδοχή του σοσιαλισμού δεν θα ήταν απλώς πιο ανθρώπινη, αλλά και πιο επιτυχημένη οικονομικά. Ο αυταρχικός σοσιαλισμός απέτυχε, όμως ο δημοκρατικός σοσιαλισμός θα λειτουργούσε *για χαρά*, από πλευράς οικονομικής επίδοσης.²⁵

Ένα παράδειγμα που απεικονίζει αυτές τις τάσεις –την απόδραση στην αφαίρεση, σε συνδυασμό με τα δύο παραπάνω άλματα πίστης– αποτελεί το άρθρο του Νόαμ Τσόμσκι (1986) ‘The Soviet Union Versus Socialism’ [«Η Σοβιετική Ένωση εναντίον του Σοσιαλισμού»]. Για τον Τσόμσκι, ο σοσιαλισμός γίνεται ορθά αντιληπτός ως: *απελευθέρωση των εργαζομένων από την εκμετάλλευση. Όπως παρήρτησε ο θεωρητικός του Μαρξισμού Άντον Πάνεκουκ [Anton*

24 Σε προηγούμενες δεκαετίες ήταν πιο συνηθισμένο να κατηγορούν τις ιστορικές συνθήκες, την οικονομική υπανάπτυξη, τη δυτική εχθρότητα, την «καπιταλιστική περικύκλωση» ή/και την «ψευδή συνείδηση» των μαζών.

25 Αυτή η παραδοχή δεν διατυπώνεται ποτέ ρητά, αλλά, όπως θα δούμε, έπεται εμμέσως από την άρνηση των σοσιαλιστών να συζητήσουν τις οικονομικές αποτυχίες των σοσιαλιστικών χωρών. Οι σοσιαλιστές επισημάνουν απλώς ότι καμία από αυτές τις χώρες δεν ήταν δημοκρατική, επομένως, δεν ήταν πραγματικά σοσιαλιστική, επομένως, η εμπειρία τους δεν είναι σχετική και δεν έχει τίποτα να μας διδάξει.

Rannekoek], «αυτός ο στόχος δεν επιτυγχάνεται και δεν μπορεί να επιτευχθεί με την αντικατάσταση της αστικής τάξης από μια νέα διοικητική και κυβερνητική τάξη», αλλά μόνο «να πραγματοποιηθεί από τους εργάτες που θα έχουν οι ίδιοι τον έλεγχο της παραγωγής»

Πραγματικός σοσιαλισμός σημαίνει:

μετατροπή των μέσων παραγωγής σε ιδιοκτησία των ελεύθερα συνεργαζόμενων παραγωγών και, ως εκ τούτου, σε από κοινού ιδιοκτησία των ανθρώπων που απελευθερώθηκαν από την εκμετάλλευση του αφέντη τους, ως θεμελιώδες βήμα προς μια ευρύτερη σφαίρα ανθρώπινης ελευθερίας.

Πρόκειται για ωραίες φιλοδοξίες. Είναι όμως και εξαιρετικά αφηρημένες. Ποιο σύνολο θεσμών θα τις ικανοποιούσε; Πώς θα λειτουργούσαν αυτοί οι θεσμοί; Πώς θα μπορούσαμε να ελέγξουμε αν παράγουν το έργο που οφείλουν, και πώς θα τους διορθώναμε αν δεν το έκαναν; Αυτά είναι ερωτήματα που ο Τσόμσκι δεν μπαίνει στον κόπο να απαντήσει.

Και ενώ ο Τσόμσκι αποκηρύσσει την «κόκκινη γραφειοκρατία» της ΕΣΣΔ, τη «νέα τάξη» της και τους «κρατικούς ιερείς» της εκτενέστατα, δεν έχει ούτε λέξη να πει για τις οικονομικές δυσπραγίες της Σοβιετικής Ένωσης. Προφανώς θεωρεί αυτονόητο ότι αν οι εργάτες της Σοβιετικής Ένωσης είχαν εκδιώξει τους «κόκκινους γραφειοκράτες» και είχαν διαχειριστεί οι ίδιοι την οικονομία, τα οικονομικά προβλήματα της χώρας θα εξαφανιζόνταν.

Άλλο ένα παράδειγμα αποτελεί το άρθρο του Όουεν Τζόουνς για το μέλλον της Κούβας, γραμμένο λίγο μετά τον θάνατο του Φιντέλ Κάστρο. Ο Τζόουνς εξηγεί πώς ο υπάρχων «μη πραγματικός» σοσιαλισμός της Κούβας θα μπορούσε να γίνει «πραγματικός»:

Η Κούβα θα μπορούσε να εκδημοκρατιστεί και να παραχωρήσει πολιτικές ελευθερίες οι οποίες αυτή τη στιγμή δεν υπάρχουν, υπερασπιζόμενη παράλληλα [...] όσα κέρδισε από την επανάσταση. [...] Αυτό είναι το επόμενο στάδιο της επανάστασης. [...] Το μόνο μέλλον για τον σοσιαλισμό[...] είναι μέσω της δημοκρατίας. Αυτό δε σημαίνει μόνο τη συμμετοχή σε εκλογές. [...] Σημαίνει την οργάνωση ενός κινήματος ριζωμένου στις κοινωνίες και στους χώρους εργασίας του λαού. Σημαίνει να υποστηρίξουμε ένα σύστημα που επεκτείνει τη δημοκρατία στον χώρο εργασίας και στην οικονομία. Αυτό είναι ο σοσιαλισμός: ο εκδημοκρατισμός κάθε πτυχής της κοινωνίας.²⁶

Για άλλη μια φορά λοιπόν, αντί να παρέχει έστω μια συνοπτική περιγραφή του πώς θα μπορούσε να λειτουργήσει ένα «πραγματικό» σοσιαλιστικό σύστημα, ο Τζόουνς αποδρά σε αφηρημένες φιλοδο-

26 My thoughts on Cuba, Medium, 29 Νοεμβρίου 2016 (<https://medium.com/@OwenJones84/my-thoughts-on-cuba-32280774222f>).

ξίες. Οι εκφράσεις «να επεκτείνουμε τη δημοκρατία στον χώρο εργασίας» και «εκδημοκρατισμός κάθε πτυχής της κοινωνίας» ηχούν ωραία, τι σημαίνουν όμως στην πράξη; Πώς θα έμοιαζε ένα θεσμικό πλαίσιο που θα ικανοποιούσε αυτές τις φιλοδοξίες;

Και ενώ ο Τζόουνς μιλά πολύ για την ανάγκη για πολιτική μεταρρύθμιση, ποτέ δεν κάνει λόγο για οικονομική μεταρρύθμιση. Φαίνεται να θεωρεί δεδομένο ότι ο πολιτικός εκδημοκρατισμός θα διορθώσει, με κάποιον τρόπο, και την οικονομική υπανάπτυξη της χώρας.

Ένα τρίτο παράδειγμα αποτελεί το άρθρο του Μπασκάρ Σουνκάρ [Bhaskar Sunkara], ιδρυτή του περιοδικού *Jacobin*, στην εφημερίδα *New York Times*, με τίτλο «Το μέλλον του σοσιαλισμού ίσως είναι το παρελθόν του».²⁷ Ο Σουνκάρ πιστεύει ότι έναν αιώνα μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση είναι καιρός να κάνουμε άλλη μια προσπάθεια για τον σοσιαλισμό. Αλλά αυτή η φορά θα είναι διαφορετική:

Αυτή τη φορά, ο λαός θα μπορεί να ψηφίζει. Να συζητά και να σκέφτεται και μετά να ψηφίζει – και να έχει πίστη ότι οι άνθρωποι μπορούν να οργανωθούν μαζί για να χαρτογραφήσουν νέους προορισμούς για την ανθρωπότητα. Στην ουσία του και στις ρίζες του, ο σοσιαλισμός αποτελεί μια ιδεολογία ριζοσπαστικής δημοκρατίας. [...] Θέλει να ενδυναμώσει την κοινωνία των πολιτών ώστε να επιτρέψει τη συμμετοχή σε αποφάσεις που επηρεάζουν τις ζωές μας. Μια τεράστια κρατική γραφειοκρατία [...] μπορεί να είναι εξίσου αλλοτριωτική και αντιδημοκρατική με τα διοικητικά συμβούλια των εταιρειών. Πρέπει λοιπόν να σκεφτούμε σοβαρά τις νέες μορφές που θα μπορούσε να λάβει η κοινωνική ιδιοκτησία.

Βλέπουμε το ίδιο μοτίβο της απόδρασης σε υψηλές φιλοδοξίες και τα ίδια άλματα πίστης. Το να δοθεί η δυνατότητα στους ανθρώπους «να οργανωθούν μαζί για να χαρτογραφήσουν νέους προορισμούς για την ανθρωπότητα», η «ενδυνάμωση της κοινωνίας των πολιτών», και το «να επιτραπεί η συμμετοχή στις αποφάσεις που επηρεάζουν τις ζωές μας» αποτελούν ωραίες φιλοδοξίες, αλλά δεν είναι τίποτα παραπάνω από αυτό. Πέρα από το «ο λαός θα μπορεί να ψηφίζει», ο Σουνκάρ δεν μας λέει τίποτα για το πώς ένα κράτος που προσφέρει όλα αυτά μπορεί να λειτουργήσει στην πράξη.

Όπως ο Τσόμσκι και ο Τζόουνς, ο Σουνκάρ δείχνει να πιστεύει ότι είναι απλώς ζήτημα θέλησης και ότι ο λόγος για τον οποίο οι παλαιότερες απόπειρες δημιουργίας μιας σοσιαλιστικής κοινωνίας απέτυχαν ήταν γιατί οι παλαιότεροι σοσιαλιστές ηγέτες δεν είχαν τη θέληση.

²⁷ *Socialism's future may be its past*, *New York Times*, 26 Ιουνίου 2017 (<https://www.nytimes.com/2017/06/26/opinion/finland-station-communism-so-cialism.html>)

Δε γίνεται ούτε λόγος για τις αποτυχίες της σοβιετικής οικονομίας. Και πάλι, ο Σουνκάρα δείχνει να πιστεύει ότι ο εκδημοκρατισμός θα έλυνε επίσης, με κάποιον τρόπο, τα οικονομικά προβλήματα της Σοβιετικής Ένωσης.

Ένα άλλο παράδειγμα αποτελεί το άρθρο με τίτλο 'How to be a socialist without being an apologist for the atrocities of communist regimes' [«Πώς να είσαι σοσιαλιστής χωρίς να απολογείσαι για τις φρικαλεότητες των κομμουνιστικών καθεστώτων»], του Νέιθαν Ρόμπινσον, αρχισυντάκτη του περιοδικού *Current Affairs*. Ο Ρόμπινσον βλέπει τα πολιτικά και οικονομικά συστήματα σαν έναν μπουφέ, από τον οποίο μπορούμε να επιλέξουμε και να πάρουμε τα στοιχεία που μας αρέσουν:

Επειδή έχω την ικανότητα να κρατώ δύο ιδέες ταυτόχρονα στο μυαλό μου και δεν σκέφτομαι με μουγκρητά σαν αυτά των ανθρώπων των σπηλαίων «αυτό καλό» και «αυτό κακό», μπορώ να ξεχωρίσω ανάμεσα στις θετικές και στις αρνητικές πτυχές ενός πολιτικού προγράμματος. Μου αρέσει το κομμάτι που λέει να επιτρέπεται στους εργάτες να αποκομίζουν μεγαλύτερα οφέλη από την εργασία τους. Δεν μου αρέσει το κομμάτι που λέει οι αντιφρονούντες να οδηγούνται στο απόσπασμα. Και μου φαίνεται ότι ένα ευφύες άτομο οφείλει να μπορεί να διαχωρίζει αυτά τα πράγματα.²⁸

Και πάλι λοιπόν, σύμφωνα με αυτή την άποψη, δεν υπάρχει συγκεκριμένος λόγος για τον οποίο όλα τα σοσιαλιστικά πειράματα αργά ή γρήγορα στράφηκαν στον αυταρχισμό. Ήταν απλώς πολιτική επιλογή:

Τα γκουλάγκ μπορούν να δημιουργηθούν μόνο όταν έχεις μια ιδεολογία, όπως ο λενινισμός, που δικαιολογεί τα γκουλάγκ. [...] Οι κομμουνιστικές φρικαλεότητες αποτελούν προειδοποίηση κατά της χρήσης φρικαλεοτήτων για να επιτευχθεί η δικαιοσύνη, όχι κατά της δικαιοσύνης.²⁹

Επομένως, οι σοσιαλιστές δεν έχουν τίποτα να μάθουν από την ιστορική εμπειρία, αφού οι διάφορες εκδηλώσεις αυταρχισμού στον σοσιαλισμό είναι εντελώς ασύνδετες μεταξύ τους. Το μόνο που μας διδάσκουν τα γκουλάγκ είναι ότι δεν θα έπρεπε να χτίζουμε γκουλάγκ, το μόνο που μας διδάσκουν οι σπημένες δίκες είναι ότι δεν θα έπρεπε να έχουμε σπημένες δίκες, το μόνο που μας διδάσκει το Τείχος του Βερολίνου είναι να μην χτίζουμε τείχη κατά μήκος του Βερολίνου, κ.ο.κ. Οτιδήποτε άλλο θα έμοιαζε με τα μουγκρητά των ανθρώπων των σπηλαίων.

²⁸ How to be a socialist without being an apologist for the atrocities of communist regimes, *Current Affairs*, 25 Οκτώβριος 2017 (<https://www.current-affairs.org/2017/10/how-to-be-a-socialist-without-being-an-apologist-for-the-atrocities-of-communist-regimes>).

²⁹ ό.π.

Με τι θα έμοιαζε ο πραγματικός σοσιαλισμός, και τι το μη πραγματικό είχαν οι προηγούμενες απόπειρες; Σύμφωνα με τον Ρόμπινσον:

Ο σκοπός του σοσιαλισμού ήταν να δώσει στους εργάτες την ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, κάτι που δεν έχουν αν τους λένε τι να παράγουν υπό την απειλή όπλου. [...] Η ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης δεν μας λέει πολλά για τον «κομμουνισμό», [...] Ήταν μια κοινωνία στην οποία κυριαρχούσε το κράτος, στην οποία η εξουσία κατανεμόταν σύμφωνα με μια αυστηρή ιεραρχία.

Για άλλη μία φορά, το «να δώσει στους εργάτες την ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής» είναι απλώς μια αφηρημένη φιλοδοξία, όχι μια απτή περιγραφή ενός οικονομικού συστήματος. Τι σημαίνει αυτό; Σε μία κοινωνία με πληθυσμό πάνω από 60 εκατομμύρια (όπως το Ηνωμένο Βασίλειο), πώς θα μπορούσαν «οι εργάτες» να διαχειριστούν τα «δικά τους» μέσα παραγωγής συλλογικά; Πώς θα μπορούσα να ασκήσω ουσιαστικό έλεγχο επάνω στο «δικό μου» ένα εξηκοστό εκατομμυριοστό ενός χαλυβουργείου ή μιας αυτοκινητοβιομηχανίας; Ο Ρόμπινσον δεν απαντά σε αυτά τα ερωτήματα.

Ούτε γίνεται λόγος για τις οικονομικές αποτυχίες του σοσιαλισμού. Ο Ρόμπινσον υποστηρίζει ότι είναι εύκολο να ξεχωρίσει κανείς τα καλά κομμάτια (βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των εργατών), από τα άσχημα (καταστολή) – δεν αναφέρει όμως ότι ο σοσιαλισμός δεν βελτίωσε το βιοτικό επίπεδο των εργατών, τουλάχιστον όχι σε σχέση με οποιαδήποτε εύλογη αντιγεγονική κατάσταση. Ο Ρόμπινσον θεωρεί δεδομένο ότι ένας σοσιαλισμός χωρίς γκουλάγκ και χωρίς μυστική αστυνομία δεν θα ήταν μόνο πιο ανθρώπινος, αλλά και πιο επιτυχημένος οικονομικά. Γιατί όμως;

Ένα τελευταίο παράδειγμα αποτελεί η υπεράσπιση του σοσιαλισμού από την αρθρογράφο της *Washington Post*, Ελίζαμπεθ Μπρούνινγκ. Η Μπρούνινγκ επίσης αποστασιοποιείται από τις μορφές σοσιαλισμού που έχουν δοκιμαστεί μέχρι στιγμής:

Για να μην θεωρηθώ νοσταλγός του ολοκληρωτισμού, θα υποστήριζα ένα είδος σοσιαλισμού που θα ήταν δημοκρατικός και θα είχε ως κύριο στόχο την από-εμπορευματοποίηση της εργασίας, την μείωση της τεράστιας ανισότητας που έφερε ο καπιταλισμός, και την κατάργηση του ασφυκτικού ελέγχου που ασκεί ο καπιταλισμός στην πολιτική και στον πολιτισμό.³⁰

Και αλλού:

Ο σοσιαλισμός έχει ένα εύρος εκφράσεων, και παρότι οι περισσότεροι επιχειρηματολογούν εναντίον του [...] στις ιστορικές μορφές που

30 *It's time to give socialism a try*, Washington Post, 6 Μαρτίου 2018 ([https:// www.washingtonpost.com/opinions/its-time-to-give-socialism-a-try/2018/03/06/c603a1b6-2164-11e8-86f6-54bfff693d2b_story.html](https://www.washingtonpost.com/opinions/its-time-to-give-socialism-a-try/2018/03/06/c603a1b6-2164-11e8-86f6-54bfff693d2b_story.html)).

έλαβε στον εικοστό αιώνα, το αποτέλεσμα των μορφών που θα υποστήριζα θα ήταν [...] 1) η από-εμπορευματοποίηση της εργασίας, και όσο το δυνατόν περισσότερων τομέων της ζωής, 2) η μείωση ή εξάλειψη της αποξένωσης των εργατών από την εργασία τους, την κοινωνία, και τους εαυτούς τους, 3) η μείωση [...] της τεράστιας κοινωνικής και πολιτικής ανισότητας που προκάλεσε ο καπιταλισμός, και 4) η εξάλειψη ή καταστροφή του ελέγχου που ασκεί το κεφάλαιο στην πολιτική, στην κοινωνία, και στην οικονομία.³¹

Για άλλη μια φορά, ο «πραγματικός» σοσιαλισμός προσδιόριζε-ται με αφηρημένα αποτελέσματα αντί με απτά θεσμικά χαρακτηριστικά. Πώς θα λειτουργούσε ο σοσιαλισμός της Μπρούνινγκ; Αυτό το ερώτημα το προσπερνά σαν απλή λεπτομέρεια.

Αυτά τα τέσσερα μέτωπα αποτελούν ένα απλό περίγραμμα του είδους του σοσιαλισμού που οραματίζομαι. Ο σκοπός μου ήταν εδώ να επιχειρηματολογήσω για τις αρετές του, όχι να προσφέρω συγκεκριμένες πολιτικές παραμέτρους, πράγμα που μπορούμε να αφήσουμε στους πιο ταλαντούχους διαμορφωτές πολιτικής.³²

Ένα άρθρο γνώμης δεν αποτελεί προσχέδιο συντάγματος, κανείς λοιπόν δεν περίμενε κάτι περισσότερο από «ένα απλό περίγραμμα». Το πρόβλημα είναι ότι η Μπρούνινγκ δεν παρέχει κανένα περίγραμμα. Απλώς μιλά για ένα σύνολο από φιλοδοξίες –και ακόμη και τότε, εξαιρετικά αφηρημένα– και ορίζει την εκδοχή της για τον σοσιαλισμό ως «ένα σύστημα που θα ικανοποιούσε αυτές τις φιλοδοξίες». Δεν αναφέρεται καθόλου στο γιατί παλαιότερες μορφές του σοσιαλισμού δεν εκπλήρωσαν αυτά τα ιδεώδη ή γιατί απέτυχαν σε πιο μετρήσιμους τομείς, όπως η παραγωγικότητα και η οικονομική απόδοση.

Όχι ότι δεν έγιναν προσπάθειες

Δημοκρατία και οικονομική απόδοση

Και τα δύο αυτά άλματα πίστης είναι εντελώς αβάσιμα. Πρώτον, δεν υπάρχει κανένας λόγος να πιστέψουμε ότι η οικονομική αποτυχία του σοσιαλισμού είχε σχέση με την έλλειψη δημοκρατίας. Ο εκδημοκρατισμός βελτιώνει πολλά πράγματα και είναι επιθυμητός για πολλούς λόγους, δεν τείνει όμως να κάνει τις χώρες πλουσιότερες από μόνος του. Ο Πρεβόρσκι [Przeworski] (2002) μελετά τη σχέση μεταξύ πολιτικών συστημάτων και οικονομικής απόδοσης, μέσα από παρατήρηση 135 χωρών στην περίοδο μεταξύ 1950 και 1990. Βρίσκει ότι (ό.π.:21):

31 Case in favor of Socialism, debated at LibertyCon, Medium, 3 Μαρτίου 2018 (<https://medium.com/@ebruenig/case-in-favor-of-socialism-debated-at-libertycon-5887336f4f88>)

32 ό.π.

Τα πολιτικά καθεστώτα δεν έχουν καμία επίπτωση στην αύξηση του συνολικού εισοδήματος. [...] Οι λίγες χώρες που αναπτύχθηκαν θεαματικά μέσα στα τελευταία πενήντα χρόνια ήταν εξίσου πιθανό να το καταφέρουν είτε με δημοκρατία είτε με δικτατορία. Κατά μέσο όρο, τα συνολικά εισοδήματα αυξήθηκαν με τον ίδιο σχεδόν ρυθμό και υπό τα δύο καθεστώτα.

Η δημοκρατία και η οικονομική πρόοδος συνδέονται στενά, αλλά η σχέση αιτίας και αποτελέσματος είναι η αντίστροφη. Οι πλούσιες δημοκρατίες είναι πολύ πιο σταθερές από τις φτωχές δημοκρατίες (Przeworski και Limongi 1997).

Τα ευρήματα του Πρεβόρσκι συμφωνούν με μια παλαιότερη παρόμοια μελέτη του Μπάρο [Barro] (1994:26), ο οποίος χρησιμοποιεί έναν δείκτη εκδημοκρατισμού αντί του δίπολου δημοκρατία/δικτατορία. Από την παρατήρηση ενός δείγματος περίπου 100 χωρών σε μια περίοδο 30 ετών, βρίσκει ότι:

Η δημοκρατία δεν αποτελεί το κλειδί της οικονομικής ανάπτυξης, παρότι μπορεί να έχει μία μικρή θετική επίδραση σε χώρες που ξεκινούν με λίγα πολιτικά δικαιώματα. [...] Οι ανεπτυγμένες δυτικές χώρες θα συνεισέφεραν περισσότερο στην ευημερία των φτωχών εθνών αν εξήγαγαν σε αυτά τα οικονομικά τους συστήματα, ιδίως το δικαίωμα της ιδιοκτησίας και τις ελεύθερες αγορές, αντί για τα πολιτικά τους συστήματα, τα οποία αναπτύχθηκαν κατά κανόνα αφού είχε πρώτα επιτευχθεί ένα εύλογο βιοτικό επίπεδο.

Και πάλι, η δημοκρατία και η ευημερία σχετίζονται, αλλά η αιτιότητα έχει την αντίθετη διεύθυνση (ό.π.:25):

Η βελτίωση του βιοτικού επιπέδου –όπως υπολογίζεται βάσει του πραγματικού κατά κεφαλήν ΑΕΠ, του προσδόκιμου ζωής, και της εκπαίδευσης– ανεβάζει σημαντικά την πιθανότητα οι πολιτικοί θεσμοί να γίνουν κάποια στιγμή δημοκρατικοί. [...] Τα πλούσια μέρη καταναλώνουν περισσότερη δημοκρατία επειδή [...] είναι επιθυμητή από μόνη της [η έμφαση προστέθηκε].

Μια συνέπεια των παραπάνω είναι ότι οι σοσιαλιστικές δικτατορίες δεν είναι (ή δεν ήταν) φτωχές επειδή είναι (ή ήταν) δικτατορίες. Είναι φτωχές επειδή είναι σοσιαλιστικές.

Ως εκ τούτου, είναι απολύτως δίκαιο να επικαλούμαστε την οικονομική αποτυχία των σοσιαλιστικών κρατών ενάντια στους οπαδούς του δημοκρατικού σοσιαλισμού. Δεν πρόκειται για αχυράνθρωπο. Οι δημοκράτες σοσιαλιστές μπορεί να μην θέλουν να αναπαράγουν τα πολιτικά συστήματα αυτών των χωρών, θέλουν όμως να επιδιώξουν παρόμοιες οικονομικές πολιτικές, και οι οικονομικές πολιτικές –όχι η απουσία δημοκρατία – είναι εκείνες που προκάλεσαν την οικονομική τους αποτυχία.

Από την έκδοση του επιδραστικού *Die Gemeinwirtschaft: Untersuchungen über den Sozialismus*, του Λούντβιχ φον Μίσεσ [Ludwig von Mises] (1922), έχουν γραφτεί πολλά σχετικά με τους λόγους που οι σοσιαλιστικές οικονομίες πρέπει τελικά να παραμένουν στάσιμες και να αποτυγχάνουν. Μια εξέταση αυτών των λόγων θα υπερέβαινε κατά πολύ το εύρος αυτού του βιβλίου. Θα ήταν αρκετή εδώ μια σύντομη αναφορά σε δύο σημαντικά ζητήματα τα οποία καμία σοσιαλιστική οικονομία δεν μπόρεσε μέχρι σήμερα να λύσει.

Αποτελεί συνηθισμένη παρανόηση το ότι ο σοσιαλισμός απέτυχε επειδή μια σοσιαλιστική οικονομία περιμένει από τους ανθρώπους να εργάζονται πρωτίτως για το κοινό καλό αντί για το δικό τους όφελος, αλλά οι περισσότεροι δεν ήταν αρκετά αλτρουιστές για να το κάνουν. Αυτό δεν αληθεύει. Στην πράξη, οι σοσιαλιστικές οικονομίες ποτέ δεν βασίστηκαν στον αλτρουισμό. Υπήρχαν θεσπισμένα μέτρα απόδοσης της εργασίας, υπήρχαν ποσοτώσεις στην παραγωγή, υπήρχαν διαφορές στις αμοιβές, και υπήρχαν υλικά κίνητρα που σχετιζόνταν με τις επιδόσεις. Οι σοσιαλιστικές οικονομίες δεν ήταν τόποι αναψυχής. Οι εργάτες στην Ανατολική Γερμανία, για παράδειγμα, δούλευαν συνήθως περισσότερες ώρες από τους εργάτες στη Δυτική Γερμανία.³³ Η απουσία των σωστών κινήτρων ήταν τεράστιο ζήτημα επί σοσιαλισμού (βλέπε Caplan 2009), αλλά όχι απλά με την έννοια ότι οι άνθρωποι δεν εργάζονταν αρκετά σκληρά. Η σχετική αποτυχία του σοσιαλισμού και η σχετική επιτυχία του καπιταλισμού είχαν να κάνουν περισσότερο με την ικανότητα του καπιταλισμού να παράγει οικονομικά συναφή γνώση.

Πρώτον, οι τιμές της αγοράς αποδείχθηκαν ένας αναντικατάστατος τρόπος αντιπαραβολής και διάδοσης πληροφοριών σχετικά με τους όρους προσφοράς και ζήτησης. Οι τιμές της αγοράς καθορίζονται από τις αποφάσεις αγοράς και πώλησης χιλιάδων, αν όχι εκατομμυρίων ή δισεκατομμυρίων ανθρώπων, οι οποίοι ενεργούν βάσει της γνώσης που έχουν για τις προτιμήσεις τους και κάθε πληροφορίας που διαθέτουν και σχετίζεται με την συναλλαγή. Με αυτόν τον τρόπο, οι αγορές μπορούν να αξιοποιούν έναν τεράστιο όγκο γνώσεων που βρίσκεται διασκορπισμένος στο μυαλό εκατομμυρίων ανθρώπων και δεν είναι προσβάσιμος στο σύνολό του σε κανέναν (βλέπε Hayek 1945). Μεγάλο μέρος αυτής της γνώσης είναι «υπόρρητο». Αφορά συγκεκριμένο χρόνο και τόπο και δεν μπορεί εύκολα να εκφραστεί με λέξεις ή αριθμούς. Οι άνθρωποι που την κατέχουν μπορεί να δυσκολεύονται να την εκφράσουν. Σε μια οικονομία της αγοράς όμως, δεν χρειάζεται να την εκφράσουν. Χρειάζεται μόνο να ενεργήσουν βάσει αυτής.

33 DDR/Fünf-Tage-Woche: Samstags nie, Der Spiegel, 28 Αυγούστου 1967 (<http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-46265001.html>).

Οι τιμές της αγοράς αποτελούν την αποσταγμένη μορφή ενός τεράστιου όγκου πληροφοριών, και διαδίδουν αυτές τις πληροφορίες γρήγορα και ευρύτατα. Οι αλλαγές των συνθηκών οδηγούν σε μεταβολές των τιμών, οι οποίες οδηγούν τους συμμετέχοντες στην αγορά να προσαρμόζουν τη συμπεριφορά τους καταλλήλως. Όπως γράφει ο Χάγιεκ (ό.π.:526):

Ας υποθέσουμε ότι κάπου στον κόσμο έχει προκύψει μια νέα ευκαιρία για τη χρήση του [...] κασσίτερου ή ότι μία από τις πηγές προμήθειας κασσίτερου έχει εξαλειφθεί. Δεν έχει σημασία [...] –και είναι πολύ οπουδαίο το ότι δεν έχει σημασία– ποια από αυτές τις δύο αιτίες έκανε τον κασσίτερο πιο δυσεύρετο. Το μόνο που χρειάζεται να γνωρίζουν οι χρήστες του κασσίτερου είναι ότι μέρος του κασσίτερου που κατανάλωναν χρησιμοποιείται τώρα αλλού επικερδέστερα και ότι, κατά συνέπεια, πρέπει να κάνουν οικονομία στον κασσίτερο. Στην μεγάλη τους πλειοψηφία δεν είναι αναγκαίο να γνωρίζουν καν που έχει προκύψει η πιο επείγουσα ανάγκη, ή για ποιες άλλες ανάγκες πρέπει να εξοικονομήσουν την προσφορά. Εάν μόνο ορισμένοι από αυτούς γνωρίζουν άμεσα για τη νέα ζήτηση και μεταφέρουν πόρους εκεί, και αν οι άνθρωποι που γνωρίζουν το νέο κενό που δημιουργήθηκε έτσι το καλύψουν με τη σειρά τους από άλλες πηγές, το αποτέλεσμα θα εξαπλωθεί γρήγορα σε όλο το οικονομικό σύστημα και δεν θα επηρεάσει μόνο όλες τις χρήσεις του κασσίτερου, αλλά και των υποκατάστατων του κασσίτερου, και των υποκατάστατων των υποκατάστατων, την προσφορά όλων των ειδών που είναι κατασκευασμένα από κασσίτερο και των υποκατάστατών τους, και ούτω καθεξής. Και όλα αυτά χωρίς η μεγάλη πλειοψηφία εκείνων που έπαιξαν καθοριστικό ρόλο σε αυτές τις υποκαταστάσεις να γνωρίζει οτιδήποτε για την αρχική αιτία αυτών των αλλαγών.

Οι σχεδιασμένες οικονομίες δεν έχουν κανέναν τρόπο να αναπαράγουν αυτή τη λειτουργία συλλογής και διάδοσης πληροφοριών που επιτελούν οι τιμές της αγοράς. Ως εκ τούτου, στερούνται τεράστιες ποσότητες πληροφοριών, πράγμα που πρέπει να οδηγήσει σε χειρότερες οικονομικές αποφάσεις. Αυτό δεν αποτελεί πρόβλημα μόνο για τις πλήρως σχεδιασμένες οικονομίες, όπου οι τιμές αποφασίζονται από κάποιο συμβούλιο σχεδιασμού. Ισχύει και για μία οικονομία όπου ο ιδιωτικός τομέας ασκεί το μεγαλύτερο μέρος της οικονομικής δραστηριότητας, αλλά η κυβέρνηση παρεμβαίνει στις τιμές της αγοράς.

Ένα άλλο απολύτως αναγκαίο χαρακτηριστικό των οικονομιών της αγοράς, που καμία σοσιαλιστική οικονομία δεν έχει ακόμη μπορέσει να αντικαταστήσει, είναι το γεγονός ότι ο ανταγωνισμός της αγοράς συνιστά μια συνεχιζόμενη διαδικασία δοκιμής και λά-

θους, σε συνδυασμό με εκτενείς μηχανισμούς ανατροφοδότησης (βλέπε Hayek 2002 [1968]). Δεν γνωρίζουμε εξαρχής πώς να οργανώσουμε μια επιτυχημένη επιχείρηση ή βιομηχανία (πόσο μάλλον μια ολόκληρη οικονομία). Το ανακαλύπτουμε δοκιμάζοντας πολλά διαφορετικά πράγματα, με τα περισσότερα από αυτά να αποτυγχάνουν, αλλά κάποια πετυχαίνουν και αυτά τα δεύτερα να υιοθετούνται ευρύτερα.

Μια οικονομία της αγοράς είναι ένα πεδίο δοκιμών, στο οποίο διαφορετικές επιχειρηματικές ιδέες, διαφορετικοί τρόποι διαχείρισης, διαφορετικά οργανωτικά μοντέλα και διαφορετικές δομές κλάδων μπορούν να δοκιμαστούν και να ελεγχθούν σε ανταγωνισμό μεταξύ τους. Για παράδειγμα, ολοκληρωμένα μοντέλα, όπου πολλές λειτουργίες πραγματοποιούνται μέσα στην ίδια εταιρεία, μπορούν να ανταγωνιστούν ελεύθερα με εξειδικευμένα μοντέλα, όπου οι εταιρείες αναθέτουν πολλές λειτουργίες σε εξωτερικούς συνεργάτες. Με αυτό τον τρόπο ανακαλύπτουμε σε ποιες περιπτώσεις είναι καταλληλότερη η εξειδίκευση και σε ποιες η ενσωμάτωση.

Αποτελεί κοινή παρανόηση το ότι ο κύριος ρόλος του ανταγωνισμού είναι να ενεργεί ως κίνητρο: εργαζόμαστε σκληρότερα όταν βρισκόμαστε υπό την πίεση του ανταγωνισμού, παρά όταν μπορούμε να θεωρήσουμε την τρέχουσα θέση μας δεδομένη. Αυτό όμως ποτέ δεν υπήρξε το κύριο ζήτημα. Οι σοσιαλιστικές κοινωνίες είχαν άλλους, (λιγότερο ήπιους) τρόπους παρακίνησης. Αυτό που τους έλειπε, ωστόσο, ήταν η ικανότητα του ανταγωνισμού να δημιουργεί γνώσεις. Αυτός είναι ο κύριος ρόλος του ανταγωνισμού στην οικονομική ζωή. Οι σοσιαλιστικές οικονομίες στερούνται τον τεράστιο όγκο γνώσεων που δημιουργεί ο ανταγωνισμός. Σε ένα μικρότερο βαθμό, το ίδιο ισχύει και για τις οικονομίες της αγοράς που εμποδίζουν την ανταγωνιστική διαδικασία, ορθώνοντας, για παράδειγμα, εμπόδια εισόδου στην αγορά.

Σοσιαλισμός, τεχνοκρατία, και αυταρχισμός

Το ερώτημα αν ο σοσιαλισμός είναι εγγενώς αυταρχικός ή αν από σύμπτωση οι σοσιαλιστικές χώρες ήταν αυταρχικές, δεν είναι καινούργιο. Τη δεκαετία του 1970, ο Ζαν-Φρανσουά Ρεβέλ [Jean-François Revel] (1978: 41–42) έγραψε:

Μας λένε ότι είναι άδικο να κρίνουμε τον «σοσιαλισμό» βάσει της εμπειρίας. [...] Πώς μπορεί κανείς να εξηγήσει, από μαρξιστική σκοπιά, τόσα πολλά ατυχήματα και αποκλίσεις για τόσες πολλές δεκαετίες χωρίς να βρει τις αιτίες τους [...] στο οικονομικό σύστημα [...]; [...] Είναι ειρωνικό ότι οι εκπρόσωποι του «επιστημονικού» σοσιαλισμού θα ήταν οι πρώτοι που θα μας προσέφεραν αυτή την περίεργη εφαρ-

μογή του ιστορικού υλισμού του Μαρξ – μία σταθερά, [...] μακροχρόνια και χωρίς σημάδια φθοράς [...] λέγεται ότι είναι απλώς αποτέλεσμα τύχης, [...] και ότι δεν έχει καμία σχέση με το σύστημα.

Και αλλού (ό.π. : 61):

Ένας μαρξιστής-Λενινιστής, δηλαδή ένας «επιστημονικός» σοσιαλιστής, θα έπρεπε σίγουρα να αναζητήσει την αιτία αυτής της επαναλαμβανόμενης αποτυχίας. Στην επιστήμη, νόμος θεωρείται μία υπόθεση η οποία επαληθεύεται από το σύνολο της πειραματικής παρατήρησης. Ίσως οι σημερινοί μαρξιστές κάνουν άλλη μία από τις πολλές επιστημολογικές επαναστάσεις τους προσφέροντας αυτόν τον καινοτόμο ορισμό: νόμος είναι η υπόθεση που δεν επαληθεύεται από κανένα από τα πειράματα.

Τέσσερις δεκαετίες αργότερα, εξακολουθούμε να μην έχουμε δει ένα σοσιαλιστικό πείραμα που να μην κατέληξε, αργά ή γρήγορα, στον αυταρχισμό, οι σοσιαλιστές όμως παραμένουν πεπεισμένοι ότι δεν υπάρχει βαθύτερο αίτιο για αυτό. Σύμφωνα με αυτούς, ο σοσιαλισμός απλά δεν έχει δοκιμαστεί σωστά – αλλά θα μπορούσε να δοκιμαστεί οποιαδήποτε στιγμή. Είναι απλώς θέμα θέλησης.

Όταν οι σύγχρονοι σοσιαλιστές μιλούν για «επέκταση της δημοκρατίας στην οικονομία» και «εκδημοκρατισμό κάθε πτυχής της κοινωνίας», δεν είναι ανέντιμοι. Αυτή είναι η φιλοδοξία τους. Εκείνο που δεν κατανοούν όμως είναι πως αυτή ήταν πάντα η φιλοδοξία και η υπόσχεση του σοσιαλισμού. Δεν υπήρξε ποτέ περίοδος που οι σοσιαλιστές φιλοδοξούσαν να δημιουργήσουν στρωματοποιημένες κοινωνίες, όπου η εξουσία θα συγκεντρωνόταν στα χέρια μίας τεχνοκρατικής ελίτ. Ακόμη λιγότερο φιλοδοξούσαν να δημιουργήσουν αστυνομοκρατούμενα κράτη που θα βασιζόνταν για την επιβίωσή τους στον τρόμο, στα βασανιστήρια, στα καταναγκαστικά έργα και στις μαζικές δολοφονίες. Τα σοσιαλιστικά πειράματα κατέληξαν έτσι, αλλά δεν υπήρχε η πρόθεση να γίνουν έτσι.

Δείτε το παρακάτω παράθεμα από έναν διάσημο σοσιαλιστή, όπου επικρίνει τις αυταρχικές τάσεις στην αναδυόμενη Σοβιετική Ένωση:

Υπάρχουν δύο μέθοδοι: η μέθοδος του καταναγκασμού (η στρατιωτική μέθοδος) και η μέθοδος της πειθούς (η μέθοδος των συνδικαλιστικών οργανώσεων). [...] Το λάθος που κάνει ο Τρότσκι είναι ότι υποτιμά τη διαφορά μεταξύ στρατού και εργατικής τάξης, [...] προσπαθεί [...] να μεταφέρει στρατιωτικές μεθόδους από τον στρατό [...] στην εργατική τάξη. [...]

Η σοβιετική ισχύς [...] μπορεί να κατευθυνθεί μόνο μέσω της εργατικής τάξης και με τις δυνάμεις της εργατικής τάξης. [...] Προφανώς, αυτό είναι αδύνατο να γίνει με μεθόδους καταναγκασμού [...]. Προφανώς, μόνο [...] η προλεταριακή δημοκρατία [...], μόνο οι μέθοδοι

της πειθούς μπορούν να ενώσουν την εργατική τάξη, να δώσουν ώθηση στην ανεξάρτητη δραστηριότητά της.

Αυτός ήταν ο Στάλιν (1921).

Η σκεφτείτε την αρχική σημασία του όρου «σοβιετική δημοκρατία». Το «σόβιετ» ήταν αρχικά ένα δημοκρατικά εκλεγμένο εργατικό συμβούλιο σε ένα εργοστάσιο, και μια σοβιετική δημοκρατία προοριζόταν αρχικά να είναι μια ημι-άμεση δημοκρατία από τη βάση, στην οποία αυτά τα εργατικά συμβούλια θα αποτελούσαν τα κύρια δομικά στοιχεία. Η ιδέα ήταν ότι όλη η πολιτική εξουσία θα προερχόταν εν τέλει από τις κατά τόπους εργατικές συνελεύσεις. Αυτή η ιδέα δεν εγκαταλείφθηκε ποτέ επισήμως: στα χαρτιά, έτσι λειτουργούσε η Σοβιετική Ένωση.

Όταν οι σύγχρονοι σοσιαλιστές μιλούν για μια μη δεσποτική, μη αυταρχική, συμμετοχική και ανθρωπιστική εκδοχή του σοσιαλισμού, δεν πρωτοτυπούν όσο νομίζουν. Αυτή ήταν πάντα η ιδέα. Αυτό έλεγαν πάντα οι σοσιαλιστές. Δεν οφείλεται σε έλλειψη προσπάθειας το ότι δεν υλοποιήθηκε ποτέ.

Η δημοκρατική κοινοκτημοσύνη μπορεί να λειτουργήσει εξαιρετικά καλά, αλλά μόνο σε μικρές, ομοιογενείς, εθελοντικές κοινότητες με απλές οικονομίες. Κλασικό παράδειγμα αποτελούν τα ισραηλινά κιμπούτς. Σε ένα κιμπούτς μπορεί κάποιος να πει ότι όντως ολόκληρη η κοινότητα οργανώνει τις οικονομικές υποθέσεις της συλλογικά και δημοκρατικά.

Ακόμη και τότε, όμως, ένα κιμπούτς δεν μπορεί να θεωρηθεί εναλλακτική λύση στην οικονομία της αγοράς. Ένα κιμπούτς δεν αποτελεί «οικονομία» από μόνο του. Αποτελεί παράγοντα μίας οικονομίας, συγκεκριμένα, της οικονομίας του Ισραήλ (και ευρύτερα), η οποία βασίζεται κυρίως στην αγορά. Αυτό επιτρέπει σε κάθε κιμπούτς να εξειδικεύεται σε ένα περιορισμένο, διαχειρίσιμο φάσμα οικονομικών δραστηριοτήτων. Το κιμπούτς μπορεί να αποτελεί ένα απολύτως βιώσιμο μοντέλο. Μια γρήγορη ματιά όμως στην ιστορία των κιμπούτς αρκεί για να ξεκαθαριστεί ότι αυτό το μοντέλο δεν μπορεί να κλιμακωθεί ή να μεταφερθεί. Τα κιμπούτς δεν μεγάλωσαν ποτέ πάνω από ένα συγκεκριμένο μέγεθος. Ένα κιμπούτς με πάνω από 1.000 μέλη θα θεωρούνταν ένα από τα μεγαλύτερα. Παρότι το παραδοσιακό κολεκτιβιστικό μοντέλο των κιμπούτς εξακολουθεί να λειτουργεί για πολλά από αυτά, κάποια έχουν απομακρυνθεί από αυτό, εισάγοντας πιο συμβατικές μεθόδους διαχείρισης και εξελισσόμενα σε πιο συμβατικές ιδιωτικές επιχειρήσεις με την πάροδο του χρόνου.³⁴ Υπάρχει

34 Βλέπε για παράδειγμα: *The kibbutz movement adapts to a capitalist Israel*, Wall Street Journal, 13 Οκτωβρίου 2017 (<https://www.wsj.com/articles/tbe-kibbutz-movement-adapts-to-a-capitalist-israel-1507908175>)

επίσης η τάση τα κιμπούτς να αναθέτουν εξωτερικά εργασίες που παλαιότερα θα γίνονταν εσωτερικά.

Ο δημοκρατικός κολεκτιβισμός απαιτεί μικρές, ομοιογενείς κοινότητες, που χαρακτηρίζεται από μεγάλο βαθμό εσωτερικής συμφωνίας σε στόχους και μέσα. Ακόμη και τότε, όμως, τέτοιες κοινότητες μπορούν να συντονίσουν μόνο ένα πολύ περιορισμένο φάσμα δραστηριοτήτων. Τα μέλη μιας μικρής αγροτικής κοινότητας μπορούν να οργανώσουν μια συνάντηση και να συζητήσουν αν θα πρέπει να καλλιεργήσουν περισσότερο από αυτό ή από το άλλο δημητριακό, αν θα πρέπει να αγοράσουν καινούργια γεωργικά εργαλεία ή να επιδιορθώσουν τα παλιά και να δαπανήσουν τα χρήματα σε κάτι άλλο. Θα ήταν όμως αδύνατον να λειτουργήσει μία ολόκληρη οικονομία με αυτό τον τρόπο.

Ο οικονομικός σχεδιασμός δεν επιδέχεται δημοκρατική συμμετοχή. Στην πραγματικότητα, δεν επιδέχεται καν την αντιπροσωπευτική δημοκρατία. Όπως επισήμαινε ο Χάγιεκ (1993 [1944]: 48) στο *Ο Δρόμος Προς τη Δουλεία*:

Η κατάρτιση ενός οικονομικού σχεδίου με αυτόν τον τρόπο είναι ακόμη λιγότερο εφικτή από τον επιτυχή σχεδιασμό μιας στρατιωτικής εκστρατείας, για παράδειγμα, με δημοκρατικές διαδικασίες. [...] Θα γινόταν αναπόφευκτο να αναθέσουμε το έργο στους ειδικούς.

Η διαφορά όμως είναι ότι, ενώ στον στρατηγό που τίθεται επικεφαλής μιας εκστρατείας ανατίθεται ένας συγκεκριμένος σκοπός [...] κανένας τέτοιος μοναδικός σκοπός δεν μπορεί να υπάρξει για να ανατεθεί στον σχεδιαστή μιας οικονομίας [...]. Ο στρατηγός δεν χρειάζεται να εξισορροπήσει διαφορετικούς, ανεξάρτητους στόχους μεταξύ τους. Για εκείνον υπάρχει μόνο ένας υπέρτατος σκοπός. Οι στόχοι όμως ενός οικονομικού σχεδίου [...] δεν μπορούν να καθοριστούν ξεχωριστά από το συγκεκριμένο σχέδιο. Είναι η ουσία του οικονομικού προβλήματος ότι [...] ένα οικονομικό σχέδιο περιλαμβάνει την επιλογή μεταξύ αντικρουόμενων και ανταγωνιστικών σκοπών. Όμως [...] οι εναλλακτικές λύσεις μεταξύ των οποίων πρέπει να επιλέξουμε μπορούν να είναι γνωστές μόνο σε εκείνους που γνωρίζουν όλα τα γεγονότα και μόνο αυτοί, οι ειδικοί, είναι σε θέση να αποφασίζουν.

Ο σοσιαλισμός δεν χρειάζεται πάντα να οδηγεί σε βιομηχανικής κλίμακας δολοφονίες και τρόμο. Οι φρικαλεότητες του σταλινισμού, του μαοϊσμού, και των Ερυθρών Χμερ ήταν ακραίες ακόμη και για τα σοσιαλιστικά δεδομένα. Το δεύτερο μισό της ιστορίας της Σοβιετικής Ένωσης δεν ήταν τόσο κακό όσο το πρώτο. Άλλες χώρες της Συνθήκης της Βαρσοβίας ήταν καταπιεστικές, αλλά δεν έκαναν γενοκτονίες.

Ο σοσιαλισμός όμως δεν μπορεί να είναι τίποτα άλλο από ένα τεχνοκρατικό, ιεραρχικό σύστημα διοίκησης και ελέγχου. Ο ισχυρι-

σμός ότι οι χώρες του Συμφώνου της Βαρσοβίας δεν ήταν «πραγματικά» σοσιαλιστικές επειδή δεν ήταν κοινοβουλευτικές δημοκρατίες με ελεύθερες και δίκαιες εκλογές, είναι άστοχος. Ακόμη και αν ήταν κοινοβουλευτικές δημοκρατίες, αυτό δεν θα άλλαζε τον υπερβολικά τεχνοκρατικό τους χαρακτήρα, γιατί τα κοινοβούλιά τους, όπως ήταν, δεν έπαιζαν ιδιαίτερο ρόλο στη διαδικασία του οικονομικού σχεδιασμού ούτως ή άλλως (και όπως εξήγησε ο Χάγιεκ, δεν θα μπορούσαν να το κάνουν). Τα Πενταετή Σχέδια καταρτίζονταν από επιτροπές ειδικών, υπό τις οδηγίες των ανώτερων κλιμακίων της εκτελεστικής εξουσίας, και στη συνέχεια εγκρίνονταν αυτόματα από το κοινοβούλιο. Ο Στάινερ [Steiner] (2010: 4) εξηγεί αυτή τη διαδικασία χρησιμοποιώντας το παράδειγμα της Λαοκρατικής Δημοκρατίας της Γερμανίας:

Η Κρατική Επιτροπή Σχεδιασμού [ΚΕΣ] [...] έπρεπε να καταρτίζει τα σχέδια και να είναι υπεύθυνη για αυτά, έπρεπε να καθορίζει τις αλληλεξαρτήσεις των διάφορων ελεγχόμενων οικονομικών πεδίων και κάνοντάς το να απορρίπτει τα συμφέροντα μεμονωμένων επιμέρους σφαιρών που θα μπορούσαν να λειτουργήσουν αντίθετα στις μακροοικονομικές [...] προτεραιότητες. [...] Αδιαφορώντας για την καθαρά τυπική έγκριση των σχεδίων από τη Λαϊκή Βουλή [το κοινοβούλιο της ΛΔΓ], η τελική απόφαση [...] λαμβανόταν από το Συμβούλιο Υπουργών [η έμφαση προστέθηκε].

Θα μπορούσαμε, θεωρητικά, να φανταστούμε μια δημοκρατική ΛΔΓ (ή κάποιο άλλο παράδειγμα σοσιαλιστικής χώρας), με ελεύθερες και δίκαιες εκλογές. Αυτό θα έδινε στους ανθρώπους την ευκαιρία να διώξουν την κυβέρνηση και να την αντικαταστήσουν με νέα. Δεν θα έφερνε όμως τη Λαοκρατική Δημοκρατία της Γερμανίας πιο κοντά στο είδος του συμμετοχικού σοσιαλισμού που περιγράφεται από συγγραφείς όπως ο Τσόμσκι, ο Σουνκάρα, ο Ρόμπινσον, ή ο Τζόουνς, όπου «ο λαός» διαχειρίζεται συλλογικά την οικονομία. Στη ΛΔΓ, όπως και σε όλες τις σοσιαλιστικές χώρες, η διαδικασία του οικονομικού σχεδιασμού διενεργούνταν από μια γραφειοκρατική ελίτ. Μια δημοκρατική ΛΔΓ θα εξακολουθούσε να είναι μια εξαιρετικά στρωματοποιημένη, ιεραρχική κοινωνία.

Είναι εύκολο να δούμε γιατί το κυβερνών κόμμα της ΛΔΓ (ή τα αντίστοιχα άλλων σοσιαλιστικών χωρών) δεν επέτρεψε ποτέ ελεύθερες και δίκαιες δημοκρατικές εκλογές. Θα τις είχε χάσει και το γνώριζε. Αυτό εξηγεί τον δικτατορικό χαρακτήρα της ΛΔΓ. Δεν εξηγεί όμως τον τεχνοκρατικό χαρακτήρα της. Δε θα απειλούταν η θέση ισχύος του κόμματος αν επιτρεπόταν η δημόσια συμμετοχή στον προγραμματισμό και στη λειτουργία της οικονομίας. Αντιθέτως, αυτό, αν μη τι άλλο, θα είχε ενισχύσει τη δύναμή του, γιατί θα έδινε στο σύστημα

μία επίφαση δημοκρατικής νομιμοποίησης. Το κόμμα θα μπορούσε να είχε εξουδετερώσει τμήματα του δημοκρατικού αντιστασιακού κινήματος και να διοχετεύσει την επιθυμία του κόσμου για δημοκρατία σε ασφαλή κανάλια («ασφαλή» κατά την άποψη του κόμματος).

Δεν το έκαναν, επειδή δεν μπορεί να γίνει. Μια χώρα με 17 εκατομμύρια κατοίκους δεν είναι κιμπούτς.

Αυτό που δοκιμάστηκε για λίγο ήταν η συμμετοχή των εργαζομένων στη λειτουργία κρατικών επιχειρήσεων, μέσω δημοκρατικά εκλεγμένων εργατικών συμβουλίων. Μια κεντρικά σχεδιασμένη οικονομία όμως δεν μπορεί να επιτρέψει ουσιαστική αυτονομία σε τοπικό επίπεδο, για τον απλό λόγο ότι κάτι τέτοιο θα διατάραζε το σχέδιο. Τα διάφορα μέρη του σχεδίου συνυφαίνονται και αλληλοεξαρτώνται. Ως εκ τούτου, η κυβέρνηση δεν μπορεί να επιτρέψει σε κάποιους από τους δρώντες της οικονομίας να παρεκκλίνουν από το σχέδιο. Όπως εξηγεί ο Στάινερ [Steiner] (2010: 30–31):

Τα εργατικά συμβούλια [...] προσανατολίζονταν προς τα συμφέροντα των επιχειρήσεων τους και του εργατικού τους δυναμικού, αντί για τις απαιτήσεις της οικονομίας στο σύνολό της. Αυτός ήταν ένας από τους λόγους για τους οποίους καταργήθηκαν το 1948. [...] Έτσι, δεν υπήρχε κανένα θεσμικό όργανο που θα επέτρεπε στους εργαζομένους να συμμετέχουν στη λήψη αποφάσεων.

Στη ΛΔΓ, τη μεγαλύτερη πηγή διατάραξης του σχεδίου αποτέλεσε η μετανάστευση. Για αυτό τον λόγο το τείχος του Βερολίνου δεν ήταν μια εκτροπή από την «ευγενή» ιδεολογία του σοσιαλισμού, αλλά κάτι που συσχετιζόταν λογικά με μια σχεδιασμένη οικονομία.

Οι σχεδιασμένες οικονομίες συνθηθίζουν να περιορίζουν την ελευθερία κινήσεων των πολιτών, ακόμη και στο εσωτερικό της χώρας (για παράδειγμα, βλέπε Dowty 1988). Αναγκάζονται να το κάνουν. Οι μεγάλης κλίμακας μετακινήσεις ανθρώπων θα διατάρασσαν τα Πενταετή Σχέδια. Δεν μπορεί κανείς να σχεδιάσει μια οικονομία όταν οι συντελεστές παραγωγής έχουν δική τους βούληση και μετακινούνται συνεχώς. Οι σχεδιαστές πρέπει να είναι σε θέση να κατανέμουν τους συντελεστές παραγωγής, συμπεριλαμβανομένης της εργασίας, και επομένως αυτοί οι συντελεστές πρέπει να παραμένουν εκεί όπου έχουν κατανεμηθεί. Επομένως, δεν είναι σύμπτωση ότι η Σοβιετική Ένωση εισήγαγε το εσωτερικό της σύστημα διαβατηρίων την ίδια στιγμή που εφάρμοσε το πρώτο Πενταετές της Σχέδιο.

Σε μια οικονομία της αγοράς, ένας νόμος για τον περιορισμό της ελεύθερης μετακίνησης μεταξύ του Λονδίνου και του Κέμπριτζ, ας πούμε, θα φαινόταν παράλογος. Οι πολίτες θα ένιωθαν ότι το πού θέλουν να ζήσουν είναι δική τους δουλειά και μόνο. Σε μία σχεδιασμένη οικονομία δεν είναι καθόλου παράλογο, γιατί μία σχεδιασμένη οικονομία με-

τατρέπει τέτοιες αποφάσεις σε δουλειά όλων των άλλων. Η μετακόμιση και η αλλαγή επαγγέλματος έχει επιπτώσεις στους συμπληρωματικούς συντελεστές παραγωγής και σε άλλα μέρη του Πενταετούς Σχεδίου και, σε αντίθεση με την οικονομία της αγοράς, δεν υπάρχει μηχανισμός τιμών που να οδηγεί σε αυτόματες προσαρμογές. Επομένως, οι κινήσεις των ανθρώπων πρέπει να ελέγχονται.

Αν το επιχείρημα υπέρ του περιορισμού της ελεύθερης κυκλοφορίας στο εσωτερικό μιας χώρας προκύπτει λογικά από το σκεπτικό μιας προγραμματισμένης οικονομίας, το επιχείρημα υπέρ της μετανάστευσης προκύπτει με ακόμα πιο ισχυρό τρόπο. Μία από τις θεμελιώδεις διαφορές ανάμεσα σε μια σοσιαλιστική οικονομία και σε μια οικονομία της αγοράς είναι ότι η πρώτη αποτελεί συλλογική προσπάθεια. Όλοι γνωρίζουμε από την προσωπική μας ζωή ότι όταν συμμετέχουμε σε συλλογικές προσπάθειες στερούμαστε σε έναν βαθμό την προσωπική μας αυτονομία. Αυτό δεν αποτελεί πρόβλημα όταν το κάνουμε οικειοθελώς. Αν ζούμε μόνοι, μπορούμε να κάνουμε ό,τι θέλουμε στο σπίτι (για παράδειγμα, να διακοσμήσουμε το σπίτι όπως επιθυμούμε, να παίζουμε δυνατά μουσική το βράδυ, κτλ.). Αν μοιραζόμαστε ένα σπίτι με άλλους, δεν μπορούμε πλέον να τα κάνουμε αυτά. Αν εργαζόμαστε για κάποιο σχέδιο ως μέλη μίας ομάδας, πρέπει να ενεργούμε ως ομαδικοί παίκτες· δεν έχουμε την ίδια ευελιξία που έχουμε όταν δουλεύουμε μόνοι μας. Και ούτω καθεξής. Σε μια φιλελεύθερη κοινωνία, οι κοινότητες είναι εθελοντικές και τις επιλέγουμε οι ίδιοι. Επιλέγουμε σε ποιο βαθμό θέλουμε να λάβουμε μέρος σε συλλογικές προσπάθειες, σε ποιους τομείς της ζωής μας και με ποιους. Σε μια σοσιαλιστική κοινωνία, το μεγαλύτερο μέρος της οικονομικής ζωής αποτελεί συλλογική προσπάθεια. Οι περιορισμοί της προσωπικής ελευθερίας είναι, επομένως, αναπόφευκτοι και, στα πλαίσια της λογικής του συστήματος, δικαιολογημένοι. Οι περιορισμοί στη μετανάστευση αποτελούν παράδειγμα των παραπάνω. Ο Ντόουτι [Dowty] (1988: 86–88) εξηγεί:

Η μετανάστευση [...] γίνεται πράξη απιστίας, λιποταξία από ένα κοινό σκοπό, ίσως ακόμη και προδοσία [...]

Το 1922, η Ρωσία και η Ουκρανία [...] ουσιαστικά απέκλεισαν όλες τις εξόδους από τις χώρες τους. Το 1923, συστάθηκε ένα ειδικό σώμα της Γκε-Πε-Ου για να ελέγχει τα σύνορα, και μέχρι το 1928 είχε γίνει αρκετά αποτελεσματικό ώστε να αποκλείσει σχεδόν όλες τις παράνομες αναχωρήσεις [...]

Σχετικά με την πολιτική εξόδου από τη χώρα γενικότερα, το σοβιετικό μοντέλο [...] στις αρχές της δεκαετίας του 1950 ακολουθούνταν πλέον από τα περισσότερα κράτη της Ανατολικής Ευρώπης, την Κίνα, την Μογγολία, και τη Βόρεια Κορέα. [...]

Οι εκπρόσωποι της Ανατολικής Ευρώπης [...] τονίζουν το χρέος που οφείλει ένα άτομο στην κοινωνία λόγω των παροχών που λαμβάνει. Στα σοσιαλιστικά κράτη, υποστηρίζουν, [...] η κοινωνία επενδύει πολλά σε κάθε άτομο, [...] και επομένως ο καθένας πρέπει να ξεπληρώσει την κοινωνία παραμένοντας εργαζόμενο μέλος της. [...] Ως εκ τούτου, δίνονται σχετικά πιο ελεύθερα βίξες εξόδου σε όσους έχουν κάνει το δικό τους χρέος (συνταξιούχοι στην Ανατολική Γερμανία, άτομα άνω των 55 στην Ουγγαρία).

Για αυτό τον λόγο το Τείχος του Βερολίνου και το Σιδηρούν Παραπέτασμα δεν αποτελούσαν «προδοσία» του σοσιαλισμού, αλλά συνεπή εφαρμογή του.

Τέλος, ο σοσιαλισμός πάντα οδηγούσε, και πρέπει πάντα να οδηγεί, σε μια ακραία συγκέντρωση εξουσίας. Όπως εξηγήθηκε παραπάνω, με την κατάργηση των σημάτων της αγοράς και του ανταγωνισμού, οι σοσιαλιστικές οικονομίες στερούνται τεράστιους όγκους γνώσης. Στερούνται όμως και κάτι ακόμη, έναν εξαιρετικά αποτελεσματικό τρόπο διάχυσης και περιορισμού της εξουσίας. Όπως γράφει ο Χάγιεκ (1993 [1944]), «το σύστημα του ανταγωνισμού είναι το μόνο σύστημα που έχει σχεδιαστεί ώστε να ελαχιστοποιεί την εξουσία που ασκείται από άνθρωπο σε άνθρωπο».

Σε μια σοσιαλιστική οικονομία, το κράτος γίνεται ο κύριος εργοδότης, ο κύριος ιδιοκτήτης, ο κύριος προμηθευτής αγαθών και υπηρεσιών, ο κύριος χρηματοπιστωτικός διαμεσολαβητής κτλ. Δεν υπάρχουν πολλά ζητήματα στα οποία θα συμφωνούσαν ο Φ. Α. Χάγιεκ και ο Λέον Τρότσκι, αλλά το γεγονός ότι ένα σοσιαλιστικό κράτος απαιτεί μεγαλύτερη συγκέντρωση εξουσίας από οποιοδήποτε άλλο είδος κράτους είναι ένα από αυτά. Ο Τρότσκι (1936: Κεφάλαιο 2)³⁵ έγραψε για τη σοβιετική κυβέρνηση:

Δεν υπάρχει άλλη κυβέρνηση στον κόσμο στα χέρια της οποίας να συγκεντρώνεται σε τέτοιο βαθμό η μοίρα ολόκληρης της χώρας. [...] Η Σοβιετική κυβέρνηση καταλαμβάνει σε σχέση με το σύνολο του οικονομικού συστήματος τη θέση που καταλαμβάνει ένας καπιταλιστής σε σχέση με μια επιχείρηση. Ο συγκεντρωτικός χαρακτήρας της εθνικής οικονομίας μετατρέπει την κρατική εξουσία σε παράγοντα τεράστιας σημασίας.

Και ο Χάγιεκ έγραψε, « προκειμένου να επιτύχουν τους στόχους τους, οι σχεδιαστές θα πρέπει να δημιουργήσουν εξουσία –εξουσία που ασκείται από ανθρώπους επάνω σε άλλους ανθρώπους– που ομοιά της σε μέγεθος δεν έχουμε ξαναδεί».

Από σοσιαλιστική σκοπιά, αυτό δεν αποτελεί πρόβλημα. Απλώς υποκαθιστά την εξουσία των εταιρειών με την κρατική εξουσία, και

35 Το βιβλίο βρέθηκε σε ηλεκτρονική μορφή σε διαδικτυακό αρχείο, για αυτό δεν αναφέρεται σελίδα.

η κρατική εξουσία είναι υπόλογη στον «λαό» - η κρατική εξουσία είναι «λαϊκή εξουσία». Αυτό όμως αποτελεί θεμελιώδη παρανόηση. Όπως εξηγεί ο Χάγιεκ:

Όταν η εξουσία συγκεντρώνεται προκειμένου να χρησιμοποιηθεί σε ένα μόνο σχέδιο, δεν μετασχηματίζεται απλώς, αλλά αυξάνεται απείρως. Ενώνοντας στα χέρια ενός μόνο σώματος την εξουσία που ως τότε ασκούσαν ανεξάρτητα από πολλούς, δημιουργείται μια εξουσία απείρως μεγαλύτερη από οποιαδήποτε υπήρξε πριν και τόσο πολύ πιο εκτεταμένη, ώστε να είναι σχεδόν διαφορετικού είδους.

Είναι απολύτως εσφαλμένο να θεωρήσουμε ότι η μεγάλη εξουσία που ασκείται από ένα κεντρικό συμβούλιο σχεδιασμού θα ήταν «όχι μεγαλύτερη από την εξουσία που ασκείται συλλογικά από τα ιδιωτικά διοικητικά συμβούλια». Σε μια ανταγωνιστική κοινωνία δεν υπάρχει κανείς που μπορεί να ασκήσει έστω ένα κλάσμα της εξουσίας που θα κατείχε ένα σοσιαλιστικό συμβούλιο σχεδιασμού. Η αποκέντρωση της εξουσίας σημαίνει μείωση του απόλυτου μεγέθους της εξουσίας. (Η έμφαση προστέθηκε)

Η ιδέα ότι όλοι οι ιδιοκτήτες επιχειρήσεων βρίσκονται σε συνεννόηση και λειτουργούν ως ένας, αποτελεί σοσιαλιστική φαντασίωση. Οι ιδιοκτήτες επιχειρήσεων ανταγωνίζονται μεταξύ τους – συχνά σκληρά. Αυτό μειώνει σημαντικά όποια «εξουσία» μπορεί να είχε κάποιος από αυτούς.

Σε αντίθεση με τον Χάγιεκ, ο Τρότσκι δεν είχε αντίρρηση ως προς της συγκέντρωση της εξουσίας υπό σοσιαλιστικό καθεστώς. Το μόνο του παράπονο ήταν ότι στη Σοβιετική Ένωση η εξουσία δεν ασκούνταν πλέον από την «εργατική τάξη» αλλά από τη σοβιετική γραφειοκρατία, η οποία είχε αποκτήσει χαρακτηριστικά που την καθιστούσαν ξεχωριστή κοινωνική τάξη. Η λύση επομένως ήταν να διεκδικήσει η «εργατική τάξη» την εξουσία που είχε κάποτε. Ωστόσο, η υποτιθέμενη «χρυσή εποχή» του Τρότσκι, προτού η «εργατική τάξη» «προδοθεί», τυχαίνει να συμπίπτει χρονικά με την περίοδο που ο ίδιος ο Τρότσκι ήταν μία από τις ισχυρότερες φιγούρες της χώρας. Η «διαφθορά» του κράτους των εργατών τυχαίνει να συμπίπτει με τη δική του αποκαθήλωση. Αν ο Τρότσκι είχε επικρατήσει και είχε εξορίσει τον Στάλιν, προφανώς ο εξόριστος Στάλιν θα είχε γράψει ένα βιβλίο για το πώς «η εργατική τάξη» είχε προδοθεί και πώς η Σοβιετική Ένωση είχε πάψει να είναι ένα «πραγματικό» κράτος εργατών.

Η συγκέντρωση της εξουσίας υπό σοσιαλιστικό καθεστώς δεν είναι απαραίτητο να οδηγεί σε τυραννία εξίσου δολοφονική με τον σταλινισμό ή τον μαοϊσμό. Η πολιτική αποσταλινοποίησης του Χρουστσόφ δείχνει ότι το σοβιετικό σύστημα είχε κάποια ικανότητα αυτομεταρρύθμισης, και οι περισσότερες από τις άλλες σοσιαλιστικές χώρες δεν πα-

ρήγαγαν ποτέ κάτι αντίστοιχο με τον σταλινισμό ή τον μαοϊσμό. Όμως ακόμη και ο σταλινισμός και ο μαοϊσμός δεν αποτελούσαν παρεκκλίσεις. Ήταν περίοδοι κατά τις οποίες τάσεις που είναι πάντα παρούσες στις σοσιαλιστικές κοινωνίες έφτασαν στα άκρα.

Ένα από τα επίμονα χαρακτηριστικά των σοσιαλιστικών καθεστώτων είναι ότι συχνά αντιδρούν στις οικονομικές αποτυχίες αναζητώντας αποδιοπομπαίους τράγους –φανταστικούς «σαμποτέρ», «καταστροφείς», «αποθησαυριστές», «σπεκουλαδόρους», «αντεπαναστάτες», κτλ.– και επιδίδονται σε κυνήγια μαγισσών. Αναγκάζονται να το κάνουν. Εφόσον τα οικονομικά προβλήματα στον σοσιαλισμό δεν μπορούν ποτέ να οφείλονται στον ίδιο τον σοσιαλισμό, πρέπει να υπάρχει κάποιος που σκόπημα προσπαθεί να υπονομεύσει την οικονομία.

Τα δολοφονικά ξεσπάσματα του Στάλιν δεν ήταν πάντα τυχαία. Συχνά συνδέονταν με οικονομικά γεγονότα. Για παράδειγμα, κατά τη διάρκεια των λιμών και μετά από αυτούς, ο Στάλιν στοχοποίησε όλους τους τομείς που είχαν κάποια σχέση με τη γεωργία, οσοδήποτε χαλαρή. Όπως εξηγεί ο Ούντι [Udy] (2017: 436–37):

Οι Κουλάκοι είχαν ήδη κατονομαστεί ως αυτουργοί της καταστροφής των αγρών και των αγροκτημάτων, αλλά η εκστρατεία αποकुλοποίησης του 1929-1931 είχε πραγματοποιηθεί για να «συντρίψει τους κουλάκους ως τάξη»· δεν μπορούσαν πλέον (1932-1933) να θεωρηθούν η μόνη αιτία του προβλήματος [...] Χρειάζονταν και άλλοι αποδιοπομπαίοι τράγοι. Έτσι, κτηνίατροι εκτελέστηκαν γιατί έκανα μυστικά τα ζώα να πεθαίνουν, μετεωρολόγοι συνελήφθησαν για παραποίηση μετεωρολογικών προβλέψεων προκειμένου να βλάψουν τις καλλιέργειες. [...] Υπήρξε μια μαζική εκκαθάριση κρατικών και ακαδημαϊκών ιδρυμάτων, καθώς και εφημερίδων. Το Ουκρανικό Επιμελητήριο Μέτρων και Σταθμών θεωρήθηκε υπεύθυνο για εσκεμμένη δολιοφθορά της μέτρησης της συγκομιδής. [...]

Στην αναζήτηση περισσότερων ανθρώπων για να κατηγορήσουν, οι γεωπόνοι ήταν προφανής στόχος. [...] Καταδικάστηκαν για «γεωργική δολιοφθορά» – κατηγορία που περιλάμβανε [...] την «εσκεμμένη διάδοση ζιζανίων, με σκοπό τη μείωση της απόδοσης των καλλιεργειών».

Αν και σε πολύ λιγότερο ακραίες μορφές, το ίδιο βασικό μοτίβο επαναλήφθηκε σε πολλές άλλες σοσιαλιστικές χώρες. Το πιο πρόσφατο παράδειγμα αποτελεί η Βενεζουέλα, όπου η παράνοια για τους «σαμποτέρ» και τους «αποθησαυριστές» έχει γίνει σταθερό χαρακτηριστικό της ρητορικής της κυβέρνησης.³⁶ Η κυβέρνηση

³⁶ Βλέπε παραδείγματα: Venezuela's power cut was 'sabotage' – President Maduro, BBC News, 4 Δεκεμβρίου 2013 (<http://www.bbc.co.uk/news/world-latin-america-25210984>). Venezuelan President Maduro 'to expand price controls', BBC News, 11 Νοεμβρίου 2013 (<http://www.bbc.co.uk/news/world-latin-america-24897407>). Venezuela announces new plan to tackle food crisis, BBC News, 9 Ιουνίου 2016 (<http://www.bbc.co.uk/news/world-latin-america-36486246>).

της Βενεζουέλας υποσχόταν κάποτε να χτίσει ένα εντελώς διαφορετικό είδος σοσιαλισμού, που θα οριζόταν ξεκάθαρα ως το αντίθετο του σοβιετικού μοντέλου (περισσότερα πάνω σε αυτό αργότερα). Ωστόσο, σήμερα, ένα δελτίο Τύπου της κυβέρνησης της Βενεζουέλας μοιάζει ύποπτα με αντίγραφο της εφημερίδας *Πράβντα* της δεκαετίας του 1930.

Όταν οι σύγχρονοι δημοκρατικοί σοσιαλιστές διαμαρτύρονται για τις αναφορές παραδειγμάτων σοσιαλισμού στον πραγματικό κόσμο και επιμένουν ότι δεν στηρίζουν τις καταχρήσεις οποιουδήποτε από αυτά τα καθεστώτα, χάνουν την ουσία. Κανείς δεν τους κατηγορεί για αυτό. Οι επικριτές του σοσιαλισμού έχουν πλήρη επίγνωση ότι οι σύγχρονοι σοσιαλιστές δεν έχουν καμία πρόθεση να επαναφέρουν τα στρατόπεδα καταναγκαστικής εργασίας, τις μαζικές εκτελέσεις, τις στημένες δίκες, τις αναγκαστικές ομολογίες, τη Στάζι ή το Τείχος του Βερολίνου. Όμως, κανένα σοσιαλιστικό σχέδιο δεν ξεκίνησε ποτέ με αυτή την πρόθεση. Όταν οι επικριτές του σοσιαλισμού αναφέρουν την καταπιεστική φύση των προηγούμενων σοσιαλιστικών καθεστώτων, η πρόθεσή τους δεν είναι να κερδίσουν πόντους ρητορικής εναντίον των αντιπάλων τους. Η πρόθεσή τους είναι να επιστήσουν την προσοχή στο γεγονός ότι τα συστήματα αυτά δεν ήταν απλώς τυχαία καταπιεστικά. Ήταν όλα καταπιεστικά με παρόμοιους τρόπους. Υπάρχουν αναγνωρίσιμα, επαναλαμβανόμενα μοτίβα καταπίεσης υπό τα σοσιαλιστικά καθεστώτα, και αυτά τα μοτίβα συνδέονται στενά με τα σοσιαλιστικά οικονομικά.

Οι αχυράνθρωποι που κάποτε ήταν ζωντανοί

Αν ο σοσιαλισμός έχει επιστρέψει, δεν είναι επειδή οι άνθρωποι «έξασαν» πόσο άσχημα ήταν τα πράγματα στις χώρες του Συμφώνου της Βαρσοβίας, στη Μαοϊκή Κίνα ή σε άλλες σοσιαλιστικές χώρες. Είναι επειδή οι σοσιαλιστές έχουν καταφέρει να αποστασιοποιηθούν από αυτά τα παραδείγματα.

Οι δημοκράτες σοσιαλιστές έχουν πετύχει τόσο καλά να πείσουν τους εαυτούς τους (και άλλους) ότι τα ιστορικά παραδείγματα του σοσιαλισμού δεν είχαν καμία σχέση με τον σοσιαλισμό, ώστε τείνουν να αντιδρούν με πραγματικό εκνευρισμό όταν κάποιος πολιτικός τους αντίπαλος αναφέρει ένα τέτοιο παράδειγμα.³⁷ Τείνουν να

Venezuela seizes millions of toys, accuses importer of boarding, Bloomberg, 9 Δεκεμβρίου 2016 (<https://www.bloomberg.com/news/articles/2016-12-09/venezuela-seizes-millions-of-toys-accuses-im-porter-of-boarding>)

37 Καλό παράδειγμα αποτελεί μία ανταλλαγή άρθρων μεταξύ του συγγραφέα Τζέιμς Μπαρθόλομου [James Bartholomew] και του ανιψιού του, Σεμπάστιαν Βέλα [Sebastian Vella], στο περιοδικό *The Spectator*. Ο Μπαρθόλομου μιλά για τις αναμνήσεις του από τα ταξίδια που έκανε στη Σοβιετική Ένωση, στην Κίνα πριν τη φιλελευθεροποίηση και στη Ρουμανία του Τσαουσέσκου. Ο ανιψιός του, που στηρίζει τον σοσιαλισμό, στην απάντησή του δεν υπερασπίζεται κάποιο από αυτά τα παρα-

βλέπουν την αναφορά αυτών των παραδειγμάτων είτε ως ανειλικρινή είτε ως ανόητη (ή και τα δύο). Πρόκειται είτε για αχυράνθρωπο –μία ρητορική ράβδο με την οποία οι αντισοσιαλιστές χτυπούν τους σοσιαλιστές– είτε για σημάδι ότι ένας αντίπαλος είναι διανοητικά ανίκανος να κατανοήσει τη διαφορά μιας καλής ιδέας από τη διαστρεβλωμένη εφαρμογή της.

Δεδομένου ότι πάνω από δυο ντουζίνες προσπάθειες να οικοδομηθεί μία σοσιαλιστική κοινωνία κατέληξαν σε διάφορους βαθμούς αποτυχίας, η επιμονή ότι καμία από αυτές δεν ήταν «πραγματικά» σοσιαλιστική είναι ο μόνος τρόπος με τον οποίο οι σύγχρονοι σοσιαλιστές μπορούν να προστατέψουν την κοσμοθεωρία τους από τη διάψευση. Ωστόσο, αυτό το βιβλίο θα δείξει ότι υπάρχει ένα μεγάλο ελάττωμα στο αφήγημα του «μη πραγματικού» σοσιαλισμού: το γεγονός ότι χρησιμοποιείται συνήθως εκ των υστέρων, δηλαδή αφού ένα σοσιαλιστικό πείραμα έχει απαξιωθεί ευρέως.

Αυτό το βιβλίο θα δείξει ότι όσο ένα σοσιαλιστικό πείραμα βρίσκεται στην ακμή του, τα σοσιαλιστικά του διαπιστευτήρια σπανίως αμφισβητούνται. Όσο ο σοσιαλισμός φαίνεται να λειτουργεί, είναι πάντα «πραγματικός» σοσιαλισμός. Μόνο όταν αποτυγχάνει και όταν γίνεται μια ντροπή για τον σκοπό του σοσιαλισμού, κατηγοριοποιείται εκ των υστέρων ως μη πραγματικός.

Αυτό το βιβλίο θα δείξει ότι ουσιαστικά όλα τα σοσιαλιστικά πειράματα στην ιστορία –συμπεριλαμβανομένων της Σοβιετικής Ένωσης και της μαοϊκής Κίνας, και μάλιστα ειδικά αυτών– υπήρξαν κάποια στιγμή ευρέως αποδεκτά από διακεκριμένους δυτικούς διανοούμενους. Όλα τους παρουσιάζονταν ως «πραγματικός» σοσιαλισμός. Μέχρι τη στιγμή που έπαψαν να είναι «πραγματικός» σοσιαλισμός, και θεωρήθηκαν αναδρομικά μη πραγματικός σοσιαλισμός.

Πιο συγκεκριμένα, αυτό το βιβλίο θα δείξει ότι ως προς την υποδοχή τους από τις δυτικές χώρες, τα σοσιαλιστικά πειράματα περνούν συνήθως από τρεις διακριτές φάσεις.

1. Η περίοδος του μέλιτος

Το πρώτο στάδιο είναι η περίοδος του μέλιτος, κατά την οποία το πείραμα έχει, ή τουλάχιστον φαίνεται να έχει, κάποια αρχική επιτυχία σε ορισμένους τομείς. Στη διάρκεια αυτής της περιόδου,

δείγματα, ούτε δίνει κάποια εξιδανικευμένη περιγραφή τους. Αντιθέτως, εκπλήσσεται που ο θεός του τα αναφέρει. Βλέπε: *Letter to a young Corbynista*, *The Spectator*, 24 Ιουνίου 2017 (<https://www.spectator.co.uk/2017/06/letter-to-a-young-corbynista/>). *A letter from a Corbynista*, *The Spectator*, 1 Ιουλίου 2017 (<https://www.spectator.co.uk/2017/07/a-letter-from-a-corbyn-ista/>). για παράδειγμα, βλέπε: *The Daily Politics Show*, BBC, 1 Νοεμβρίου 2013 (<https://www.facebook.com/BBCPolitics/videos/758283277521866/>).

η διεθνής αποδοχή του είναι σχετικά υψηλή. Ακόμη και οι αντι-σοσιαλιστές παραδέχονται, απρόθυμα, ότι η εν λόγω χώρα έχει κάτι να επιδείξει.

Κατά την περίοδο του μέλιτος, ελάχιστοι αμφισβητούν τον σοσιαλιστικό χαρακτήρα του πειράματος· σχεδόν κανείς δεν ισχυρίζεται ότι η χώρα δεν είναι «πραγματικά» σοσιαλιστική. Αντιθέτως, κατά την περίοδο του μέλιτος μεγάλος αριθμός δυτικών διανοουμένων ασπάζονται με ενθουσιασμό το πείραμα. Αυτοαποκαλούμενοι σοσιαλιστές διεκδικούν την κυριότητα του και το περιφέρουν ως παράδειγμα των ιδεών τους σε δράση.

2. Η περίοδος των δικαιολογιών και του «κι εσείς όμως»

Όμως η περίοδος του μέλιτος ποτέ δεν κρατά για πάντα. Είτε η τύχη της χώρας στερεύει, είτε οι ήδη υπάρχουσες αποτυχίες της γίνονται ευρύτερα γνωστές στη Δύση. Ως αποτέλεσμα, η εικόνα της στο εξωτερικό χειροτερεύει. Παύει να αποτελεί παράδειγμα που επιδεικνύουν οι σοσιαλιστές τους αντιπάλους τους και γίνεται παράδειγμα που οι αντίπαλοί τους επιδεικνύουν στους πρώτους.

Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, οι δυτικοί διανοούμενοι εξακολουθούν να υποστηρίζουν το πείραμα, ο τόνος τους όμως γίνεται οργισμένος και αμυντικός. Δεν εστιάζουν πλέον στα υποτιθέμενα επιτεύγματα του πειράματος, αλλά στα υποτιθέμενα απώτερα κίνητρα των επικριτών του. Υπάρχει μια φρενήρης αναζήτηση δικαιολογιών, με την ευθύνη να επιρρίπτεται συνήθως σε φανταστικούς «σαμποτέρ» και σε αόριστες απόπειρες «υπονόμευσης». Χρησιμοποιείται πολύ η τακτική του «κι εσείς όμως».³⁸

3. Το στάδιο του μη πραγματικού σοσιαλισμού

Τελικά, φτάνει πάντα η στιγμή που το πείραμα έχει απαξιωθεί ευρέως και γίνεται αντιληπτό ως αποτυχία από το μεγαλύτερο μέρος της κοινής γνώμης. Το πείραμα γίνεται μειονέκτημα για τον σκοπό του σοσιαλισμού και ντροπή για τους δυτικούς σοσιαλιστές.

Αυτό είναι το στάδιο στο οποίο οι διανοούμενοι αρχίζουν να αμφισβητούν τα σοσιαλιστικά διαπιστευτήρια του πειράματος, και,

³⁸ «Wbataboutery» ή «Wbataboutism» [«κι εσείς όμως»] σύμφωνα με το λεξικό της Οξφόρδης είναι η «η τεχνική ή πρακτική της απάντησης σε μία κατηγορία ή ένα δύσκολο ερώτημα με τη χρήση μίας άλλης κατηγορίας ή με την έγερση ενός άλλου ζητήματος». Στην πράξη, γίνονται συνήθως και τα δύο, επειδή η εν λόγω τεχνική συνδυάζεται τυπικά με υπονοούμενα για υποκρισία. Η πιο κοινή μορφή σοσιαλιστικής τεχνικής του «κι εσείς όμως» είναι να μετατοπίζεται η προσοχή στη δυτική αποικιοκρατία, στις αμερικανικές επεμβάσεις, στις σχέσεις δυτικών χωρών με μη σοσιαλιστές δικτατορες, κτλ. Αυτό συνδυάζεται με υπονοούμενα ότι οι επικριτές του σοσιαλισμού αδιαφορούν για όλα τα παραπάνω ή ακόμη και τα υποστηρίζουν. Πρόκειται για μια παράξενη κατηγορία, επειδή δεν αληθεύει ούτε σύμφωνα με τους δικούς της όρους. Ιστορικά, κάποιος από τους πιο αφοσιωμένους υποστηρικτές του ελεύθερου εμπορίου, όπως ο Βρετανικός Σύνδεσμος Κατά του Νόμου για το Καλαμπόκι [British Anti-Corn Law League], ήταν επίσης σθεναρά αντίθετος στον μιλιταρισμό και στην αποικιοκρατία. Πιο πρόσφατα, ορισμένες από τις πιο αποτελεσματικές κριτικές κατά της εξωτερικής πολιτικής των ΗΠΑ προήλθαν από τους Αμερικανούς ελευθεριστές (για παράδειγμα, Bandow 2006).

το σημαντικότερο, δίνουν στην αμφισβήτηση αναδρομική ισχύ. Υποστηρίζουν ότι η χώρα δεν ήταν ποτέ σοσιαλιστική εξ αρχής και ότι οι ηγέτες της ποτέ δεν προσπάθησαν καν να εφαρμόσουν τον σοσιαλισμό. Αυτό είναι και το βαθύτερο νόημα πίσω από το παλιό απόφθεγμα ότι ο «πραγματικός» σοσιαλισμός δεν δοκιμάστηκε ποτέ: ο σοσιαλισμός επαναπροσδιορίζεται αναδρομικά ως «μη πραγματικός» όποτε αποτυγχάνει. Έτσι δεν έχει ποτέ δοκιμαστεί, με τον ίδιο τρόπο που στο βιβλίο του Όργουελ *Χίλια Εννιακόσια Ογδόντα Τέσσερα* η κυβέρνηση της Ωκεανίας βρισκόταν πάντα σε πόλεμο με την Ανατολική Ασία.

Δεν πρόκειται για συνειδητή διαδικασία, πόσο μάλλον για σκόπημα ενορχηστρωμένη. Δεν υπάρχει κάποιο ισοδύναμο ενός οργανισμού βιομηχανικών προτύπων, ο οποίος απονέμει ένα πιστοποιητικό γνησιότητας «πραγματικού σοσιαλισμού» και στη συνέχεια το ανακαλεί με αναδρομική ισχύ. Οι σοσιαλιστές δεν πραγματοποιούν μυστικά συνέδρια σε μυστικές κρυψώνες· δεν καλύπτουν εσκεμμένα την προηγούμενη υποστήριξή τους για το εν λόγω καθεστώς. Απλώς σιωπούν για το ζήτημα και προχωρούν στον επόμενο σκοπό.

Κάποια στιγμή, ο ισχυρισμός ότι η εν λόγω χώρα δεν ήταν ποτέ «πραγματικά» σοσιαλιστική γίνεται πλέον κοινή σοφία. Δεδομένου ότι μόνο οι αντίπαλοι του σοσιαλισμού εξακολουθούν να αναφέρονται σε αυτό το παράδειγμα ενώ οι ίδιοι οι σοσιαλιστές δεν το κάνουν πια, εύκολα δημιουργείται η εντύπωση ότι πρόκειται για ρητορικό αχυράνθρωπο.

Αυτό το βιβλίο θα δείξει ότι όλοι αυτοί οι υποτιθέμενοι «αχυράνθρωποι» ήταν κάποτε ζωντανοί. Είναι κάθε άλλο παρά αχυράνθρωποι. Είναι οι αποτυχημένες ουτοπίες του παρελθόντος.

2. Η ΣΟΒΙΕΤΙΚΗ ΕΝΩΣΗ ΕΠΙ ΣΤΑΛΙΝ: «ΕΝΑ ΟΛΟΚΛΗΡΟ ΕΘΝΟΣ ΒΑΔΙΣΕ ΠΙΣΩ ΑΠΟ ΕΝΑ ΟΡΑΜΑ»

Σοβιετικός σοσιαλισμός

Σύμφωνα με τη μαρξιστική θεωρία, η σοσιαλιστική επανάσταση θα έπρεπε να ξεκινήσει εκεί όπου ο καπιταλισμός ήταν πιο ανεπτυγμένος. Το 1917, η Ρωσική αυτοκρατορία, μία ημι-φεουδαρχική, κυρίως αγροτική οικονομία, ήταν ένας από τους λιγότερο πιθανούς υποψηφίους. Ο Τρότσκι (1936: Κεφ. 3) γράφει:

Ο Μαρξ περίμενε ότι ο Γάλλος θα ξεκινούσε την κοινωνική επανάσταση, ο Γερμανός θα τη συνέχιζε, ο Άγγλος θα την ολοκλήρωνε. Όσο για τον Ρώσο, ο Μαρξ τον άφηνε πολύ πίσω. [...] Η Ρωσία δεν αποτελούσε τον πιο ισχυρό, αλλά τον πιο αδύναμο κρίκο στην αλυσίδα του καπιταλισμού.

Η τσαρική Ρωσία δεν είχε ιδιαίτερα μεγάλη εργατική τάξη, εν μέρει επειδή η τσαρική οικονομική πολιτική περιόριζε τις μετακινήσεις από τη γεωργία στη βιομηχανία, επιβραδύνοντας έτσι τεχνητά τον ρυθμό της εκβιομηχάνισης και της αστικοποίησης (Cheremukhin 2013: 3–7). Η δεσποζούσα θέση των υποστηριζόμενων από το κράτος καρτέλ και τα υψηλά επίπεδα προστατευτισμού καθυστέρησαν περαιτέρω τη βιομηχανική ανάπτυξη. Πολιτικά, πριν τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, οι Μπολσεβίκοι ήταν μία περιθωριακή ομάδα χωρίς σοβαρές ελπίδες για κατάληψη της εξουσίας.

Το χάος και η δυστυχία του Α' Παγκοσμίου Πολέμου προετοίμασε τότε το έδαφος για την «αστική» επανάσταση του Φεβρουαρίου του 1917. Οι επαναστάτες του Φεβρουαρίου κατάφεραν να ανατρέψουν το τσαρικό σύστημα, αλλά δεν κατάφεραν να το αντικαταστήσουν με μία δική τους σταθερή κυβέρνηση. Οκτώ μήνες αργότερα, οι Μπολσεβίκοι εκμεταλλεύτηκαν αυτή την αδυναμία για να οργανώσουν την δική τους επανάσταση που ακολούθησε.

Οι αρχικές προσπάθειες να οικοδομηθεί μία σοσιαλιστική οικονομία υπό συνθήκες εμφυλίου πολέμου αποδείχτηκαν καταστροφικές, οδηγώντας σε κατάρρευση της βιομηχανικής παραγωγής και

στον λιμό του 1921-1922. Έτσι, οι Μπολσεβίκοι ανέβηκαν προσωρινά τον σοσιαλιστικό μετασχηματισμό και, υπό την περιβολή της «Νέας Οικονομικής Πολιτικής» (ΝΟΠ), επέτρεψαν και πάλι ένα περιορισμένο εύρος δραστηριοτήτων της αγοράς. Μόλις η οικονομία ανέκαμψε σε προπολεμικά επίπεδα, η ΝΟΠ εγκαταλείφθηκε και με την έναρξη του πρώτου Πενταετούς Προγράμματος το 1928, το σοσιαλιστικό σχέδιο μετασχηματισμού ξανάρχισε (ό.π.: 8).

Η ανάληψη του ελέγχου των δεσποζουσών κορυφών της οικονομίας από το κράτος έκανε δυνατή μια καταναγκαστική ανακατανομή των συντελεστών παραγωγής, από τη γεωργία στη βιομηχανία, από αγροτικές σε αστικές περιοχές, και από καταναλωτικά σε κεφαλαιουχικά αγαθά. Το βιοτικό επίπεδο έπεσε. Ο σοβιετικός λιμός του 1932-1933 προκλήθηκε αρχικά από την επιβεβλημένη κολεκτιβοποίηση της γεωργίας, η οποία προκάλεσε μαζική διατάραξη των μοτίβων γεωργικής παραγωγής. Αλλά επιδεινώθηκε περαιτέρω από την απόφαση της κυβέρνησης να εξαγάγει μεγάλες ποσότητες σιτηρών, ακόμη και κατά την κορύφωση του λιμού, προκειμένου να εισαγάγει βιομηχανικό εξοπλισμό (βλέπε Udy 2017: 435–36).

Το σοβιετικό πείραμα γρήγορα εξελίχτηκε σε δολοφονική τυραννία. Σύμφωνα με μία εκτίμηση βασισμένη κυρίως σε σοβιετικά αρχεία, στοίχισε περίπου 20 εκατομμύρια ζωές (Courtois 1999:4), κυρίως μέσω λιμών που μπορούσαν να αποφευχθούν, μαζικών εκτελέσεων, και των φρικτών συνθηκών στα στρατόπεδα καταναγκαστικής εργασίας. Αυτή η ολίσθηση στην τυραννία ξεκίνησε από πολύ πρώιμο στάδιο. Όπως εξηγεί ο Ούντι [Udy] (2017: 5):

Αν και το γκουλάγκ [...] παίρνει το όνομά του από το διοικητικό όργανο που συστάθηκε από τον Στάλιν το 1930, τα θεμέλιά του τέθηκαν κατά τις πρώτες ημέρες της επανάστασης [...] Ως τον Σεπτέμβριο του 1918, η διαδικασία δημιουργίας στρατοπέδων καταναγκαστικής εργασίας για τον εγκλεισμό αντεπαναστατών είχε πλέον προχωρήσει πολύ [...] Τον Οκτώβριο του 1923 υπήρχαν πάνω από 350 στρατόπεδα [...] στα οποία κρατούνταν πάνω από 70.000 φυλακισμένοι.

Αυτή η πληροφορία ήταν γνωστή –ή τουλάχιστον διαθέσιμη– στη Δύση μέσα από τις μαρτυρίες Ρώσων προσφύγων. Ο Ράμσεϊ ΜακΝτόναλντ [Ramsay MacDonald], μετέπειτα πρωθυπουργός της Βρετανίας, υποστήριζε από νωρίς τη ρωσική επανάσταση, την οποία περιέγραψε στο βιβλίο του *Κοινοβούλιο σε Επανάσταση [Parliament in Revolution]* το 1919 ως «ένα από τα σπουδαιότερα γεγονότα στην παγκόσμια ιστορία» (απόσπασμα από Udy 2017: 76). Ακόμη και σε αυτά τα πρώτα χρόνια, ο ΜακΝτόναλντ ένωσε την υποχρέωση να αναφέρει κάποιες από τις φρικαλεότητες που διέπραξε το καθεστώς, ακόμη και αν τις αντιπαρήλθε γρήγορα (απόσπασμα ό.π.:77):

Αφήνω εκτός τον Τρόμο και παρόμοια περιστατικά, όχι μόνο επειδή τα περισσότερα από αυτά είναι απλώς επινοήσεις [...] Άλλωστε, ο Λένιν τα αποστρέφεται [...] Γνωρίζουμε ότι κάποιες μέθοδοι ήταν καθαρά προσωρινές [...] Για αυτές μπορεί να δοθεί μια γενική δικαιολογία, η οποία τις αιτιολογεί υπό αυτές τις συνθήκες, ότι οφείλονται στην πίεση της επανάστασης.

Παρότι κατηγορεί για αυτά εξωτερικούς παράγοντες, ο ΜακΝτόναλντ αναφέρει «χαοτικά «δικτατορικά» στάδια της επανάστασης [...] τον Κόκκινο Τρόμο, [...] επαναστατικά δικαστήρια, [...] την εκτέλεση πολιτικών κρατουμένων» (ό.π.).

Αυτό υποδεικνύει ότι, ήδη το 1919 κάποιος ενημερωμένος σε λογικά πλαίσια παρατηρητής γνώριζε τι συμβαίνει και ότι η άρνησή του απαιτούσε κάποια προσπάθεια.

Αυτό αλήθευε ακόμα περισσότερο μία δεκαετία αργότερα. Ο Ούντι εξηγεί (ό.π: 529):

Οι ακρότητες ήταν ευρέως γνωστές, απλώς δεν γίνονταν αποδεκτές από πολλούς στην αριστερά. Πάνω από ένα εκατομμύριο άνθρωποι είχαν συμμετάσχει σε μαζικές προσευχές για τους διωκόμενους το 1930. Πενήντα χιλιάδες άτομα είχαν παρακολουθήσει μία ειδική λειτουργία στην πλατεία του Αγίου Πέτρου. [...]

Οι αναφορές [του Υπουργείου Εξωτερικών] για τη σοβιετική καταπίεση και κτηνωδία ήταν συχνές κατά τη διάρκεια των χρόνων από το 1917 έως το 1929.

Ωστόσο, οι δεκαετίες του 1930 και του 1940 ήταν επίσης περίοδος ταχύτατης εκβιομηχάνισης και εκσυγχρονισμού, πράγμα που αντιπαραβαλλόταν ως θετικό σε σχέση με τη Μεγάλη Ύφεση στη Δύση. Ήταν στη διάρκεια αυτής της περιόδου που η Σοβιετική Ένωση ανήλθε στο στάτους της παγκόσμιας υπερδύναμης. Ακόμη και οι σφοδρότεροι επικριτές της αναγνώριζαν ότι είχε γίνει μία υπολογίσιμη δύναμη. Από πλευράς διεθνούς φήμης, αυτή ήταν η περίοδος του μέλιτος για τη Σοβιετική Ένωση.

Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου του μέλιτος, η Σοβιετική Ένωση είχε τον θαυμασμό των δυτικών διανοούμενων. Όπως καταγράφει ο Πολ Χόλαντερ [Paul Hollander] (1990) στο βιβλίο του *Πολιτικά Προσκυνήματα: Ταξίδια Δυτικών Διανοούμενων στη Σοβιετική Ένωση, στην Κίνα, και στην Κούβα την περίοδο 1928-1979* [Political Pilgrims: Travels of Western Intellectuals to the Soviet Union, China, and Cuba 1928-1979], ένθερμοι δυτικοί υποστηρικτές συνέρρεαν στη Σοβιετική Ένωση κατά χιλιάδες και επέστρεφαν γεμάτοι επαίνους. Εκείνο το διάστημα, ο ισχυρισμός ότι ο σταλινισμός δεν αποτελεί «πραγματικό» σοσιαλισμό θα φαινόταν παράξενος.

Οι προσκυνητές του Στάλιν

Ως συνιδρυτές της Σχολής Οικονομικών του Λονδίου [London School of Economics], της Φαμπιανής Εταιρείας [Fabian Society] και του περιοδικού *New Statesman*, ο Σίντνεϊ [Sidney] και η Μπέατρις Γουέμπ [Beatrice Webb] ήταν αδιαμφισβήτητα δύο από τις ηγετικές φιγούρες της βρετανικής αριστεράς εκείνη την εποχή. Ήταν επίσης αφοσιωμένοι σταλινικοί. Σήμερα, το περιοδικό *New Statesman* μιλά ανοιχτά για αυτή του την κληρονομιά:

Το καθεστώς του Στάλιν εξυμνούταν από τους Γουέμπ [...] έπειτα από επισκέψεις στην ΕΣΣΔ από όπου επέστρεφαν ξεχειλίζοντας από ενθουσιασμό. Δεν ήταν κάτι το ασυνήθιστο. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1930 [...] ποτάμια από δυτικούς συνοδοιπόρους τους πήγαιναν στη Σοβιετική Ένωση και επέστρεφαν με την πεποίθηση ότι ενσαρκώνει τις καλύτερες ελπίδες της ανθρωπότητας για το μέλλον. [...]

Τα σμήνη των ορθά σκεπτόμενων συγγραφέων και δημοσιογράφων, φιλελεύθερων δασκάλων και ακαδημαϊκών, ριζοσπαστών αριστοκρατών και επιχειρηματιών που συνέρρεαν στη Σοβιετική Ένωση και αργότερα στην Κίνα του Μάο [...] πίστευαν ότι μόνο μία σκεπτόμενη μειοψηφία – οι ίδιοι – μπορούσε να διακρίνει το περίγραμμα ενός καλύτερου μέλλοντος.³⁹

Τι προσέλκυσε τους Γουέμπ στη Σοβιετική Ένωση; Στο «Είναι η Σοβιετική Ρωσία δημοκρατία;» [‘Is Soviet Russia a democracy?’], ο Σίντνεϊ Γουέμπ περιέγραφε τη Σοβιετική Ένωση ως γνήσια δημοκρατία από τη βάση, διοικούμενη από τους εργάτες για τους εργάτες (Webb 1933: 533–36):

Όλοι οι εκλεγμένοι εκπρόσωποι στην ΕΣΣΔ [...] συνηθίζουν να εμφανίζονται ενώπιον των εκλεκτόρων τους σε ανοιχτές συγκεντρώσεις κάθε λίγες εβδομάδες [...] προκειμένου να κάνουν τον απολογισμό της δουλειάς τους, να απαντήσουν σε όλες τις ερωτήσεις που θα τους απευθυνθούν και να ακούσουν παράπονα επάνω σε κάθε είδους ζήτημα, τα οποία οι εκλέκτορές τους εκφράζουν ελεύθερα. Με αυτόν τον τρόπο, σε κυριολεκτικά εκατοντάδες χιλιάδες μικρές δημόσιες συνελεύσεις, πραγματοποιείται [...] μία σχεδόν αδιάκοπη συζήτηση για τις δημόσιες υποθέσεις που παρόμοιά της δεν υπάρχει σε άλλες χώρες [...]

Θα μπορούσαμε ίσως να συνοψίσουμε το Σύνταγμα της ΕΣΣΔ δίνοντας έμφαση στην εξάρτησή του από την ευρύτερη δυνατή συμμετοχή ολόκληρου του ενήλικου πληθυσμού στις δημόσιες υποθέσεις, που περιλαμβάνουν τον σχεδιασμένο έλεγχο ολόκληρου του κοινωνικού περιβάλλοντος [...] Η εξουσία πράγματι πηγάζει από τον λαό, όπως επέμενε ο Λένιν – «Όλη η εξουσία στα σοβιέτ».

39 Fellow-travellers and useful idiots, *New Statesman*, 8 Μαΐου 2017 (<http://www.newstatesman.com/politics/uk/2017/05/fellow-travellers-and-use-ful-idiots>).

Ο Γουέμπ απέρριπτε emphaticά την ιδέα ότι η ΕΣΣΔ είναι μονοκομματική δικτατορία. Το Κομμουνιστικό Κόμμα, ισχυρίζεται, δεν ασκεί καμία εξουσία, παρέχει μόνο ηθική καθοδήγηση. Είναι (ό.π. :535-36):

η πνευματική εξουσία του Κράτους, που επισημαίνει πάντα τι πρέπει να γίνει, σε μεγάλα και μικρά ζητήματα, αλλά δεν ασκεί καμιά άλλη εξουσία πλην εκείνης της πειθούς [...] μία πνευματική εξουσία, ξεχωριστή από τη νομοθετική και την εκτελεστική, που όμως τις επηρεάζει.

Επίσης, απέρριπτε την ιδέα ότι ο Στάλιν είναι δικτάτορας. Ο Στάλιν είναι απλώς ένας κομματικός αξιωματούχος, οποίος δεν έχει ούτε νομοθετικές ούτε εκτελεστικές εξουσίες (ό.π.: 535):

[Ο σύντροφος Στάλιν] είναι απλώς ο Γενικός Γραμματέας του Κομμουνιστικού Κόμματος [...] Οι εντολές του δεν αποτελούν νόμο [...] Δεν επιβάλλονται από την αστυνομία ή τα δικαστήρια. Οι Κομισάριοι πρέπει να επιδιώξουν την εκτέλεσή τους, αλλά μπορούν να το κάνουν μόνο πείθοντας αυτούς που τελικά θα τις πραγματοποιήσουν. Ούτε οι αποφάσεις του «συντρόφου Στάλιν» αποτελούν αυταρχικές διαταγές. Δεν είναι τέτοιος άνθρωπος.

Στον βαθμό που η επιρροή του Στάλιν υπερβαίνει το όριο που θα υποδείκνυε το γράμμα του σοβιετικού συντάγματος, αυτό εξηγείται, σύμφωνα με τον Γουέμπ, από το γεγονός ότι πρόκειται απλώς για έναν πολύ πειστικό άντρα. «Είναι [...] εξαιρετικά ικανός στο να επηρεάζει, με επιδέξιες ερωτήσεις και πειστικές παρεμβάσεις, τα συμπεράσματα στα οποία καταλήγουν οι επιτροπές» (ό.π.).

Λίγα χρόνια αργότερα, στο «Είναι ο Σοβιετικός κομμουνισμός ένας νέος πολιτισμός;» [*Is Soviet communism a new civilisation?*], οι Γουέμπ περιέγραφαν τη Σοβιετική οικονομία ως μία οικονομία που χαρακτηρίζεται από σχεδόν τέλεια κοινωνική αρμονία, όπου οι άνθρωποι αγωνίζονται μαζί για το κοινό καλό (Webb and Webb 1936: 8–10):

Δεν υπάρχει πλέον καμία σύγκρουση συμφερόντων στην παραγωγή. [...] Κανενός το κέρδος δεν πηγάζει από την απώλεια κάποιου άλλου. [...] Υπάρχει ένα κοινό και συνεχές κίνητρο για κάθε παραγωγό [...] να βελτιώνει τα προσόντα του και να παρέχει την καλύτερη δυνατή υπηρεσία [...]

Εξ ου ο ζήλος και η αφοσίωση των «ουνταρνικών»⁴⁰ [...] να κάνουν περισσότερο δουλειά από όση συνηθίζεται [...] Εξ ου η απλήρωτη εργασία εκείνων που εργάζονται τα Σάββατα [...] που θυσιάζουν τον ελεύθερο χρόνο τους για να ολοκληρώσουν δουλειές που έχουν καθυστερήσει σε κάθε εγχείρημα που έχει μείνει πίσω στο πρόγραμμά του. Εξ ου οι

⁴⁰ ΣτΕ: Εξαιρετικά παραγωγικοί εργάτες στη Σοβιετική Ένωση και άλλες πρώην κομμουνιστικές χώρες.

«σοσιαλιστικοί διαγωνισμοί» [...] Από αυτή την ίδια ενότητα συμφέροντος πηγάζει το έθιμο η ομάδα που νικά σε τέτοιους διαγωνισμούς να θεωρεί ζήτημα τιμής το να βοηθήσει άμεσα την ομάδα που χάνει, προκειμένου να δείξει σε αυτούς που απέτυχαν στον διαγωνισμό πώς μπορούν να βελτιώσουν την παραγωγή τους [...]

Κάθε [επιχείρηση] προθυμοποιείται να βοηθήσει κάθε άλλη επιχείρηση [...] να προσφέρει το καλύτερο δυνατό προϊόν, επειδή από το συνολικό καθαρό προϊόν όλων των επιχειρήσεων της ΕΣΣΔ παρέχονται [...] όλες οι κοινωνικές υπηρεσίες.

Σύμφωνα με τους Γουέμπ, αυτή η αρμονία στην οικονομική ζωή διαχέεται σε όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής (ό.π.:11):

Η αρχή της κοινωνικής ισότητας πηγαίνει πολύ πιο μακριά [...] Εκτείνεται, με τέτοιο τρόπο και σε τέτοιο βαθμό που που είναι άγνωστος αλλού, στις σχέσεις μεταξύ των φύλων [...] Άντρες και γυναίκες, γονείς και παιδιά, δάσκαλοι και σπουδαστές, [...] διευθυντές και δακτυλογράφοι, ακόμη και αξιωματικοί του στρατού και απλοί πολίτες ζουν σε μία ατμόσφαιρα κοινωνικής ισότητας και ελευθερίας από τη δουλοπρέπεια [...] που είναι άγνωστη αλλού.

Τα γκουλάγκ δεν αναφέρονται, παρότι γίνεται μία αόριστη μνεία στην παράνοια με τους «σαμποτέρ». Σύμφωνα με τους Γουέμπ, ωστόσο, το «σαμποτάζ» αντιμετωπίζεται με άκακη πίεση μεταξύ ίσων (ό.π.: 22):

Όποιος αμελεί ή αρνείται να πληρώσει το χρέος του συνεισφέροντας, σύμφωνα με τις ικανότητές του, στην ικανοποίηση των αναγκών αυτής ή των μελλοντικών γενεών, θεωρείται κλέφτης, και ως τέτοιος αντιμετωπίζεται. Για αρχή, βρίσκεται παντού και πάντα αντιμέτωπος με την έκδηλη αποδοκιμασία των συντρόφων του. Αν η απραξία ή η αμέλειά του συνεχιστεί [...] ίσως χρειαστεί να απομονωθεί για κατάλληλη επανορθωτική αντιμετώπιση. Όμως [...] η πρόληψη είναι καλύτερη από τη θεραπεία. Η ενθάρρυνση των καλών συνηθειών θεωρείται πιο αποτελεσματική για την επίτευξη ενάρετης διαγωγής από την αποθάρρυνση των κακών.

Οι λιμοί επίσης δεν αναφέρονται, εκτός αν κάποιος λάβει υπόψη την παρακάτω αόριστη αναφορά (ό.π.: 29):

Σχετικά με την πλήρη επιτυχία της κολεκτιβοποιημένης και μηχανοποιημένης γεωργίας, μπορεί να υπάρχουν ακόμη, σε ορισμένα σημεία, κάποιες αμφιβολίες. Αλλά [...] οι αρχικές δυσκολίες αυτού του γιγαντιαίου μετασχηματισμού έχουν ξεπεραστεί.

Το σοβιετικό σύστημα διακυβέρνησης παρουσιάζεται ως μία πιο αυθεντική και πιο περιεκτική μορφή δημοκρατίας (ό.π.:13-14):

Είναι αδύνατο να απαριθμήσουμε όλα τα κανάλια, και θα ήταν δύσκολο να υπερβάλλουμε ως προς τον βαθμό της συμμετοχής του σοβιετικού εκλογικού σώματος στις δημόσιες υποθέσεις [...] Το γενικό εκλογικό

σώμα στην ΕΣΣΔ κάνει πολλά περισσότερα από το να εκλέγει. Στις συνεχείς συσκέψεις του συζητά και λαμβάνει εκατοντάδες χιλιάδες αποφάσεις, μέσα από τις οποίες εκφράζει τις επιθυμίες του σε μικρά και μεγάλα θέματα [...] Σε κάθε χωριό, όπως και σε κάθε πόλη, μεγάλο μέρος του λεπτομερούς έργου της δημόσιας διοίκησης στην πραγματικότητα εκτελείται [...] όχι από αμειβόμενα στελέχη, αλλά από την πολύ μεγαλύτερη πλειοψηφία των ιδίων των ενήλικων κατοίκων.

Όλα αυτά τα χαρακτηριστικά αντιπαραβάλλονται ως θετικά σε σχέση με την καπιταλιστική Δύση (ό.π.: 24):

Τα χαρακτηριστικά του Σοβιετικού Κομμουνισμού [...] επιδεικνύουν [...] μία ιδιαίτερη ενότητα, η οποία έρχεται σε μεγάλη αντίθεση με τον διχασμό του δυτικού πολιτισμού. Ο κώδικας διαγωγής που βασίζεται στην υπηρεσία στην κοινότητα σε πλαίσιο κοινωνικής ισότητας και στη μέγιστη ανάπτυξη της υγείας και της ικανότητας κάθε ατόμου, βρίσκει σε αρμονία με τον αποκλεισμό της εκμετάλλευσης και του κινήτρου του κέρδους, καθώς και με τον προγραμματισμό της παραγωγής για την κατανάλωση της κοινότητας, ενώ και τα δύο συμφωνούν πλήρως με εκείνη την καθολική συμμετοχή σε μία πολύμορφη διοίκηση η οποία χαρακτηρίζει το σοβιετικό σύστημα.

Οι προσκυνητές, φυσικά, δεν αποτελούσαν ομοιογενή ομάδα. Διαφορετικοί άνθρωποι θαύμαζαν διαφορετικές πλευρές του σοβιετικού συστήματος. Υπήρχαν όμως κάποια κοινά θέματα τα οποία επαναλάμβαναν πολλοί από τους θαυμαστές του συστήματος. Ο χαρακτηρισμός από τους Γουέμπ της σοβιετικής οικονομίας ως μίας πλήρως εκδημοκρατισμένης οικονομίας που διοικούνταν συλλογικά από όλους τους εργάτες, είναι ένα από αυτά. Ο Τζόζεφ Φρίμαν [Joseph Freeman], Αμερικάνος συγγραφέας και εκδότης περιοδικών, ανέφερε (παράτίθεται στο Hollander 1990: 115):

Όλοι φέρονταν σαν να ήταν το γενικό καλό το προσωπικό τους καλό, λες και οι προσωπικές τους δυσκολίες θα επιλύονταν με την επίλυση των κοινών δυσκολιών. [...] Στην Αμερική, [...] ο εργάτης [...] δεν είχε πραγματική φωνή στη διαχείριση της εθνικής οικονομίας [...] Εδώ ο «μέσος άνθρωπος» ένιωθε κυρίαρχος των πάντων.

Ο Γουάλντο Φρανκ [Waldo Frank], Αμερικάνος ιστορικός, μυθιστοριογράφος και κριτικός λογοτεχνίας, περιέγραψε την επίσκεψή του σε ένα σοβιετικό εργοστάσιο με τους ακόλουθους όρους (ό.π.: 109):

Οι εργάτες εδώ είναι χαρούμενοι, επειδή είναι ολοκληρωμένοι άντρες και γυναίκες. [...] Το όνειρο, η σκέψη, η αγάπη, συνεργάζονται στην κουραστική δουλειά της παραγωγής ηλεκτρικών εξαρτημάτων, δεδομένου ότι αυτοί οι μοχθούντες δεν εργάζονται για κάποιο αφεντικό – ούτε καν για την επιβίωσή τους.

Ο Αλεξάντερ Γουίκστιντ [Alexander Wicksteed], Άγγλος συγ-

γραφέας του βιβλίου *Δέκα Χρόνια στη Σοβιετική Μόσχα* [*Ten Years in Soviet Moscow*], επίσης υποστήριξε (ό.π.: 115):

Για πρώτη φορά στην ιστορία, ο κοινός άνθρωπος νιώθει ότι η χώρα ανήκει στον ίδιο και όχι στην προνομιούχο τάξη των αφεντικών του. [...] Στο οικονομικό επίπεδο, το μαρξιστικό ιδεώδες μίας αταξικής κοινωνίας μπορεί να αποτελεί ακόμη κάτι το μελλοντικό, αλλά από κοινωνικής πλευράς έχει υλοποιηθεί σε τέτοιο βαθμό που είναι εκπληκτικά αναζωογονητικό για κάθε Άγγλο με δημοκρατικές βλέψεις.

Ο Κορλίσ Λαμόντ [Corliss Lamont], Αμερικάνος φιλόσοφος και διευθυντής της Αμερικανικής Ένωσης για τις Πολιτικές Ελευθερίες [American Civil Liberties Union-ACLU], περιέγραψε τις εντυπώσεις του από το πώς λειτουργούν τα σοβιετικά έργα οικοδόμησης κατοικιών (ό.π.: 139):

Αυτοί οι εργάτες εκεί πάνω, αφρόνιστα ντυμένοι, χωρίς παλτό και γιακά –στερούμενοι τις περισσότερες επιφανειακές ιδιότητες που βρίσκουμε σε μια καπιταλιστική κοινωνία– αυτοί οι εργάτες και άνθρωποι σαν αυτούς διοικούν τη Νέα Ρωσία.

Ο Χέρμπερτ Ντάισον Κέρτερ [Herbert Dyson Carter], Καναδός συγγραφέας, επιστήμονας και μετέπειτα πρόεδρος του Συνδέσμου Καναδοσοβιετικής Φιλίας, περιγράφει τη σοβιετική γεωργία με παρόμοιους όρους (ό.π.: 139):

Ο σοβιετικός αγρότης αγωνίζεται συνεχώς να αυξήσει την απόδοση της καλλιέργειας [...] και την παραγωγή γάλακτος [...] χωρίς το παραμικρό ενδιαφέρον για τις τιμές της αγοράς [...] Αυτό που τον ενδιαφέρει είναι να αυξηθεί η γεωργική παραγωγή ώστε να υπάρχει περισσότερο φαγητό διαθέσιμο.

Ο Λούις Φίσερ [Louis Fischer], Αμερικάνος δημοσιογράφος και συγγραφέας, συνόψισε τις εντυπώσεις του από την σοβιετική οικονομία ως εξής: «Ολόκληρη η Σοβιετική Ένωση ένιωσε ότι εμπνέεται από αυτή την επίδειξη δημιουργικότητας και αυτοθυσίας [...] Ένα ολόκληρο έθνος βάδισε πίσω από ένα όραμα» (ό.π.: 137).

Παρομοίως, ο Τζόσεφ Φρίμαν έγραψε (ό.π.: 132):

Για πρώτη φορά είδα τα μεγαλύτερα όνειρα των ανθρώπων να παίρνουν το σχήμα της πραγματικότητας. Άνδρες, γυναίκες και παιδιά ένωσαν τις προσπάθειές τους σε μία γιγαντιαία ροή ενέργειας προσανατολισμένη στην καταστροφή των κακών της ζωής και στη δημιουργία αυτού που ήταν υγιές και καλό για όλους.

Αυτό που επίσης άρεσε σε πολλούς προσκυνητές ήταν η φαινομενική ισότητα στα υλικά αγαθά. Η ισότητα έκανε τη φτώχεια να φαντάζει αποδεκτή, ακόμη και ρομαντική. Ο Θίοντορ Ντράιζερ [Theodor Dreiser], Αμερικάνος δημοσιογράφος και μυθιστοριογράφος, έγραψε (ό.π.: 111):

Θα δείτε χιλιάδες που είναι ντυμένοι σχετικά φτωχικά και δέκα –το πολύ εκατό– που είναι καλά ντυμένοι. Και όμως, σε γενικές γραμμές, θα δείτε μία αίσθηση ευημερίας – καθόλου από αυτή την αίσθηση φτώχειας που σε στοιχειώνει [...] που τόσο στεναχωρεί κάποιον στη δυτική Ευρώπη και στην Αμερική. Δεν θα τη βρείτε εδώ. Ωστόσο, στη Μόσχα υπάρχει φτώχεια. Υπάρχουν ζητιάνοι στους δρόμους. [...] Μα, Θεέ μου, πόσο γραφικοί! Τα πολύχρωμα και φαρδιά κουρέλια τους!

Αυτό το συναίσθημα απηχεί και ο Γιουτζίν Λάιονς [Eugene Lyons], ένας Αμερικάνος δημοσιογράφος και ανταποκριτής της United Press στη Μόσχα: «Αλλού η αφροντισιά μπορεί να είναι καταθλιπτική. Εδώ μας φαινόταν ρομαντικά προλεταριακή» (ό.π.: 108).

Αυτοί οι αρθρογράφοι τουλάχιστον αναγνώρισαν την ύπαρξη της φτώχειας. Άλλοι την αρνήθηκαν κατηγορηματικά. Η άρνηση των λιμών, συγκεκριμένα, εξελίχτηκε σε επίδειξη σοσιαλιστικών διαπιστευτηρίων. Ο ιρλανδικός καταγωγής Βρετανός θεατρικός συγγραφέας Τζορτζ Μπέρναρντ Σο [George Bernard Shaw], επισκέφτηκε τη Σοβιετική Ένωση κατά τη διάρκεια των λιμών και ταξίδεψε με τρένο μέσω της Πολωνίας. Ως επιχείρημα, ο Σο πέταξε τις προμήθειές του σε τρόφιμα έξω από το παράθυρο, πριν το τρένο περάσει τα σύνορα Πολωνίας–Σοβιετικής Ένωσης (Hollander 1990: 118).

Κατά τη διάρκεια ενός γεύματος σε πολυτελές εστιατόριο, ο Σο ρωτήθηκε για αυτό από έναν άλλο δυτικό επισκέπτη. Απάντησε δείχνοντας τα άλλα τραπέζια και ρωτώντας «πού βλέπετε την έλλειψη τροφίμων;» (ό.π.).

Ο Τζούλιαν Χάξλεϊ [Julian Huxley], πρώτος πρόεδρος της Βρετανικής Ένωση Ανθρωπιστών [British Humanist Association], ιδρυτικό μέλος του World Wildlife Fund [WWF – Παγκόσμιο Ταμείο για τη Φύση], και μετέπειτα πρώτος διευθύνων σύμβουλος της UNESCO [Εκπαιδευτική Επιστημονική και Πολιτιστική Οργάνωση των Ηνωμένων Εθνών], επίσης ισχυρίστηκε ότι «του δόθηκε η εντύπωση ενός πληθυσμού καθόλου υποσιτισμένου, με σωματική διάπλαση και γενική υγεία ανώτερη από αυτή που θα βλέπαμε στην Αγγλία» (ό.π.: 118).

Ακόμη και οι φυλακές και τα γκουλάγκ αποτέλεσαν αντικείμενο θαυμασμού για πολλούς από τους προσκυνητές (ό.π.: 140-60). Παρουσιάζονταν ως τόποι επανένταξης, όχι τιμωρίας, όπου οι κρατούμενοι είχαν την ευκαιρία να ασχοληθούν με χρήσιμες δραστηριότητες όσο αναλογίζονταν τα λάθη τους. Οι προσκυνητές είδαν τις σοβιετικές φυλακές και τα γκουλάγκ ως μεταβατικό φαινόμενο. Τα εγκλήματα, κατά την άποψή τους, δεν διαπράττονταν εξαιτίας ταπεινών κινήτρων, αλλά ως αντίδραση στην κοινωνική αδικία. Εφόσον η κοινωνική αδικία δεν υπήρχε πλέον στον σοσιαλισμό, το έγκλημα

ήταν απλώς κατάλοιπο της προ-σοσιαλιστικής περιόδου, το οποίο τελικά θα πέθαινε.

Η Άννα Λουίζ Στρονγκ [Anna Louise Strong], Αμερικανίδα συγγραφέας και δημοσιογράφος, έγραψε ότι «τα στρατόπεδα εργασίας έχουν αποκτήσει καλή φήμη σε όλη τη Σοβιετική Ένωση ως τόποι όπου δεκάδες χιλιάδες άνθρωποι έχουν αναμορφωθεί» (ό.π.: 145).

Πάνω στο ίδιο θέμα, η Μέρι Στίβενσον Κάλκοτ [Mary Stevenson Callcott], συγγραφέας του βιβλίου Ρωσική Δικαιοσύνη [Russian Justice], υποστήριξε ότι «οι αρχές επιδιώκουν να χρησιμοποιούν εργασία που είναι εποικοδομητική για τον χαρακτήρα και χρήσιμη οικονομικά, και όχι το είδος της εργασίας που προκαλεί ταπείνωση και δυσαρέσκεια όταν χρησιμοποιείται ως ποινή» (ό.π.: 146).

Κατά την περιγραφή των εντυπώσεών της από ένα από τα στρατόπεδα εργασίας που επισκέφτηκε, η Κάλκοτ είπε «δεν μπόρεσα ποτέ να δω τι κρατούσε τους άνδρες σε αυτό το στρατόπεδο, αν δεν ήθελαν να μείνουν εκεί. Δεν ξέρω κανέναν κατάδικο που θα δυσκολευόταν να αποδράσει αν ήθελε» (ό.π.: 146).

Σε μία φυλακή που επισκέφτηκε, οι κρατούμενοι (ό.π.: 148):

Μιλούσαν και γελούσαν καθώς εργάζονταν, και προφανώς το απολάμβαναν. Αυτή ήταν η πρώτη εικόνα της χαλαρής ατμόσφαιρας που επικρατούσε και που μας έκανε να κοιτάζουμε με κάποια έκπληξη [...]
Ήταν δύσκολο να πιστέψουμε ότι επρόκειτο πραγματικά για φυλακή.

Σύμφωνα με την περιγραφή του Τζορτζ Μπέρναρντ Σο, η φυλάκιση στη Σοβιετική Ένωση αποτελούσε τόσο ευχάριστη εμπειρία που δυσκολευόταν να πείσουν τους κρατούμενους να φύγουν:

Στην Αγγλία, ένας παραβάτης μπαίνει ως συνηθισμένος άνθρωπος και βγαίνει ως «εγκληματικός τύπος», ενώ στη Ρωσία μπαίνει [...] ως εγκληματικός τύπος και βγαίνει συνηθισμένος άνθρωπος, αν καταφέρουν να τον πείσουν να βγει. Από όσο μπόρεσα να καταλάβω, μπορούν να μένουν όσο θέλουν.

Ένα σταθερό χαρακτηριστικό του σοβιετικού συστήματος ήταν η εμμονή με τους «καταστροφείς» και τους «σαμποτέρ». Δεδομένου ότι το αίτιο των οικονομικών αποτυχιών δεν μπορούσε να βρίσκεται στο ίδιο το σοσιαλιστικό σύστημα, έπρεπε να βρίσκονται αποδιοπομπαίοι τράγοι όποτε οι αποτυχίες γίνονταν προφανείς. Αυτό οδήγησε σε μόνιμα κυνήγια μαγισσών, μαζικές συλλήψεις και μαζικές εκτελέσεις με κατασκευασμένες κατηγορίες. Οι υπερασπιστές της Σοβιετικής Ένωσης, ωστόσο, θεωρούσαν αδιανόητο να εκτελεί τυχαία ανθρώπους το σοβιετικό σύστημα δικαιοσύνης, άρα οι κατηγορίες για καταστροφές και σαμποτάζ έπρεπε να είναι πραγματικές.

Καλό παράδειγμα αποτελεί η αντίδραση της Δύσης στη δίκη της Metropolitan-Vickers το 1933. Η Metropolitan-Vickers ήταν μία

βρετανική κατασκευαστική εταιρεία, στην οποία είχε ανατεθεί από τη σοβιετική κυβέρνηση ένα κατασκευαστικό έργο στη Μόσχα. Κάποιοι από τους μηχανικούς της συνελήφθησαν με τις κατηγορίες των «καταστροφών» και του «σαμποτάζ», και εξαναγκάστηκαν να υπογράψουν έτοιμες από πριν «ομολογίες» μετά από βασανιστήρια. Επειδή επρόκειτο για Βρετανούς πολίτες, η βρετανική βουλή ήταν υποχρεωμένη να κάνει δηλώσεις για το θέμα.

Ο βουλευτής του Τάβιστοκ, Κόλιν Πάτρικ [Colin Patrick], είχε παλαιότερα εργαστεί στη βρετανική πρεσβεία στη Μόσχα, και περιέγραψε τις παρατηρήσεις του για τις σοβιετικές πρακτικές (απόσπασμα από Udy 2017: 445-46):

Αφού έχει συγκεντρωθεί ο απαραίτητος αριθμός κρατουμένων και έχει αποφασιστεί το σχέδιο δράσης, το επόμενο βήμα είναι να βρεθούν τα αποδεικτικά στοιχεία [...] Στις περισσότερες περιπτώσεις οι κατηγορούμενοι έχουν επιλεγεί από τα υπολείμματα της προπολεμικής αστικής τάξης. [...] Το απόθεμα σε αστούς φαίνεται να στερεύει και [...] το προλεταριάτο αρχίζει να εμπλέκεται όλο και περισσότερο. Η κατηγορία είναι σχεδόν πάντα αυτή των καταστροφών και του σαμποτάζ. Θα πρέπει κάποιος να βρίσκεται εκεί για να καταλάβει πόσο ψευδής είναι αυτή η κατηγορία. Σε όλο αυτό το πλήθος δικών, είμαι πεπεισμένος ότι πολύ σπάνια υπήρξε έστω και μία καταδίκη βασισμένη στην πραγματικότητα.

Αρκετοί άλλοι βουλευτές, ωστόσο, πήραν το μέρος της σοβιετικής κυβέρνησης. Ο βουλευτής του Μπρίτζτον της Γλασκώβης, Τζέιμς Μάξτον [James Maxton], απάντησε στον Πάτρικ (ό.π.: 446):

Ο αξιότιμος εκπρόσωπος του Τάβιστοκ έχει δώσει μία πολύ σαφή ένδειξη του πώς τον κάνουν να βλέπει τη Σοβιετική Ρωσία οι προκαταλήψεις του [...] Δεν είχε πλήρη επίγνωση του πόση προκατάληψη φανέρωναν οι δηλώσεις του. Στέκομαι εδώ ως ένας άνθρωπος που αγωνιούσε πολύ, και αγωνιά, το σπουδαίο πείραμα του ρωσικού λαού να έχει απόλυτη επιτυχία, αλλά [...] στη Βουλή υπάρχει ένας μεγάλος αριθμός ανθρώπων που αγωνιούν να αποτύχει το πείραμα της Ρωσίας.

Ο Ανεουρίν Μπεβάν [Aneurin Bevan], μετέπειτα Υπουργός Υγείας και Υπουργός Εργασίας, είπε (ό.π.: 447-48):

Ένα τέτοιο άτομο δεν δικαιούται να διαμαρτύρεται για τη λειτουργία των νόμων σε μία ξένη χώρα [...] Ένας Άγγλος που πηγαίνει σε μία ξένη χώρα αποδέχεται την εξουσία της νομοθεσίας της [...] και υπόκειται σε όλες τις επακόλουθες δυσκολίες.

Δεν πιστεύω τον Υπουργό Εξωτερικών όταν λέει στη Βουλή ότι ο σκοπός [...] είναι να ζητήσει δικαιοσύνη για αυτούς τους Άγγλους. Πιστεύω ότι ο σκοπός του είναι ευρύτερος και πιο σκοτεινός [...]

Ο Υπουργός Εξωτερικών και οι σοβινιστές και υπερεθνικιστές ακόλουθοί του [...] αναζητούσαν χρόνια μία ευκαιρία να κηρύξουν πόλεμο στο ένα έθνος, το οποίο, παρ' όλες τις δυσκολίες, αποδεικνύει ακόμη ότι είναι εφικτή μία τάξη πραγμάτων όπου οι άνθρωποι θα ζουν με μεγαλύτερη ασφάλεια από αυτή που έχουμε εδώ.

Ο σερ Στάφορντ Κριπς [sir Stafford Cripps], μετέπειτα Καγκελάριος του Θεσαυροφυλακίου και Υπουργός Οικονομικών, είπε (ό.π.: 443):

Αν το ρωσικό σύστημα είναι ένα σύστημα δικαιοσύνης, όπως δέχομαι ότι είναι, και αν έχουν ένα έγκλημα για το οποίο η ποινή είναι ο θάνατος, τότε το άτομο που είναι ένοχο για αυτό το έγκλημα πρέπει να θανατωθεί, όπως ακριβώς και ένας Ρώσος σε αυτή τη χώρα, αν έχει διαπράξει φόνο, θα απαγχονιστεί.

Κάποιοι υποστηρικτές του σταλινισμού ήταν λιγότερο ονειροπόλοι από άλλους. Κάποιοι χρησιμοποίησαν γλώσσα σκληρών αντισταθμίσεων αντί να μιλούν για μονόκερους και ουράνια τόξα. Αναγνώρισαν τις φρικαλεότητες του Στάλιν, αλλά τις δικαιολόγησαν ως απαραίτητες για το κοινό καλό. Ο Χάρολντ Λάσκι [Harold Laski], Βρετανός θεωρητικός της πολιτικής και οικονομολόγος, καθώς και στέλεχος του κόμματος των Εργατικών την περίοδο αμέσως μετά τον πόλεμο, αποκάλυψε το σοβιετικό σύστημα μονοκομματική δικτατορία (Laski 1946: 58-59). Έβλεπε όμως τον σοβιετικό αυταρχισμό ως κατανοητό –και δικαιολογημένο– λόγω των ιδιαίτερων συνθηκών της χώρας. Πίστευε επίσης ότι μία σοσιαλιστική οικονομία, ακόμη και όταν απουσιάζουν «τυπικές» ελευθερίες, δίνει στους συννηθισμένους ανθρώπους μεγαλύτερη ελευθερία και έλεγχο της ζωής τους από άλλα συστήματα (ό.π.: 49-51):

Η απαλλοτρίωση της περιουσίας του γαιοκτήμονα και του καπιταλιστή [...] έκανε εφικτό το τέλος της κοινωνικής εξάρτησης από το κίνητρο του κέρδους ως ερέθισμα της παραγωγικής προσπάθειας. Το αποτέλεσμα αυτής της ελευθερίας ήταν, αδιαμφισβήτητα, ένα τεράστιο κοινωνικό όφελος. Έχει σημαίνει ότι, στον σχεδιασμό της παραγωγικής προσπάθειας, η προσοχή μπορεί να συγκεντρώνεται όχι στην ενεργό ζήτηση αλλά στην κοινωνική ανάγκη. [...] Στη στενά οικονομική σφαίρα, υπάρχει μία πιο γνήσια βάση για την οικονομική ελευθερία των μαζών από αυτή που απολάμβαναν αλλού παλαιότερα. [...]

Υπάρχει αυτή η διαδεδομένη αίσθηση [...] ότι εκατομμύρια, σε κάθε αγρό και εργοστάσιο, συμβάλλουν στη δημιουργία των συνθηκών υπό τις οποίες ζουν, [...] εκεί υπάρχουν οι ουσιαστικές απαρχές μίας συνταγματικής διακυβέρνησης στη βιομηχανία. Οι κανόνες μίας επιχείρησης δεν διαμορφώνονται κατά τη διακριτική ευχέρεια του ερ-

ροδότη στον οποίο ανήκει [...] Οι κανόνες είναι πράγματι αποτέλεσμα μίας πραγματικής συζήτησης στην οποία συμμετέχουν οι άνθρωποι και η διοίκηση. Και η απουσία του κινήτρου του κέρδους [...] δίνει στους ανθρώπους μια αίσθηση ελευθερίας, επειδή βλέπουν ότι εκπροσωπούνται οι δικές τους επιθυμίες.

Ο Λάσκο πίστευε επίσης ότι τα κοινωνικά επιτεύγματα υπερίσχυαν κατά πολύ των «αστικών» ελευθεριών (ό.π.: 46-47):

Η αίσθηση ότι μεγάλοι ορίζοντες ανοίγονται σε έναν πληθυσμό που μέχρι πρότινος περιοριζόταν σε στενές περιορισμένες προοπτικές ευκαιριών είναι βέβαιο ότι θα κινητοποιήσει τα καλύτερα στοιχεία στο πνεύμα ενός λαού. [...] Αυτό συνέβη σε τεράστια κλίμακα στη Σοβιετική Ένωση [...] Η κλίμακα, για παράδειγμα, στην οποία έχει οργανωθεί η εκπαίδευση έχει δώσει σε εκατομμύρια ανθρώπους [...] τη δύναμη να αποκτήσουν ευχέρεια λόγου, την ικανότητα να εξηγούν τις επιθυμίες που έχουν, πράγμα ουσιαστικό για την ελευθερία. [...] Αυτό το εκπαιδευτικό επίτευγμα πηγαίνει χέρι χέρι με σημαντικά επιτεύγματα σε άλλες κοινωνικές σφαίρες.

Ο Τζ. Ντ. Χ. Κόουλ [G. D. H. Cole], επικεφαλής και μετέπειτα πρόεδρος της Φαμπιανής Εταιρείας και καθηγητής Κοινωνικής και Πολιτικής Θεωρίας στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, ακολούθησε παρόμοια γραμμή (παρατίθεται στο Udy 2017:508):

Οι επικριτές των ρωσικών θεσμών [...] επιμένουν πολύ στην υποτιθέμενη καταστολή της ελευθερίας στη Ρωσία [...] Παρότι όμως το σοβιετικό σύστημα όπως λειτουργεί σήμερα αναμφίβολα περιορίζει πολύ σημαντικά την ατομική ελευθερία σε ορισμένες κατευθύνσεις [...] σε ορισμένες άλλες έχει ως αποτέλεσμα μία τεράστια επέκταση των ελευθεριών της τεράστιας μάζας του ρωσικού λαού. Οι παρατηρητές που επιστρέφουν από τη Ρωσία, αν δεν είναι πολύ προκατειλημμένοι για να παρατηρήσουν τι βλέπουν, σχεδόν στο σύνολό τους αναφέρουν ότι υπάρχει στον ρωσικό λαό [...] μία αίσθηση ελευθερίας της αυτο-έκφρασης εντελώς άγνωστη στη μάζα του λαού οποιασδήποτε καπιταλιστικής χώρας.

Μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1940, η κατάληψη της ανατολικής Πολωνίας και των χωρών της Βαλτικής από τους Σοβιετικούς, καθώς και η απόπειρα εισβολής στη Φινλανδία, είχαν καταλαγιάσει κάπως τη σταλινομανία. Ο Κόουλ, ωστόσο, έβλεπε τον σοβιετικό επεκτατισμό ως δύναμη του καλού. Το 1942, έγραψε (παρατίθεται στο Udy 2017: 513-14):

Δεν επέτρεψα ποτέ στη δυσαρέσκειά μου για πολλά από αυτά που έχει κάνει ο Στάλιν να με τυφλώσει απέναντι στο γεγονός ότι η ΕΣΣΔ παραμένει θεμελιωδώς σοσιαλιστική, ή στο ότι η σοβιετική μορφή επανάστασης και διακυβέρνησης είναι ίσως η μόνη ικανή να κα-

θαρίσει τους στάβλους της ανατολικής και νότιας Ευρώπης [...] Θα προτιμούσα να δω τη Σοβιετική Ένωση, ακόμη και χωρίς να αλλάξει πολιτική, να κυριαρχεί σε όλη την Ευρώπη, συμπεριλαμβανόμενης της Μεγάλης Βρετανίας, παρά [...] να αποκατασταθεί [...] η καπιταλιστική κυριαρχία. Καλύτερα να με κυβερνά ο Στάλιν παρά ο [...] δυτικός καπιταλισμός. [...] Είμαι απολύτως πεπεισμένος ότι αυτό που έχει μεγαλύτερη σημασία είναι να εξαλείψουμε το ταξικό σύστημα, ακόμη και αν [...] ελευθερίες [...] υποστούν μεγάλη ζημιά στην πορεία. Ο Αμερικάνος συγγραφέας και δημοσιογράφος Άπτον Σινκλέρ [Upton Sinclair] χρησιμοποίησε παρόμοια γλώσσα σκληρών αντισταθμίσεων όταν μίλησε για την καταναγκαστική κολεκτιβοποίηση της γεωργίας (ό.π.: 162):

Έδιωξαν τους πλούσιους χωρικούς από τη γη και τους έστειλαν όλους μαζί να εργαστούν σε στρατόπεδα παραγωγής ξυλείας και στους σιδηροδρόμους. Μπορεί να στοίχισε ένα εκατομμύριο ζωές – μπορεί να στοίχισε πέντε εκατομμύρια – αλλά δεν μπορείς να το σκεφτείς με νοήμονα τρόπο χωρίς να αναρωτηθείς πόσα εκατομμύρια θα μπορούσε να είχε στοιχίσει αν δεν είχαν γίνει οι αλλαγές [...] Δεν υπήρξε ποτέ στην ανθρώπινη ιστορία μεγάλη κοινωνική αλλαγή χωρίς σκοτωμούς.

Ίσως ο πιο γνωστός εκπρόσωπος αυτής της επιχειρηματολογίας ότι ήταν σκληρό αλλά αναγκαίο είναι ο Γουόλτερ Ντουράντι [Walter Duranty], επικεφαλής του γραφείου των *New York Times* στη Μόσχα από το 1922 έως το 1936. Πάνω στο θέμα των λιμών, ο Ντουράντι έγραψε:

Αληθεύει ότι η καινοτομία και η κακοδιαχείριση της συλλογικής γεωργίας, μαζί με την αρκετά αποτελεσματική συνωμοσία του Φιοντορ Μ. Κόναν [Feodor M. Konan] και των συνεργατών του στα γεωργικά κομισαριάτα [υποτιθέμενοι «σαμποτέρ» που μόλις είχαν εκτελεστεί], προκάλεσαν χάος στη σοβιετική παραγωγή τροφίμων.

Όμως, για να το θέσω ωμά, δεν μπορείς να φτιάξεις ομελέτα χωρίς να σπάσεις αβγά, και οι ηγέτες των Μπολσεβίκων αδιαφορούν για τις απώλειες που μπορεί να προκύψουν στην πορεία προς τον σοσιαλισμό, όπως κάθε στρατηγός στον Παγκόσμιο Πόλεμο που διέταξε μία επίθεση με μεγάλο κόστος.⁴¹

Πάνω στο ζήτημα των ατομικών ελευθεριών, ο Ντουράντι είπε: Ο Στάλιν δίνει στον ρωσικό λαό – στις μάζες των Ρώσων, [...] στα 150.000.000 χωρικών και εργατών της Ρωσίας – αυτό που πραγματικά θέλουν, δηλαδή, κοινές προσπάθειες, κοινοτική προσπάθεια. Και η ζωή σε κοινότητες είναι τόσο αποδεκτή για αυτούς όσο απωθητική φαίνεται

⁴¹ Russians hungry, but not starving, *New York Times*, 31 Μαρτίου 1933 (<http://www.nytimes.com/2003/10/26/weekinreview/word-for-word-soft-touch-our-man-moscow-praise-stalinist-future.html>).

σε έναν δυτικό. [...] Ο ρωσικός μπολσεβικισμός [...] ταιριάζει στους Ρώσους, και είναι [...] γνώριμος, φυσικός και σωστός για το ρωσικό μυαλό.⁴²

Ο Ντουράντι έβλεπε τον Λένιν και τον Στάλιν ως άνδρες της δράσης που γνώριζαν ότι η δημιουργία μίας αταξικής κοινωνίας δεν ήταν εύκολη υπόθεση:

Ο Μαρξ ανέπτυξε θεωρίες για «την κατάργηση των ταξικών διαχωρισμών» στην προλεταριακή ουτοπία του. Ο λενινισμός και ο σταλινισμός, όμως, έδειξαν τι σημαίνουν αυτές οι λέξεις στην πράξη. [...] Η παλιά άρχουσα τάξη – βασιλείς, ευγενείς, στρατηγοί και αξιωματούχοι [...] – έχει ήδη εξαφανιστεί. Αυτό που συμβαίνει τώρα στους κουλάκους οδηγεί στο ίδιο αποτέλεσμα [...]

«Η εκκαθάριση των κουλάκων ως τάξη» αποτελεί το σύγχρονο σύνθημα, το οποίο σε πραγματικούς όρους σημαίνει ότι 5.000.000 άνθρωποι [...] πρόκειται να εκδιωχθούν, να διασκορπιστούν, να καταστραφούν, να αφομοιωθούν στην αυξανόμενη πλημμύρα των αταξικών προλεταρίων. Εδώ, από την ουσία, βρίσκεται η υπέρτατη αιτιολόγηση της πλευράς των μπολσεβίκων για τη σκληρή και συχνά αιματηρή πίεση που ασκούν [...] στους ταξικούς εχθρούς, από τον Τσάρο μέχρι τους κουλάκους. Εκεί όπου ο μαρξισμός δίνει θεωρίες, ο Στάλιν ενεργεί. Ο μαρξισμός λέει «καταργήστε τους ταξικούς διαχωρισμούς» και ο σταλινισμός το κάνει με την απλή και αποτελεσματική μέθοδο των καταστροφών [...]

Η αλήθεια όμως είναι – σύστημα μυρμηγκοφωλιάς, ηθική μυρμηγκοφωλιάς – ένας για όλους και όλοι για έναν, όχι καθένας για τον εαυτό του και όποιον πάρει ο χάρος.⁴³

Αυτή τη γραμμή ακολούθησε επίσης ο Βρετανός ιστορικός Έρικ Χόμπσμπαουμ [Eric Hobsbawm]. Σε μία συνέντευξη του 1995, ο Χόμπσμπαουμ ρωτήθηκε για την αφοσίωσή του στον σοσιαλισμό και στη Σοβιετική Ένωση στα νιάτα του (κατά τη σταλινική περίοδο):

[Δημοσιογράφος:] «Λέτε λοιπόν ότι είχατε τέτοια πίστη και αφοσίωση που θεωρούσατε ότι αν υπήρχε περίπτωση να πραγματοποιηθεί αυτή η κομμουνιστική ουτοπία, που αποτελούσε το όνειρό σας, άξιζε κάθε είδους θυσία»;

[Χόμπσμπαουμ:] «Ναι, νομίζω».

[Δημοσιογράφος:] «Ακόμη και τη θυσία εκατομμυρίων ζωών»;

[Χόμπσμπαουμ:] «Έτσι νιώθαμε και όταν πολεμήσαμε στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, έτσι δεν είναι»;⁴⁴

⁴² Stalinism dominates Russia of today, New York Times, 14 Ιουνίου 1931.

⁴³ Stalinism smashes foes in Marx's name, New York Times, 24 Ιουνίου 1931 (http://www.garethbjones.org/soviet_articles/duranty_1931_8.htm). Professor Eric Hobsbawm, BBC Radio 4, 10 Μαρτίου 1995 (<http://www.bbc.co.uk/programmes/p0093pss>). Ο Χόμπσμπαουμ θυμάται αυτά που σκεφτόταν τότε, την περίοδο που ο Στάλιν ζούσε. Δεν αντικατοπτρίζει απαραίτητα τη πίστη του το 1995.

⁴⁴ Professor Eric Hobsbawm, BBC Radio 4, 10 Μαρτίου 1995 (<http://www.bbc.co.uk/programmes/p0093pss>). Ο Χόμπσμπαουμ θυμάται αυτά που σκεφτόταν τότε, την περίοδο που ο Στάλιν ζούσε. Δεν εκφράζει απαραίτητα το τι πίστευε το 1995.

Το βιβλίο του Χόλαντερ [Hollander] περιέχει μία εκτενή ανάλυση των ψυχολογικών τεχνικών της αυτο-χειραγώγησης που χρησιμοποιούσαν οι προσκυντές προκειμένου να βλέπουν αυτά που ήθελαν να δουν, και να παραβλέπουν ή να μην αντιλαμβάνονται αυτά που δεν ήθελαν να δουν. Η συζήτηση για αυτές τις τεχνικές ξεφεύγει από το αντικείμενο του παρόντος βιβλίου, αρκεί όμως να πούμε το εξής: η πιθανότητα οι προσκυντές να ήταν αφελείς άνθρωποι που ξεγελάστηκαν από τη σοβιετική προπαγάνδα μπορεί με ασφάλεια να αποκλειστεί. Τα κυριότερα γεγονότα ήταν γνωστά στη Δύση, αν όχι στην ακριβή τους έκταση. Η άρνησή τους προϋπέθετε διανοητική προσπάθεια.

Τη δεκαετία του 1930, ο ενθουσιασμός των δυτικών διανοούμενων για τη Σοβιετική Ένωση βρισκόταν στο απόγειό του. Δεν τερματίστηκε από ένα γεγονός, αλλά υποχώρησε σταδιακά, καθώς οι μετέπειτα πράξεις των Σοβιετικών έκαναν όλο και πιο δύσκολο να εκλογικεύσει κανείς τη συμπεριφορά του καθεστώτος. Η σοβιετική εισβολή στην ανατολική Πολωνία και τις χώρες της Βαλτικής, και η απόπειρα εισβολής στη Φινλανδία, σήμαναν το τέλος της εποχής του μεγαλύτερου ενθουσιασμού. Όμως η υποστήριξη του σταλινισμού δεν είχε εξαφανιστεί τελείως ακόμη. Στα μέσα της δεκαετίας του 1940, ο Τζορτζ Όργουελ δυσκολευόταν ακόμη να βρει εκδότι για τη *Φάρμα των Ζώων*, καθώς το αντισταλινικό μήνυμα του βιβλίου θεωρούνταν ακόμη αμφιλεγόμενο εκείνη την εποχή. Λίγο μετά τον θάνατο του Στάλιν, το 1953, ο Γουίλιαμ Γκάλαχερ [William Gallacher], βουλευτής του Γουέστ Φάιφ μέχρι τρία χρόνια πριν, έγραφε ακόμη (Gallacher 1953):

Ο λαός της Σοβιετικής Ένωσης, οι προοδευτικές δυνάμεις και το Κίνημα Ειρήνης σε όλο τον κόσμο υπέστησαν μία ανεπανόρθωτη απώλεια με τον θάνατο του σπουδαίου και αγαπημένου μας Συντρόφου Ιωσήφ Στάλιν. [...]

Κατέστρωσε τη στρατηγική που κατέστρεψε για πάντα τις ελπίδες των αντεπαναστατών και των ιμπεριαλιστών υποστηρικτών τους. [...] Από εκεί ξεκίνησε ο μύθος ότι ήταν «θρασύς» και «αδίστακτος». [...] Αν ήταν ένας ταπεινός αστός «διανοούμενος» θα είχε χάσει την επανάσταση και θα κέρδιζε τον έπαινο των εχθρών των εργατών. Το να σώσει την επανάσταση όμως – αυτό τον έκανε «θρασύ», «αδίστακτο». [...] Μέσα σε αυτά τα χρόνια, η σοφή καθοδήγησή του οδήγησε τον σοβιετικό λαό στον δρόμο του Λένιν προς μία χαρούμενη, ευτυχισμένη ζωή [...] που μόνο ο κομμουνισμός μπορεί να προσφέρει. [...]

Αφού το έργο του ολοκληρώθηκε, [...] οι Σοβιετικοί, ακόμη υπό τη σοφή καθοδήγησή του, θα προχωρήσουν μπροστά, αποφασισμένοι όπως ήταν κι εκείνος, προς τη νέα, αληθινά ελεύθερη κοινωνία του Μάρξ και του Ένγκελς, του Λένιν και του Στάλιν.

Ο Μπέρτολτ Μπρεχτ [Bertolt Brecht], Γερμανός ποιητής, θεατρικός συγγραφέας και θεατρικός σκηνοθέτης, πρόσθεσε:

Οι καταπιεσμένοι πέντε ηπείρων, αυτοί που ήδη έχουν απελευθερωθεί, και όλοι όσοι παλεύουν για παγκόσμια ειρήνη – οι καρδιές τους πρέπει να σταμάτησαν όταν έμαθαν για τον θάνατο του Στάλιν. Αποτελούσε την ενσάρκωση της ελπίδας τους. Όμως, τα πνευματικά και υλικά όπλα που δημιούργησε είναι ακόμη εδώ, όπως και η πίστη για να δημιουργήσουμε καινούργια.⁴⁵

Ο Πολ Ρόμπσον [Paul Robeson], Αμερικάνος μουσικός και πολιτικός ακτιβιστής, πήγε ακόμη πιο μακριά (παρατίθεται στο Udy 2017: 526):

Ορίστε κάποιος που ήταν σοφός και καλός – ο κόσμος, και κυρίως ο σοσιαλιστικός κόσμος ήταν πραγματικά τυχερός που είχε την καθημερινή του καθοδήγηση. [...] Δεκάδες εκατομμύρια [...] έχουν τραγουδήσει και τραγουδούν και θα τραγουδούν για να τον δοξάσουν με το τραγούδι και με ιστορίες. [...] Δόξα στον Στάλιν! Για πάντα το όνομά του θα το τιμούν και θα το αγαπούν σε όλους τους τόπους. [...] Αφήνει δεκάδες εκατομμύρια ανθρώπους σε όλη τη Γη σκυφτούς από μια θλίψη που πληγώνει την καρδιά τους. Εμπνευσμένοι από το ευγενές του παράδειγμα, ας σηκώσουμε τα κεφάλια μας αργά αλλά υπερήφανα και ας προχωρήσουμε μπροστά.

Και το 1956, ο Πίτερ Σορ [Peter Shore], μετέπειτα βουλευτής του Μπέθαν Γκριν και του Στέπνεϊ, Υπουργός Περιβάλλοντος και Υπουργός Εμπορίου, έγραψε στο περιοδικό *New Statesman* (παρατίθεται στο Udy 2017: 515):

Η στάση μας απέναντι στον κομμουνισμό [...] πρέπει να ξεκινά με την αναγνώριση ότι ο κομμουνισμός αποδείχτηκε το πιο γρήγορο, αποτελεσματικό, και με κάποιους τρόπους ελκυστικό μέσο που έχει επινοηθεί ως τώρα για τον μετασχηματισμό πρωτόγονων κοινωνιών σε σύγχρονες [...] Όταν συνυπολογιστούν και τα απωθητικά χαρακτηριστικά του, ο κομμουνισμός παραμένει ένα απείρως ανώτερο σύστημα κοινωνικής οργάνωσης από τη φεουδαρχία την οποία, με λίγες εξαιρέσεις, αντικατέστησε μέχρι σήμερα.

Είναι ειρωνεία, αλλά η σταλινομανία έφτασε στο τέλος της στη Δύση μόνο όταν έφτασε στο τέλος της και στην ίδια τη Σοβιετική Ένωση, με τη «μυστική ομιλία» του Χρουστσόφ το 1956 και την ακόλουθη πολιτική του της «αποσταλινοποίησης». Η Βίβιαν Γκόρνικ [Vivian Gornick], Αμερικανίδα δημοσιογράφος και σοσιαλίστρια εκείνη την περίοδο, θυμάται:

Ήμουν 20 ετών τον Φεβρουάριο του 1956 όταν ο Νικίτα Χρουστσόφ απευθύνθηκε στην 20η Συνέλευση του Σοβιετικού Κομμουνιστικού

⁴⁵ Παρατίθεται στο *Deutscher Bundestag* 2006: 4

Κόμματος και αποκάλυψε στον κόσμο τον ανυπολόγιστο τρόπο της εξουσίας του Στάλιν. [...] Ξεχείλισα από νεανική οργή. «Ψέμματα!» ούρλιαξα [...]

Τα πρακτικά της 20ης Συνέλευσης έφεραν πολιτικό όλεθρο στους οργανωμένους αριστερούς παγκοσμίως. Εβδομάδες μετά την έκδοσή τους, 30.000 άτομα σε αυτή τη χώρα αποχώρησαν από το [Κομμουνιστικό] Κόμμα.⁴⁶

Όταν όμως τελείωσε, τελείωσε για τα καλά, και εξαφανίστηκε χωρίς να αφήσει ίχνη. Όπως εξηγεί ο Χόλαντερ [Hollander] (1990: 433):

Η συμπάθεια που επικρατούσε νωρίτερα σε πολλούς κύκλους διανοούμενων και στην κοινή γνώμη είχε εξαφανιστεί [...] Με λίγες εξαιρέσεις, οι διανοούμενοι [...] που είχαν υποστηρίξει παλαιότερα τη Σοβιετική Ένωση αποκήρυξαν τη φιλοσοβιετική τους θέση ή σιώπησαν για αυτό το θέμα [...]

Αρκετοί από αυτούς τους φιλοσοβιετικούς ή παλαιούς αριστερούς διανοούμενους εμφανίστηκαν στον δημόσιο βίο τη δεκαετία του 1960 για να δώσουν την υποστήριξή τους στο φοιτητικό κίνημα [...] Οι περισσότεροι από αυτούς, ωστόσο, δεν αναζωπύρωσαν τα φιλοσοβιετικά τους αισθήματα.

Έκτοτε, ο σοβιετικός σοσιαλισμός παρουσιαζόταν όλο και περισσότερο ως μία αυστηρή, ασφυκτική, και γραφειοκρατική μορφή σοσιαλισμού, μία διαστρέβλωση της αυθεντικής σοσιαλιστικής ιδέας. Μία ρητορική ίσων αποστάσεων, που παρουσίαζε τον σοβιετικό σοσιαλισμό και τον δυτικό καπιταλισμό ως σχεδόν εξίσου ελαττωματικούς, έγινε ο κανόνας (Revel 1978).

Απομεινάρια της σοβιετικής απολογητικής σήμερα

76

Η φιλοσοβιετική απολογητική έπαψε προ πολλού να αποτελεί κυρίαρχο ρεύμα, αλλά ποτέ δεν εξαφανίστηκε τελείως. Κατά τα τελικά στάδια της διάλυσης της Σοβιετικής Ένωσης το 1991, ο βουλευτής Τζέρεμι Κόρμπιν, ο νυν ηγέτης της αντιπολίτευσης, είπε:

Οι άνθρωποι διαδήλωσαν και οργανώθηκαν σε αυτή την περιοχή του Λονδίνου για να στηρίξουν τη Σοβιετική Επανάσταση του 1917. Σίγουρα δεν ήρθα εδώ για να θάψω αυτές τις ιδέες. [...] Δε θα έπρεπε να λέμε, ούτε να επιτρέπουμε σε άλλους να λένε, ότι δημοκρατία σημαίνει φιλελεύθερη οικονομία και δυνάμεις της αγοράς. Δεν σημαίνει αυτό. Ούτε θα έπρεπε να λέμε ότι ο Σοσιαλισμός ή οι ιδέες του Σοσιαλισμού έχουν πεθάνει. Δεν έχουν πεθάνει. [...] Μόνο ο Σοσια-

46 When communism inspired Americans, New York Times, 29 Απριλίου 2017 (<https://www.nytimes.com/2017/04/29/opinion/sunday/when-communism-inspired-americans.html>).

λισμός και οι σοσιαλιστικές ιδέες μπορούν να φέρουν την ειρήνη, τη δημοκρατία, και ένα λογικό προσδόκιμο ζωής.⁴⁷

Η περιγραφή του Κόρμπιν περιλαμβάνει μόνο δύο ελαφρώς επικριτικά σχόλια για τη Σοβιετική Ένωση:

Δεν υπερασπίζομαι όλα όσα συνέβησαν στη Σοβιετική Ένωση τα τελευταία εβδομήντα χρόνια. [...]

Αν υπάρχουν δύο τομείς όπου θεωρώ ότι έγιναν σοβαρά λάθη από τη Σοβιετική Ένωση, ήταν η ανικανότητα του συστήματος να αναγνωρίσει τη σπουδαιότητα του εθνικού ζητήματος και ο τρόπος με τον οποίο το Κομμουνιστικό Κόμμα της Σοβιετικής Ένωσης έγινε υπερβολικά ελπιιστικό.

Η Σοβιετική Ένωση παρουσιάζεται κατά τα άλλα ως δύναμη του καλού, κυρίως στη διεθνή σκηνή:

Αν η Σοβιετική Ένωση έπαιξε κάπως ισχυρότερο ρόλο στα Ηνωμένα Έθνη την εποχή του Πολέμου του Κόλπου, ίσως αυτή η σφαγή να μην είχε μπορέσει να πραγματοποιηθεί στο όνομα των Ηνωμένων Εθνών. [...] Η μόνη χώρα στον κόσμο που ήταν προετοιμασμένη να βοηθήσει [την Κούβα] να σπάσει τον αποκλεισμό των ΗΠΑ ήταν η Σοβιετική Ένωση. [...] Θα έπρεπε επίσης να αναγνωρίσουμε τις αλλαγές που έγιναν σε άλλα μέρη του κόσμου από τη στιγμή της δημιουργίας της. Η Σοβιετική Ένωση υποστήριξε την επανάσταση στη Νικαράγουα και υποστήριξε μεγάλο αριθμό αντιιμπεριαλιστικών αγώνων στην Αφρική και αλλού.

Κατά συνέπεια, ο Κόρμπιν πίστευε ότι τίποτα καλό δεν θα μπορούσε βγει από το τέλος της Σοβιετικής Ένωσης:

Αντιμετωπίζουμε ένα εντελώς νέο σενάριο, όπου το ΔΝΤ και η Παγκόσμια Τράπεζα ελέγχουν στην πραγματικότητα την παγκόσμια οικονομία. [...]

Ανησυχώ για τις συνέπειες των όσων συνέβησαν τα τελευταία δύο χρόνια στη Σοβιετική Ένωση και στην Ανατολική Ευρώπη [...] Οι αλλαγές που πραγματοποιούνται στη Σοβιετική Ένωση θα φέρουν μαζί τους τις παλιές ταξικές διαμάχες. Αυτό συνέβαινε βέβαια και όταν εμφανίστηκαν οι Μπολσεβίκοι.

Για τους σοσιαλιστές στη Βρετανία, το σχετικό δίδαγμα από την κατάρρευση της ΕΣΣΔ δεν ήταν να απομακρυνθούν από τον σοσιαλισμό, αλλά να εντείνουν τις προσπάθειές τους.

Αυτό που θα έπρεπε να αναρωτηθούμε είναι τι κάνουμε για τον σοσιαλισμό εδώ, σε αυτή τη χώρα. Γιατί τόσο πολλοί άνθρωποι κρατούν τώρα μια τόσο αμυντική στάση ως προς τον σοσιαλισμό; Με έχει κουράσει η ηγεσία του εργατικού κινήματος που αρνείται συνεχώς τα πατρογονικά δικαιώματα αυτού του κινήματος [...].

Πρέπει να κοιτάξουμε τι εννοούμε με τον σοσιαλισμό. Είναι η αναρ-

σία της ελεύθερης αγοράς με λίγα βελτιωτικά χαρακτηριστικά [...], ή ο σοσιαλισμός είναι στην πραγματικότητα η παραγωγή για τις ανάγκες αντί για το κέρδος;

Ο Σέιμας Μιλν [Seumas Milne], Διευθύνων Σύμβουλος Στρατηγικής και Επικοινωνίας του Εργατικού Κόμματος, εξακολουθεί να υπερασπίζεται τακτικά τη Σοβιετική Ένωση και το πρώην ανατολικό μπλοκ. Ο Μιλν παραδέχεται ότι υπήρξαν «υπερβολές» κατά τη σταλινική περίοδο, πιστεύει όμως ότι αυτές μεγαλοποιήθηκαν σε μεγάλο βαθμό για πολιτικούς σκοπούς. Αυτό που ο Μιλν απορρίπτει με ιδιαίτερη σφοδρότητα είναι η ιδέα ότι ο σταλινισμός μπορεί να συγκριθεί με οποιονδήποτε τρόπο με τον ναζισμό.

Το 2002, ο Μιλν έγραψε στον *Guardian*:

Ο αριθμός των θυμάτων της τρομοκρατίας του Στάλιν έχει σταδιακά διογκωθεί [...]. Παρά τις αγριότητες της τρομοκρατίας του Στάλιν, δεν υπήρξε σοβιετική Τρεμπλίνκα, δεν χτίστηκαν στρατόπεδα εξόντωσης για να δολοφονούνται άνθρωποι κατά εκατομμύρια. [...] Εκείνοι που δαιμονοποιούν τις απόπειρες να δημιουργηθεί μία εναλλακτική λύση στην καπιταλιστική κοινωνία είναι αποφασισμένοι να αποδείξουν ότι δεν υπάρχει καμία τέτοια λύση.⁴⁸

Στη συνέχεια σχετικοποιεί τον αριθμό των νεκρών του σταλινισμού με την τεχνική του «κι εσείς όμως»:

Τως το πιο τερατώδες σε αυτόν τον μεταμοντέρνο υπολογισμό της πολιτικής καταπίεσης είναι η ηθική τύφλωση που επιδεικνύεται ως προς το ιστορικό της αποικιοκρατίας. [...] Σε όλη τη διάρκεια της Βρετανικής Αυτοκρατορίας του εικοστού αιώνα οι αρχές έριξαν αέρια, βομβάρδισαν και σφαγίασαν αυτόχθονες πληθυσμούς [...] Αν ο Λένιν και ο Στάλιν θεωρείται ότι σκότωσαν όσους πέθαναν από την πείνα στους λιμούς των δεκαετιών του 1920 και 1930, τότε ο Τσόρτσιλ είναι σίγουρα υπεύθυνος για τους 4.000.000 θανάτους στον λιμό της Βεγγάλης το 1943, που θα μπορούσε να είχε αποφευχθεί.

Το 2006, ο Μάιλν υποστήριξε ότι:

Η προσπάθεια εξίσωσης κομμουνισμού και ναζισμού είναι στην πραγματικότητα μία ηθική και ιστορική ανοησία. [...] Παρ' όλη την αγριότητα και τις αποτυχίες του, ο κομμουνισμός στη Σοβιετική Ένωση, στην ανατολική Ευρώπη και αλλού έφερε ραγδαίο εκβιομηχανισμό, μαζική εκπαίδευση, εργασιακή ασφάλεια, και τεράστια πρόοδο στην κοινωνική ισότητα και στην ισότητα των φύλων. Εμπεριείχε γνήσιο ιδεαλισμό και αφοσίωση. [...] Η ύπαρξή του βοήθησε να βελτιωθεί το επίπεδο της πρόνοιας στη Δύση [...]

Ο σημερινός ενθουσιασμός με τον οποίο οι επίσημοι δυτικοί κύκλοι

⁴⁸ *The battle for history*, *The Guardian*, 12 Σεπτεμβρίου 2002 (<https://www.theguardian.com/education/2002/sep/12/bigbereducation.historyandhistoryofart>).

χορεύουν επάνω στον τάφο του κομμουνισμού [...] αντικατοπτρίζει την αποφασιστικότητα τους να αποδείξουν ότι δεν υπάρχει εναλλακτική λύση στη νέα παγκόσμια καπιταλιστική τάξη.⁴⁹

Και το 2007:

Τα εγκλήματα και οι αποτυχίες [του κομμουνισμού] έχουν πλέον παρουσιαστεί τόσες φορές που υπάρχει κίνδυνος να αφανίσουν κάθε κατανόηση για τα επιτεύγματά του – και τα δύο περιέχουν διδάγματα για το μέλλον της προοδευτικής πολιτικής και της αναζήτησης μίας κοινωνικής εναλλακτικής λύσης στον παγκοσμιοποιημένο καπιταλισμό. Ήταν ένα κομμουνιστικό κράτος, σε τελική ανάλυση, που έπαιξε τον αποφασιστικό ρόλο στην ήττα της ναζιστικής Γερμανίας [...]

Μαζί με τις αγριότητες και τον αυταρχισμό, ο κομμουνισμός έφερε ραγδαία εκβιομηχάνιση, μαζική εκπαίδευση, πλήρη απασχόληση, και άνευ προηγουμένου πρόοδο στην κοινωνική ισότητα και στην ισότητα των φύλων. Η κατάρρευση του, ανιχνεύεται, έφερε μία έκρηξη της φτώχειας και της ανισότητας [...] Σίγουρα υπήρχε μαζική υποστήριξη αυτών των καθεστώτων.⁵⁰

Παρομοίως, ο Κώστας Παπαδάκης, μέλος της Ευρωβουλής, κά-
νει λόγο για:

Μία ενορχηστρωμένη εκστρατεία που έχει στόχο να δυσφημίσει τον σοσιαλισμό, να ξαναγράψει την ιστορία, και με απαράδεκτο και προκλητικό τρόπο να εξισώσει τον κομμουνισμό με το τέρας του φασισμού. [...] Ένας βασικός στόχος είναι να αποκρύψουν το γεγονός ότι ο φασισμός είναι μια μορφή εξουσίας του κεφαλαίου υπό συγκεκριμένες συνθήκες. Στη Γερμανία, ο ναζισμός αποτέλεσε τον ιδανικό τρόπο να υποστηριχθεί το κεφάλαιο υπό συνθήκες [...] αύξησης του κύρους του Κομμουνιστικού Κόμματος της Γερμανίας [ΚΚΓ] και της ΕΣΣΔ. [...]

Ο ναζισμός-φασισμός συνάντησε τον πλέον θανάσιμο και πιο αποφασισμένο αντίπαλό του στη σοσιαλιστική κοινωνία της ΕΣΣΔ [...] Μία αυταπόδεικτη συνέπεια της αντικομμουνιστικής εκστρατείας είναι η αιτιολόγηση, ωραιοποίηση, και αθώωση του ναζισμού-φασισμού και των θηριωδιών του.⁵¹

Το 1999, ο Άντριου Μάρεϊ [Andrew Murray], διευθύνων της προεκλογικής εκστρατείας του Εργατικού Κόμματος στις εκλογές του 2017, πρώην επικεφαλής του συνασπισμού Stop the War [Σταματήστε τον Πόλεμο] και υπεύθυνος προσωπικού στο Unite

⁴⁹ Communism may be dead, but clearly not dead enough, The Guardian, 16 Φεβρουαρίου 2006 (<https://www.theguardian.com/Columnists/Column/0,,1710891,00.html>).

⁵⁰ Movement of the people, The Guardian, 12 Μαΐου 2007 (<https://www.theguardian.com/books/2007/may/12/featuresreviews.guardianreview8>).

⁵¹ The equation of Communism with Nazism is unacceptable and provocative, In Defense of Communism blog, 30 Αυγούστου 2017 (<https://communismgr.blogspot.co.uk/2017/08/kostas-papadakis-equation-of-communism.html>).

the Union [Ενώστε την Ένωση]⁵², έγραψε σε στήλη της εφημερίδας *Morning Star*:

Την επόμενη Τρίτη είναι η 120ή επέτειος της γέννησης του Ιωσήφ Στάλιν. [...] Από τη μία, ένα σοσιαλιστικό σύστημα που αγάλιασε το ένα τρίτο του κόσμου και η νίκη επί της Ναζιστικής Γερμανίας από τη μία. Από την άλλη, τα σκληρά μέτρα που συνόδευσαν όλα αυτά [...] Ωστόσο, αν πιστεύετε ότι τα χειρότερα εγκλήματα που αντιμετώπισε η ανθρωπότητα αυτόν τον αιώνα [...] προκλήθηκαν από τον ιμπεριαλισμό, τότε [τα γενέθλια του Στάλιν] ίσως είναι τουλάχιστον μία στιγμή για να αναλογιστείτε γιατί οι υπαίτιοι αυτών των εγκλημάτων και οι δημοσιογράφοι προπαγανδιστές τους αποστρέφονται το όνομα του Στάλιν περισσότερο από όλων των άλλων. Άλλωστε, ο πιο γνωστός επικριτής του Στάλιν, ο Νικίτα Χρουστσόφ, παρατήρησε το 1956 ότι «απέναντι στους ιμπεριαλιστές, είμαστε όλοι σταλινικοί».⁵³

Ο Μιλν, ο Παπαδάκης και ο Μάρει υποστηρίζουν μία αντίληψη του κόσμου κατά την οποία η καταδίκη του λενινισμού/σταλινισμού, χωρίς παράλληλη ρητή καταδίκη του ναζισμού, της αποικιοκρατίας, του πολέμου του Βιετνάμ κτλ., αποτελεί σιωπηρή αποδοχή των τελευταίων. Δεν εξηγούν από πού πήραν αυτή την ιδέα. Αν κάποιος δεν συνδυάσει την καταδίκη του σταλινισμού με σαφή καταδίκη του Αττίλα του Ούννου, του Βλαντ του Παλουκωτή και του Τζένγκις Χαν, για παράδειγμα, θα πρέπει επίσης να το ερμηνεύσουμε ως σιωπηρή επιδοκιμασία τους;

Ίσως αληθεύει ότι οι περισσότεροι επικριτές του σοσιαλισμού δίνουν πολύ λιγότερη σημασία στις θηριωδίες που διαπράχθηκαν σε άλλα συστήματα. Αυτό όμως δεν αποτελεί ένδειξη ότι τα εγκρίνουν σιωπηρά. Υπάρχει ένας πολύ καλός λόγος για αυτό, και αυτός είναι ότι ο ναζισμός, η αποικιοκρατία, το δουλεμπόριο, ο πόλεμος του Βιετνάμ, κτλ. δεν είναι, για να το πούμε απλά, σκοποί του συρμού σήμερα. Δεν υπάρχει καμία σημαντική πολιτική δύναμη σήμερα που να θέλει να τους αναβιώσει. Κανείς δεν υποστηρίζει ότι ο ναζισμός ή η δουλεία ήταν «ευγενείς» σκοποί που απλώς «εφαρμόστηκαν λανθασμένα». Κανείς δεν υποστηρίζει ότι η εκδοχή του ναζισμού του Χίτλερ δεν ήταν «πραγματικός» ναζισμός, ούτε ότι η δουλεία όπως εφαρμόστηκε την εποχή του δουλεμπορίου δεν ήταν «πραγματική» δουλεία.

Τέτοια επιχειρήματα διατυπώνονται μόνο σε σχέση με τον σοσιαλισμό. Ο σοσιαλισμός είναι εκείνος που παραμένει εξαιρετικά δημοφιλής ακόμη και σήμερα. Είναι απολύτως λογικό κάποιος να εστιάζει την ενέργειά του στο να καταρρίψει κακές ιδέες που παραμένουν δημοφιλείς, αντί για κακές ιδέες που έχουν ήδη πτηθεί.

52 ΣτΕ: Βρετανικό εργατικό συνδικάτο.

53 *Eye's Left, Morning Star*, 17 Δεκεμβρίου 1999. Παρατίθεται στο Mosbacher (2004).

Κατά ειρωνικό τρόπο, οι ίδιες οι καριέρες των απολογητών απο-τελούν την επιτελεστική αντίθεση στον ισχυρισμό ότι δίνουμε υπερ-βολικά μεγάλη σημασία στα εγκλήματα του σταλινισμού σε σχέση με αυτά των άλλων συστημάτων. Αν κάποιος σε συγκρίσιμη θέση επιχειρούσε να σχετικοποιήσει τη φρίκη του ναζισμού με τον ίδιο τρόπο που οι σημερινοί απολογητές της Σοβιετικής Ένωσης προ-παθούν να σχετικοποιήσουν τις θηριωδίες του σταλινισμού, η κα-ριέρα του θα είχε τελειώσει.

Μία θετική άποψη για τη Σοβιετική Ένωση, όπως αυτές που εκ-φράζουν ο Μιλν, ο Παπαδάκης και ο Μάρει, αποτελεί ξεκάθαρα μει-οψηφική άποψη στην αριστερά σήμερα. Είναι όμως μία άποψη ανε-κτική στην αριστερά, και σίγουρα δεν αποτελεί εμπόδιο στην καριέρα κάποιου. Πράγματι, η ευκολία με την οποία μοιράζονται τις ίδιες πλατφόρμες εκείνοι που επιμένουν ότι κάθε αναφορά στη Σοβιετι-κή Ένωση αποτελεί αχυράνθρωπο με εκείνους που υπερασπίζονται ανοιχτά τη Σοβιετική Ένωση, δίνει μία εικόνα για το πόσο απλά απα-τηλή είναι η διαφορά μεταξύ «πραγματικού» και «μη πραγματικού» σοσιαλισμού.

Συμπέρασμα

Η σύντομη περίληψη αυτού του κεφαλαίου δεν είναι ότι το σύνολο της αριστεράς είχε ασπαστεί τον σταλινισμό κατά την περίοδο της ακμής του. Τα παραπάνω παραθέματα είναι μια διαλογή, όχι ένα αντιπροσωπευτικό συγχρονικό δείγμα. Ακόμη και στο βιβλίο του Χόλαντερ που περιέχει εκατοντάδες σελίδες γεμάτες παρόμοια πα-ραθέματα, είναι και πάλι μια διαλογή.⁵⁴ Αν δώσουμε αρκετά ευρύ ορισμό στη λέξη «διανοούμενος», αν ψάξουμε σε αρκετά μεγάλο αριθμό χωρών και για αρκετά μεγάλο χρονικό διάστημα, τότε ακόμη και αρκετές εκατοντάδες υποστηρικτές δεν αποτελούν απαραίτητα τεράστιο ποσοστό του συνόλου.

Μπορεί κανείς επίσης να βρει επικριτικές φωνές στην αριστερά. Πράγματι, κάποιοι από τους πιο σκληρούς επικριτές της Σοβιετικής Ένωσης ήταν απογοητευμένοι σοσιαλιστές. Τις δύο πιο διάσημες κριτικές κατά του σοβιετικού καθεστώτος (μεταξύ άλλων θεμάτων), *Η Φάρμα των Ζώων* και το *Χίλια Εννιακόσια Ογδόντα Τέσσερα* του

⁵⁴ Δεν είναι καν σαφές τι θα αποτελούσε «αντιπροσωπευτικό δείγμα» σε αυτή την περίπτωση. Επαγ-γελματικοί Σύλλογοι, όπως η American Economic Association [Αμερικανική Οικονομική Ένωση], κάποιες φορές διεξάγουν έρευνες μεταξύ των μελών τους για να δουν την άποψή τους πάνω σε διά-φορα θέματα. Είναι δυνατό να εξάγουμε συμπεράσματα από τα αποτελέσματα τέτοιων ερευνών και να διατυπώσουμε προτάσεις όπως «οι περισσότεροι οικονομολόγοι αντιτίθενται στον έλεγχο των ενοικίων». Δεν μπορούμε να ποσοτικοποιήσουμε την υποστήριξη στον σταλινισμό μεταξύ των σο-σιαλιστών διανοούμενων με συγκρίσιμο τρόπο. Ποιος θεωρείται «διανοούμενος»; Ποιος θεωρείται «σοσιαλιστής»; Πέρα από προφανείς περιπτώσεις, τι θεωρείται «υποστήριξη»; Ενδιαφερόμαστε μόνο να μετρήσουμε κεφάλαια ή θα δίνουμε μεγαλύτερη βαρύτητα σε πιο επιφανείς διανοούμενους, όπως ο Σίντνεϊ Γουέμπ;

Τζορτζ Όργουελ, τις έγραψε ένας από αυτούς. Και κάποιοι από αυτούς τους αριστερούς επικριτές είδαν το σοβιετικό καθεστώς όπως πραγματικά ήταν από πολύ πρώιμο στάδιο. Ο Μπέρτραντ Ράσελ, Βρετανός φιλόσοφος και θεωρητικός της λογικής, αρχικά υποστήριζε την Οκτωβριανή Επανάσταση, αλλά αποκήρυξε το καθεστώς ήδη από το 1920 (παρότι παρέμεινε αφοσιωμένος στο κομμουνιστικό «ιδεώδες») (Russell 1920: 170):

Λόγω έλλειψης δημοτικότητας, οι Μπολσεβίκοι χρειάστηκε να βασιστούν στον στρατό και στην Έκτακτη Επιτροπή, και αναγκάστηκαν να υποβιβάσουν το σοβιετικό σύστημα σε κενή φόρμα. Η πρόφαση ότι αντιπροσωπεύουν το προλεταριάτο ξεφτίζει ολοένα και περισσότερο. Σύμφωνα με τον Ράσελ, ο σοβιετικός σοσιαλισμός αντιπροσωπεύει (ό.π.):

Μία σκλαβιά πολύ πιο ολοκληρωτική από αυτή του καπιταλισμού. Εκμετάλλευση της μισθωτής εργασίας, υπερωρίες, βιομηχανική επιστράτευση, απαγόρευση των απεργιών, φυλακές για τους τεμπέληδες, μείωση των ήδη ανεπαρκών μερίδων σε εργοστάσια όπου η παραγωγή πέφτει κάτω από αυτό που περιμένουν οι αρχές, ένας στρατός κατασκόπων έτοιμων να αναφέρουν κάθε τάση πολιτικής δυσαρέσκειας και να οδηγήσουν στη φυλακή τους υποκινήτες της – αυτή είναι η πραγματικότητα ενός συστήματος που ακόμη προφασίζεται ότι κυβερνά στο όνομα του προλεταριάτου.

Ο Ράσελ δεν ήταν μόνος. Στις αρχές της δεκαετίας του 1920, όταν οι Μπολσεβίκοι συνέτριψαν μία σειρά από απεργίες, διαμαρτυρίες και εξεγέρσεις (όπως η Εξέγερση της Κροστάνδης το 1921), ένας αριθμός αρχικών υποστηρικτών γύρισε την πλάτη του στο καθεστώς (Hollander 1990: 349· Berkman 1925).

Η σύντομη περίληψη αυτού του κεφαλαίου επίσης δεν είναι ότι μόνο η σοσιαλιστική αριστερά έβλεπε με συμπάθεια δολοφονικούς τυράννους εκείνης της εποχής. Το βιβλίο του Ρίτσαρντ Γκρίφιθ [Richard Griffith] *Συνοδοιπόροι της Δεξιάς: Βρετανοί Θαυμαστές της Ναζιστικής Γερμανίας* [Fellow Travellers of the Right: British Enthusiasts for Nazi Germany] (2011) δείχνει ότι κατά τη δεκαετία του 1930 ο θαυμασμός για το Τρίτο Ράιχ ήταν πολύ πιο διαδεδομένος στη Βρετανία από όσο αναγνωρίζεται συνήθως σήμερα.

Την ίδια στιγμή όμως, οι άνθρωποι τα λόγια των οποίων παραθέσαμε εδώ δεν αποτελούσαν άσημες φιγούρες του περιθωρίου. Ήταν εξέχοντες, ευυπόληπτοι διανοούμενοι που άνηκαν στο κύριο ρεύμα της εποχής τους. Κάποιοι από αυτούς συγκαταλέγονταν στις ηγετικές προσωπικότητες της αριστεράς. Περιελάμβαναν έναν πρωθυπουργό της Βρετανίας, διάφορους υπουργούς, διάφορους βουλευτές, έναν αρχηγό του Βρετανικού Εργατικού

Κόμματος, συνιδρυτές του LSE, της Φαρμιανής Εταιρείας και του περιοδικού New Statesman, έναν κάτοχο Νόμπελ Ειρήνης, έναν κάτοχο Νόμπελ Λογοτεχνίας, και ούτω καθεξής.

Και ενώ ο άκριτος ενθουσιασμός των προσκυνητών μπορεί να μην αντιπροσώπευε το σύνολο των αριστερών απόψεων, αντιπροσώπευε το άκρο ενός φάσματος. Στο ίδιο φάσμα μπορούμε να βρούμε πολλούς ανθρώπους που δεν ήταν τόσο ενθουσιώδεις και γοητευμένοι από τα σοσιαλιστικά καθεστώτα όσο οι προσκυνητές, αλλά και πάλι ήταν σαφώς υποστηρικτικοί – οι άνθρωποι που χαρακτηρίζονται συχνά ως «συνοδοιπόροι» (βλέπε Cauter 1988). Σε αντίθεση με τους προσκυνητές, οι συνοδοιπόροι κρατούσαν συνήθως κάποια κριτική απόσταση από το εκάστοτε σοσιαλιστικό καθεστώς του σερμού.⁵⁵ Είχαν, για παράδειγμα, μεγαλύτερη επίγνωση της καταπιεστικής πλευράς αυτών των συστημάτων. Παρ' όλα αυτά, υποστήριξαν τελικά τα ίδια καθεστώτα και για παρόμοιους λόγους.

Θα έπρεπε επίσης να σημειωθεί ότι, για προφανείς λόγους, μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε παραθέματα μόνο από ανθρώπους που άφησαν γραπτή περιγραφή των εντυπώσεών τους από τη Σοβιετική Ένωση. Για αυτόν τον λόγο η παραπάνω συλλογή περιλαμβάνει κατά κύριο λόγο δημοσιογράφους και συγγραφείς από αγγλόφωνες χώρες. Οι ξεναγήσεις όμως περιλάμβαναν επίσης μεγάλο αριθμό γιατρών, δασκάλων και εκπροσώπων άλλων επαγγελματιών, οι περισσότεροι από τους οποίους μπορεί να μην κατέγραψαν τις απόψεις τους γραπτώς, αλλά μπορεί και πάλι να υπήρξαν πολλαπλασιαστές απόψεων με άλλους τρόπους.

Και παρότι είναι απολύτως αληθές ότι πάντα υπήρχαν σοσιαλιστές επικριτές της Σοβιετικής Ένωσης, αυτοί οι επικριτές ήταν συνήθως σοσιαλιστές του αναρχικού, ουτοπικού τύπου. Απέρριπταν το λενινιστικό σύστημα απλώς επειδή απέρριπταν όλα τα συστήματα του πραγματικού κόσμου. Είχαν «δίκιο» για τη Σοβιετική Ένωση, αλλά με τον ίδιο τρόπο που ένα σταματημένο ρολόι δείχνει τη σωστή ώρα δύο φορές την ημέρα.

Για παράδειγμα, το Σοσιαλιστικό Κόμμα της Μεγάλης Βρετανίας [Socialist Party of Great Britain-SPGB] είχε ήδη αποστασιοποιηθεί από τη Σοβιετική Ρωσία από το 1920, αν όχι και νωρίτερα (SPGB x.n.). Αυτό όμως δεν συνέβη επειδή είχαν κάνει μια ιδιαίτερα διαυγή κριτική των λαθών του ρωσικού σοσιαλισμού, αλλά επειδή τον συνέκριναν με τον δικό τους ορισμό του «πραγματικού» σοσιαλισμού, που είναι:

⁵⁵ Δεν υπάρχει, φυσικά, ξεκάθαρη διαχωριστική γραμμή ανάμεσα σε «προσκυνητές» και «συνοδοιπόρους», και τέτοιες κατηγορίες είναι κάπως επινοημένες. Δεν αποτελεί έκπληξη το ότι πολλά ονόματα που εμφανίζονται στους Πολιτικούς Προσκυνητές εμφανίζονται και στο βιβλίο του Κάουτ για τους συνοδοιπόρους.

Μία παγκόσμια κοινωνία χωρίς μισθούς και χρήματα, με κοινή (όχι κρατική) περιουσία και δημοκρατικό έλεγχο των μέσων παραγωγής και διανομής. [...] Ο σοσιαλισμός θα είναι το ξαφνικό τέλος του καπιταλισμού, χωρίς «μεταβατική περίοδο» ή σταδιακή εφαρμογή του σοσιαλισμού [...] Δεν μπορεί να υπάρχει κράτος σε μία σοσιαλιστική κοινωνία. [...] Δεν μπορούν να υπάρχουν τάξεις σε μία σοσιαλιστική κοινωνία.⁵⁶

Βεβαίως, σοσιαλιστές που κρίνουν πειράματα του πραγματικού κόσμου βάσει τέτοιων ουτοπικών κριτηρίων δεν θα έβρισκαν πολλά της αρεσκείας τους στο σύστημα του Λένιν. Αν η ιδέα που έχει κάποιος για τον σοσιαλισμό απαιτεί την άμεση κατάργηση της αστυνομίας, του στρατού, του δικαστικού συστήματος, του σωφρονιστικού συστήματος, κτλ., αν προϋποθέτει οι άνθρωποι να εγκαταλείψουν οικειοθελώς τα χρήματα, την ιδιωτική ιδιοκτησία, τις συναλλαγές, κτλ., και αν δεν δέχεται κανέναν συμβιβασμό, ημίμετρα ή περιόδους σταδιακής εφαρμογής, τότε ναι, αυτό το άτομο δεν θα γοντευόταν από τον λενινισμό. Αυτό όμως θα συνέβαινε απλώς επειδή θα είχε βάλει τον πήχη αδιανόητα ψηλά.

Πολλοί από τους πρώτους σοσιαλιστές επικριτές της Σοβιετικής Ένωσης εμπίπτουν σε αυτή την κατηγορία. Η Έμα Γκόλντμαν [Emma Goldman], που αρχικά υποστήριζε την επανάσταση, εξέδωσε ένα βιβλίο με τον αρκετά ξεκάθαρο τίτλο *Η Απογοήτευσή μου στη Ρωσία* [*My Disillusionment in Russia*] το 1923.⁵⁷ Σε παρόμοιο πνεύμα, ο Αλεξάντερ Μπέρκμαν [Alexander Berkman], επίσης αρχικά υποστηρικτής, εξέδωσε το βιβλίο *Ο Μύθος των Μπολσεβίκων (Ημερολόγιο 1920-1922)* [*The Bolshevik Myth (Diary 1920-1922)*] το 1925. Η Γκόλντμαν και ο Μπέρκμαν είχαν περάσει και οι δύο κάποιον χρόνο στη Ρωσία, όπου έφτασαν με μεγάλες ελπίδες και έφυγαν απογορευμένοι. Και οι δύο όμως ήταν αναρχο-σοσιαλιστές του μαπακουνικού είδους, που σίγουρα θα απογοτευόνταν.

Σε τελευταία ανάλυση, είναι αδύνατον να ξέρουμε πόσο διαδεδομένη ήταν η υποστήριξη του σταλινισμού μεταξύ των δυτικών διανοουμένων. Μπορούμε όμως να πούμε με ασφάλεια το εξής: η ιδέα ότι ο σοβιετικός σοσιαλισμός υποστηριζόταν μόνο από κάποιους εξτρεμιστές και ότι ο σταλινισμός αποτελεί απλώς ένα ρητορικό ραβδί με το οποίο οι αντισοσιαλιστές χτυπούν τους σοσιαλιστές, είναι αποδεδειγμένα ψευδής. Η συναφής απάντηση στο ερώτημα «πόσοι ακριβώς επώνυμοι δυτικοί σοσιαλιστές υποστήριζαν τον σταλινισμό στην ακμή του;» δεν είναι «τέσσερις στους πέντε» ή «ένας στους δύο» ή

56 How the SPGB is different, Socialist Party of Great Britain (<http://www.worldsocialism.org/spgb/how-spgb-different>).

57 <https://www.marxists.org/reference/archive/goldman/works/1920s/disillusionment/index.htm>

«ένας στους τέσσερις». Η απάντηση είναι «περισσότεροι από όσους υποθέτουμε συνήθως, και πολύ περισσότεροι από όσους οι σύγχρονοι σοσιαλιστές θα ήθελαν να πιστεύετε».

Η σύντομη περίληψη αυτού του κεφαλαίου είναι ότι ο ισχυρισμός πως ο σοβιετικός σοσιαλισμός δεν ήταν «πραγματικός» σοσιαλισμός αποτελεί εκ των υστέρων εκλογίκευση. Κατά τη σταλινική περίοδο ήταν πραγματικός σοσιαλισμός για πολλούς επιφανείς αυτοπροσδιοριζόμενους σοσιαλιστές.

3. Η ΚΙΝΑ ΕΠΙ ΜΑΟ ΤΣΕ-ΤΟΥΝΓΚ: «ΕΝΑ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΑΠΑΛΛΑΓΕΙ ΑΠΟ ΕΝΑΝ ΟΡΙΣΜΕΝΟ ΑΡΙΘΜΟ ΑΤΟΜΩΝ ΠΟΥ ΤΟ ΑΠΕΙΛΟΥΝ»

Μαοϊκός σοσιαλισμός

Μέχρι τη δεκαετία του 1950 είχε περάσει ο έρωτας των δυτικών σοσιαλιστών για τη Σοβιετική Ένωση. Δεν άργησε όμως πολύ να γεμίσει αυτό το κενό με νέες ουτοπίες: το Βόρειο Βιετνάμ, η Κούβα (βλέπε Κεφάλαιο 4), και πάνω από όλες, η μαοϊκή Κίνα.

Η Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας ιδρύθηκε το 1949, αλλά κατά την πρώτη της δεκαετία περίπου, λίγο προσέλκυσε το ενδιαφέρον των δυτικών διανοουμένων. Τότε, στα τέλη της δεκαετίας του 1950, δύο πράγματα συνέβησαν.

Πρώτον, ξεκίνησε στα σοβαρά ο σοσιαλιστικός μετασχηματισμός της χώρας, αρχικά με το Μεγάλο Άλμα προς τα Εμπρός, και αργότερα με τη Μεγάλη Προλεταριακή Πολιτιστική Επανάσταση. Το Μεγάλο Άλμα προς τα Εμπρός ήταν η ανάληψη του ελέγχου των δεσποζουσών κορυφών της οικονομίας από το κράτος –συμπεριλαμβανόμενης της καταναγκαστικής κολεκτιβοποίησης της γεωργίας– και μία απόπειρα εκστρατείας εκβιομηχάνισης, συγκρίσιμη με τις σοβιετικές οικονομικές πολιτικές της δεκαετίας του 1930. Η Πολιτιστική Επανάσταση ήταν ένα πρόγραμμα εκκαθάρισης της κοινωνίας από «αντεπαναστάτες», «σαμποτέρ», και υπολείμματα των «αστικών» παραδόσεων, που θα μπορούσε αόριστα να συγκριθεί με τη Μεγάλη Τρομοκρατία του Στάλιν.

Δεύτερον, ενώ η Κίνα ήταν αρχικά στενή σύμμαχος της Σοβιετικής Ένωσης, η σχέση μεταξύ των δύο σοσιαλιστικών καθεστώτων σταδιακά επιδεινώθηκε και οδηγήθηκε τελικά σε διαμάχη, τη λεγόμενη Σινοσοβιετική Ρήξη. Οι σχέσεις έγιναν τόσο εχθρικές που για κάποιο διάστημα ένας πόλεμος μεταξύ των δύο πρώην αδελφών κρατών φαινόταν πιθανός.

Η Σινοσοβιετική Ρήξη άλλαξε ριζικά την εικόνα της Κίνας στη Δύση. Σήμαινε ότι ο κινέζικος σοσιαλισμός δεν μολυνόταν πλέον από τον συσχετισμό του με το –πλέον απαξιωμένο– σοβιετικό μοντέλο σοσιαλισμού. Αντιπροσώπευε την υπόσχεση μίας νέας αρχής, μία γνήσια καινοτομία, ανεξάρτητη μορφή σοσιαλισμού. Ο μαοϊσμός έφτασε να θεωρείται μια εναλλακτική απέναντι στον δυτικό καπιταλισμό από τη μία, και στον μη πραγματικό σοσιαλισμό της Σοβιετικής Ένωσης από την άλλη.

Η περίοδος από τις αρχές της δεκαετίας του 1960 περίπου μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1970 έγινε η περίοδος του μέλιτος για τον μαοϊσμό. Αντηχώντας τα προσκυνήματα στη Σοβιετική Ένωση τη δεκαετία του 1930, μεγάλος αριθμός δυτικών θαυμαστών συνέρρεε στην Κίνα και επέστρεφε γεμάτος εγκώμια για τη χώρα.

Αυτή ήταν, φυσικά, μία περίοδος κατά την οποία εκατομμύρια υποτιθέμενοι «σαμποτέρ» και «αντεπαναστάτες» εκτελέστηκαν ή εργάστηκαν μέχρι θανάτου στην κινέζικη εκδοχή των γκουλάγκ, τα λαογκάι. Το Μεγάλο Άλμα προς τα Εμπρός οδήγησε στον μεγαλύτερο ίσως λιμό της ανθρωπίνης ιστορίας. Συνολικά, ο κινέζικος σοσιαλισμός ήταν υπεύθυνος για περίπου 65 εκατομμύρια θανάτους, σύμφωνα με μία εκτίμηση (Courtois κ.ά. 1997: 4).

Σε αντίθεση με τη Σοβιετική Ένωση, η περίοδος του μέλιτος της Κίνας δεν ήταν καν περίοδος αρχικής οικονομικής επιτυχίας. Το πιο κοντινό μέτρο σύγκρισης πρέπει να είναι η Ταϊβάν, η πρώην κινέζικη επαρχία που κηρύχτηκε ανεξάρτητη από την ηπειρωτική Κίνα κατά τη σοσιαλιστική επανάσταση. Η Ταϊβάν δεν απέφυγε απλώς τον λιμό και την οικονομική εξάρθρωση που πέρασε η ηπειρωτική χώρα. Τη δεκαετία του 1960, η Ταϊβάν έγινε μία από τις τέσσερις «Ασιατικές Τίγρεις» (μαζί με το Χονγκ Κονγκ, τη Σιγκαπούρη και, αργότερα, τη Νότια Κορέα), ενώ η ηπειρωτική Κίνα παρέμενε πτωχοκομείο. Τη δεκαετία του 1980, η Ταϊβάν είχε ήδη γίνει πάνω από δέκα φορές πλουσιότερη από την ηπειρωτική Κίνα (ΔΝΤ 2017). Σήμερα, το κατά κεφαλήν ΑΕΠ της Ταϊβάν είναι υψηλότερο από της Μεγάλης Βρετανίας, και σχεδόν ίσο με της Γερμανίας και της Αυστρίας.

Η διαφορά ανάμεσα στις δύο χώρες είναι ότι η Ταϊβάν έγινε μαγνήτης για δυτικούς επενδυτές, ενώ η Κίνα έγινε μαγνήτης για δυτικούς διανοούμενους.

Οι προσκυντές του Μάο

Την εποχή που η Κίνα μπήκε στην περίοδο του μέλιτος, πολλοί δυτικοί διανοούμενοι είχαν εγκαταλείψει την οικονομική πρόοδο. Είχε γίνει της μόδας η υλική ευμάρεια να απορρίπτεται ως άψυχη, ηθικά διαβρωτική και αλλοτριωτική, και να επαινούνται τα ασκητικά βιο-

τικά επίπεδα ως πιο «αυθεντικά». Επομένως, η απουσία οικονομικών επιτυχιών δεν αποτελούσε πρόβλημα για τους θαυμαστές του μαοϊσμού. Ήταν, αν μη τι άλλο, πλεονέκτημα, επειδή θεωρούνταν εσκεμμένη αποφυγή των κινδύνων του «καταναλωτισμού». Ο Πίτερ Γόρσλεϊ [Peter Worsley], Βρετανός κοινωνιολόγος και ανθρωπολόγος, και ένας από τους ιδρυτές της «Νέας Αριστεράς», έγραψε (παράτιθεται στο Hollander 1990: 319):

Οι Κινέζοι [...] δεν επιθυμούν να δημιουργήσουν μία καταναλωτική κοινωνία. Δεν έχουν προσπαθήσει να παραγάγουν αυτοκίνητα, τηλεοράσεις ή τηλέφωνα σε μαζική κλίμακα, επειδή δεν το επιθυμούν. Ελπίζω οι λεωφόροι του Πεκίνου να μην πνιγούν ποτέ από χιλιάδες ιδιωτικά αυτοκίνητα.

Ο Αμερικάνος φιλόσοφος Κόρλις Λαμόντ [Corliss Lamont] έγραφε ότι «Οι κομμουνιστές [...] δεν θα επιτρέψουν τα κακά υποπροϊόντα της σύγχρονης τεχνολογίας που έφεραν την μόλυνση και άλλα κακά στις ΗΠΑ και σε άλλες καπιταλιστικές χώρες» (ό.π.: 319).

Στα μάτια των προσκυνητών, η Κίνα του Μάο αντιπροσώπευε την κοινωνική πρόοδο, όχι την οικονομική. Η Κάρολ Τράβις [Carol Travis], Αμερικανίδα κοινωνική ψυχολόγος, έγραφε (ό.π.):

Η βεβαιότητα της επιτυχίας είναι εκείνη που κυριαρχεί στη διάθεση των Κινέζων σήμερα. Τα επιτεύγματά τους παίρνουν ονειρικές διαστάσεις στο ψυχρό φως μίας αμερικανικής ημέρας. Ουσιαστικά εξαλείψαν πολλά από τα κοινωνικά προβλήματα που κληρονομούν τα έθνη: πορνεία, ναρκωτικά, ληστείες, βιασμούς, φόνους και σκουπίδια. Έχουν εξαλείψει πολλές [...] ασθένειες [...] Κανείς δεν πεινά, κανείς δεν ζητιανεύει.

Ο Τζόσουα Χορν [Joshua Horn], Βρετανός χειρουργός και μέλος του Σοσιαλιστικού Ιατρικού Συλλόγου [Socialist Medical Association], επίσης διαπίστωσε την «απόλυτη απουσία ζητιάνων, αστέγων [...] και εκδιδομένων. Στα καταστήματα, καθορισμένες τιμές, καμία προσπάθεια πειθούς, εξαιρετική ειλικρίνεια, και καθόλου παζάρια» (ό.π.: 318).

Σύμφωνα με τον Τζον Φέρμπανκ [John Fairbank], Αμερικάνο ιστορικό (ό.π.: 278):

Οι άνθρωποι δείχνουν υγιείς, καλοταϊσμένοι και ξεκάθαροι για τον ρόλο τους ως πολίτες στη νέα Κίνα του Προέδρου Μάο [...] Η μαοϊκή επανάσταση είναι συνολικά ό,τι καλύτερο συνέβη στον κινεζικό λαό εδώ και αιώνες.

Μία ομάδα συγγραφέων από την Επιτροπή Προβληματισμένων Ασιατών Μελετητών [Committee of Concerned Asian Scholars] έγραψε ότι «μετά από το Χονγκ Κονγκ –θоруβώδες, πειστικό και γεμάτο συνωπισμό– οι πολυσύχναστοι δρόμοι της Καντόνας φαινό-

ταν συγκριτικά ήπιοι. [...] Όλοι έδειχναν υγιείς, κανείς δεν φορούσε κουρέλια, ούτε ζητιάνευε» (ό.π.: 309).

Πέρα από τις διαφορές στην αντιμετώπιση της οικονομικής προόδου, οι μαρτυρίες των προσκυνητών του Μάο ακούγονται εξαιρετικά παρόμοιες με εκείνες των προσκυνητών του Στάλιν. Σε μια «τυφλή δοκιμασία» (π.χ. αν διαγράφαμε τις σαφείς αναφορές τόπου και χρόνου), δύσκολα θα τις ξεχωρίζαμε. Το κυρίως θέμα αποτελεί ο χαρακτηρισμός της κινέζικης οικονομίας ως οικονομία που διοικείται συλλογικά από «τον λαό», καθώς και η ιδέα ότι αυτό το οικονομικό μοντέλο παράγει γενική κοινωνική αρμονία. Η Μαρία-Αντονιέτα Μακιότσι (Maria-Antonietta Macciocchi), Ιταλίδα δημοσιογράφος, συγγραφέας και αργότερα βουλευτής και ευρωβουλευτής, έγραψε (ό.π.: 315):

Δεν υπάρχει ίχνος αλλοτρίωσης στην Κίνα, ούτε των νευρώσεων ή της εσωτερικής αποσύνθεσης του ατόμου που βρίσκουμε στα μέρη του κόσμου όπου κυριαρχεί ο καταναλωτισμός. Ο κινεζικός κόσμος είναι συμπαγής, ενοποιημένος, ένα απόλυτο όλον.

Και αλλού (ό.π.: 278):

Ένας λαός βαδίζει με ελαφρύ βήμα και θέρμη προς το μέλλον. Αυτός ο λαός ίσως ενσαρκώνει τον νέο πολιτισμό του κόσμου. Η Κίνα έκανε ένα πρωτοφανές άλμα στην ιστορία.

Ο Αλμπέρτο Τζιακοβιέλο [Alberto Giacoviello], επίσης Ιταλός συγγραφέας και συντάκτης διεθνών ειδήσεων της εφημερίδας *L'Unità*, συμφωνούσε (ό.π.: 315):

Η πιο εντυπωσιακή διαπίστωση είναι η απόλυτη απουσία [...] της αλλοτρίωσης [...] Δεν υπάρχει αλλοτρίωση στην Κίνα. Και [...] υπάρχει μαζικό πολιτικό πάθος που όμοιό του δεν έχω δει πουθενά αλλού στον κόσμο.

Ο Τζόσουα Χορν πίστευε ότι «το τέλος της εκμετάλλευσης μείωσε σημαντικά τις πολιτικές εντάσεις και την ανασφάλεια» (ό.π.: 313).

Ο Μπάзил Ντέιβιντσον [Basil Davidson], Βρετανός ιστορικός, περιέγραψε τις εντυπώσεις του από τους Κινέζους στρατιώτες και εργάτες του σιδηροδρόμου ως εξής (ό.π.: 310):

Διέφεραν υπερβολικά από κάθε άλλο στρατό χωρικών που έχω δει [...] έμοιαζαν σαν άντρες που επέλεξαν να υπηρετήσουν. [...] Οι εργάτες του σιδηροδρόμου [...] μου έδωσαν την ίδια εντύπωση, έδειχναν τόσο σίγουροι ότι τους ανήκαν οι σιδηροδρόμοί τους, τόσο αποφασισμένοι να κάνουν τους σιδηροδρόμους τους να λειτουργούν καλά.

Η Νόρμα Λούντχολμ Τζεράσι [Norma Lundholm Djerassi], Αμερικανίδα ποιήτρια, δεν είδε «κανένα από τα παιχνίδια ρόλων και την επιβολή εξουσίας που βρίσκω τόσο δυσάρεστα στη δική μου κοινωνία. [...] Το να μη νιώθεις τίποτα από αυτά είναι πολύ αναζωο-

γονητικό. Οι άνθρωποι είναι αυτοί που είναι, και χαίρονται για τη χρησιμότητά τους στην κοινωνία» (ό.π.: 309).

Ενώ κάποιοι προσκυνητές επέμεναν ότι η Κίνα αποτελούσε λαϊκή δημοκρατία διοικούμενη από «τους εργάτες» και «τους αγρότες», κάποιος απέδιδαν πιο ενεργό ρόλο στον Μάο Τσε-Τουνγκ και την κουστωδία του. Ο Γιούρι Μπρονφενμπρένερ [Urie Bronfenbrenner], Αμερικάνος εξελικτικός ψυχολόγος, εξηγούσε ότι «για μένα η Κίνα έμοιαζε με ένας είδος αγαθής μοναρχίας, διοικούμενης από έναν ιερέα αυτοκράτορα που κέρδισε την απόλυτη αφοσίωση των υπηκόων του. Εν ολίγοις, μία θρησκευτική και εξαιρετικά ηθική κοινωνία» (ό.π.: 278):

Η Σιμόν ντε Μποβουάρ, Γαλλίδα φιλόσοφος και θεωρητική της κοινωνίας, είδε τη μαοϊκή Κίνα σαν ένα είδος πλατωνικής δημοκρατίας, διοικούμενης από «φιλοσόφους βασιλιάδες» (ό.π.: 278):

Η ζωή στην Κίνα σήμερα είναι εξαιρετικά ευχάριστη. [...] Πολλά αγαπημένα αλλά απίθανα όνειρα επιτρέπονται από την ιδέα μίας χώρας [...] όπου οι στρατηγοί και οι πολιτικοί είναι λόγιοι και ποιητές.

Ο Χιούλετ Τζόνσον [Hewlett Johnson], Άγγλος ιερέας, ηγούμενος του Μάντσεστερ και αργότερα ηγούμενος του Κάντερμπερι, ανέφερε (ό.π.: 328):

Δεν ήταν δύσκολο [...] να καταλάβω τη βαθιά στοργή που ένιωθαν οι άνθρωποι για αυτόν τον άνδρα [...] Όλοι οι άνθρωποι –διανοούμενοι, χωρικοί, έμποροι– βλέπουν τον Μάο ως το σύμβολο της σωτηρίας τους, τον άνθρωπο που τους απάλλαξε από τα βάρη τους. Ο χωρικός κοιτάζει τη γη που οργώνει: δώρο του Μάο. Ο εργάτης του εργοστασίου σκέφτεται έναν μισθό 100 λίβρες ρύζι αντί για 10: δώρο του Μάο.

Κάποιοι από τους προσκυνητές αναγνώρισαν την ύπαρξη περιορισμών στις ατομικές ελευθερίες, αλλά και πάλι επέμεναν ότι «οι εργάτες» και «οι αγρότες» είχαν τον έλεγχο. Ο Άρθουρ Γκάλστον [Arthur Galston], Αμερικάνος επιστήμονας και βιοηθικιστής, έγραψε ότι «δεν είναι ελεύθεροι να αλλάξουν κατοικία ή δουλειά, αλλά ακόμη και έτσι [...] οι μάζες των Κινέζων δείχνουν να απολαμβάνουν έναν μεγαλύτερο έλεγχο επάνω σε εκείνους τους παράγοντες που επηρεάζουν άμεσα την καθημερινότητά τους σε σχέση με τους περισσότερους εργάτες των πόλεων της Δύσης» (ό.π.: 337).

Η Σιμόν ντε Μποβουάρ υποστήριξε ότι οι μέθοδοι του αστυνομικού κράτους αποτελούσαν πρόβλημα μόνο στις καπιταλιστικές χώρες, όπου ο κρατικός μηχανισμός λειτουργούσε ενάντια στα συμφέροντα του «λαού». Εφόσον στη μαοϊκή Κίνα «ο λαός» είχε την εξουσία, αυτές οι μέθοδοι γίνονταν δύναμη του καλού, μία νόμιμη αυτοάμυνα απέναντι σε σαμποτέρ και αντεπαναστάτες (ό.π.: 337):

Παροτρύνοντας τους ανθρώπους να επαγρυπνούν, η κυβέρνηση τους παρακινεί πράγματι να αναφέρουν τις αντεπαναστατικές δραστηριότητες [...] δεν πρέπει όμως να ξεχνάμε ότι αυτές οι δραστηριότητες συνίστανται σε εμπρησμούς, δολιοφθορές γεφυρών και αναχωμάτων, δολοφονίες [...]

Αυτή η συνεργασία με την αστυνομία μου φαίνεται περισσότερο σοκαριστική στη χώρα μας, όπου ο νόμος καθορίζεται από τα συμφέροντα μίας τάξης, παρά εκεί όπου η δικαιοσύνη υπάρχει για την ευημερία του λαού.

Ο Πίτερ Τάουνσεντ [Peter Townsend], κορυφαίος ερευνητής του Ηνωμένου Βασιλείου στο ζήτημα της φτώχειας (ο οποίος επινόησε την έννοια της «σχετικής φτώχειας»), και ο Λόρδος Μπόιντ Ορ [Boyd Orr], Σκωτσέζος επιστήμονας και κάτοχος του Νόμπελ Ειρήνης, αναγνώριζαν ότι η κολεκτιβοποίηση της γεωργίας δεν ήταν εντελώς εθελοντική. Όμως, στη δική τους εκδοχή των γεγονότων, προωθήθηκε μέσω κοινωνικής πίεσης, όχι μέσω της εκκαθάρισης διαφω-
νούντων (ό.π.: 338):

Αναπόφευκτα, φυσικά, υπήρξε αρκετά μεγάλη κοινωνική πίεση. [...] Όταν η πλειοψηφία των αγροτών αποφάσισε να σχηματίσει έναν συνεταιρισμό, η μειοψηφία πιθανότατα δυσκολευόταν να παραμείνει εκτός. Άλλοι ήταν πιο σκληροί. Στην παράδοση του «δεν μπορείς να φτιάξεις ομελέτα χωρίς να σπάσεις αβγά», ο Ζαν-Πολ Σαρτρ είπε ότι: Ένα επαναστατικό καθεστώς πρέπει να απαλλαγεί από έναν ορισμένο αριθμό ατόμων που το απειλούν, και δεν βλέπω κανένα άλλο μέσο για αυτό από τον θάνατο. Είναι πάντα δυνατό να βγει κάποιος από τη φυλακή. Οι επαναστάτες του 1793 μάλλον δεν σκότωσαν αρκετούς.⁵⁸

Όπως συνέβη και με τα σοβιετικά γκουλάγκ, τα κινέζικα λαογκάι περιγράφηκαν ως τόποι επανένταξης, όχι τιμωρίας, όπου οι κρατούμενοι είχαν την ευκαιρία να κάνουν κοινωνικά ωφέλιμη εργασία, ενώ ενθαρρύνονταν να αναλογιστούν τα σφάλματά τους.

Ο Τζον Γκίτινγκς [John Gittings], Βρετανός συγγραφέας και μέ-
τεπειτα βοηθός σύνταξης διεθνών ειδήσεων και αρχισυντάκτης διε-
θνών ειδήσεων του Guardian, έγραψε (ό.π.:338):

*Η αναμόρφωση μέσω της εργασίας, η οποία σε έναν δυτικό επισκέ-
πτη έχει κάτι από τη γέυση του κιμπούτς σε συνδυασμό με το μαρξι-
στικό σχολείο του Σαββατοκύριακου (εκτός από το γεγονός ότι μπο-
ρεί να κρατήσει για λίγα χρόνια), έδειξε να λειτουργεί για τη μεγάλη
πλειοψηφία.*

Ο Φίλιξ Γκριν [Felix Greene], Βρετανοαμερικανός δημοσιογράφ-

⁵⁸ Παρατίθεται στο: *The Absolute Intellectual, Policy Review, Hoover Institution, 1 Φεβρουαρίου 2004* (<http://www.hoover.org/research/absolute-intellectual>).

φος και δημιουργός ντοκιμαντέρ, βρήκε ότι «οι Κινέζοι κάνουν αυτό που προσπαθούμε χρόνια ανεπιτυχώς να πείσουμε τις αγγλικές αρχές να κάνουν. Κυρίως, φυσικά, να αφαιρέσουν το στίγμα, το ηθικό στίγμα, από τη φυλάκιση» (ό.π.: 342).

Ο Μπέρναρντ Φρόλικ [Bernard Frolic], καθηγητής στο Τμήμα Πολιτικών Επιστημών του Πανεπιστημίου του Γιορκ, συνέκρινε τα στρατόπεδα εργασίας της Κίνας με «προσκοπικές κατασκηνώσεις ενηλίκων, ή ίσως με κάτι σαν τα Σώματα Πολιτών για την Προστασίας του Περιβάλλοντος [Civilian Conservation Corps] κατά τη διάρκεια της Μεγάλης Ύφεσης» (ό.π.: 343).

Ο Χάρισον Έβανς Σάλσμπουρι [Harrison Evans Salisbury], Αμερικάνος συγγραφέας και ανταποκριτής των *New York Times*, τα παρομοίασε με «συνδυασμό κατασκήνωσης της ΧΑΝ και σουχαστηρίου καθολικών» (ό.π.: 344).

Σε αντίθεση με τη σταλινομανία, η μανία με τον Μάο δεν ήταν αποκλειστικό προνόμιο καθιερωμένων διανοούμενων του συρμού.. Σύμβολα του μαοϊσμού, όπως η «Μικρή Κόκκινη Βίβλος» του Μάο, έγιναν αναπόσπαστο κομμάτι των φοιτητικών διαδηλώσεων που ξέσπασαν στις περισσότερες δυτικές χώρες τις δεκαετίες του 1960 και του 1970. Αποτελεί ειρωνεία το γεγονός ότι μία από τις πιο αυταρχικές και ιεραρχικές κοινωνίες του κόσμου έγινε η ουτοπία επιλογής ενός κινήματος διαμαρτυρίας που έβλεπε τον εαυτό του ως κοινωνικά φιλελεύθερο, αντιαυταρχικό και ελευθεριάζον (βλέπε Wolin (2010) για τη μανία με τον Μάο στη Γαλλία, και Aly (2012) για την αντίστοιχη κατάσταση στη Δυτική Γερμανία).

Εξίσου ειρωνικό είναι το γεγονός ότι ο ενθουσιασμός των δυτικών διανοούμενων για την Κίνα άρχισε να ξεθωριάζει όταν η πιο δολοφονική περίοδος είχε τελειώσει (Hollander 1990: 344-46). Μετά τον θάνατο του Μάο, οι διανοούμενοι συρμού προχώρησαν σε άλλους σκοπούς, και ο μαοϊσμός έγινε γρήγορα το αποκλειστικό προνόμιο δογματικών περιθωριακών ομάδων. Ως τα τέλη της δεκαετίας του 1970 ο μαοϊσμός είχε γίνει κάτι σαν ανέκδοτο, και ο φραξιονισμός των μαοϊκών ομάδων χλευαζόταν ενίοτε από στην ποπ κουλτούρα (με πιο γνωστή περίπτωση την ταινία των Μόντι Πάιθον [Monty Python+ *Η Ζωή του Μπράιαν* [Life of Brian], όπου το «Λαϊκό Μέτωπο της Ιουδαίας» μηχανορραφούσε ενάντια στο «Μέτωπο του Λαού της Ιουδαίας»).

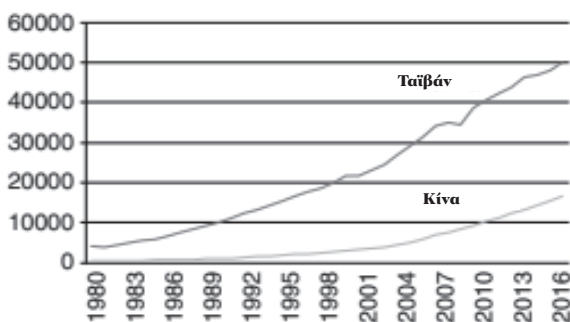
Η Κίνα, εν τω μεταξύ, απομακρύνθηκε σταδιακά από τα σοσιαλιστικά οικονομικά. Ο βαθμός Οικονομικής Ελευθερίας της χώρας ανέβηκε από το 3,6 (σε κλίμακα από το 0 ως το 10) το 1980, σε πάνω από 4 στα μέσα της δεκαετίας του 1980, πάνω από 5 στα

μέσα της δεκαετίας του 1990, και πάνω από 6 στα μέσα της δεκαετίας του 2000. Αυτός ο βαθμός εξακολουθεί να απέχει πολύ από εκείνον της Ταϊβάν, για να μην αναφερθούμε εκείνον του Χονγκ Κονγκ. Η Κίνα απέχει ακόμη πολύ από τον καπιταλισμό της ελεύθερης αγοράς. Βρίσκεται όμως χιλιάδες χιλιόμετρα μακριά από τον μαοϊσμό.

Το αποτέλεσμα ήταν ένα πραγματικό «μεγάλο άλμα προς τα εμπρός». Από το 1980, το κατά κεφαλήν ΑΕΠ της Κίνας 50πλασιάστηκε σε σταθερές τιμές. Στις αρχές της δεκαετίας του 1980, η Ταϊβάν, το πλησιέστερο μέτρο σύγκρισης, ήταν πάνω από δέκα φορές πλουσιότερη από την Κίνα. Σήμερα, είναι «μόλις» τρεις φορές πλουσιότερη (βλέπε Διάγραμμα 6).

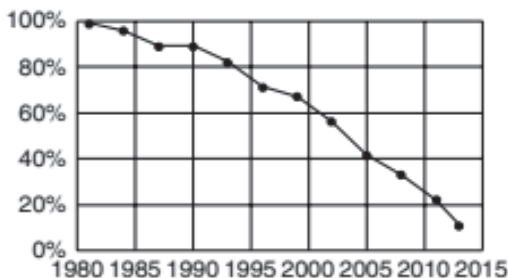
Στην αρχή της δεκαετίας του 1980, σχεδόν ολόκληρος ο πληθυσμός της Κίνας ζούσε σε συνθήκες ακραίας φτώχειας. Έκτοτε, το ποσοστό αυτό έχει πέσει σε έναν στους δέκα (βλέπε Διάγραμμα 7).

Διάγραμμα 6: Κατά κεφαλήν ΑΕΠ (Ισοτιμία Αγοραστικής Δύναμης-ΙΑΔ) της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας έναντι της Δημοκρατίας της Κίνας (Ταϊβάν), 1980-2017

Πηγή: ΔΝΤ (2017)

Διάγραμμα 7: Φτώχεια στην Κίνα, 1981-2013
(όριο φτώχειας = \$3,10 σε ΙΑΔ την ημέρα)

Πηγή: Βασισμένο στο Our World in Data (2013/17)

Οι δυτικοί διανοούμενοι είχαν επαινέσει απλόχερα την Κίνα όταν εκατομμύρια Κινέζοι λιμοκτονούσαν ή δούλευαν μέχρι θανάτου σε στρατόπεδα καταναγκαστικής εργασίας. Όταν όμως ένα πρόγραμμα σχετικής φιλελευθεροποίησης έβγαλε εκατομμύρια ανθρώπους από τη φτώχεια, η σιωπή αυτών των διανοούμενων ήταν εκκωφαντική. Τα προγράμματα μεταρρύθμισης που βασίζονται στην αγορά, όσο πετυχημένα και αν είναι, δεν θα εμπνεύσουν ποτέ προσκυνήματα. Μπορεί, υπό στενή έννοια, να «λειτουργήσουν». Αλλά δεν θα αιχμαλωτίσουν ποτέ τη φαντασία των δυτικών διανοούμενων.

Απομεινάρια της μαοϊκής απολογητικής σήμερα

Η υποστήριξη προς τον μαοϊσμό δεν εξαφανίστηκε ποτέ εντελώς. Το 1986, ορισμένα μέλη της Βρετανικής Βουλής των Κοινοτήτων εγκωμίασαν την πολιτική της σχετικής φιλελευθεροποίησης του Τενγκ Σιαοπίνγκ, και την ακόλουθη επιτάχυνση στην ανάπτυξη της κινεζικής οικονομίας. Ο βουλευτής Τζέρεμι Κόρμπιν, σε απάντηση αυτών των ισχυρισμών, επέμεινε ότι οι πρόσφατες βελτιώσεις της Κίνας δεν ήταν αποτέλεσμα της φιλελευθεροποίησης, αλλά στην πραγματικότητα αποτελούσαν καθυστερημένη δικαίωση του σοσιαλισμού (Hansard 1986):

Οι συνθήκες που απολαμβάνουν οι άνθρωποι στην Κίνα τώρα, σε σύγκριση με το 1948, είναι αφάνταστα καλύτερες. Η χώρα έχει ανέλθει [...] με την κολεκτιβοποίηση της οικονομίας της, των προσπαθειών της και της ενέργειά της.

Η πείνα και η φτώχεια δεν είναι κοινές στην Κίνα όπως ήταν το 1948. Πριν ο αξιότιμος κύριος κάνει κήρυγμα στον κόσμο για τον τρόπο με

τον οποίο ο καπιταλισμός μπορεί να βελτιώσει το βιοτικό επίπεδο, θα πρέπει να κοιτάξει κάποιες χώρες που έπρεπε να αναπτύξουν τις δικές τους οικονομίες χωρίς τη βοήθεια κανενός άλλου. [...] Η σημερινή ευημερία της Κίνας βασίζεται σε μία συλλογική οικονομία και όχι σε μία οικονομία προσανατολισμένη στο άτομο και στην αγορά.

Μία χλιαρή εκδοχή απολογητών του μαοϊσμού επιβιώνει μέχρι σήμερα. Το 2010, οι Μπέντον και Τσαν [Benton και Chun] (2010) εξέδωσαν το βιβλίο *Ήταν Πράγματι ο Μάο ένα Τέρας; [Was Mao Really a Monster?]*, όπου δεκαεπτά συγγραφείς προσπαθούν «να βάλουν τα πράγματα στη θέση τους» αναφορικά με τον μαοϊσμό. Το βιβλίο δεν παρουσιάζεται ως υπεράσπιση του Μάο Τσε-Τουνγκ και των πολιτικών του, αλλά απλώς ως άσκηση επάνω στη «διασταύρωση στοιχείων». Είναι, φυσικά, απολύτως πιθανό κάποιες εκτιμήσεις των θυμάτων του μαοϊσμού να είναι διογκωμένες. Τα περισσότερα καθεστώτα που πραγματοποιούν γενοκτονίες δεν κρατούν σχολαστικά αρχεία. Αναρωτιέται όμως κανείς αν κάποιος ακαδημαϊκός θα έμπαινε σε τόσο κόπο για να αποδείξει ότι τα θύματα του Τζένκινς Χαν ή του Αττίλα του Ούννου, για παράδειγμα, δεν ήταν, ενδεχομένως, τόσο πολλά όσο συνήθως υποθέτουμε.

Θετική αναφορά στο βιβλίο έκανε ο Σέιμας Μιλν, οποίος πιστεύει ότι:

ένα αποφασισμένο ξαναγράψιμο της ιστορίας [...] έχει επιδιώξει να παρουσιάσει τους κομμουνιστές ηγέτες του 20ού αιώνα ως τέρατα που φτάνουν ή ξεπερνούν τον Χίτλερ σε αχρειότητα [...] Η πιο πρόσφατη συμβολή σε αυτή την προσπάθεια ήταν η περσινή βιογραφία του Μάο από την Τζουνγκ Τσανγκ [Jung Chang] και τον Τζον Χάλλιντσεϊ [John Halliday] που έγινε μπεστ σέλερ, [...] την οποία οι ειδικοί επάνω στην Κίνα απέρριψαν ως «κακή ιστορία» και ως «παραπληροφόρηση».⁵⁹

Σε επεισόδιο της εκπομπής *This Week* του BBC το 2008, η βουλευτής του Στόουκ Νιούινγκτον, Νταϊάν Άμποτ [Diane Abbott], υποστήριξε:

Υποθέτω πως κάποιοι άνθρωποι κρίνουν ότι, ζυγίζοντας τα υπέρ και τα κατά, ο Μάο έκανε περισσότερο καλό παρά κακό. [...] Ελευθέρωσε τη χώρα του από τη φεουδαρχία, βοήθησε να ηττηθούν οι Ιάπωνες και άφησε τη χώρα του στα πρόθυρα [...] της [...] μεγάλης οικονομικής επιτυχίας που απολαμβάνει σήμερα.⁶⁰

Αυτές είναι μειοψηφικές απόψεις στην αριστερά σήμερα, αλλά η ευκολία με την οποία τέτοιες απόψεις γίνονται ανεκτές σε σοσια-

⁵⁹ Communism may be dead, but clearly not dead enough, *The Guardian*, 16 Φεβρουαρίου 2006 (<https://www.theguardian.com/comment/story/0,,1710890,00.html>).

⁶⁰ *This Week*, BBC, 21 February 2008 (<https://www.youtube.com/watch?v=uB4o5n2EGyA>).

λιστικούς κύκλους υποδηλώνει, και πάλι, πόσο απατηλή είναι η διάκριση μεταξύ «πραγματικού» και «μη πραγματικού» σοσιαλισμού.

Συμπέρασμα

Όπως και προηγουμένως, η σύντομη περίληψη αυτού του κεφαλαίου δεν είναι ότι το σύνολο της αριστεράς είχε ασπαστεί τον μαοϊσμό κατά την δεκαετία του 1960 και τις αρχές της δεκαετίας του 1970. Τα παραπάνω παραθέματα είναι μια διαλογή, όχι ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα.

Ούτε η τάση ανεύρεσης δικαιολογιών για δικτατορίες περιοριζόταν στην αριστερά. Είναι γνωστό ότι πίσω από τον ευφημισμό της ρεαλιστικής πολιτικής κυβερνήσεις της δεξιάς ήταν συχνά πρόθυμες να συμμαχούν με δικτατορικά καθεστώτα, αρκεί να είχαν κοινά συμφέροντα.

Είναι όμως απολύτως δίκαιο να πούμε ότι ο μαοϊσμός είχε έναν αρκετά μεγάλο αριθμό επιφανών θαυμαστών στη Δύση. Κάποιοι από τους κορυφαίους στοχαστές της αριστεράς υποστήριζαν τον μαοϊσμό. Από τα τέλη της δεκαετίας του 1970, ο μαοϊσμός έχει συνδεθεί ευρέως με εκκεντρικές, πολιτικά ασήμαντες περιθωριακές ομάδες – αυτό όμως συνέβη επειδή εκείνη την εποχή οι διανοούμενοι του συρμού είχαν ήδη προσωρήσει σε άλλους σκοπούς, αφήνοντας πίσω τους μόνο τους εκκεντρικούς. Προτού αυτό συμβεί, ο μαοϊσμός ήταν ένας σκοπός του συρμού. Ο ισχυρισμός ότι ο μαοϊκός σοσιαλισμός δεν ήταν «πραγματικός» σοσιαλισμός αποτελεί ένα εκ των υστέρων κατασκεύασμα. Ήταν «πραγματικός» σοσιαλισμός. Όσοι έπαψε να είναι.

4. Η ΚΟΥΒΑ ΕΠΙ ΦΙΝΤΕΛ ΚΑΣΤΡΟ: «Η ΑΠΑΡΧΗ ΤΗΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ»

¡Hasta Siempre, Comandante!

Το 1997, η Γαλλίδα ποπ τραγουδίστρια Ναταλί Καρντόν [Nathalie Cardone] ηχογράφησε μία διασκευή του παλιού κουβανικού επαναστατικού τραγουδιού *Hasta Siempre, Comandante*. Το βιντεοκλίπ δείχνει την τραγουδίστρια ζωσμένη με ένα πολυβόλο να ηγείται μίας ομάδας χωρικών, προφανώς σε κάποια επανάσταση. Όλο και περισσότεροι άνθρωποι προστίθενται, και η ομάδα μετατρέπεται σε στρατό από χωρικούς. Το τραγούδι έγινε εν μία νυκτί επιτυχία στη Γαλλία, στο Βέλγιο, και στην Ολλανδία.

Η εικονογραφία της κουβανικής επανάστασης έχει από καιρό ενσωματωθεί στη μόδα και στη λαϊκή κουλτούρα. Στην πορεία, έχασε μεγάλο μέρος της σύνδεσής της με την Κούβα ως πραγματική χώρα, ή με το κουβανικό σύστημα ως πραγματικό πολιτικό και οικονομικό μοντέλο. Έχει γίνει απλά ένας τρόπος να προβάλει κανείς μία εν γένει «επαναστατική» εικόνα του εαυτού του. Μία γρήγορη αναζήτηση στο Amazon UK εμφανίζει στα αποτελέσματα «Ανδρικό Κουβανικό Επαναστατικό Καπέλο Τσε Γκεβάρα», ένα πακέτο «Οργανικό Πράσινο Τσαί Μάτε Τσε», μία «Μεταλλική Επιγραφή Διακόσμησης Τοίχου για Καφέ Μπαρ-ΤΣΕ ΓΚΕΒΑΡΑ 726», ένα «Ερνέστο Τσε Γκεβάρα Επαναστατικό Γυναικείο/Ανδρικό Πορτοφόλι», αναπτήρες Τσε Γκεβάρα, κάρτες γενεθλίων Τσε Γκεβάρα, «Γιούνισεξ Μακρύ κόσμημα μόδας με ξύλινες ή ακρυλικές χάντρες, χιπ χοπ γκάνγκστερ κολιέ» Τσε Γκεβάρα (παρόλο που αυτό το προϊόν προσαρμόζεται στον πελάτη και ο Τσε μπορεί να αντικατασταθεί από τον Σούπερμαν), ένα «Τσε Γκεβάρα Αυτοκόλλητο Τοίχου από Βινύλιο», μπρελόκ Τσε Γκεβάρα, μία «Σελέμπριτι Θήκη για iPhone με Σκληρή Πλάτη – Τσε Γκεβάρα Ποπ Αρτ», μία «Τσάντα Πλάτης Τσε Γκεβάρα από ανακυκλωμένο υλικό», ένα «Τσαντάκι Καλλυντικών και Μακιγιάζ Τσε Γκεβάρα», επιφάνεια για ποντίκι Η/Υ Τσε Γκεβάρα, μανικετόκουμπα

Τσε Γκεβάρα, κούπες Τσε Γκεβάρα, και ούτω καθεξής. Και αυτά πέρα από μία μεγάλη ποικιλία σε μπλούζες, σημαίες, αφίσες και αυτοκόλλητα Τσε Γκεβάρα.

Ίσως σε αυτή την απορρόφηση της κουλτούρας του «επαναστατικού σικ» να οφείλεται το γεγονός ότι η Κούβα δεν έγινε ποτέ τοξική για τη Δύση. Από αυτή την άποψη, η Κούβα αποκλίνει από το μοτίβο των τριών σταδίων που περιγράφεται σε αυτό το βιβλίο (περίοδος των μέλιτος, περίοδος δικαιολογίων και τακτικής του «κι εσείς όμως», περίοδος αναδρομικής αποκήρυξης). Η Κούβα αποτελεί το μόνο παράδειγμα σοσιαλιστικού πειράματος για το οποίο πολλοί δυτικοί σχολιαστές διατηρούν μία αδυναμία μέχρι σήμερα, παρότι η δική του περίοδος του μέλιτος έχει τελειώσει προ πολλού.⁶¹

Η υποστήριξη προς την Κούβα παίρνει παράξενη μορφή. Οι θαυμαστές της Κούβας συνήθως επικεντρώνονται σε χαρακτηριστικά του συστήματος τα οποία δεν είναι ειδικώς σοσιαλιστικά. Έχει καταντήσει κλισέ να λέει κανείς ότι ενώ οι Κουβανοί δεν ευημερούν ούτε είναι ελεύθεροι κατά τη δυτική έννοια, τουλάχιστον έχουν πρόσβαση στην ιατροφαρμακευτική περίθαλψη και την εκπαίδευση. Αλλά αυτά τα χαρακτηριστικά φυσικά δεν αποτελούν σήμα κατατεθέν του σοσιαλισμού. Η συντριπτική πλειοψηφία των χωρών στο υψηλότερο τεταρτημόριο του Δείκτη Οικονομικής Ελευθερίας επίσης προσφέρουν καθολική πρόσβαση στην υγεία και την εκπαίδευση.

Η Κούβα εξακολουθεί να λαμβάνει συχνά επαίνους από τους δυτικούς σχολιαστές, αλλά περισσότερο ως παράδειγμα περιεκτικού κράτους πρόνοιας παρά ως παράδειγμα σοσιαλισμού καθαυτού. Ακόμα και οι πιο άκρικοι υποστηρικτές σπάνια υπερασπίζονται τον κουβανικό σοσιαλισμό ως σοσιαλισμό. Ένα καλό παράδειγμα αποτελεί ο πρώην δήμαρχος του Λονδίνου, Κεν Λίβινγκστον, ο οποίος, μετά τον θάνατο του Φιντέλ Κάστρο αναφέρθηκε στον Κάστρο ως «απόλυτο γίγαντα του 20ού αιώνα» και στην Κούβα ως «φωτεινό φάρο».⁶² Ο Λίβινγκστον απήγγειλε όλα τα έτοιμα κλισέ υπέρ της Κούβας, αλλά ακόμη και αυτός δεν έκανε καμία αναφορά στα χαρακτηριστικά της κουβανικής οικονομίας που την καθιστούν ειδικά

61 Για παράδειγμα, μετά τον θάνατο του Φιντέλ Κάστρο, ο πρωθυπουργός του Καναδά, Τζάστιν Τρυντό, αποκάλυψε τον Κάστρο «τεράστια» προσωπικότητα και «θρυλικό επαναστάτη». «Παρότι υπήρχε αμφιλεγόμενη προσωπικότητα, τόσο οι υποστηρικτές όσο και οι επικριτές του κ. Κάστρο αναγνώριζαν την τεράστια αφοσίωση και αγάπη του για τον κουβανικό λαό, που ένιωθε βαθιά και διαρκή στοργή για τον «Κομανάντε» του.» Βλέπε άρθρο: Fidel Castro: Justin Trudeau ridiculed over praise of 'remarkable leader', The Guardian, 27 Νοεμβρίου 2016 (<https://www.theguardian.com/world/2016/nov/27/justin-trudeau-ridiculed-over-praise-of-remarkable-fidel-castro>).

62 Ken Livingstone: Castro was a giant, BBC News, 26 Νοεμβρίου 2016 (<http://www.bbc.co.uk/news/av/world-latin-america-38115935/ken-livingstone-castro-was-a-giant>). Fidel Castro: Ken Livingstone mentions Hitler while defending Cuban leader as 'absolute giant of 20th century', Independent, 26 Νοεμβρίου 2016 (<http://www.independent.co.uk/news/people/fidel-castro-dead-ken-livingstone-biiler-cuba-human-rights-abuses-giant-of-20th-century-a7440536.html>).

σοσιαλιστική. Ακόμη και ο Λίβινγκστον δεν εγκωμίασε, για παράδειγμα, τις κρατικές φυτείες ζαχαροκάλαμων της Κούβας ή το σύστημα διανομής τροφίμων.

Η Κούβα δεν εξιδανικεύεται από όλους τους αριστερούς σχολιαστές. Κάποιοι αμφισβητούν συγκεκριμένα τα σοσιαλιστικά διαπιστευτήρια της χώρας. Η Ζόι Γουίλιαμς [Zoe Williams] γράφει στον *Guardian*:

Ο Κάστρο ήταν αυταρχικός. [...] Ο πλουραλισμός, η δημοκρατία και τα καθολικά δικαιώματα αποτελούν τα θεμέλια της προοδευτικής πολιτικής. Ένας άνθρωπος [...] δεν μπορεί να κυβερνά με τη βία και τις διαταγές. Η καταπίεση μιας ομάδας [...] είναι καταπίεση για όλους. Ένα έθνος, ακόμη και αν είναι μικροσκοπικό [...] αποτελεί εξίσου μεγάλη προσβολή προς τις αρχές της αριστεράς με μία δικτατορική υπερδύναμη.⁶³

Ο Όουεν Τζόουνς [Owen Jones], έπειτα από μία μακριά παράθεση κατηγοριών τύπου «κι εσείς όμως» και κλισέ για την Κούβα, γράφει ότι «η Κούβα [...] είναι δικτατορία. Σοσιαλισμός χωρίς δημοκρατία [...] δεν είναι σοσιαλισμός».⁶⁴

Εν ολίγοις, λοιπόν, οι αριστεροί επικριτές της Κούβας αμφισβητούν ότι η Κούβα είναι (ή ήταν ποτέ) σοσιαλιστική, ενώ οι αριστεροί υποστηρικτές της αποφεύγουν να μιλούν για εκείνα τα χαρακτηριστικά που την καθιστούν σοσιαλιστική. Αυτό σημαίνει ότι, όσον αφορά στο μοτίβο των τριών σταδίων, η Κούβα έχει κολλήσει μόνιμα μεταξύ του δεύτερου και του τρίτου σταδίου.

Αλλά δεν ήταν πάντα έτσι. Τη δεκαετία του 1960 η Κούβα αποτελούσε δημοφιλή προορισμό για πολιτικά προσκυνήματα, όπως ακριβώς η Σοβιετική Ένωση δεκαετίες πριν, και όπως η Κίνα ακόμη περίπου την ίδια εποχή. Με κάποιες διαφορές στην έμφαση, οι περιγραφές των προσκυνητών του Κάστρο μοιάζουν αξιοσημείωτα με αυτές των προσκυνητών του Μάο και του Στάλιν. Οι προσκυνητές έβλεπαν την Κούβα ως κάτι πολύ περισσότερο από μία χώρα που προσπαθούσε να διευρύνει την πρόσβαση στην υγεία και την εκπαίδευση. Την έβλεπαν ως ένα νέο μοντέλο σοσιαλισμού, μία εναλλακτική απέναντι στον δυτικό καπιταλισμό, αλλά και στις απαξιωμένες πλέον εκδοχές του σοσιαλισμού που εφαρμόζονταν στις χώρες του Συμφώνου της Βαρσοβίας.

Η επανάσταση της Κούβας ήταν ντόπια. Δεν είχε υπάρξει καμία ανάμειξη ούτε της Σοβιετικής Ένωσης, ούτε οποιασδήποτε άλλης χώρας του Συμφώνου της Βαρσοβίας. Η εκδοχή του σοσιαλισμού

⁶³ Forget Fidel Castro's policies. What matters is that he was a dictator, *The Guardian*, 27 Νοεμβρίου 2016 (<https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/nov/27/fidel-castro-policies-dictator>).

⁶⁴ My thoughts on Cuba, *Medium*, 29 Νοεμβρίου 2016 (<https://medium.com/@OwenJones84/my-thoughts-on-cuba-32280774222f>).

της Κούβας ήταν επομένως αμόλυντη από επαφές με «μη πραγματικό» σοσιαλισμό. Περιείχε την υπόσχεση για μία νέα αρχή. Αυτή η φορά θα ήταν διαφορετική.

Οι προσκυνητές του Κάστρο

Διαφορετικοί επισκέπτες θαύμαζαν διαφορετικές πτυχές του κουβανικού συστήματος, αλλά, και πάλι, αναδύονται κάποια κοινά μοτίβα. Διάφοροι προσκυνητές εντυπωσιάζονταν από τις πολιτικές συγκεντρώσεις που διοργανώνονταν από το καθεστώς, τις οποίες ερμήνευσαν ως αναθόρυπτες εκδηλώσεις γνήσιας μαζικής ευφορίας. Στις αναφορές των προσκυνητών, από αυτή την ευφορία αντλούσε το καθεστώς τη νομιμότητά του. Αυτή η μορφή «δημοκρατίας του δρόμου» ήταν, κατά την άποψή τους, πολύ πιο αυθεντική και ζωντανή από τις παλιές φORMALIΣTIKÉΣ εκδοχές της Δύσης.

Ένα μέλος της Ταξιαρχίας Βενσερέμος, μίας οργάνωσης υποστήριξης της Κούβας με έδρα τις ΗΠΑ, ανέφερε (παρατίθεται στο Hollander 1990: 246):

Εδώ οι άνθρωποι είναι μόνιμως μεθυσμένοι από τη ζωή τους. [...] Τόσο πολύ ανόθευτο συναισθηματικό δόσιμο είναι σχεδόν ανυπόφορο. Αρχίζω να αντιλαμβάνομαι ότι αποτελώ μέρος ενός ρεύματος, ότι στην πορεία μίας επανάστασης είσαι ταυτόχρονα πολύ σημαντικός και πολύ μικρός. Μιλάμε για κάτι μεγαλύτερο από όλους εμάς, και αυτό είναι η μεταμόρφωση ενός ολόκληρου λαού, [...] η αρχή της δημιουργίας του νέου ανθρώπου.

Ο Γουάλντο Φρανκ [Waldo Frank], Αμερικάνος ιστορικός και μυθιστοριογράφος, είδε μία «απόλυτη φρενίτιδα αδελφосύνης και ενθουσιασμού» παντού και «νέους άνδρες και νέες γυναίκες με σπινθηροβόλα ζωικά πνεύματα» (ό.π.: 246). Αυτό τον οδήγησε στο συμπέρασμα ότι «μία επανάσταση σαν αυτή του Κάστρο τρέφεται από τον άμεσο, σχεδόν σωματικό εναγκαλισμό ηγετών και λαού» (ό.π.: 248).

Ο Λιρόι Τζούνες [LeRoi Jones], Αμερικάνος συγγραφέας, ανέφερε: «Σε κάθε πόλη, τα πλήθη που τραγουδούν. Η απίστευτη χαρά και ο ενθουσιασμός. Η ίδια ιδέα, και οι άνθρωποι που έγιναν όμορφοι χάρη σε αυτή» (ό.π.: 247).

Ο Χίουι Νιούτον [Huey Newton], Αμερικάνος πολιτικός ακτιβιστής και συνιδρυτής του κόμματος των Μαύρων Πανθήρων [Black Panthers], πίστευε ότι η επανάσταση είχε κάνει τους ανθρώπους πιο στοργικούς και συμπονετικούς: «πραγματικά όλοι αποτελούν μία διευρυμένη οικογένεια και ενδιαφέρεται ο ένας για το καλό του άλλου [...] Ενδιαφέρεται ο ένας για τη ζωή του άλλου με αδελφικό τρόπο» (ό.π.: 244-45).

Η Σούζαν Σόνταγκ [Susan Sontag], Αμερικανίδα συγγραφέας και κινηματογραφίστρια, έγραψε (ό.π.: 245):

Οι Κουβανοί ξέρουν πολλά από αυθορμητισμό, κέφι, αισθησιασμό, και φρικάρισμα [...] Η αύξηση της ενέργειας ήρθε επειδή έχουν βρει ένα νέο σημείο εστίασης για αυτήν, την κοινότητα. [...] Τως το πρώτο πράγμα που παρατηρεί ένας επισκέπτης στην Κούβα είναι το τεράστιο επίπεδο ενέργειας. Συνηθίζεται ακόμη, όπως κατά τη διάρκεια των δέκα χρόνων της επανάστασης, οι άνθρωποι να μένουν άυπνοι – να μιλούν και να εργάζονται για πολλές νύχτες την εβδομάδα.

Ο Ντέιβιντ Κάουτ [David Caute], Βρετανός μυθιστοριογράφος, θεατρικός συγγραφέας και δημοσιογράφος, περιέγραψε μία πολιτική συγκέντρωση που παρακολούθησε ως «μία τεράστια επίδειξη αλληλεγγύης. Οι διαδηλωτές είναι [...] ευφορικά χαρούμενοι και περήφανοι σαν παιδιά σε πανηγύρι» (ό.π.: 246).

Ο Άμπωτ Χόφμαν [Abbot Hoffman], Αμερικάνος συγγραφέας και ακτιβιστής, περιγράφει μία πρωτοχρονιάτικη παρέλαση (ό.π.: 238):

Ο Φιντέλ κάθεται στην άκρη ενός θορυβώδους τανκ στην Αβάνα [...] Κορίτσια πετούν λουλουδία στο τανκ και τρέχουν να τραβήξουν παιχνιδιάρικα την μαύρη γενειάδα του Φιντέλ. Εκείνος γελά με χαρά [...] Ο Φιντέλ αφήνει το όπλο να πέσει στο έδαφος, χτυπά τον μηρό του και στέκεται όρθιος [...] Το πλήθος αμέσως μεταμορφώνεται.

Παρομοίως, «εθελοντικές» δραστηριότητες οργανωμένες από το κράτος επίσης θεωρούνταν αυθόρμητες και αυτο-οργανωμένες εκδηλώσεις λαϊκού ενθουσιασμού. Η Άντζελα Ντέιβις [Angela Davis], διευθύντρια του τμήματος Φεμινιστικών Σπουδών του Πανεπιστημίου της Καλιφόρνια, είδε « νέους και γέρους, περήφανα ντυμένους με ρούχα της δουλειάς, να τραγουδούν καθώς περπατούσαν στην ύπαιθρο [...] Σε εκείνα τα πρόσωπα βασίλευε η γαλήνη της ουσιαστικής δουλειάς – το πάθος της αφοσίωσης» (ό.π.: 250).

Ο Τζόσεφ Α. Καλ [Joseph A. Kahl], καθηγητής κοινωνιολογίας στο Πανεπιστήμιο Κόρνελ, σκέφτηκε ότι (ό.π.: 249-50):

Οι νεαροί ακτιβιστές είναι πεπεισμένοι ότι οικοδομούν μία ανώτερη κοινωνία [...] Η συζήτηση μαζί τους ήταν βαθιά συγκινητική, ειδικά σε σύγκριση με την απογοήτευση και τον κυνισμό πολλών από τους καλύτερους νέους Αμερικανούς. Η νεολαία της Κούβας δεν είναι αλλοτριωμένη, γεμάτη πικρία ή «ξενερωμένη».

Πολλοί προσκυνητές δεν έβλεπαν την κουβανική οικονομία ως «κρατικά σχεδιασμένη», αλλά ως διοικούμενη από το σύνολο των εργατών και των αγροτών της Κούβας, και τροφοδοτούμενη από τον ενθουσιασμό των μαζών. Η Κούβα, από αυτή την άποψη, δεν διοικούταν από τον Φιντέλ Κάστρο και την κουστωδία του, αλλά από «τον λαό», τον οποίο ο Κάστρο απλώς υπηρετούσε ως το μέσο του.

Ο Τζούλιους Λέστερ [Julius Lester], Αμερικάνος συγγραφέας και καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Άμχερστ της Μασαχουσέτης, έγραψε (ό.π.: 239):

Το να γίνεις δημόσια προσωπικότητα σε μία επαναστατική κοινωνία σημαίνει να γίνεις τόσο ένα με τους ανθρώπους ώστε να σε βλέπουν ασυνείδητα μέσα τους και να βλέπεις τον εαυτό σου μέσα τους. Η Δύση λέει ότι υπάρχει μία «προσωπολατρεία» προς τις φιγούρες του Μάο και του Φιντέλ. Αυτό δεν είναι αλήθεια. Η επαναστατική συνείδηση και η επαναστατική αφοσίωση διέλυσαν το εγώ του Μάο και του Φιντέλ [...] Ο Μάο είναι η Κίνα. Ο Φιντέλ είναι η Κούβα. Η Κίνα είναι ο Μάο. Η Κούβα είναι ο Φιντέλ.

Άλλοι προσκυντές είδαν τον Κάστρο ως μία σχεδόν υπερφυσική ηγετική φιγούρα. Ο Νόρμαν Μάιλερ [Norman Mailer], Αμερικάνος μυθιστοριογράφος, δημοσιογράφος, θεατρικός συγγραφέας, κινηματογραφιστής και ηθοποιός, έγραψε μία ανοιχτή επιστολή προς εκείνον, η οποία έλεγε (ό.π.: 236):

Ήσουν ο πρώτος και ο μεγαλύτερος ήρωας που εμφανίστηκε στον κόσμο μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. [...] Δίνεις λίγη ζωή στους καλύτερους και στους πιο παθιασμένους άνδρες και γυναίκες ολόκληρης της Γης, είσαι η απάντηση στον ισχυρισμό [...] ότι οι επαναστάσεις δεν μπορούν να κρατήσουν καιρό, ότι καταλήγουν διεφθαρμένες ή ολοκληρωτικές.

Η Άντζελα Ντέιβις έγραψε (ό.π.: 239):

Μέσα από συζητήσεις με σχεδόν οποιονδήποτε Κουβανό για τον Φιντέλ, σύντομα έγινε σαφές ότι δεν τον θεωρούν κάτι παραπάνω από ένα εξαιρετικά ευφυές, εξαιρετικά αφοσιωμένο, και άκρως θερμό ανθρώπινο ον [...] Ο Φιντέλ είναι ο ηγέτης τους, αλλά, το σημαντικότερο, είναι κυρίως ο αδελφός τους, με την ευρύτερη δυνατή έννοια της λέξης.

Σε κοινή δημοσίευσή τους, ο Λίο Χούμπερμαν [Leo Huberman], Πρόεδρος του Τμήματος Κοινωνικών Επιστημών στο Πανεπιστήμιο Κολούμπια και συντάκτης του *Monthly Review*, και ο Πολ Σουίζι [Paul Sweezy], οικονομολόγος του Χάρβαρντ, έγραψαν (ό.π.):

Πρώτα και πάνω από όλα, ο Φιντέλ είναι ένας παθιασμένος ανθρωπιστής [...] συμπάσχει στον ανθρώπινο πόνο, μισεί την αδικία [...] και είναι απόλυτα αφοσιωμένος στο να κάνει την Κούβα μία κοινωνία όπου οι φτωχοί και οι μη προνομιούχοι θα μπορούν να κρατούν το κεφάλι ψηλά.

Ο Ρενέ Ντιμόν [Rene Dumont], Γάλλος γεωπόνος, κοινωνιολόγος και πολιτικός, πήγε σε μία ξενάγηση με τον ίδιο τον Κάστρο και ανέφερε τα εξής (ό.π.: 241):

Βρίσκει μία γέφυρα σε κακή κατάσταση και δίνει εντολές να επι-

σκευαστεί αμέσως. Πενήντα μίλια παρακάτω, [...] «Φροντίστε εδώ να κατασκευαστεί ένας καλός δρόμος με ασφαλτό». Σε μία άλλη περίπτωση [...] «Φροντίστε αυτή η περιοχή να αποκτήσει ένα μικρό φράγμα». Σε ένα άλλο μέρος η σοδειά φαίνεται παραμελημένη. «Θέλω μία γεωργική σχολή εδώ».

Ο Φρανκ Μάνκιεβιτς [Frank Mankiewicz], πολιτικός σύμβουλος του Ρόμπερτ Φ. Κένεντι και του Τζωρτζ ΜακΓκόβερν, καθώς και Πρόεδρος του National Public Radio [Εθνικού Δημόσιου Ραδιοφώνου], έγραψε ότι ο Κάστρο γνώριζε (ό.π.: 242):

Τον ετήσιο ρυθμό κατασκευής σχολείων, οικοδομών, εργοστασίων, και νοσοκομείων. Γνωρίζει πόσα χτίστηκαν και πόσα χτίζονται, τις προγραμματισμένες ημερομηνίες ολοκλήρωσης και τα οικοδομικά plána για τα επόμενα πέντε με δέκα χρόνια. Γνωρίζει τον αριθμό των μαθητών σε κάθε βαθμίδα της εκπαιδευτικής διαδικασίας, έχει γνώση των σχολικού προγράμματος [...] Γνωρίζει τη μηνιαία θερμοκρασία του νερού στους αλιευτικούς λιμένες.

Η Ελίζαμπεθ Σάδερλαντ [Elizabeth Sutherland], δημοσιογράφος, κριτικός και καλλιτεχνική συντάκτρια του περιοδικού *The Nation*, έγραψε ότι ο Κάστρο «φαίνεται, πρώτα απ' όλα, απολύτως αφοσιωμένος στην ευημερία του λαού του – και ο λαός του είναι οι φτωχοί, όχι οι πλούσιοι. Όταν μιλάει, είναι σαν η δική του αφοσίωση και ενέργεια να μεταγγίζονται απευθείας στους ακροατές του με μία σχεδόν σωματική δύναμη» (ό.π.: 238).

Δεν ήταν όλοι οι συμπαθούντες τόσο ονειροπόλοι. Κάποιοι αναγνώριζαν τον αυταρχικό χαρακτήρα του συστήματος, αλλά πίστευαν ότι το δικαίωμα στις δωρεάν υπηρεσίες υπερίσχυε της έλλειψης κάποιων «αρνητικών» ελευθεριών. Ο Τζο Νίκολσον [Joe Nicholson], συγγραφέας του βιβλίου *Μέσα στην Κούβα [Inside Cuba]*, υποστήριξε ότι οι περισσότεροι φτωχοί της Λατινικής Αμερικής θα ήταν σε πολύ καλύτερη θέση αν ζούσαν στην Κούβα. Εκεί (ό.π.: 257):

δεν θα τους εξασφαλιζόνταν όλες οι πολιτικές ελευθερίες μίας τζεφερσονικής δημοκρατίας, αλλά [...] για τους φτωχούς της Λατινικής Αμερικής, η Κούβα προσφέρει αξιοπρέπεια που δεν μπορούν να τη φτάσουν ακόμα και μεγάλες ομάδες Αμερικάνων πολιτών [...] Αυτή η αξιοπρέπεια αποτελείται από δικαιώματα που κέρδισαν οι Κουβανοί υπό την κομμουνιστική τους επανάσταση: το δικαίωμα σε μία αξιοπρεπή δουλειά [...] σε ένα ίσο –και επαρκές, αν και όχι ακόμη γενναιόδωρο– μερίδιο τροφίμων και ενδυμάτων, το δικαίωμα σε φθηνή στέγη.

Η καστρομανία είχε ένα διαρκές πρόβλημα δημοσίων σχέσεων που δεν έλεγε να φύγει: τη συνεχή έξοδο ανθρώπων από το Λαϊκό Κράτος. Το πρώτο κύμα μετανάστευσης, όπου περίπου 250.000 Κουβανοί μετακινήθηκαν στις ΗΠΑ (Duany 2017), δεν αποτέλεσε

πρόβλημα για τους δυτικούς θαυμαστές της Κούβας. Επρόκειτο για μετανάστες κυρίως από την ανώτερη και τη μεσαία τάξη, οπότε, από σοσιαλιστική σκοπιά, δεν αποτελούσαν πραγματικά μέρος του Λαού. Όμως, στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1960 η κοινωνική σύνθεση της κουβανικής κοινότητας μεταναστών στις ΗΠΑ άρχισε να αλλάζει ριζικά, καθώς χειρώνακτες εργάτες και αγρεργάτες άρχισαν να καταφτάνουν σε μεγάλους αριθμούς. Δεν μπορούσε πια κανείς να ισχυριστεί ότι ήταν όλοι τους φίλοι του προέδρου Μπατίστα ή μεγαλογαιοκτήμονες που τους έγινε απαλλοτρίωση.

Το ίδιο χρονικό διάστημα, η Κούβα ανέπτυξε στενότερους δεσμούς με τη Σοβιετική Ένωση, την Ανατολική Γερμανία, και άλλες χώρες του Συμφώνου της Βαρσοβίας. Όταν σοβιετικά στρατεύματα εισέβαλαν στην Τσεχοσλοβακία το 1968 για να συντρίψουν την Άνοιξη της Πράγας, ο Κάστρο στάθηκε σταθερά στο πλευρό της Μόσχας και περιέγραψε τους Τσέχους διαδηλωτές ως «φιλο-Γιάνκηδες πράκτορες και κατασκόπους, εχθρούς του σοσιαλισμού, πράκτορες της Δυτικής Γερμανίας, [...] φασιστικό και αντιδραστικό όχλο».⁶⁵

Η Κούβα υποτίθεται ότι θα ήταν διαφορετική. Όμως η διάκριση μεταξύ «καλού» και «κακού» σοσιαλισμού έγινε πιο δύσκολη. Η χρυσή εποχή της (υποτιθέμενης) αθωότητας έφτανε στο τέλος της.

Η Κούβα μπήκε στο δεύτερο στάδιο, στην περίοδο της τακτικής «κι εσείς όμως», της σχετικοποίησης, των ψευδών μέτρων σύγκρισης και της εστίασης στα υποτιθέμενα κίνητρα των επικριτών του καθεστώτος. Για παράδειγμα, οι απολογητές του Κάστρο ανέκαθεν συνέκριναν το καθεστώς του Κάστρο με την επταετή δικτατορία που προηγήθηκε, αγνοώντας την πολύ μεγαλύτερη περίοδο του κουβανικού ρεπουμπλικανισμού. Κατ' επέκταση, πάντα συνέδεαν υπόρρητα τους επικριτές του Κάστρο με το καθεστώς του Μπατίστα, ακόμη και δεκαετίες μετά τον θάνατο του Μπατίστα.

Για παράδειγμα, το 1991, ο Τζέρεμι Κόρμπιν, ο νυν αρχηγός της αντιπολίτευσης, είπε:

Μέχρι το 1959 [...] [η Κούβα] ήταν ένας τόπος του οποίου τον πολιτισμό και την ταυτότητα αρνούσαν η χειρότερη μορφή οικονομίας της αγοράς. [...] Η επανάσταση του 1959 ήταν απολύτως δημοφιλής. Ο Κάστρο δεν την έκανε μόνος του [...] Την έκανε μαζί με εκατοντάδες χιλιάδες ανθρώπους που ήταν έτοιμοι να συμμετάσχουν [...]

Η επιλογή με την οποία έρχεται τώρα αντιμέτωπη η Κούβα είναι αν θα συνθηκολογήσει με τους γκάνγκστερ στο Μαϊάμι που θέλουν να πάρουν τον έλεγχο και να καταστρέψουν όσα κέρδισε η επανάσταση, ή θα συνεχίσει απτόητη για να οικοδομήσει την καλύτερη μορφή

65 Castro speech database (<https://web.archive.org/web/20120402043602/http://lanic.utexas.edu/project/castro/db/1968/19680824.html>).

σοσιαλισμού που μπορεί να επιτευχθεί στην Κούβα. Τα τμήματα της αριστεράς που επιτίθενται στην Κούβα αυτή τη στιγμή, με όλα τα προβλήματα που έχει, ειλικρινά, δεν βοηθούν καθόλου.⁶⁶

Δεν ξεκαθαρίζεται ποιοι είναι οι «γκάνγκστερ στο Μαϊάμι», αλλά εκείνη την εποχή θα πρέπει να υπήρχε μία κοινότητα ενός εκατομμυρίου εξόριστων Κουβανών στη Φλόριντα. Δεν μπορεί να ήταν όλοι τους μπράβοι του πρώην δικτάτορα, που ήταν ήδη νεκρός επί δύο δεκαετίες. Αυτή όμως, όπως είδαμε στα προηγούμενα κεφάλαια, είναι η ρητορική που χαρακτηρίζει το δεύτερο στάδιο.

Γιατί διαφέρει η Κούβα;

Ο ενθουσιασμός για την Κούβα ήταν μεγαλύτερος από ποτέ τα πρώτα χρόνια αμέσως μετά την επανάσταση, όταν ο κουβανικός σοσιαλισμός θεωρούνταν ένα καινοτόμο και διαφορετικό μοντέλο σοσιαλισμού. Αυτή η αρχική ευφορία δεν διήρκεσε πολύ. Όπως αναφέρθηκε όμως, η Κούβα αποτελεί το μόνο παράδειγμα σοσιαλιστικής χώρας που δεν μπήκε ποτέ πλήρως στο στάδιο του «μη πραγματικού» σοσιαλισμού, στο στάδιο της αναδρομικής αποκρύψης. Η υποστήριξη προς την Κούβα έγινε από ευφορική χλιαρή, και άρχισε να αφορά πιο στενά το σύστημα υγείας και την εκπαίδευση, παρά τον σοσιαλισμό καθαυτό. Η χώρα όμως παρέμεινε μόνιμα κολλημένη κάπου ανάμεσα στο δεύτερο και στο τρίτο στάδιο. Δεν γνωρίζουμε τι ακριβώς εξηγεί αυτή τη διαφορά, υπάρχει όμως ένας αριθμός εύλογων εξηγήσεων που ενισχύουν η μία την άλλη.

Η πρώτη, και πιο προφανής, είναι ότι το κουβανικό καθεστώς δεν υπήρξε ποτέ τόσο βάνανσο όσο το σταλινικό ή το μαοϊκό. Το κουβανικό καθεστώς είναι δικτατορικό και καταπιεστικό, αλλά δεν έχει κάνει γενοκτονίες. Στο αντίστοιχο μέρος της *Μαύρης Βίβλου του Κομμουνισμού*, περιγράφεται ως μια αποδυναμωμένη εκδοχή του σταλινισμού ή του μαοϊσμού. Υπήρχαν συνοπτικές εκτελέσεις, εκκαθαρίσεις, εξωδικαστικές συλλήψεις, ένα εκτεταμένο μυστικό αστυνομικό δίκτυο και όλα τα υπόλοιπα, αλλά η κλίμακα ήταν πολύ μικρότερη και οι λεπτομέρειες λιγότερο μακάβριες. Όσον αφορά στον σοσιαλισμό, το κουβανικό καθεστώς απέχει πολύ από το να είναι το χειρότερο.

Η δεύτερη, και ίσως σημαντικότερη, είναι ότι η Κούβα (τουλάχιστον σιωπηρά), συγκρινόταν πάντα με λιγότερο φιλόδοξα μέτρα σύγκρισης σε σχέση με άλλα σοσιαλιστικά συστήματα. Η Ανατολική Γερμανία ήταν πολύ πιο προηγμένη από την Κούβα από οικονομική και τεχνολογική άποψη, όμως η Ανατολική Γερμανία συγκρινόταν με τη Δυτική Γερμανία, δίπλα στην οποία ωχριούσε. Η Κούβα, αντι-

66 Where do we go from here? Morning Star, 24 Σεπτεμβρίου 1991.

θέτως, ανήκει σε μία γεωγραφική περιοχή όπου, κατά το μεγαλύτερο μέρος του 20ού αιώνα, η φτώχεια, η υπανάπτυξη, οι δικτατορίες και τα αξιοθρήνητα επίπεδα ανθρωπίνων δικαιωμάτων αποτελούσαν τον κανόνα, όχι την εξαίρεση. Αυτό στο μεταξύ άλλαξε. Οι περισσότερες χώρες της Λατινικής Αμερικής και της Καραϊβικής είναι τώρα δημοκρατικές χώρες μεσαίου εισοδήματος, και πολλές έχουν κάνει σημαντικά βήματα στην καταπολέμηση της φτώχειας (βλέπε *Our World in Data* 2017). Όμως η Κούβα συγκρίνεται συνήθως με τις φτωχότερες χώρες της περιοχής, όχι με τις σχετικά πετυχημένες, όπως η Χιλή ή η Κόστα Ρίκα.⁶⁷

Τρίτον, οι Κουβανοί επαναστάτες μπόρεσαν να επωφεληθούν από κάποιες υπάρχουσες καταστάσεις. Σε σχέση με τα κριτήρια της περιοχής, η Κούβα ήταν ήδη σχετικά ανεπτυγμένη την περίοδο που έγινε η επανάσταση, και αρκετά μπροστά από πλευράς κοινωνικών δεικτών. Το προσδόκιμο ζωής κατά τη γέννηση ήταν οκτώ χρόνια πάνω από τον μέσο όρο της Λατινικής Αμερικής και της Καραϊβικής, ενώ η βρεφική θνησιμότητα ήταν μόνο στο ένα τρίτο του μέσου όρου της περιοχής (Tury 2016). Η Κούβα ήδη είχε ποσοστό αλφαριθμητικού ενήλικων περίπου 80%, ένα από τα υψηλότερα στην περιοχή (Roser και Ortiz-Ospina 2017). Αυτού του είδους οι δείκτες ήδη βελτιώνονταν πριν την επανάσταση και συνέχισαν να βελτιώνονται και μετά από αυτήν – αλλά οι δυτικοί υποστηρικτές μπορούσαν να αποδώσουν όλες τις βελτιώσεις μετά την επανάσταση στην κυβέρνηση του Κάστρο.

Τέταρτον, η διατήρηση του εμπορικού εμπάργκο των ΗΠΑ κατά της Κούβας δεν παρείχε μόνο στην κουβανική κυβέρνηση, αλλά και στους δυτικούς υποστηρικτές της μία βολική δικαιολογία για την οικονομική υπανάπτυξη της χώρας. Αυτό περιέχει μία δόση αλήθειας. Εάν οι δασμοί και οι ποσοστώσεις στις εισαγωγές μειώνουν την ευημερία –όπως θα επιβεβαιώνει σχεδόν κάθε οικονομολόγος– τότε, λογικά, αυτό θα κάνει και ένα ολοκληρωτικό εμπάργκο.

Ωστόσο, η απομόνωση της Κούβας είναι κυρίως αυτο-επιβληθείσα. Στους κύκλους της ακροαριστεράς, παραμένει της μόδας να αναφέρεται το εμπάργκο των ΗΠΑ ως ο «αποκλεισμός της Κούβας», σαν οι ΗΠΑ να εμπόδιζαν με κάποιον τρόπο τις συναλλαγές της Κούβας με τρίτες χώρες. Φυσικά, δεν πρόκειται για αποκλεισμό. Η Κούβα είχε πάντα την επιλογή να αναπτύξει πιο εκτεταμένες εμπορικές σχέσεις με τον Καναδά, την ΕΕ, το Μεξικό ή τη Βραζιλία, για παράδειγμα, όπως έκαναν άλλες χώρες της περιοχής. Όμως το κουβανικό κα-

67 Βλέπε για παράδειγμα: *Caribbean communism v capitalism*, *The Guardian*, 22 Ιανουαρίου 2010 <https://www.theguardian.com/commentisfree/cifamerica/2010/jan/22/cuba-communism-human-rights>).

θεστώσ επέλεξε να μην το κάνει. Η Κούβα δεν εμπορεύεται ιδιαίτερα με κανέναν (European Commission 2017). Ούτε το εμπάργκο των ΗΠΑ είναι απόλυτο. Από πλευράς εισαγωγών, οι ΗΠΑ παραμένουν ο έβδομος σημαντικότερος εμπορικός εταίρος της Κούβας (ό.π.).

Ωστόσο, οι δικαιολογίες για τις αποτυχίες του σοσιαλισμού που συνήθως εμφανίζονται στο δεύτερο στάδιο δεν χρειάζεται να είναι εύλογες. Αρκεί απλώς να γίνουν ευρέως πιστευτές.

Ως σύνολο, αυτοί οι παράγοντες μπορούν να εξηγήσουν γιατί η Κούβα δεν ολοκλήρωσε ποτέ τη μετάβαση από το δεύτερο στάδιο (δικαιολογίες και κατηγορίες «κι εσείς όμως») στο τρίτο (αναδρομική αποκήρυξη). Αλλά εκείνοι που βλέπουν την Κούβα ρομαντικά σήμερα δεν έχουν πολλά κοινά με τους προσκυνητές της Κούβας της δεκαετίας του 1960. Οι δεύτεροι έβλεπαν την Κούβα όχι απλά ως έναν τόπο που ήθελε να διευρύνει την πρόσβαση στην υγεία και την εκπαίδευση. Την έβλεπαν ως πρότυπο μίας νέας σοσιαλιστικής κοινωνίας.

5. Η ΒΟΡΕΙΑ ΚΟΡΕΑ ΥΠΟ ΤΟΝ KIM ΙΑ ΣΟΥΝΓΚ: «ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΟ ΜΕΣΣΙΑΣ ΠΑΡΑ ΔΙΚΤΑΤΟΡΑΣ»

Βορειοκορεατικός σοσιαλισμός

Ο διαχωρισμός της Κορέας σε έναν ευρέως καπιταλιστικό Νότο (Δημοκρατία της Κορέας) και έναν σοσιαλιστικό Βορρά (Λαϊκή Δημοκρατία της Κορέας) αποτελεί ένα φυσικό οικονομικό πείραμα. Είναι δύσκολο να βρεθούν αξιόπιστα στοιχεία για τη Λαϊκή Δημοκρατία της Κορέας, αλλά γνωρίζουμε αρκετά ώστε να θεωρούμε το ζήτημα λήξαν. Από πλευράς κατά κεφαλήν εισοδήματος, η Νότια Κορέα είναι πάνω από είκοσι φορές πλουσιότερη από τη Βόρεια Κορέα (CIA World Factbook 2017). Η Λαϊκή Δημοκρατία της Κορέας μαστιζόταν από σοβαρούς λιμούς τόσο πρόσφατα όσο και τη δεκαετία του 1990, και χωρίς ανθρωπιστική βοήθεια από τη Δημοκρατία της Κορέας και τις δυτικές χώρες, είναι πιθανό ότι θα υπέφερε ακόμη. Κατά μέσο όρο, οι Νοτιοκορεάτες ζουν περίπου δώδεκα χρόνια περισσότερο από τους Βορειοκορεάτες (Our World in Data 2017). Η Δημοκρατία της Κορέας είναι μία σχετικά φιλελεύθερη δημοκρατία, ενώ η Λαϊκή Δημοκρατία της Κορέας είναι ένα φρουρούμενο σταλινικό κράτος, με στρατόπεδα καταναγκαστικής εργασίας και εκτεταμένη μυστική αστυνομία. Κάθε χρόνο, χιλιάδες Βορειοκορεάτες ρισκάρουν τις ζωές τους προσπαθώντας να αποδράσουν.

108

Ως εκ τούτου, δεν αποτελεί έκπληξη το ότι σχεδόν κανένας συμβατικός δυτικός αριστερός δεν θέλει να συσχετιστεί με αυτό το σύστημα σήμερα. Αλλά η κατάσταση δεν ήταν πάντα τόσο ξεκάθαρη. Πριν τον διαχωρισμό τη δεκαετία του 1940, η Βόρεια Κορέα ήταν περισσότερο εκβιομηχανισμένη από τη Νότια και η Νότια ξεπέρασε τη Βόρεια μόλις στα τέλη της δεκαετίας του 1970 (Young 1995: 6). Ακόμη και τότε, η αυξανόμενη ευημερία της Νότιας Κορέας δεν οδήγησε αμέσως σε εκδημοκρατισμό ή σε βελτίωση των πολιτικών ελευθεριών και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στη χώρα. Η Νότια Κορέα παρέμεινε υπό στρατιωτική δικτατορία μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1980.

Η Λαϊκή Δημοκρατία της Κορέας δεν έλαβε ποτέ ευρεία υποστήριξη από τη δυτική αριστερά. Είχε όμως κάποιους σχετικά επιφανείς δυτικούς θαυμαστές και προσέλυσε κάποια προσκυνήματα σε μικρή κλίμακα. Κάποτε χαιρετίστηκε από μερικούς ως ένας επίγειος παράδεισος υπό κατασκευή. Ποιοτικά, η μανία για τον Κιμ Ιλ Σουνγκ ήταν πανομοιότυπη με τη μανία για τον Στάλιν, τον Μάο και τον Κάστρο. Η διαφορά είναι καθαρά ποσοτική.

Οι προσκυντές του Κιμ Ιλ Σουνγκ

Το 1964, η οικονομολόγος του Κέμπριτζ Τζοάν Ρόμπινσον [Joan Robinson], ηγετική φιγούρα της Σχολής Οικονομικών του Κέμπριτζ, πήγε για προσκύνημα στη Βόρεια Κορέα και έπειτα συνόψισε την έρευνά της και τις παρατηρήσεις της στο άρθρο με τίτλο «Κορεατικό Θαύμα» [Korean Miracle]. Η Ρόμπινσον (1965) περιέγραψε την εκδοχή του σοσιαλισμού της Βόρειας Κορέας ως μία απόλυτη κοινωνική και οικονομική επιτυχία, η οποία τροφοδοτούνταν από τον ενθουσιασμό του λαού. Μετά την παράθεση διαφόρων επίσημων στοιχείων για τη βιομηχανική και γεωργική παραγωγή, η ετυμηγορία της ήταν ότι «όλα τα οικονομικά θαύματα του μεταπολεμικού κόσμου ωχριούν μπροστά σε αυτά τα επιτεύγματα» (ό.π.: 542).

Τα κοινωνικά επιτεύγματα της χώρας ήταν, κατά την άποψή της, ακόμη πιο εντυπωσιακά. Η Πιονγκ Γιανγκ είναι «μια πόλη χωρίς φτωχογειτονίες» (ό.π.: 541) και η Βόρεια Κορέα «ένα έθνος χωρίς φτώχεια» (ό.π.: 542). Υπάρχει ένα κράτος πρόνοιας από την κούνια ως τον τάφο πολύ πιο ολοκληρωμένο από κάθε αντίστοιχο δυτικό (ό.π.: 542-45):

Υπάρχει ήδη εκπαίδευση για όλους [...] Υπάρχουν πολυάριθμα νηπιαγωγεία και βρεφονηπιακοί σταθμοί, όλα χωρίς χρέωση. Υπάρχει ένα ολοκληρωμένο σύστημα κοινωνικής ασφάλισης [...] Οι ιατρικές υπηρεσίες είναι δωρεάν. [...]

Σε όλες τις επιχειρήσεις η εργασία είναι οκτάωρη, με μία ώρα διάλειμμα για μεσημεριανό [...] Ο γενικός διευθυντής μίας επιχείρησης είναι υπεύθυνος για τις κατοικίες των εργαζομένων, τους βρεφονηπιακούς και παιδικούς σταθμούς και τις προμήθειες στα καταστήματα, ώστε κανείς να μη χρειάζεται να ανησυχεί για τις οικιακές του υποθέσεις.

Ποιες είναι οι πηγές αυτού του οικονομικού και κοινωνικού θαύματος; Σύμφωνα με τη Ρόμπινσον, είναι η συνεργατική, συμμετοχική διαδικασία του οικονομικού σχεδιασμού (ό.π.: 544):

Η διοίκηση συμβουλευτεί τους εργαζόμενους όταν συντάσσεται το Σχέδιο και τους ενθαρρύνει να κάνουν προτάσεις για τις μεθόδους εργασίας. Με αυτό το μέσο επιτυγχάνονται εντυπωσιακές αυξήσεις στην παραγωγικότητα. Μία χαλβουργία με κλιβάνους ονομαστικής

χωρητικότητας 60 χιλιάδων τόνων παρήγαγε στην πραγματικότητα 40 χιλιάδες. Ο Πρωθυπουργός ήρθε για «επιτόπια καθοδήγηση» και είπε στους εργαζόμενους ότι το έθνος χρειαζόταν 90 χιλιάδες τόνους από εκείνους. Οι εργάτες και οι τεχνικοί αποφάσισαν ότι ήταν δυνατόν και δεσμεύθηκαν δημοσίως να υλοποιήσουν την αποστολή. Στην πραγματικότητα παρήγαγαν 120.000 τόνους.

Η Ρόμπινσον παραδεχόταν ότι σε έναν δυτικό παρατηρητή η Βόρεια Κορέα θα έμοιαζε πολύ με δικτατορία, αλλά υποστήριζε ότι στην πραγματικότητα ο Κιμ Ιλ Σουνγκ ήταν περισσότερο σαν μία καλοπροαίρετη πατρική φιγούρα, η οποία παρείχε πνευματική καθοδήγηση (ό.π.: 548-49):

Τα εξωτερικά σημάδια μίας «λατρείας» είναι προφανή – φωτογραφίες, ονόματα δρόμων, νήπια στους παιδικούς σταθμούς που τραγουδούν ύμνους στον αγαπητό τους ηγέτη. Όμως ο πρωθυπουργός Κιμ Ιλ Σουνγκ φαίνεται να λειτουργεί περισσότερο ως μεσσίας παρά ως δικτάτορας [...]

Επισκέπεται κάθε εργοστάσιο και κάθε αγροτική περιοχή για «επιτόπια καθοδήγηση» ώστε να λύνει τα προβλήματά τους. Έρχεται σε ένα νοσοκομείο για να πει ότι οι ζωές των γιατρών και των νοσοκόμων πρέπει να είναι αφιερωμένες στην υγεία των ασθενών τους, και αυτή η σκέψη εμπνέει τη δουλειά τους κάθε μέρα. Εξηγεί στους εργάτες του εργοστασίου κατασκευής βαρέων μηχανημάτων ότι τα προϊόντα τους αποτελούν τη βάση της εκβιομηχάνισης, και η περηφάνια ανανεώνει τον ζήλο τους.

Η συγγραφέας έδινε επίσης τα εύσημα στον οικονομικό απομονωτισμό της Βόρειας Κορέας (ό.π.: 548):

Η πολιτική τους της αυτάρκειας έχει επίσης κάποια οικονομικά πλεονεκτήματα. [...] Ο εισαγόμενος εξοπλισμός, με εισαγόμενη τεχνολογία, προκαλεί δέος και δεν βοηθά να αποτιναχτεί η αποικιοκρατική νοοτροπία.

110

Κατά τη δική της εκδοχή των γεγονότων, η Νότια Κορέα χρειαζόταν να λάβει πολλά μέτρα για να αποτρέψει τη μετανάστευση ανθρώπων προς τον Βορρά (ό.π.: 549):

Καταβάλλεται μεγάλος κόπος για να κρατηθούν οι Νότιοι στο σκοτάδι. Η διαχωριστική γραμμή είναι επανδρωμένη αποκλειστικά από Αμερικανικά στρατεύματα, μέχρι και το προσωπικό καθαριότητας, με μία κενή έκταση πίσω της. Κανένα μάτι Νότιου δεν επιτρέπεται να κρυφοκοιτάξει τον Βορρά.

Η Ρόμπινσον ολοκλήρωνε με μία πρόβλεψη που δεν επιβεβαιώθηκε: «καθώς ο Βορράς συνεχίζει να αναπτύσσεται και ο Νότος να εκφυλίζεται, αργά ή γρήγορα η κουρτίνα των ψεμάτων θα αρχίσει σίγουρα να σκίζεται» (ό.π.).

Στις ΗΠΑ, το Κόμμα των Μαύρων Πανθέρων (ΚΜΠ), η σοσιαλιστική προέκταση του Κινήματος για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, έγινε ο πιο ενθουσιώδης υποστηρικτής της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κορέας. Όπως εξηγεί το Wilson Center (2013: 1):

Παρότι άλλες ομάδες Αμερικάνων αριστεριστών ελκούνταν από τη Βόρεια Κορέα κατά τη «μακρά δεκαετία του 1960», το ΚΜΠ ανέπτυξε ίσως την πιο στενή σύνδεση με τους Βορειοκορεάτες. Οι δεσμοί της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κορέας με την αμερικανική ριζοσπαστική αριστερά είναι γνωστοί από καιρό [...] Ο Αμερικάνος ριζοσπάστης αριστερός έβλεπε την Πιονγκ Γιανγκ ως μία σημαντική εναλλακτική έναντι της Μόσχας και του Πεκίνου.

Ο Έλντριτζ Κλίβερ [Eldridge Cleaver], εκπρόσωπος του ΚΜΠ και τέως υποψήφιος πρόεδρος με το Κόμμα Ειρήνης και Ελευθερίας [Peace and Freedom Party], επισκέφτηκε τη Λαϊκή Δημοκρατία της Κορέας αρκετές φορές. Έπειτα από ένα προσκύνημα το 1970, έγραψε (ό.π.: 11-12):

Εδώ στην Κορέα βρήκαμε έναν λαό που έχει θέσει τα θεμέλια του κομμουνισμού και τώρα ορμά [...] να μεταμορφώσει την κοινωνία του σε επίγειο παράδεισο (Cleaver 1970: 2B).

Θα μιλήσουμε στον Αμερικανικό λαό για τις ένδοξες νίκες της [...] σοσιαλιστικής επανάστασης, για την απίστευτη οικονομική δομή που έχει οικοδομήσει έναν παράδεισο [...] Κανένας άλλος λαός στην παγκόσμια ιστορία δεν μπόρεσε να καταφέρει τέτοια φανταστικά αποτελέσματα σε όλους τομείς της οικονομίας ταυτόχρονα [...]

Οι εργάτες [...] όλου του κόσμου έχουν πολλά να ζηλέψουν από τις ζωές των εργαζόμενων στη Λαϊκή Δημοκρατία της Κορέας.

Ένα χρόνο αργότερα, ο Κλίβερ δημοσίευσε μία ανοιχτή επιστολή προς τον Κιμ Ιλ Σουνγκ για τον εορτασμό της 23ης επετείου της ίδρυσης της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κορέας (Cleaver 1971: 1-2):

Τα θαυματουργά άλματα που έχει κάνει η κορεατική επανάσταση στην οικοδόμηση ενός ισχυρού έθνους με την οικονομία, τον πολιτισμό, την πολιτική και το κοινωνικό σύστημα στα χέρια του κορεατικού λαού και αφιερωμένα στην εξυπηρέτηση των αναγκών του, αποτελούν μία λαμπρή έμπνευση για εκείνους τους λαούς που εξακολουθούν να αγωνίζονται για [...] δημοκρατικές ελευθερίες. Το μακρύ σκοτεινό παρελθόν [...] απέδωσε καρπό [sic] σήμερα στην υπέροχη ζωή που είναι διαθέσιμη στον λαό της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κορέας. [...] Σήμερα, η [Λαϊκή Δημοκρατία της Κορέας] δείχνει [...] στον κόσμο την υπεροχή του σοσιαλιστικού συστήματος.

Ο Φρεντ Τζ. Κάρριερ [Fred J. Carrier], καθηγητής ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Βιλανόβα της Πενσυλβάνια, επίσης πραγματοποίησε κάποια προσκυνήματα στη Λαϊκή Δημοκρατία της Κορέας τη δεκα-

ετία του 1970 και συνόψισε την έρευνά του στο βιβλίο *Η Διαδρομή της Βόρειας Κορέας: Η Επανάσταση Ενάντια στην Αποικιοκρατία* [*North Korean Journey: The Revolution Against Colonialism*].

Όπως και η Ρόμπινσον, ο Κάρριερ είδε τη Βόρεια Κορέα ως μία τεράστια οικονομική επιτυχία: «η σοσιαλιστική Κορέα είναι ικανή να παράγει τη δική της βαριά βιομηχανία σε όποιους εξειδικευμένους τομείς επιλέξει [...] η επιτυχία της Κορέας από αυτή την άποψη είναι εκπληκτική» (Carrier 1975: 31). Ο Κάρριερ μίλησε για μία «βιομηχανική ικανότητα και τεχνική δεξιότητα που λίγες χώρες στον κόσμο θα μπορούσαν να επιδείξουν» (ό.π.: 34).

Ο Κάρριερ είδε εξίσου εντυπωσιακή πρόοδο σε τομείς όπως η δημιουργία στέγης (ό.π.: 78,83):

Οι φωτεινές, καινούργιες πολυόροφες πολυκατοικίες που αφθονούν στην Πιονγκ Γιανγκ, στο Χαμχούνγκ, και οπουδήποτε αλλού [...] προσφέρουν άνετη διαβίωση με κεντρική θέρμανση, τρεχούμενο νερό, ηλεκτρισμό – όλα με κόστος που προσεγγίζει το 3% ενός οικογενειακού εισοδήματος.

Στη σοσιαλιστική Κορέα η μάζα των ανθρώπων στεγάζεται εξίσου καλά με οποιονδήποτε λαό στην Ασία, και πολύ καλύτερα από τους περισσότερους. Αν κάποιος προσθέσει τις κοινωνικές συνθήκες που παρέχει το συνολικό περιβάλλον – την απουσία οπιδέποτε θα θύμιζε κουλτούρα του γκέτο χαρακτηριζόμενη από πολιτισμική στέρηση, εγκληματικότητα, εθισμό στα ναρκωτικά, σεξουαλική κακοποίηση – τότε τα διαμερίσματα της Πιονγκ Γιανγκ προσφέρουν καλύτερο βιοτικό επίπεδο από μεγάλα τμήματα αμερικανικών πόλεων όπως η Νέα Υόρκη ή η Φιλαδέλφεια.

Το ίδιο ισχύει και για τον τομέα της διατροφής. «Η πείνα έχει εξαλειφθεί σε όλη τη χώρα. [...] η πείνα στοιχειώνει τον Τρίτο Κόσμο. Όχι όμως τη σοσιαλιστική Κορέα!» (ό.π.: 82-83).

Οι Βορειοκορεάτες μπορεί να μην είναι πλούσιοι σύμφωνα με τα δυτικά δεδομένα, αυτό όμως δεν αποτελεί πρόβλημα σε μία κοινωνία που δεν έχει μολυνθεί από τον δυτικό καταναλωτισμό (ό.π.: 83-84):

Παντού στη Λαϊκή Δημοκρατία [...] έχει κανείς την αίσθηση μίας αξιοπρεπούς κοινωνίας στην οποία κυριαρχεί η ισότητα σε αγαθά, υπηρεσίες και ευκαιρίες. [...] Όλοι απολαμβάνουν έναν ορισμένο πλούτο ζωής. Τα καταστήματα δεν είναι γεμάτα με πολυτελή είδη, αλλά τα καλά τρόφιμα αφθονούν και όλοι στη χώρα είναι αξιοπρεπώς ντυμένοι. Οι Κορεάτες δεν έχουν μάθει να αντιλαμβάνονται τους εαυτούς τους ως καταναλωτές των οποίων οι ζωές μετριούνται με την ποσότητα, την καινοτομία, και το κόστος των αποκτημάτων τους. Μπορεί κανείς να ελπίζει ότι οι συλλογικές τους αξίες θα τους γλιτώσουν από μία τέτοια μοίρα.

Από πού πήγαζε η επιτυχία της ΛΔΚ; Σύμφωνα με τον Κάριερ (ό.π.: 33-34):

Στο επίκεντρο της διαδικασίας βρίσκεται ένας σκληρά εργαζόμενος λαός, πρόθυμος να εργαστεί πολλές ώρες όχι εξαιτίας εξαναγκασμού, αλλά λόγω της αφοσίωσης του στη σοσιαλιστική επανάσταση. [...]

Το ηθικό των εργαζομένων [...] πηγάζει από μία πολιτιστική επανάσταση που είναι κεντρική στον σοσιαλισμό. Οι εργαζόμενοι πρέπει [...] να ενδιαφέρονται για τα οικονομικά σχέδια της χώρας τους, να στηρίζουν αυτούς τους στόχους και να συμβάλλουν τόσο στις υλικές όσο και στις πολιτικές προσπάθειες για την εκπλήρωση αυτών των σχεδίων. Η διατήρηση αυτού του ηθικού [...] μπορεί να επιτευχθεί μέσω μίας στενής σχέσης μεταξύ του λαού και του κράτους. Το κράτος δεν μπορεί να ενεργήσει εκτός του λαού, ούτε τα σχέδια θα μπορούσαν να είναι κάτι περισσότερο από κενοί αριθμοί αν οι εργαζόμενοι δεν τα στηρίζουν στην πράξη.

Για τον Κάριερ, η ΛΔΚ ήταν το ακριβώς αντίθετο από μία δικτατορία. Ήταν μία «δημοκρατία των αγροτών» (ό.π.: 107) και μία «κοινωνία των εργατών» (ό.π.: 73): «οι κύριοι της επανάστασης είναι οι μάζες του λαού» (ό.π.: 96). Η ΛΔΚ βρισκόταν σε καλό δρόμο για να γίνει «μία κοινωνία που είναι δημοκρατική με την υπέρτατη έννοια της λέξης – οικονομική και κοινωνική δημοκρατία, που μπορεί να αναδυθεί μόνο από το τέλος της ταξικής εξουσίας» (ό.π.: 84 – 85).

Τα βασικά δομικά στοιχεία αυτής της δημοκρατίας από τη βάση είναι οι εργατικοί συνεταιρισμοί. Ο Κάριερ επισκέφτηκε έναν από αυτούς τους συνεταιρισμούς, και εξηγεί (ό.π.: 70):

Σημαντικές αποφάσεις λαμβάνονται από γενικές συνελεύσεις όλων των ανδρών και γυναικών 18 ετών και άνω. Για πρώτη φορά στη ζωή τους, αγρότες παίρνουν αποφάσεις που αφορούν κάτι περισσότερο από ένα τσόνγκμπο [κομμάτι] γης! Τι θα φυτέψει ο συνεταιρισμός; Τι ποσοστό από τα έσοδα θα διατεθεί σε κοινωνικά αποθεματικά κεφάλαια ή θα επενδυθεί σε νέα μηχανήματα; Ποιος θα υπηρετήσει στην Επιτροπή διαχείρισης; Πώς θα αντιμετωπίζεται ένας φυγόπονο;

Ο Κάριερ συνέκρινε τα επιτεύγματα της Βόρειας Κορέας με τις «δυσκολίες που αντιμετώπιζαν οι μάζες των Νοτιοκορεατών» (ό.π.: 100). Ήταν όμως αισιόδοξος ότι η Βόρεια Κορέα θα καθοδηγούσε με το παράδειγμά της (ό.π.: 118):

Ο λαός του νότιου τμήματος της Κορέας είναι βέβαιο ότι θα ξεσηκωθεί από ένα τέτοιο όραμα, τα επαναστατικά του αισθήματα θα αφυπνιστούν ξανά και θα ενισχυθούν. Η νίκη των επαναστατικών δυνάμεων στο Βιετνάμ και στην Καμπότζη έχει ενθαρρύνει την αναζωπύρωση του απελευθερωτικού αγώνα στη Νότια Κορέα.

Η εκδοχή του σοσιαλισμού της Βόρειας Κορέας, κατά την άποψη

του Κάριερ, αποτελούσε υπόδειγμα όχι μόνο για τη Νότια Κορέα, αλλά και πολύ πέρα από αυτήν (ό.π.: 47):

Η Λαϊκή Δημοκρατία της Κορέας έρχεται σε ξεκάθαρη αντίθεση με μεγάλο μέρος του Τρίτου Κόσμου, γιατί ξεκίνησε μία δημοκρατική πολιτιστική επανάσταση η οποία ωφελεί όλους τους ανθρώπους. Η πόρτα έχει ανοίξει για έναν μελλοντικό σοσιαλιστικό κόσμο.

Τη δεκαετία του 1980, η Λουίζ Ρίνσερ [Luise Rinser], μία Δυτικογερμανίδα μυθιστοριογράφος και υποψήφια πρόεδρος με το κόμμα των Πράσινων το 1984, ταξίδεψε στη Βόρεια Κορέα αρκετές φορές και περιέγραψε τις εντυπώσεις της στο βιβλίο *Ταξιδιωτικό Ημερολόγιο της Βόρειας Κορέας [Nordkoreanisches Reisetagebuch]*. Αν αντικαταστήσουμε το όνομα του Κιμ Ιλ Σουνγκ με αυτό του Στάλιν ή του Μάο και τη Βόρεια Κορέα με την ΕΣΣΔ ή την Κίνα, το Ταξιδιωτικό Ημερολόγιο διαβάζεται σαν μία κλασική περιγραφή προσκυνήματος από ένα από τα παλαιότερα κύματα. Η Βόρεια Κορέα περιγράφεται ως μία χώρα όπου όλα ανήκουν στον «λαό» και όπου «ο λαός» ενωμένος διευθύνει την οικονομία, ως μία συνεργατική προσπάθεια. Αυτές οι οικονομικές διαρρυθμίσεις, σύμφωνα με την Ρίνσερ, οδήγησαν σε μία κοινωνία χαρακτηριζόμενη από πλήρη αρμονία, στην οποία οι κοινωνικές συγκρούσεις, το έγκλημα και η δυσαρέσκεια σχεδόν εξαφανίστηκαν.

Η Ρίνσερ εντυπωσιάστηκε από τα κοινωνικά επιτεύγματα της χώρας σε διάφορους τομείς, όπως η δημόσια στέγη (Rinser 1986):

Εκεί όπου υπήρχε ένα σύμπλεγμα από βιασικά κατασκευασμένα μεταπολεμικά κτήρια πριν δύο χρόνια, υπάρχει τώρα ένα ολόκληρο δημοτικό διαμέρισμα αποτελούμενο από πολυώροφα κτήρια με μοντέρνα διαμερίσματα [...] Είδα κάποια από αυτά τα διαμερίσματα. Είναι τέτοια που θα ευχόσασταν όλοι οι εργάτες του κόσμου να μπορούσαν να ζουν έτσι. Και πράγματι, κυρίως εργάτες κατοικούν εδώ [...] Και τα ενοίκια για τα νέα σπίτια είναι ακριβά; Ενοίκια; Εδώ στη Βόρεια Κορέα κανείς δεν πληρώνει ενοίκιο, τα σπίτια ανήκουν στον λαό [...]

Δεν υπάρχει κερδοσκοπία στη γη και στα ακίνητα, και κανείς δεν χρειάζεται να φοβάται ότι θα του κάνουν έξωση από το διαμέρισμά του. Αυτό δημιουργεί μία αίσθηση ηρεμίας και άνεσης, ακριβώς όπως όλα εδώ στοχεύουν στη δημιουργία αυτής της άνεσης.

Η Ρίνσερ δεν εντυπωσιάστηκε λιγότερο από το σύστημα υγείας της χώρας και από τα μέτρα για τη δημόσια υγεία (ό.π.):

Υπάρχουν πολλοί ιατρικοί σύλλογοι. [...] Ποιος πληρώνει τους γιατρούς; Το κράτος, προφανώς. [...]

Παρατήρησα πόσο ακμαία υγιείς φαίνονται οι άνθρωποι. [...] Οι νεότεροι, και κυρίως τα παιδιά, σφύζουν από υγεία και πόθο για ζωή.

Φυσικά: άσκηση και χορός από νεαρή ηλικία, καθόλου ναρκωτικά, καθόλου αλκοόλ, υγιεινά, αμόλυντα τρόφιμα, καθόλου φάρμακα κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης, συνεχής ιατρική επίβλεψη και φιλική κοινωνική ζωή, η οποία εκφράζεται σε καλή φυσική και ψυχική υγεία.

Τα παιδιά της Βόρειας Κορέας, κατά την εκδοχή της Ρίνσερ, είναι «οι μικροί βασιλιάδες της χώρας» (ό.π.):

Τα παιδιά ζουν καλά εδώ. Δεν θα μπορούσαν να ζουν καλύτερα. Έχουν τους γιατρούς τους, τις εξετάσεις τους, τους φροντιστές τους, τους εκπαιδευμένους νηπιαγωγούς τους. Έναν τεράστιο αριθμό προσωπικού. [...]

Αχ, να είναι κανείς παιδί στη Βόρεια Κορέα!

Η περιγραφή της για το σύστημα δικαιοσύνης της Βόρειας Κορέας, το οποίο περιγράφει ως ανθρωπιστικό και προσανατολισμένο στην επανένταξη, αντχέει εκείνες των προσκυνητών του Στάλιν και του Μάο, που εξιδανίκευαν τα γκουλάγκ και τα λαογκάι. Αφού επισκέφτηκε μία φυλακή, έγραψε (ό.π.):

Δεν ταιριάζει με τη δυτική έννοια της «φυλακής». Ούτε τοίχοι, ούτε σκοπές, ούτε αγκαθωτό σύρμα, ούτε κάγκελα μπροστά στα παράθυρα. [...] Η μέγιστη νόμιμη ποινή φυλάκισης είναι ένας χρόνος, αλλά εναπόκειται σε κάθε τρόφιμο το πότε θα αφεθεί ελεύθερος. [...]

Σκέφτομαι τον χρόνο που πέρασα εγώ στη φυλακή, επί Χίτλερ, αλλά και όλους τους κρατούμενους στις φυλακές της Δυτικής Γερμανίας, και σκέφτομαι το Στάμχαϊμ.⁶⁸ Και ο δυτικός Τύπος αποκαλεί τη Βόρεια Κορέα μοχθηρή δικτατορία; [...]

Παρατήρησα ότι οι φρουροί και ο διευθυντής είναι άοπλοι. Γιατί να χρειάζονται όπλο; Για την περίπτωση που κάποιος φυλακισμένος προσπαθήσει να δραπετεύσει; Μα κανείς δεν επιχειρεί να δραπετεύσει. Όλοι επανορθώνουν με κατανόηση για την ενοχή τους. [...]

Έτσι μοιάζει λοιπόν μία φυλακή της Βόρειας Κορέας. Γιατί δεν μπορεί μία γερμανική φυλακή [...] ή μία φυλακή αλλού στον κόσμο να είναι έτσι; Επειδή [...] καμία άλλη χώρα δεν ζει μέσα σε αυτό το πνεύμα κοινότητας.

Μπορεί κανείς να εντοπίσει κάποια σπάνια επικριτική σκέψη στο βιβλίο, όμως αυτή αμέσως απορρίπτεται ή σχετικοποιείται με μια

68 Το Στάμχαϊμ [Stammheim] είναι η φυλακή όπου κρατήθηκαν οι αρχηγοί της τρομοκρατικής ομάδας Φράζια Κόκκινος Στρατός (RAF) τη δεκαετία του 1970. Δεδομένου ότι η πολιτική τους ήταν αριστερή και αντικαπιταλιστική, οι τρομοκράτες της RAF αντιμετωπίζονταν με μεγάλη συμπάθεια από τους διανοούμενους της Δυτικής Γερμανίας, συμπεριλαμβανόμενης και της ίδιας της Ρίνσερ, εκείνη την εποχή (βλέπε Fleischbauer 2009: 236-247). Τα μέλη της RAF καλλιέργησαν προσεκτικά την εικόνα της «κακομεταχείρισης» στο Στάμχαϊμ, και όταν τελικά αυτοκτόνησαν, το έκαναν με τέτοιο τρόπο ώστε να μοιάζει με φόνο. Όλα αυτά είχαν γίνει αντιληπτά, αλλά οι τρομοκράτες της RAF είχαν το σπάτους μάρτυρα μεταξύ των διανοούμενων της Δυτικής Γερμανίας για κάποιο διάστημα (ό.π.).

ιερεριάδα για τα κακά του δυτικού κόσμου. Για παράδειγμα (ό.π.):
Δε συμβαίνει μία μορφή διαρκούς, διακριτικής πλύσης εγκεφάλου εδώ;

Μα πού δεν συμβαίνει αυτό; Μόνο το περιεχόμενο διαφέρει. Εμείς, στη Δύση, κατηχούμαστε στο δόγμα της προόδου, στο να δίνουμε μεγάλη αξία στα υλικά αποκτήματα, [...] για τους κινδύνους του [...] σοσιαλισμού [...]

Εδώ [στη Βόρεια Κορέα] συνειδητοποίησα πόσο προγραμματισμένοι είμαστε.

Τι εξηγεί την επιτυχία της Βόρειας Κορέας; Όπως και η Ρόμπινσον, η Ρίνσερ πίστευε ότι η οικονομία της Βόρειας Κορέας δεν ήταν κεντρικά σχεδιασμένη, αλλά σχεδιαζόταν συνεργατικά (ό.π.):

Είναι πράγματι αλήθεια, το έχω βιώσει, ότι ο Πρόεδρος δεν κυβερνά από το γραφείο του, πηγαίνει στον λαό, δίνει και λαμβάνει συμβουλές στη βάση. Αυτό που στη συνέχεια τυγχάνει επεξεργασίας ως επίσημο σχέδιο στην Πιονγκ Γιανγκ είναι το αποτέλεσμα των διαβουλεύσεων του Κιμ Ιλ Σουνγκ με ειδικούς και εργαζομένους.

Στη Βόρεια Κορέα, οι άνθρωποι δεν εργάζονται για τους εαυτούς τους, αλλά για την κοινότητα (ό.π.):

Η συνειδητοποίηση ότι όλα ανήκουν σε όλους πραγματικά σε πλημμυρίζει, και η εμπειρία ότι τα χρήματα δεν παίζουν κανέναν ρόλο προκαλεί στον δυτικό –που κάνει τα πάντα μόνο για το χρήμα, επειδή δεν ξέρει τι άλλο να επιθυμήσει– ντροπή.

Η Ρίνσερ δεν μπορεί να μη νιώσει κάπως άβολα με την προσωπολατρία του Κιμ Ιλ Σουνγκ, αλλά καταφέρνει να το συμφιλιώσει με την προϋπάρχουσα αντίληψή της για μία χώρα που διοικείται από τον «λαό» (ό.π.):

Επιτέλους κατάλαβα περί τίνος πρόκειται. [...] Για τον λαό, αυτός ο άνδρας είναι πολύ παραπάνω από τη φιγούρα ενός ανθρώπου, είναι ο Ανώτερος Εαυτός [Über-Ich στο πρωτότυπο] του λαού ως σύνολο. Σε αυτόν, οι άνθρωποι αναγνωρίζουν και τιμούν τους εαυτούς τους. Είναι η προσωποποίηση της ψυχής της Κορέας. Φαινομενικά λατρεύουν αυτόν ως άτομο, αλλά η λατρεία αφορά πολύ περισσότερο τον λαό συνολικά, αφορά την ιδέα που εκείνος αντιπροσωπεύει.

Με αυτόν τον τρόπο, η προσωπολατρία του ηγέτη γίνεται «λατρεία του λαού», όπου οι άνθρωποι στην πραγματικότητα τιμούν τους εαυτούς τους.

Η Ρίνσερ σύγκρινε επανειλημμένα τον «πραγματικό» σοσιαλισμό της Βόρειας Κορέας με τον «μη πραγματικό» σοσιαλισμό της Ανατολικής Γερμανίας και της Σοβιετικής Ένωσης. Πίστευε ότι ο σοσιαλισμός της Βόρειας Κορέας γινόταν πιο δημοφιλής σε όλο τον κόσμο (ό.π.):

Αντιπροσωπείες από διάφορες χώρες, καπιταλιστικές καθώς και σοσι-

αλιστικές, έρχονται [στη Βόρεια Κορέα] για να μελετήσουν οικονομικά προβλήματα και την ιδεολογία της Τζούτσε [Ιδεολογία της Εθνικής Αυτάρκειας]. Σε κάποιες χώρες, όπως η Αυστρία, τα πανεπιστήμια έχουν ήδη ινστιτούτα για τη μελέτη της ιδεολογίας της Τζούτσε.

Αυτή η αυξανόμενη δημοτικότητα ήταν, στο βιβλίο της Ρίνσερ, ο πραγματικός λόγος για τον οποίο οι δυτικές κυβερνήσεις ήταν αδιάφορες ή εχθρικές προς τη Βόρεια Κορέα. Φοβόντουσαν ότι θα μπορούσε να γίνει απειλή μέσα από το παράδειγμά της. «Το ότι οι ΗΠΑ [...] κηρύσσουν τη Βόρεια Κορέα εκτός ορίων [...] αποδεικνύει τι ρόλο δίνουν σε αυτή τη μικρή χώρα στην άκρη του κόσμου: Θα μπορούσε να ξυπνήσει την επιθυμία για μία νέα μορφή σοσιαλισμού» (ό.π.).

Απομεινάρια της βορειοκορεατικής απολογητικής σήμερα

Ο αφελής ενθουσιασμός υπέρ της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κορέας που εξέφρασαν η Ρόμπινσον, ο Κλίβερ, ο Κάριερ, και η Ρίνσερ δεν έχει εξαφανιστεί τελείως. Σήμερα, η Κορεατική Ένωση Φιλίας (ΚΕΦ) [Korean Friendship Association (KFA)], μία οργάνωση υπέρ της Βόρειας Κορέας, έχει περίπου 17.000 μέλη παγκοσμίως,⁶⁹ με παρακλάδια στις ΗΠΑ, στον Καναδά, και στο μεγαλύτερο μέρος της Δυτικής Ευρώπης.⁷⁰ Οι θαυμαστές της Βόρειας Κορέας έχουν τη δική τους φρασεολογία. Για παράδειγμα, πάντα γράφουν «νότια Κορέα» με μικρό ν και αναφέρονται στη Βόρεια Κορέα ως «Λαϊκή Κορέα», ή με την επίσημη ονομασία της. Οι λάτρεις της Βόρειας Κορέας μπορούν, ωστόσο, να απορριφθούν με ασφάλεια ως ασήμαντες περιθωριακές ομάδες, χωρίς ανιχνεύσιμη επιρροή στη συμβατική αριστερά.

Ό,τι κοντινότερο υπάρχει σε απολογητή της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κορέας στην ακαδημαϊκή κοινότητα σήμερα είναι ο Μπρους Κάμινγκς [Bruce Cumings], πρώην επικεφαλής του τμήματος Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο του Σικάγο και μέλος της Αμερικανικής Ακαδημίας Τεχνών και Επιστημών [American Academy of Arts and Sciences], ο οποίος έχει περιγραφεί ως «ο κορυφαίος αριστερός μελετητής της κορεατικής ιστορίας».⁷¹

Το βιβλίο του Κάμινγκς *Βόρεια Κορέα: Μία Άλλη Χώρα* [North Korea: Another Country] δεν ανήκει στην ίδια κατηγορία με τις παραπάνω περιγραφές. Ο Κάμινγκς δεν βλέπει τη Βόρεια Κορέα σαν επίγειο παράδεισο. Δηλώνει: «Δεν τρέφω καμία συμπάθεια προς τον Βορρά, ο οποίος προκάλεσε μόνος του τα περισσότε-

⁶⁹ Από ανταλλαγή προσωπικών email μεταξύ του συγγραφέα και εκπροσώπου της ΚΕΦ. Το περιοδικό *The Diplomat* υπολόγιζε τον αριθμό στις 15.000 το 2014. Βλέπε: *The Westerners who love North Korea*, *The Diplomat*, 25 Φεβρουαρίου 2014 (<http://thediplomat.com/2014/02/the-westerners-who-love-north-korea/>).

⁷⁰ Organization, Korean Friendship Association (<http://www.korea-dpr.com/organization.html>).

⁷¹ *The historian who defends North Korea*, *History News Network*, *Columbian College of Arts and Sciences*, *George Washington University* (<http://historynewsnetwork.org/article/2742>).

ρα προβλήματα του», και «Έχει η Βόρεια Κορέα πολιτικούς κρατούμενους; Και βέβαια έχει – τουλάχιστον 100.000» (Cumings 2004).⁷² Ο δηλωμένος στόχος του δεν είναι να εκθειάσει τη Βόρεια Κορέα, αλλά να προσφέρει μία πιο «ισορροπημένη» και «με περισσότερες αποχρώσεις» περιγραφή. Αυτό μπορεί να μην φαίνεται αμφιλεγόμενο, αλλά το βιβλίο είναι στην πραγματικότητα καλό παράδειγμα της λεγόμενης «Πλάνης της Χρυσής Μεσότητας» ή «Πλάνης των Ίσων Αποστάσεων». Πρόκειται για τη λογική πλάνη ότι μία ξεκάθαρη θέση σε ένα θέμα δεν μπορεί ποτέ να είναι σωστή, και ότι η αλήθεια πρέπει πάντα να βρίσκεται κάπου ανάμεσα σε δύο ή περισσότερες αντιτιθέμενες θέσεις.

Η Πλάνη της Χρυσής Μεσότητας βασίζεται συνήθως στον υπαινιγμό ότι το να έχει κανείς μία σαφή θέση σε κάποιο ζήτημα είναι άεστο και μη εκλεπτυσμένο, ενώ το να τηρεί μία ενδιάμεση στάση αποτελεί ένδειξη πνευματικής εκλέπτυνσης. Το συγκεκριμένο βιβλίο δεν αποτελεί εξαίρεση. Ο Κάμινγκς ξεκινά συχνά με την παράθεση αρνητικών περιγραφών της Βόρειας Κορέας στα Αμερικανικά ΜΜΕ, οι οποίες, όπως είναι αναμενόμενο, είναι συχνά κάπως υπερβολικές και όχι ιδιαίτερα καλά διασταυρωμένες. Έτσι παρέχει στον εαυτό του πολλούς εύκολους στόχους να καταρρίψει, δημιουργώντας την εντύπωση ότι η αυστηρή κριτική προς τη Βόρεια Κορέα μπορεί να βασίζεται μόνο σε άγνοια.

Αυτές οι περιγραφές αντιπαραβάλλονται στη συνέχεια με θετικές δηλώσεις για τη Λαϊκή Δημοκρατία της Κορέας, αν και ο Κάμινγκς συνήθως δεν τις διατυπώνει ο ίδιος. Κρύβεται πίσω από άλλους, των οποίων τις θετικές δηλώσεις παραθέτει ή συνοψίζει, τις οποίες κατόπιν ούτε υιοθετεί ρητά, ούτε αμφισβητεί.

Για παράδειγμα, ο Κάμινγκς συνοψίζει το έργο του Έρικ Κορνέλ [Eric Cornell], ενός Σουηδού διπλωμάτη που επισκέφτηκε τη Βόρεια Κορέα τις δεκαετίες του 1970 και του 1980, ως εξής (ό.π.):

Ο πρέσβης Κορνέλ [...] παρουσιάζει επιδέξια τα επιτεύγματα του καθεστώτος στην ταχεία εκβιομηχάνιση, [...] στην παροχή δωρεάν ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης και εκπαίδευσης σε όλους [...] και βεβαίως στην απουσία ευρείας φτώχειας και αστέγων που είναι εμφανή στη Δημοκρατία της Κορέας.

Επίσης αναφέρεται σε ένα βιβλίο του Άντριου Χόλογουεϊ [Andrew Holloway], ενός Άγγλου μεταφραστή που ζούσε στη Βόρεια Κορέα τη δεκαετία του 1980 (ό.π.):

Μέχρι την κατάρρευση, τη δεκαετία του 1990, η τιμιότητα αποτελούσε τον κανόνα [...] Το έγκλημα ήταν ανύπαρκτο [...] Δεν υπήρχε αθλιότητα, ούτε επαιτεία [...] Ο μέσος Βορειοκορεάτης ζούσε «μια εξαιρετικά

72 Το βιβλίο αναγνώστηκε μέσω Amazon kindle, επομένως δεν είναι διαθέσιμοι οι αριθμοί σελίδων.

απλή και εργατική ζωή, αλλά έχει επίσης μία ασφαλής και χαρούμενη ύπαρξη, και η συντροφικότητα μεταξύ αυτών των εξαιρετικά κολεκτιβοποιημένων ανθρώπων είναι συγκινητική να τη βλέπεις».

Και παραθέτει αποσπάσματα από τον Μπέρναρντ Κράισνερ [Bernard Krushner], έναν Αμερικάνο δημοσιογράφο, ο οποίος «επίσης εντυπωσιάστηκε από το πόσο επιτυχής ήταν η ηγεσία στην καλλιέργεια ενός πνεύματος κοινοτικής προσπάθειας και παρομοίασε τον Βορρά με «ένα μεγάλο κιμπούτς» » (ό.π.).

Σύμφωνα με τον Κάμινγκς, δεν βρίσκουν μόνο οι δυτικοί επiskeπτες πολλά που να τους αρέσουν στη Λαϊκή Δημοκρατία της Κορέας (ό.π.):

Ένας μεγάλος (και αυξανόμενος) αριθμός νεαρών Νοτιοκορεατών [...] βρίσκουν ελκυστικό το δόγμα της αυτάρκειας και τον ισχυρό αντιιμπεριαλισμό του Βορρά. Η Ομοσπονδία της Κορεατικής Νεολαίας [...], η οργάνωση που ηγείται στις φοιτητικές διαδηλώσεις [...] προσυπογράφει πολλές κεντρικές αρχές της ιδεολογίας του Βορρά [...] Εν τω μεταξύ, διακεκριμένοι μυθιστοριογράφοι [...] απεικονίζουν τον Βορρά ως παρθένο, αμόλυντο, απλό, και βουκολικό [...]

Εκεί που χρησιμοποιεί δικά του λόγια, ο Κάμινγκς μιλά και πάλι για «τα διάφορα επιτεύγματα αυτού του καθεστώτος: συμπονετική φροντίδα για τα παιδιά [...], «ριζική αλλαγή» στη θέση των γυναικών, πραγματικά δωρεάν στέγη, δωρεάν ιατροφαρμακευτική περίθαλψη και προληπτική ιατρική» (ό.π.).

Ο Κάμινγκς προσπαθεί να θέσει υπό αμφισβήτηση τις ιστορίες των αποστατών:

Ένας διάσημος αποστάτης, ο Κιμ Σίντζο [Kim Sinjo] [...] ήταν πηγή κάθε είδους υπερβολικής και φλογερής προπαγάνδας για τον Βορρά, καθώς επίσης και γνωστός αλκοολικός. Αργότερα προσπάθησε να επιστρέψει στον Βορρά.

Αναγνωρίζει την ύπαρξη στρατοπέδων φυλάκισης σαν τα γκούλάγκ, αλλά επιδίδεται στη συνήθη τακτική του «κι εσείς όμως» και των ψευδών αναλογιών (ό.π.):

Εμείς [στις ΗΠΑ] έχουμε από παλιά ένα γκουλάγκ που δεν κλείνει ποτέ, γεμάτο μαύρους άνδρες, στις φυλακές μας, όπου κρατείται μέχρι και το 25% της μαύρης νεολαίας. Αυτό δεν δικαιολογεί το αστυνομικό κράτος της Βόρειας Κορέας, αλλά ίσως δείχνει ότι οι Αμερικάνοι θα έπρεπε να κάνουμε κάτι για τις παθολογίες των δικών μας πόλεων [...] πριν δείξουμε άλλους με το δάχτυλο.

Στο ίδιο πνεύμα, κατηγορεί όσους ανήκουν στους «κύκλους των ανθρωπίνων δικαιωμάτων» ότι:

Κοιτάζουν μόνο προς μία κατεύθυνση και καταδικάζουν τους κομμουνιστές, ενώ αγνοούν την αξιοκατάκριτη συμπεριφορά των συμ-

μάχων μας. Εννοώ την υποστήριξη από τις ΗΠΑ δικτατόρων που κάνουν τον Κιμ Γιονγκ Ιλ να μοιάζει πεφωτισμένος (στη Σαουδική Αραβία, για παράδειγμα) [...]

Και επιδίδεται στις συνήθειες ψευδείς σχετικοποιήσεις (ό.π.):

Πρωθεί αυτό το σύστημα την ανθρώπινη ελευθερία; Όχι, από τη σκοπιά οποιουδήποτε φιλελεύθερου. Αλλά από μια κορεατική σκοπιά, όπου η ελευθερία ορίζεται επίσης ως [...] ελευθερία του κορεατικού έθνους [...] οι βιτριολικές επικρίσεις δεν έχουν τόση πέραση. [...] Υπάρχει μία αδιαμφισβήτητη ελευθερία στη Βόρεια Κορέα, η ελευθερία να είναι κανείς Κορεάτης [...]

Το 2013, ο Γκάρεθ Μόργκαν [Gareth Morgan], Νεοζηλανδός οικονομολόγος, επιχειρηματίας και πολιτικός, ταξίδεψε στη Βόρεια Κορέα. Κατά τη γνώμη του, «η «σαραβαλιασμένη» άποψη της Δύσης για τη Βόρεια Κορέα είναι εντελώς λάθος». Ο Μόργκαν βρήκε:

Έναν λαό που ήταν φτωχός, πράγματι, αλλά εξαιρετικά αφοσιωμένος, καλοντυμένος, με πλήρη απασχόληση και καλή ενημέρωση. [...] Αυτά που η Βόρεια Κορέα κατάφερε στην οικονομία παρά την έλλειψη πρόσβασης στο διεθνές χρήμα είναι μεγαλειώδες.⁷³

Το 2017, η γεωπολιτική αναλύτρια του Center for Research on Globalization [Κέντρο Έρευνας για την Παγκοσμιοποίηση] και ανταποκρίτρια στα κεντρικά γραφεία του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών, Κάρλα Στέα [Carla Stea], πήγε για προσκύνημα στη Βόρεια Κορέα. Την περιέγραψε ως «ένα επιτυχημένο παράδειγμα σοσιαλιστικού συστήματος» και ως «παράδεισο για τα παιδιά, που παρέχει εξαιρετική, σύγχρονη ιατροφαρμακευτική περίθαλψη και εκπαίδευση χωρίς χρέωση»:⁷⁴

Είναι δύσκολο, αν όχι ακατόρθωτο, να περιγραφούν με λέξεις ή ακόμη και με φωτογραφίες, τα άκρως εντυπωσιακά επιτεύγματα του λαού και της κυβέρνησης της Βόρειας Κορέας [...]

Ο Βορειοκορεάτες επιμένουν ηρωικά στη σοσιαλιστική τους ανάπτυξη, [...] αυτό το ευγενές παράδειγμα κοινωνίας με οικονομική και κοινωνική ισότητα και δημοκρατία. Η Λαϊκή Δημοκρατία της Κορέας παραμένει παράδειγμα της θαρραλέας επιδίωξης της κοινωνικής και οικονομικής δικαιοσύνης [...]

Η Στέα εντυπωσιάζεται ιδιαίτερα από την πρόοδο της χώρας στο ζήτημα της ισότητας των φύλων, παρότι ο συλλογισμός της είναι κάπως αντισυμβατικός:

⁷³ *The West needs to rethink its ideas about Korea*, 2 Σεπτεμβρίου 2013 (<https://web.archive.org/web/20130905014559/http://worldbybike.com/2013/09/02/gareth-combats-global-media-frenzy/>).

⁷⁴ *The Social and Economic Achievements of North Korea*, Center for Research on Globalization, 11 Ιουνίου 2017 (<https://www.globalresearch.ca/the-social-and-economic-achievements-of-north-korea/5594234>).

Προς μεγάλη μου έκπληξη, μία γυναίκα [...] φορούσε χρυσές ψηλοτάκουνες γόβες σιλέτο [...] Μετά παρατήρησα, εντυπωσιασμένη, ότι και άλλες γυναίκες φορούσαν εντυπωσιακά ψηλοτάκουνα [...] Δίνω έμφαση σε αυτή τη λεπτομέρεια, επειδή τα παπούτσια μίας γυναίκας, ιδιαίτερα τα ψηλοτάκουνα, πολύ συχνά αποτελούν έκφραση αυτοεκτίμησης. Και αυτές οι γυναίκες, σε όλη την Πιονγκ Γιανγκ, προφανώς είχαν υψηλή αυτοεκτίμηση. Και στην πορεία της επίσκεψής μου, αναγνώρισα ότι η Λαϊκή Δημοκρατία της Κορέας έχει επιτύχει αξιοσημείωτη πρόοδο στην ισότητα των φύλων [...]

Είναι πεπεισμένη ότι οι παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι:

Προπαγάνδα βασισμένη σε αναφορές αποστατών που πληρώθηκαν αδρά για τα ειδικά τους κατασκευάσματα [...]

Η επινοημένη παραπληροφόρηση που δυσφημίζει τη Λαϊκή Δημοκρατία της Κορέας εξελίσσεται σε πολύ κερδοφόρα βιομηχανία, ένα επικερδές επάγγελμα συγκρίσιμο με το αρχαιότερο.

Δεν της δίνεται ακρόαση με τον Κιμ Γιονγκ Ουν, αλλά ακούει πολλά θετικά πράγματα για εκείνον:

Πολλοί άνθρωποι μου είπαν ότι ο Πρόεδρος Κιμ Γιονγκ Ουν αγαπά τα παιδιά, και υπάρχουν ισχυρά τεκμήρια για αυτό στις πολλές εγκαταστάσεις που είναι διαθέσιμες για να ενθαρρύνουν και να βοηθούν τα παιδιά στην υγεία, στην εκπαίδευση και στις ψυχαγωγικές δραστηριότητες [...]

Ο Πρόεδρος της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κορέας [...] είναι προφανώς πολύ αφοσιωμένος στον λαό του, φροντίζει για τις ανάγκες των ορφανών και των ατόμων με αναπηρία, παρέχει το υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης για τον λαό του, χτίζει εργοστάσια για να προμηθεύει τις γυναίκες με εξαιρετικά δερμάτινα παπούτσια [...]

Τι εξηγεί την εχθρότητα της Δύσης προς τη χώρα; Σύμφωνα με τη Στέα:

Η ανάπτυξη της Βόρειας Κορέας [...] παραμένει σήμερα ένα τόσο επιτυχημένο μοντέλο σοσιαλιστικής οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης, και το επίτευγμά της είναι τόσο απειλητικό για τις παρακμάζουσες καπιταλιστικές οικονομίες των ΗΠΑ και της Δυτικής Ευρώπης, ώστε αυτές οι καπιταλιστικές χώρες έχουν παθολογική εμμονή να καταστρέψουν όσα τα δικά τους συστήματα δεν μπορούν να επιτύχουν.

Και στο Ηνωμένο Βασίλειο, ο Άντριου Μάρεϊ [Andrew Murray], ο οποίος θα γινόταν υπεύθυνος της προεκλογικής εκστρατείας του Εργατικού Κόμματος στις βουλευτικές εκλογές του 2017, έγραψε το 2003:

Η θέληση να αδράξει τον έλεγχο της παγκόσμιας οικονομίας προς το συμφέρον των δικών της μονοπωλιακών ομίλων, ωθεί τώρα την

κυβέρνηση των ΗΠΑ να επιδιώκει να αδράξει τον έλεγχο κάθε γωνίας του κόσμου. [...] Θα έπρεπε [...] να είμαστε σε εγρήγορση για τους πολύ πραγματικούς κινδύνους [...] σχετικά με τη Λαϊκή Κορέα. Η ξεκάθαρη επιθυμία των ΗΠΑ [είναι] να επιφέρουν αλλαγή καθεστώτος [...] Το Κόμμα μας [το Κομμουνιστικό Κόμμα της Μεγάλης Βρετανίας] έχει ήδη κάνει σαφή τη βασική του θέση αλληλεγγύης προς τη Λαϊκή Κορέα.⁷⁵

Αυτά αποτελούν μεμονωμένα παραδείγματα. Σήμερα, τέτοιες απόψεις γίνονται ανεκτές από την αριστερά, αλλά δεν βρίσκουν ενεργό υποστήριξη ευρύτερα. Δεν ήταν όμως πάντα έτσι. Αν και ποτέ σε βαθμό που να συγκρίνεται με τα προσκυνήματα στην ΕΣΣΔ, στην Κίνα και στην Κούβα, η Λαϊκή Δημοκρατία της Κορέας αποτέλεσε κάποτε τόπο προσκυνήματος για λίγους, σχετικά επιφανείς δυτικούς διανοούμενους. Ο σοσιαλισμός Τζούτσε ήταν σίγουρα «πραγματικός» σοσιαλισμός για εκείνους.

⁷⁵ Political report – March 2003 Executive Committee meeting, 10 Μαρτίου 2003 (<https://web.archive.org/web/20031210230502/http://www.comunistparty.org.uk/articles/2003/march/10-03-03.shtml>).

6. Η ΚΑΜΠΟΤΖΗ ΕΠΙ ΕΡΥΘΡΩΝ ΧΜΕΡ: «ΤΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ»

Οι συζητήσεις για το αν ένα καθεστώς που διέπραξε γενοκτονίες ήταν λίγο χειρότερο ή λίγο λιγότερο κακό από ένα άλλο καθεστώς που διέπραξε γενοκτονίες, τείνουν να είναι κάπως κουραστικές. Αν όμως έπρεπε να ταξινομήσουμε τα δικτατορικά καθεστώτα με αυτό το κριτήριο, δύσκολα οι Ερυθροί Χμερ δεν θα βρίσκονταν στην κορυφή της λίστας. Για αυτό το καθεστώς ο αριθμός των νεκρών συνήθως δεν αναφέρεται ως απόλυτος αριθμός, αλλά ως ποσοστό του πληθυσμού, όπως για τη Μαύρη Πανώλη ή για τον Τριακονταετή Πόλεμο. Μεταξύ του 1975 και του 1979, το καθεστώς υπό την ηγεσία του Πολ Ποτ –ή «Αδελφού Νούμερο Ένα», όπως ήταν επισήμως γνωστός– κατάφερε να σκοτώσει το ένα πέμπτο με ένα τέταρτο του πληθυσμού της Καμπότζης, μέσω μαζικών εκτελέσεων, λιμών, καταναγκαστικής εργασίας, και γενικής αύξησης της απόλυτης φτώχειας.

Οι Ερυθροί Χμερ ήταν ένα εξαιρετικά δολοφονικό καθεστώς. Υπήρχε όμως μέθοδος σε όσα έκαναν. Σε σύγκριση με την Πολιτιστική Επανάσταση του Μάο, ο σοσιαλισμός των Ερυθρών Χμερ ήταν μία απόπειρα όχι μόνο να αναδιαρθρωθεί η οικονομία, αλλά να ξαναφτιαχτεί ολόκληρη η κοινωνία από το μηδέν. Εκκένωσαν τις πόλεις με τη βία, τις οποίες θεωρούσαν βόθρους καπιταλιστικής διαφθοράς, και ανάγκασαν τους ανθρώπους να ζουν και να εργάζονται σε αγροτικά κοινόβια. Απαγόρεψαν τα χρήματα, τις συναλλαγές, τα βιβλία, τη θρησκεία, και όλες τις πολιτιστικές νόρμες και πρακτικές που συνέδεαν με ταξικές διαφορές. Κατάσχεσαν όχι μόνο τα μέσα παραγωγής αλλά και την προσωπική ιδιοκτησία, ως μέρος μίας προσπάθειας να δημιουργηθεί ισότητα. Απομόνωσαν τη χώρα από τον έξω κόσμο. Δεδομένου ότι τέτοια ακραία μέτρα, όπως ήταν αναμενόμενο, προκάλεσαν αντίσταση, οι Ερυθροί Χμερ έπρεπε να καταφύγουν σε ακραία κτηνωδία για να τα εφαρμόσουν.

Η σοσιαλιστική Καμπότζη δεν έλαβε πολλή προσοχή από τους δυ-

τικούς διανοούμενους. Σε απόλυτους αριθμούς, ο κύκλος των υποστηρικτών των Ερυθρών Χμερ δεν υπήρξε ποτέ μεγάλος. Αποτελούσαν όμως μεγάλο ποσοστό των μελετητών σε σχετικά ακαδημαϊκά πεδία. Ο Σοφάλ Έαρ [Sophal Ear], γεννημένος στην Καμπότζη (Αμερικάνος πλέον) πολιτικός επιστήμονας, εξέτασε την ακαδημαϊκή βιβλιογραφία σχετικά με την Καμπότζη που γράφτηκε όσο οι Ερυθροί Χμερ βρίσκονταν στην εξουσία. Η ετυμηγορία του ήταν (Ear 1995: 4):

Αυτή η κοινότητα [συμπαθούντων] δεν ήταν κάποια ακραία περιθωριακή ομάδα μελετητών της Καμπότζης, αλλά σχεδόν το σύνολό τους. [...] Η άποψή τους για την επανάσταση των Χμερ [...] έγινε η Καθιερωμένη Συνολική Ακαδημαϊκή Άποψη για την Καμπότζη [...] Αυτοί οι μελετητές [...] έγιναν οι αποτελεσματικότεροι απολογητές των Ερυθρών Χμερ στη Δύση. [...] Εξέφρασαν ανεπιφύλακτη υποστήριξη για την επανάσταση των Χμερ.

Για παράδειγμα, η Λόρα Σάμερς [Laura Summers], λέκτορας πολιτικής στο Πανεπιστήμιο του Λάνκαστερ, συνέταξε δύο μελέτες για τους Ερυθρούς Χμερ, «Καμπότζη: εδραίωση της επανάστασης» ['Cambodia: Consolidating the Revolution'] και «Ορισμός του επαναστατικού κράτους στην Καμπότζη» ['Defining the Revolutionary State in Cambodia']. Περιέγραψε πώς, μετά από αυτό που αποκαλεί «ημέρα της απελευθέρωσης», «το φοβερό έργο τους ήταν να μετατρέψουν τη συσσωρευμένη πικρία και πόνο σε ορμή για την κοινωνικοοικονομική ανασυγκρότηση της χώρας» (παρατίθεται στο ό.π.: 19).

Υπήρχαν, πίστευε, «λίγες αποδείξεις για λιμό». Παραδέχτηκε ότι «οι μερίδες φαγητού στις ομάδες αλληλεγγύης είναι μικρές», αλλά ισχυρίστηκε ότι υπήρχε «μεγαλύτερη ασφάλεια για την αλιεία και την κτηνοτροφία» (ό.π.: 20). Δεν είδε τη ζωή υπό το καθεστώς των Χμερ ως παραδεισένια αλλά ως σχετική βελτίωση, και πίστευε ότι η επανάσταση απολάμβανε τη λαϊκή υποστήριξη (ό.π.):

Η ζωή είναι αναμφίβολα μπερδεμένη και κοπιαστική σε πολλές περιοχές της χώρας, αλλά οι σημερινές κακουχίες είναι πιθανώς λιγότερες από εκείνες που υπέφεραν κατά τη διάρκεια του πολέμου. Είναι λάθος να ερμηνεύουμε τη μεταπολεμική κοινωνική αποδιοργάνωση ή σύγχυση ως αναδυόμενη αντίθεση προς την επανάσταση.

Για εκείνην, το γεγονός ότι λίγοι άνθρωποι είχαν μεταναστεύσει αποτελούσε επιπλέον απόδειξη της δημοτικότητας της κυβέρνησης των Ερυθρών Χμερ (ό.π.):

Μέχρι στιγμής, λίγοι Χμερ έχουν φύγει από τη χώρα και πολλοί από αυτούς είναι πρώην αξιωματικοί του στρατού του Λον Νολ [του πρώην Προέδρου] ή πρώην δημόσιοι υπάλληλοι που φοβούνται τη δίωξη για τις δραστηριότητές τους κατά τη διάρκεια του πολέμου.

Η μετανάστευση τιμωρούνταν με θάνατο υπό το καθεστώς των

Ερυθρών Χμερ. Σύμφωνα με τη Σάμερς, όμως, ήταν εύκολο να μεταναστεύσει κανείς (ό.π.: 25):

Οι περισσότεροι Καμποτζιανοί που έφυγαν από τη χώρα το 1975 κατάφεραν να το κάνουν χωρίς μεγάλη δυσκολία, σαν το καθεστώς να αναγνώριζε ότι ανήκαν στους λίγους των οποίων οι αξίες δεν θα μπορούσαν να προσαρμοστούν σε ένα λαϊκό κράτος.

Την αναγκαστική εκκένωση των πόλεων και την καταναγκαστική αγροτική εργασία τις ερμήνευε ως αναγκαίες και επιτυχείς: «η καθολική επιστράτευση για εργασία απέτρεψε έναν μεταπολεμικό λιμό» (ό.π.: 23). Παραδεχόταν, αόριστα, ότι υπήρχε καταπίεση: «Φαίνεται ότι ορισμένες ομάδες εργασίας, ελλείψει άλλων μορφών επανεκπαίδευσης, υποχρεώνονται να εργάζονται σκληρότερα και περισσότερο από άλλες» (ό.π.: 24). Δεν το θεωρούσε όμως μεγάλο ζήτημα (ό.π.):

Αυτό που οι κάτοικοι της πόλης θεωρούν «σκληρή» εργασία μπορεί να μην είναι τιμωρία ή κοινωνικά εργασία πέρα από την ανθρώπινη αντοχή [...] Τέτοιοι συσχετισμοί θέτουν αυτό που συμβαίνει στην Καμποτζή εκτός ιστορικού και πολιτιστικού πλαισίου.

Όπως και στις περιπτώσεις του σταλινισμού και του μαοϊσμού, η ακριβής κλίμακα των θηριωδιών δεν ήταν γνωστή εκείνη την εποχή, όμως αποσπασματικά στοιχεία, όπως μαρτυρίες προσφύγων, ήταν διαθέσιμα από πολύ αρχικό στάδιο. Όπως και στις παλαιότερες περιπτώσεις, εκείνοι που ήθελαν να συντηρούν την ψευδαίσθηση μίας ρομαντικής επαναστατικής χώρας έπρεπε να αρνηθούν ενεργά τα στοιχεία. Σχετικά με την αρνητική κάλυψη στα γαλλικά μέσα ενημέρωσης, που βασίστηκε σε τέτοιου είδους μαρτυρίες, η Σάμερς έγραφε (ό.π.: 23):

Η δημόσια ανησυχία που προκλήθηκε από εντυπωσιακές αλλά ψευδείς καταγραφές, τελικά προκάλεσε τη διπλωματική αποστολή της Δημοκρατικής Καμποντισέα στο Παρίσι να διαμαρτυρηθεί ότι ορισμένοι δημοσιογράφοι ευτέλιζαν το επάγγελμά τους και ότι οι Γάλλοι είχαν μεγάλο μερίδιο ευθύνης επειδή επέτρεπαν τη συνέχιση αυτών των δραστηριοτήτων.

Ο αμερικανικός Τύπος δεν ήταν καλύτερος (ό.π.: 25):

Ο Τύπος των Ηνωμένων Πολιτειών, για να μη μείνει πίσω, παρήγαγε δραματικά ρεπορτάζ και άρθρα βασισμένα σε πρόσφυγες και σε ανώνυμες πηγές. Εκ των υστέρων, αυτά τα ρεπορτάζ ήταν εν μέρει ανακριβή και παραμένουν σε μεγάλο βαθμό ανεπιβεβαίωτα. Η αναστάτωση αυτή δείχνει την ισχυρή και δυνητικά επικίνδυνη δύναμη που δημιουργείται όταν οι πολιτικές μηχανορραφίες λίγων αιχμαλωτίζουν την προσοχή ενός ανήσυχου και ανενημέρωτου κοινού.

Το 1976, οι μελετητές της Νοτιοανατολικής Ασίας Γκάρεθ Πόρτερ [Gareth Porter] και Τζορτζ Χίλντεμπραντ [George Hildebrand]

εξέδωσαν το βιβλίο τους *Καμπότζη: Πείνα και Επανάσταση* [*Cambodia: Starvation and Revolution*]. Είδαν τους Ερυθρούς Χμερ ως θύματα μίας ανελέητης εκστρατείας λάσπης στα δυτικά μέσα ενημέρωσης (ό.π.: 26):

Η κυβέρνηση των ΗΠΑ και οι σχολιαστές των ΜΜΕ έχουν [...] κάνει μεγάλη προσπάθεια να ζωγραφίσουν την εικόνα μίας χώρας που κυβερνάζεται από παράλογους επαναστάτες, χωρίς ανθρώπινα συναισθήματα, αποφασισμένους να κυλήσουν τη χώρα τους στη βαρβαρότητα. Πίστευαν όμως ότι αυτή η αρνητική κάλυψη των Ερυθρών Χμερ αντανακλούσε τις προκαταλήψεις των γραφόντων (ό.π.: 28):

Σχολιαστές και συντάκτες περίμεναν οι επαναστάτες να είναι «αλύριστοι» και να μην ενδιαφέρονται για την ανθρώπινη ζωή, και [...] ήταν εντελώς απροετοίμαστοι να εξετάσουν το ενδεχόμενο να ήταν μία απαραίτητη ριζική αλλαγή στη συγκεκριμένη κατάσταση.

Και (ό.π.: 33):

Η Καμπότζη αποτελεί μόνο το πιο πρόσφατο θύμα εφαρμογής μίας ιδεολογίας που απαιτεί οι κοινωνικές επαναστάσεις να απεικονίζονται όσο το δυνατόν πιο αρνητικά και όχι ως απαντήσεις σε πραγματικές ανθρώπινες ανάγκες που η υφιστάμενη κοινωνική και οικονομική διάρθρωση δεν ήταν ικανή να καλύψει.

Οι απολογητές του σταλινισμού και του μαοϊσμού εκμεταλλεύονταν το γεγονός ότι τα τεκμήρια για παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων ήταν συχνά χαμηλής ποιότητας και επομένως εύκολο να αμφισβητηθούν. Οι απολογητές του Πολ Ποτ έκαναν το ίδιο. Οι αρχικές αναφορές για την καταναγκαστική εκκένωση της Πνομ Πεν, βασίστηκαν κυρίως στις μαρτυρίες ενός δημοσιογράφου των *New York Times* ο οποίος βρισκόταν στην περιοχή, αλλά δεν ήταν «αυτόπτης μάρτυρας» με τη συμβατική έννοια, γιατί είχε περάσει εκείνες τις ημέρες κρυπτόμενος στη γαλλική πρεσβεία. Οι Πόρτερ και Χίλντεμπραντ το αποκάλεσαν αυτό (ό.π.: 27-28):

Αδύναμο θεμέλιο για τη βαρύτατη ιστορική κρίση που διατύπωσαν τα μέσα ενημέρωσης. Δεν περιλάμβανε μαρτυρίες αυτόπτων μαρτύρων για το πώς πραγματοποιήθηκε η εκκένωση από πλευράς τροφίμων, ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης, μεταφοράς, ή γενικής μεταχείρισης των εκτοπισμένων [...] Ούτε υπήρχε κάποια εκτενής ανάλυση των λόγων [...] που αποδίδονται στην επαναστατική ηγεσία για την πράξη.

Κατά την άποψη του Πόρτερ και του Χίλντεμπραντ, η εκκαθάριση των πόλεων ήταν ένα αξιόπαινο μέτρο για την αύξηση της γεωργικής παραγωγής (ό.π.: 30):

Πάνω απ' όλα, η [...] ηγεσία έπρεπε να ανησυχεί για τα τρόφιμα και την υγεία. Η συγκέντρωση ενός μεγάλου μέρους του πληθυσμού στις πόλεις, όπου ήταν αντιπαραγωγικό [...], δημιουργούσε μεγάλους κινδύνους [...]

Καλλιεργώντας τα δικά τους τρόφιμα, απαλλάσσοντας άλλους από την υποχρέωση να τους δίνουν τροφή, οι 500.000 με 600.000 κάτοικοι πόλεων αύξησαν σημαντικά τη συνολική παραγωγή. Παραμένοντας αντι-παραγωγικοί κατά τους κρίσιμους μήνες, από την άλλη, θα μείωναν τη διαθέσιμη ποσότητα τροφίμων για όλους.

Φαίνεται να πίστευαν ότι οι κάτοικοι των πόλεων θα περιφέρονταν απλώς στις πόλεις χωρίς να παράγουν τίποτα και θα περίμεναν από άλλους ανθρώπους να τους φέρουν τρόφιμα, εκτός αν εξαναγκάζονταν να εργαστούν στην εξοχή.

Η καταναγκαστική εκκένωση που εφάρμοσαν οι Ερυθροί Χμερ περιέλαβε ακόμη και τα νοσοκομεία. Αλλά οι Πόρτερ και Χίλντεμπραντ υποστήριζαν ότι επειδή οι συνθήκες υγιεινής στα νοσοκομεία ήταν κακές, «η προσωρινή εκκαθάριση των περισσότερων νοσοκομείων ήταν κάθε άλλο παρά απάνθρωπη, ήταν μία πράξη ελέους για τους ασθενείς» (ό.π.: 31).

Συνοπτικά (ό.π.):

Μία προσεκτική εξέταση των γεγονότων αναφορικά με την εκκένωση των πόλεων της Καμπούτζης δείχνει έτσι ότι η περιγραφή και η ερμηνεία της μετακίνησης που μεταδόθηκε στο αμερικανικό κοινό ήταν μία αδικαιολόγητη διαστρέβλωση της πραγματικότητας. Αυτό που παρουσιαζόταν ως καταστροφική, οπισθοδρομική πολιτική, υποκινούμενη από δογματικό μίσος, ήταν στην πραγματικότητα μία ορθολογική στρατηγική για την αντιμετώπιση των επιτακτικών προβλημάτων που αντιμετώπιζε η μεταπολεμική Καμπούτζη.

Η αγροτική πολιτική των Ερυθρών Χμερ χαιρετίστηκε ως άλλη μία επιτυχία (ό.π.: 32):

Για τον λαό της Καμπούτζης, αυτή η μεγάλη σοδειά σημαίνει 250 γραμμάρια ρύζι σε κάθε γεύμα ανά ενήλικα, και 350 γραμμάρια ανά γεύμα για κάθε εργάτη στο παραγωγικό δυναμικό [...] Επιπλέον, έχει αυξηθεί η κατανάλωση κρέατος.

Δύο άλλοι συγγραφείς, ο Μπομπ Χέρινγκ [Bob Hering] και ο Ερνστ Ούτρεχτ [Ernst Utrecht], έγραψαν (ό.π.: 34):

Ο δυτικός Τύπος, που προφανώς ένιωθε προσβεβλημένος και εξοργισμένος, διακρίθηκε για τις αρνητικές αναφορές του στις εξελίξεις στην Καμπουτσέα υπό το καθεστώς του Πολ Ποτ και του Ιένγκ Σάρι [ο Ιένγκ Σάρι ήταν ο «Αδελφός Νούμερο Τρία»]. Στα δυτικά ΜΜΕ εμφανίζονται όχι μόνο υπερβολικές αναφορές για τις μαζικές δολοφονίες του καθεστώτος, αλλά και αναφορές για κατεστραμμένες σοδειές και πείνα στην Καμπουτσέα. Σε αντίθεση με αυτές τις δυσμενείς αναφορές στις δυτικές εφημερίδες, ο Μάλκολμ [Κάλντγουελ] μπόρεσε να βρει πιο αξιόπιστα δεδομένα και να συνθέσει μία πολύ πιο θετική περιγραφή της οικονομικής

ανάπτυξης στην Καμπουτσέα τα τελευταία δύο χρόνια πριν από την εισβολή του Βιετνάμ τον Ιανουάριο το 1979.

Ο Μάλκολμ Κάλντγουελ [Malcolm Caldwell], που αναφέρεται εδώ, ήταν λέκτορας στη Σχολή Ανατολικών και Αφρικανικών Σπουδών (ΣΑΑΣ) [School of Oriental and African Studies (SOAS)] του Πανεπιστημίου του Λονδίνου και ίσως ο μεγαλύτερος δυτικός θαυμαστής του Πολ Ποτ. Ένα από τα κύρια θέματα του Κάλντγουελ ήταν η άρνηση, υποβάθμιση ή η δικαιολόγηση των μαζικών εκτελέσεων στην Καμπότζη. Σύμφωνα με τον Κάλντγουελ, «μόνο οι πιο σοβαροί εγκληματίες εκτελέστηκαν» (ό.π.: 34, υποσημείωση 70). Το ίδιο και οι «αρχι-κουίσιλινγκ που γνώριζαν καλά τι μοίρα τούς περίμενε αν παρέμεναν στην Καμπουτσέα».⁷⁶

Όταν ο Κάλντγουελ έγραφε αυτές τις λέξεις, δεν μπορούσε να ξέρει ότι σύντομα θα ανήκε και ο ίδιος στις τάξεις των «πιο σοβαρών εγκληματιών» και των «αρχι-κουίσιλινγκ». Το 1978, έπεσε θύμα μίας από τις εκτελέσεις που υποστήριζε ότι δεν συνέβαιναν.

Ο Κάλντγουελ πήγε για προσκύνημα στην Καμπότζη, όπου του δόθηκε ακρόαση με τον Πολ Ποτ. Σύμφωνα με έναν Αμερικάνο δημοσιογράφο που συνάντησε αμέσως μετά, ο Κάλντγουελ είχε εντυπωσιαστεί βαθύτατα από τον δικτάτορα. Προφανώς όμως το αίσθημα δεν ήταν αμοιβαίο. Λίγες ώρες αργότερα, οπλισμένοι άνδρες εμφανίστηκαν στο ξενοδοχείο και πυροβόλησαν τον Κάλντγουελ. Ο ακριβής λόγος δεν είναι γνωστός, αλλά για κάποιους έμοιαζε με αυθόρμητη, πολιτικά υποκινούμενη εκτέλεση.⁷⁷

Το βιβλίο του Κάλντγουελ, *Καμπότζη: Το Σκεπτικό μίας Αγροτικής Πολιτικής* [Cambodia: Rationale for a Rural Policy], εμφανίστηκε μετά τον θάνατό του. Ο πρόλογος του εκδότη έλεγε (παρατίθεται στο ό.π.: 32):

Η εργασία του Κάλντγουελ χτυπά το ψέμα σε μία άλλη πτυχή της προπαγάνδας, δηλαδή ότι οι Καμποτζιανοί επαναστάτες ακολουθούν ένα τρελό μονοπάτι οικοδόμησης μίας σοσιαλιστικής κοινωνίας. Δεν έδειξε μόνο ότι ο αυτός ο δρόμος είναι σωστός, αλλά ότι είναι και ο καταλληλότερος, όχι μόνο για την Καμπουτσέα, αλλά και για τις περισσότερες από τις υπανάπτυκτες χώρες του Τρίτου Κόσμου στην εποχή του ιμπεριαλισμού.

Η συνολική εκτίμηση του ίδιου του Κάλντγουελ ήταν ότι (ό.π.: 37): Οι αρχηγοί της Καμποτζιανής επανάστασης είχαν αναπτύξει τόσο βραχυπρόθεσμες τακτικές όσο και μια μακροπρόθεσμη κοινωνικοοικονομική στρατηγική, βασισμένη σε μία στέρεα ανάλυση της πραγ-

⁷⁶ Lost in Cambodia, *The Guardian*, 10 Ιανουαρίου 2010 (<https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2010/jan/10/malcolm-caldwell-pot-pot-murder>).

⁷⁷ ό.π.

ματικότητα της κοινωνίας και της οικονομίας της χώρας [...] Αντιμέτωποι με μεγάλες δυσκολίες, προσπάθησαν με κάποια επιτυχία να εφαρμόσουν τα παραπάνω τα τελευταία τρία χρόνια, και η πορεία που επιλέχτηκε είναι στέρεα, είτε την κρίνει κανείς από πλευράς καταλληλότητας, είτε από τον τρόπο με τον οποίο αυτή η πορεία διαβάζει τη μελλοντική διεθνή οικονομία [...]

Επαινούσε την «προνοητικότητα, την εφευρετικότητα [και] την αφοσίωση [...] των απελευθερωτικών δυνάμεων ενόπιον ακραίων αντιξοοτήτων [...] ακόμη και ξεκάθਾਰου σαμποτάζ» (ό.π.):

Ο Κάλντγουελ είδε την Καμπότζη ως έναν ρομαντικό τόπο ισότητας, όπου οι ηγέτες της επανάστασης και οι χωρικοί μοχθούν πλάι πλάι στα χωράφια (ό.π.):

Ριζοσπάστες όπως ο Κιου Σαμπάν [*«Αδερφός Νούμερο Τέσσερα»*] και οι υπόλοιποι δεν ήταν «θεωρητικοί αριστεριστές». [...] Όχι μόνο τόνιζαν πάντα τη σημασία του να συμμετέχουν τα στελέχη στη χειρωνακτική εργασία μαζί με τους χωρικούς, αλλά έδιναν και οι ίδιοι το παράδειγμα. Περιφρονούσαν τις υλικές ανταμοιβές και τις ανέσεις, και μοιράζονταν σε όλα τη ζωή των φτωχών. [...] Μετά την απελευθέρωση, συνέχισαν να διατηρούν τα γραφεία τους βαθιά στις αγροτικές περιοχές και να εργάζονται με βάρδιες στους αγρούς.

Παραδεχόταν ότι δεν μοιράζονταν όλοι στην Καμπότζη τον δικό του ενθουσιασμό, και ότι ειδικά οι πρώην κάτοικοι των πόλεων χρειάζονταν λίγο σπρώξιμο, αλλά το θεωρούσε απλά σαν ένα από τα προβλήματα των αρχικών σταδίων (ό.π.):

Οι κάτοικοι των πόλεων που μετακινήθηκαν από την Πνομ Πεν το 1975 δεν θα μπορούσαν να μοιραστούν αμέσως αυτή την οπτική, και δεν πρέπει να μας εκπλήσσει το γεγονός ότι αρχικά απαιτούνταν στενή επίβλεψη όταν τους έβαζαν να σκάβουν και να μαζεύουν βράχους. Θα έπρεπε αυτό να το έχουμε στο μυαλό μας όταν αξιολογούμε ιστορίες προσφύγων.

Πίστευε ότι η επιτυχία του καμποτζιανού σοσιαλισμού ίσως ενέπνεε τους αγρότες σε άλλους τόπους να ξεσηκωθούν και να εγκαθιδρύσουν ένα παρόμοιο σύστημα: «το μάθημα δεν θα μείνει για πολύ ανεκμετάλλευτο από τους αγρότες που δεν έχουν ακόμη ελευθερωθεί» (ό.π.: 40).

Η ανησυχία του ήταν ότι το ευρύ κοινό στη Δύση είχε παραπλανηθεί σχετικά με την πραγματικότητα στην Καμπότζη, μία κατάσταση που οι πιο φωτισμένοι παρατηρητές θα έπρεπε να διορθώσουν: «οι εκμεταλλευτές έχουν πολύ καλό λόγο να διαστρεβλώσουν και να αποκρύψουν την αλήθεια [...] έχουμε ξεκάθαρη υποχρέωση να την καταδείξουμε και να τη διαδώσουμε με κάθε μέσο που διαθέτουμε» (ό.π.: 39).

Ένα χρόνο νωρίτερα, ο Κάλντγουελ είχε γράψει (ό.π.: 36):

Αντιμέτωπη με αποφασισμένες προσπάθειες από πλευράς τόσο των δυτικών όσο και των σοβιετικών μέσων ενημέρωσης να την παρουσιάσουν ως τρελό παρία, η Καμπουτσέα κατάφερε να πείσει πολλούς από τους γείτονές της στην Ασία και άλλες χώρες του Τρίτου Κόσμου ότι η αυτή η συκοφαντία είναι αδικαιολόγητη. [...] Μεγάλο μέρος της [...] προπαγάνδας αντλείται από το διαβόητο βιβλίο του Reader's Digest [...] *Η Δολοφονία Ενός Ευγενούς Τόπου* [*Murder of a Gentle Land*], το οποίο έχει προ πολλού καταρριφθεί και απαξιωθεί.

Αυτά σχετικά με την επικρατούσα άποψη μεταξύ των μελετητών της Νοτιοανατολικής Ασίας. Η υποστήριξη προς τους Ερυθρούς Χμερ όμως δεν περιοριζόταν σε αυτούς. Μόλις ένα μήνα μετά την επανάσταση, ο Σουηδός συντάκτης Περ Όλοβ Ένκβιστ [Per Olov Enquist] έγραφε για την εφημερίδα *Expressen* (παρατίθεται στο Fröberg Idling 2006):

Ο λαός ξεσηκώθηκε, απελευθερώθηκε, έδωσε τους εισβολείς, είδε ότι οι ωραίες πόλεις του χρειάζονταν αποκατάσταση. Έτσι, άδειασαν τα σπίτια και ξεκίνησαν να καθαρίζουν το χάος. [...] Οι άνθρωποι ποτέ δεν προορίζονταν να ζουν εδώ υποβαθμισμένοι, αλλά ειρηνικά και με αξιοπρέπεια. Έπειτα κύλησαν κροκοδείλια δάκρυα στη Δύση. Το πορνείο έχει αδειάσει και το καθάρισμα βρίσκεται σε εξέλιξη. Μόνο οι νταβατζήδες μπορεί να νιώθουν άσχημα για αυτό που συμβαίνει.

Κατά τα πρώτα τους τρία χρόνια στην εξουσία, οι Ερυθροί Χμερ έκαναν σχεδόν αδύνατη την είσοδο ξένων στη χώρα. Την τελευταία χρονιά τους, όμως, άρχισαν να ανοίγουν τα σύνορά τους για πολιτικούς προσκυνητές, και οι προσκυνητές άρχισαν να εμφανίζονται. Όπως εξηγεί ο Λοκάρ [Locard] (2015: 216):

Γίνονταν [...] επισκέψεις από μαοϊκά κομμουνιστικά κόμματα από όλο τον κόσμο που ήθελαν να δουν αυτόν τον κολεκτιβιστικό παράδεισο από πρώτο χέρι. [...] Ήρθαν μέλη από τις Ηνωμένες Πολιτείες [...] την Ιταλία και τη Δανία [...] και τη Γαλλία, τη Νορβηγία, και τον Καναδά [...] Εκπρόσωποι από οργανώσεις φιλίας ήρθαν από το Βέλγιο [...] τη Σουηδία [...] την Ιαπωνία και τους υποδέχτηκε ο Πολ Ποτ αυτοπροσώπως. Ήρθαν επίσης δημοσιογράφοι [...] Σε πολλούς δόθηκε η δυνατότητα να πάρουν συνέντευξη από τον Αδελφό Νούμερο Ένα στο τέλος της επίσκεψής τους – αυτό ήταν το αποκορύφωμα του προσκυνήματος στη νέα Μέκκα του κομμουνισμού.

Το 1978, μία σουηδική αντιπροσωπεία του Συλλόγου φιλίας Σουηδίας-Καμπουτσέα πήγε σε προσκύνημα στην Καμπότζη και έγραψε για «τα υπέροχα επιτεύγματα και τα κατορθώματα του λαού των Καμποτζιανών για την υπεράσπιση και την οικοδόμηση της δημοκρατικής Καμπουτσέα» (παρατίθεται στο Locard 2015: 217).

Ένα μέλος της αντιπροσωπείας, ο Γκούναρ Μπέρκστρομ

[Gunnar Bergström], εντυπωσιάστηκε ιδιαίτερα από την αγροτική πολιτική του καθεστώτος. Όπως εξήγησε σε μία ραδιοφωνική συνέντευξη (ό.π.: 218):

Παντού βλέπαμε τεράστιους ορυζώνες και πολυάριθμα αρδευτικά έργα. Είχαμε ήδη μάθει για όλα αυτά τα επιτεύγματα [...] αλλά ήταν ακόμη πιο διαφωτιστικό να τα βλέπουμε με τα μάτια μας [...] Το φράγμα της «Εκτης Ιανουαρίου», που χιλιάδες άνθρωποι αγωνίζονται δραστήρια και επίμονα να ολοκληρώσουν, αποτελεί απτή απόδειξη του πώς ένας λαός βασισμένος στις δικές του δυνάμεις και μέσα είναι ικανός για υπέροχα κατορθώματα.

Η λογική του Μπέργκστρομ ήταν απλή. Η ομάδα δεν υπήρξε μάρτυρας σε καμία κτηνωδία, άρα δεν θα μπορούσε να έχει καμία. Όπως το έθετε (Bergström 1978: 11):

Αν ίσχυε ότι το ένα τρίτο του πληθυσμού πέθανε από κακουχίες και εκτελέσεις και ότι η παραμικρή απόκλιση από τη «σωστή συμπεριφορά» οδηγούσε στο θάνατο, θα ήταν εμφανές στη διάθεση του λαού.

Και «Δεν είδαμε ποθενά τον αιμοδιψή [...] στρατό. Σε όλη τη διάρκεια του ταξιδιού είδαμε τέσσερις στρατιώτες» (ό.π.: 4).

Ένα άλλο μέλος της ίδιας αντιπροσωπείας, ο Γιαν Μίντραλ [Jan Myrdal], έφτιαξε ένα ντοκιμαντέρ όπου περιέγραφε τον σοσιαλισμό των Ερυθρών Χμερ ως ρουστίκ, κοινοτιστικό σοσιαλισμό, με μεγάλα επιτεύγματα για τους φτωχούς (παρατίθεται στο Fröberg Idling 2006):

Στο κέντρο των χωριών υπάρχουν μεγάλες κοινόχρηστες αίθουσες φαγητού [...] Οι άνθρωποι τρώνε μαζί. Το μοτίβο της ζωής είναι νέο και παλιό ταυτόχρονα. Νέες κολεκτίβες, και ταυτόχρονα παραδόσεις του χωριού [...]

Οι κάτοικοι πόλεων που κάποτε ζούσαν σε βίλες με υπηρέτες βρίσκουν το φαγητό κάπως πενιχρό. Ο συνεταιρισμός όμως εγγυάται τροφή για όλους. [...]

Η απλή εγγύηση χώρου στέγασης, ρούχων και τροφής, που παρέχει η νέα κοινωνία, μετατρέπει τα όνειρα ενός φτωχού χωρικού σε πραγματικότητα [...]

Σύμφωνα με τον Μίντραλ, ο Πολ Ποτ οικοδομούσε «το βασίλειο της δικαιοσύνης». ⁷⁸ Ο Μίντραλ (1978: 10-11) έγραφε:

Η παλιά κοινωνία χάθηκε. Τότε υπήρχε πολυτέλεια και εκλεκτά κρασιά και γλυκιά ζωή για τους λίγους εκλεκτούς. Όμως ο λαός περνούσε δύσκολα. Τώρα όλοι μπορούν να ικανοποιήσουν την πείνα τους και όλοι να καλύψουν τη γύμνια τους. Υπάρχει ρύζι και υπάρχουν

⁷⁸ *Mannen utan skam*, Expressen, 25 Ιουλίου 2007 (<https://www.expressen.se/kulturmannen-utan-skam/>). Myrdal: *Efter festen*, Sundsvalls Tidning, 26 Ιουλίου 2007 (<http://www.st.nu/kultur/myrdal-efter-festen>). Μετάφραση του συγγραφέα στα αγγλικά μέσω Google Translate και διασάφησης με το διαδικτυακό λεξικό dict.cc.

ρούχα [...] Δύο φορές τον μήνα, λένε, όλοι μπορούν να φάνε επιδόρπιο. Λίγοι περνούν χειρότερα και οι περισσότεροι περνούν καλύτερα. Επικρατεί η δικαιοσύνη.

Το 1978, μία νορβηγική αντιπροσωπία πήγε για προσκύνημα στην Καμπότζη. Συναντήθηκαν με τον Αδελφό Νούμερο Ένα και με τον Αδελφό Νούμερο Τρία, και αργότερα επαίνεσαν τον καμποτζιανό σοσιαλισμό με όρους παρόμοιους με αυτούς της σουηδικής αντιπροσωπίας.⁷⁹ Ένας από τους Νορβηγούς προσκυνητές, ο συγγραφέας και συντάκτης Παλ Στέιγκαν [Pål Steigan], έχει έκτοτε ανακαλέσει την υποστήριξή του προς τους Ερυθρούς Χμερ, αλλά μόνο στη βάση ότι η δική τους εκδοχή του σοσιαλισμού δεν ήταν «πραγματικός» σοσιαλισμός: «Το καθεστώς του Πολ Ποτ δεν ήταν ποτέ μαρξιστικό. Παραβιάζει τις θεμελιώδεις αρχές ολόκληρης της θεωρητικής βάσης του μαρξισμού. Αυτό δεν το καταλάβαινα τότε».⁸⁰

Προς το τέλος του, το καθεστώς των Ερυθρών Χμερ σχεδίαζε να αυξήσει και άλλο τον προσκυνηματικό τουρισμό (Locard 2015: 216). Αν τα σχέδιά τους είχαν προχωρήσει, η Καμπότζη θα μπορούσε να είχε γίνει πιο δημοφιλής τόπος προσκυνήματος για δυτικούς σοσιαλιστές. Τα σχέδιά τους όμως ναυάγησαν νωρίς. Περίπου ένα χρόνο μετά το άνοιγμα στους δυτικούς επισκέπτες, η Καμπότζη δέχτηκε εισβολή από το Βιετνάμ και οι Ερυθροί Χμερ εκδιώχθηκαν από την εξουσία.

Ο πιο διάσημος απολογητής των Ερυθρών Χμερ πρέπει να είναι ο Νόαμ Τσόμσκι. «Απολογητής», όχι «υποστηρικτής», είναι η κατάλληλη λέξη εδώ. Τα γραπτά του Τσόμσκι πάνω στο θέμα περιέχουν λίγες φράσεις για τα υποτιθέμενα επιτεύγματα των Ερυθρών Χμερ, δεν επικεντρώνονται όμως σε αυτά. Αποτελούν πρωτίστως άρνηση και υποβάθμιση των φρικαλεοτήτων των Ερυθρών Χμερ. Δεν είναι κείμενα υπέρ του Πολ Ποτ, αλλά κείμενα κατά αυτών που είναι κατά του Πολ Ποτ.

132

Το 1977, ο Τσόμσκι και ο Έντουαρντ Χέρμαν [Edward Herman] δημοσίευσαν τη μελέτη «Διαστρεβλώσεις από Τέταρτο Χέρι» ['Distortions at Fourth Hand']. Ως τότε υπήρχαν πολλές μαρτυρίες για το τι συνέβαινε στην Καμπότζη, μαζί με εκτιμήσεις για την κλίμακα των φρικαλεοτήτων. Η ποιότητα των αποδεικτικών στοιχείων όμως ήταν χαμηλή, οι μαρτυρίες των αυτόπτων μαρτύρων δεν μπορούσαν συνήθως να επαληθευτούν, διαφορετικές πηγές έρχονταν συχνά σε σύγκρουση μεταξύ τους και οι εκτιμήσεις για τον αριθμό των νεκρών διέφεραν κατά πολύ. Αυτό διευκόλυνε τον Τσόμσκι και

79 Norwegian delegation 1978. Cambodia to Kampuchea, Archive and Readings (<https://cambodiatokampuchea.wordpress.com/2015/08/30/norwegian-delegation-1978/>).

80 Ό.π.

τον Χέρμαν να βρουν κενά σε αυτές τις μαρτυρίες και να υπονοήσουν ότι όλα ήταν μία μεγάλη απάτη.

Κύριος στόχος τους ήταν το βιβλίο *Δολοφονία ενός Ευγενούς Τόπου: Η Μη Ειπωμένη Ιστορία της Κομμουνιστικής Γενοκτονίας στην Καμπότζη* [Murder of a Gentle Land: The Untold Story of Communist Genocide in Cambodia] των Τζον Μπάρον [John Barron] και Άντονι Πολ [Anthony Paul], το οποίο περιγράφουν ως «προπαγάνδα τρίτης κατηγορίας». Οι Τσόμσκι και Χέρμαν (1977) εντοπίζουν ένα λάθος και βάσει αυτού υπαινίσσονται ότι ολόκληρο το βιβλίο είναι αναξιόπιστο:

Οι ακαδημαϊκές γνώσεις τους καταρρέουν με την παραμικρή κριτική. Για να αναφέρουμε μερικές περιπτώσεις, περιγράφουν ότι μεταξύ των εκτοπισθέντων από την Πνομ Πεν «σχεδόν όλοι είδαν τις συνέπειες [των συνοπτικών εκτελέσεων] με τη μορφή πτωμάτων ανδρών, γυναικών και παιδιών που γρήγορα πρήζονταν και σάπιζαν κάτω από τον καυτό ήλιο», και παραθέτουν, μεταξύ άλλων, τον Τζ. Τζ. Καζό [J. J. Cazaux], που στην πραγματικότητα έγραψε ότι «ούτε ένα πτώμα δεν εθεάθη κατά την πορεία εκκένωσής μας» και ότι οι αρχικές αναφορές για σφαγές αποδείχθηκαν ψευδείς.

Υπογραμμίζουν επίσης παρατυπίες στον τρόπο υπολογισμού των νεκρών, τις οποίες χρησιμοποιούν ώστε επί της ουσίας να αρνηθούν την ύπαρξή τους (ό.π.):

Ο Μπάρον και ο Πολ [...] βασίζουν τους υπολογισμούς τους σε μία ποικιλία από ενδιαφέρουσες εικασίες [...] Περιέργως, σύμφωνα με τους «υπολογισμούς» τους οι θάνατοι ήταν 1,2 εκατομμύρια [...] την 1η Ιανουαρίου 1977 («το ελάχιστο»). Κατά σύμπτωση, ήταν ο ίδιος αριθμός που είχε αναφέρει πολύ νωρίτερα η αμερικανική πρεσβεία [...] Διαδίδουν παρόμοιους αριθμούς, με την ίδια αξιοπιστία.

Άλλος στόχος τους είναι το βιβλίο του 1977 *Καμπότζη: Έτος Μηδέν* [Cambodge année zéro] του Φρανσουά Πονσό [François Ponchaud] (ό.π.):

Ο Πονσό πετά δεξιά και αριστερά αποσπάσματα και αριθμούς. [...] Όπου είναι εφικτός ένας ανεξάρτητος έλεγχος, ο Πονσό φαίνεται στην καλύτερη περίπτωση απρόσεκτος, κάποιες φορές με αρκετά σημαντικούς τρόπους. [...] Το έργο του Πονσό χαρακτηρίζεται από αντικομμουνιστική προκατάληψη και μεταφέρει ένα αντικομμουνιστικό μήνυμα.

Το βιβλίο του Πονσό βασίζεται κυρίως σε συνεντεύξεις και μαρτυρίες προσφύγων, στις οποίες οι Τσόμσκι και Χέρμαν δεν δίνουν μεγάλη σημασία (ό.π.):

Οι πρόσφυγες [...] τείνουν φυσικά να αναφέρουν ό,τι πιστεύουν ότι θέλουν να ακούσουν οι συνομιλητές τους. [...] Οι πρόσφυγες στους οποίους γίνονται ερωτήσεις από δυτικούς ή Ταϊλανδούς έχουν συμ-

φέρουν να αναφέρουν φρικαλεότητες από την πλευρά των Καμποτζιανών επαναστατών.

Μαρτυρίες ανθρώπων που στην πραγματικότητα δεν είδαν τίποτα με τα μάτια τους παρουσιάζονται ως αποδεικτικό στοιχείο ότι δεν μπορεί να συνέβησαν πολλά (ό.π.):

Ο Σουηδός δημοσιογράφος Όλε Τόλγκραβεν [Olle Tolgraven] και ο Ρίτσαρντ Μπόιλ [Richard Boyle] της Pacific News Service, ο τελευταίος ειδησεογράφος που έφυγε από την Καμπούτζη [...] αρνήθηκαν την ύπαρξη μαζικών εκτελέσεων [...] Ο πάτερ Ζακ Ενγκελμάν [Jacques Engelmann] [...] που έφυγε την ίδια εποχή [...] ανέφερε ότι οι ιερείς στην εκκένωση «δεν έγιναν μάρτυρες καμίας αγριότητας».

Επίσης, απορρίπτουν διάφορα άρθρα των New York Times γραμμένα από τον Ρόμπερτ Μος [Robert Moss], τον οποίο περιγράφουν ως «συντάκτη μίας αμφίβολης παραφουάδας του βρετανικού Economist, με την ονομασία «Foreign Report», που ειδικεύεται στις εντυπωσιακές φήμες», βασισμένοι σε ένα αμφιλεγόμενο παράθεμα στο άρθρο του (ό.π.):

Ο Μος [...] ισχυρίζεται ότι «η επιδίωξη της ολικής επανάστασης στην Καμπούτζη είχε ως αποτέλεσμα, σύμφωνα με την επίσημη ομολογία του αρχηγού του κράτους της, Κιέου Σαμφάν, τη σφαγή ενός εκατομμυρίου ανθρώπων» [...] Ο Κιέου Σαμφάν δεν υπαινίσσεται πουθενά ότι το ένα εκατομμύριο θανάτων μετά τον πόλεμο ήταν αποτέλεσμα των επίσημων πολιτικών [...] και όχι οι καθυστερημένες συνέπειες ενός πολέμου [...] Η «σφαγή» από τους Ερυθρούς Χμερ είναι δημιούργημα του Μος και των New York Times.

Αν όλες αυτές οι αρνητικές αναφορές είναι ψευδείς, τότε ποια είναι η πραγματική κατάσταση στην Καμπούτζη; Από τη μία, ο Τοόμσκι και ο Χέρμαν παίζουν εκ του ασφαλούς και δηλώνουν «Δεν προσποιούμαστε ότι γνωρίζουμε πού βρίσκεται η αλήθεια ανάμεσα σε αυτές τις αντικρουόμενες εκτιμήσεις» (ό.π.), από την άλλη όμως ισχυρίζονται (ό.π.):

Αναλύσεις από πολύ έγκριτους ειδικούς που έχουν μελετήσει το πλήρες φάσμα των διαθέσιμων αποδεικτικών στοιχείων [...] κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι οι εκτελέσεις αριθμούσαν το πολύ κάποιες χιλιάδες, και ότι εντοπιζόνταν σε περιοχές όπου οι Ερυθροί Χμερ είχαν μικρή επιρροή και υπήρχε ασυνήθιστη δυσaráεσκεια από τους χωρικούς [...] Αυτές οι αναφορές δίνουν επίσης έμφαση [...] στην επαναλαμβανόμενη ανακάλυψη ψευδών αναφορών για σφαγές.

Συγκρίνουν την Καμπούτζη με τη Γαλλία μετά την ανατροπή του ναζιστικού καθεστώτος, όπου οι πρώην συνεργάτες των ναζί είχαν επίσης αντιμετωπιστεί με σκληρότητα (ό.π.):

Αν η μεταπολεμική Καμπούτζη είναι [...] παρόμοια με τη Γαλλία μετά

την απελευθέρωση [...] τότε μία διαφορετική κριτική είναι ίσως καταλληλότερη. Το ότι το τελευταίο συμπέρασμα μπορεί να είναι περισσότερο σωστό υποδεικνύεται από τις αναλύσεις που αναφέρθηκαν νωρίτερα. Αυτό που φτάνει φιλτραρισμένο στο αμερικανικό κοινό είναι μία σοβαρά διαστρεβλωμένη εκδοχή των διαθέσιμων αποδεικτικών στοιχείων, με έμφαση στις υποτιθέμενες θηριωδίες των Ερυθρών Χμερ.

Στη γενική αξιολόγησή τους για την Καμπότζη υπό τους Ερυθρούς Χμερ, αντλούν υλικό από τους Χίλντεμπραντ και Πόρτερ που αναφέρθηκαν παραπάνω, οι οποίοι «παρουσιάζουν μία προσεκτικά τεκμηριωμένη μελέτη της [...] επιτυχίας των Καμποτζιανών επαναστατών [...], όπου δίνουν μία πολύ θετική εικόνα για τα προγράμματα και την πολιτική τους, βασισμένη σε ένα ευρύ φάσμα πηγών» (ό.π.).

Δύο χρόνια αργότερα, ο Τσόμσκι και ο Χέρμαν ασχολήθηκαν ξανά με το θέμα στο βιβλίο τους *Μετά τον Κατακλυσμό* [*After the Cataclysm*], όπου επανέλαβαν τους περισσότερους ισχυρισμούς της παλαιότερης δημοσίευσής τους. Επιπλέον, ρωτούν γιατί, αν οι Ερυθροί Χμερ είναι τόσο κακοί όσο υποστηρίζουν οι επικριτές τους, δεν υπάρχει μεγαλύτερη αντίσταση στην εξουσία τους (Chomsky και Herman 1979: 156–58):

Αν το 1/3 του πληθυσμού έχει σκοτωθεί από μία δολοφονική ομάδα η οποία έχει καταλάβει το κράτος –το οποίο καταφέρνει με κάποιον τρόπο να ελέγχει κάθε χωριό– ή έχει πεθάνει ως συνέπεια των γενοκτονικών πολιτικών αυτής της ομάδας, τότε σίγουρα θα περίμενε κανείς, αν όχι μία εξέγερση, τουλάχιστον μια απροθυμία του πληθυσμού να παλέψει για τους σπουδαγμένους στο Παρίσι φανατικούς στην κορυφή [...] Μία πιθανή υπόθεση που δεν φαίνεται να έχει ληφθεί υπόψη, ακόμη και για να απορριφθεί, είναι ότι υπήρχε μεταξύ των χωρικών ένας σημαντικός βαθμός υποστήριξης για τους Ερυθρούς Χμερ και τα μέτρα που θέσπισαν στην ύπαιθρο.

Επίσης αναφέρουν τον ιστορικό Μπεν Κίρναν [Ben Kiernan], ο οποίος (ό.π.: 227 – 29):

Πιστεύει ότι υπάρχουν ελάχιστα τεκμήρια πως η κυβέρνηση σχεδίασε και ενέκρινε μία συστηματική, μεγάλης κλίμακας εκκαθάριση. «Πέρα από τις εκτελέσεις υψηλόβαθμων αξιωματικών του στρατού και αξιωματούχων, οι δολοφονίες [...] προκλήθηκαν από ανεκπαίδευτους και εκδικητικούς ντόπιους στρατιώτες των Ερυθρών Χμερ, παρά τις αντίθετες εντολές από την Πνομ Πεν. [...] Οι περισσότερες από τις αγριότητες ντόπιων στρατιωτών των Ερυθρών Χμερ μπορούν να αποδοθούν σε έλλειψη εκπαίδευσης [...]». [...]

[Ο Κίρναν] παραθέτει έναν πρόσφυγα Χμερ ο οποίος είπε ότι στο Μπαταμπάγκ οι πλούσιοι «διώκονταν» ενώ οι φτωχοί βρίσκο-

νταν σε καλύτερη θέση από πριν, και πρόσθεσε ότι «όπου οι Ερυθροί Χμερ ήταν καλύτερα οργανωμένοι, ο «διωγμός» των πλουσίων ήταν πολύ λιγότερο βίαιος».

Συνολικά, τα γραπτά του Τσόμσκι και του Χέρμαν δεν αποτελούν υποστήριξη προς τους Ερυθρούς Χμερ. Είναι μία προσπάθεια να καταρρίψουν και να απαξιώσουν τις επικρίσεις προς το καθεστώς, παρά να το επαινέσουν ενεργά. Είναι όμως αξιοσημείωτο το ότι αναφέρονται στους Ερυθρούς Χμερ ως «κομμουνιστές» σε ολόκληρο το άρθρο τους – όχι «αποκαλούμενους κομμουνιστές» ή «αυτοαποκαλούμενους κομμουνιστές», αλλά «κομμουνιστές». Τώως αποτελεί γλωσσολογική σχολαστικότητα να το επισημαίνουμε αυτό, αλλά, από την άλλη, ο Τσόμσκι είναι γλωσσολόγος, και επιμένει ότι χώρες όπως η Σοβιετική Ένωση δεν θα έπρεπε να αποκαλούνται «σοσιαλιστικές».⁸¹

Ο Τσόμσκι θα μπορούσε να ακολουθήσει μία πολύ πιο ασφαλή αμυντική γραμμή, δηλαδή να πει ότι οι θηριωδίες μπορεί να είναι αληθινές, αλλά δεν μας λένε τίποτα για τον σοσιαλισμό, επειδή οι Ερυθροί Χμερ δεν ήταν «πραγματικοί» σοσιαλιστές. Αλλά προφανώς δεν ήταν αυτή η αντίληψή του εκείνη την εποχή.

Μετά την εισβολή των Βιετναμέζων, ο ενθουσιασμός για την Καμπότζη γρήγορα ξεθώριασε. Η Καμπότζη παρέμεινε σοσιαλιστική, αλλά ευθυγραμμίστηκε με το Βιετνάμ και τη Σοβιετική Ένωση, δηλαδή δύο παραλλαγές του σοσιαλισμού οι οποίες σε εκείνο το στάδιο ήταν ήδη ευρέως απαξιωμένες.

Μερικοί πρώην υποστηρικτές των Ερυθρών Χμερ στη Δύση παραδέχτηκαν ότι είχαν κάνει λάθος. Άλλοι απλώς σιώπησαν για το ζήτημα (Ear 1995). Οι Ερυθροί Χμερ αναταξινομήθηκαν διακριτικά. Δεν ήταν πια σοσιαλιστές, αλλά φασίστες ή απλώς μία ομάδα σαδιστών ψυχοπαθών χωρίς καμία ιδιαίτερη ιδεολογία. Αυτή είναι η επικρατούσα άποψη μέχρι σήμερα.

136

Συνολικά, η περίπτωση της Καμπότζης αποτελεί το πιο ολοκληρωμένο, και το πιο επιτυχημένο παράδειγμα αναδρομικής αποκέρυξης ενός σοσιαλιστικού πειράματος. Είναι σχεδόν αδύνατο να βρει κανείς κάποιον δυτικό υποστηρικτή των Ερυθρών Χμερ σήμερα.⁸² Το να αναφέρει κανείς τη Σοβιετική Ένωση ή τη μαοϊκή Κίνα ενάντια σε έναν σύγχρονο σοσιαλιστή θεωρείται αδέξιο σήμερα, αλλά το να αναφέρει τους Ερυθρούς Χμερ θεω-

81 *The Soviet Union vs socialism* (<https://www.youtube.com/watch?v=06-XcAiswY4&feature=youtu.be>). Βλέπε επίσης Chomsky (1986).

82 Εξάφρση αποτελεί ο Ισραήλ Σαμίρ [Israel Shamir], που γράφει στο περιοδικό *Counterpunch*. Ακόμη περιγράφει τον Πολ Ποτ σαν άγιο, αρνείται τη γενοκτονία και παρουσιάζει την Καμπότζη επί Ερυθρών Χμερ ως βουκολικό παράδεισο όπου επικρατούσε η ισοτία. Βλέπε: *Pol Pot revisited, Counterpunch*, 18 Σεπτεμβρίου 2012 (<https://www.counter-punch.org/2012/09/18/pol-pot-revisited/>).

ρείται απαράδεκτο. Και όμως, κάποιοι δυτικοί διανοούμενοι του συρμού θεωρούσαν κάποτε τον σοσιαλισμό των Ερυθρών Χμερ έναν ρομαντικό, αγροτικό σοσιαλισμό που επέστρεφε στις ρίζες. Αριθμητικά δεν ήταν ποτέ πολλοί, αλλά περιλάμβαναν κάποιους από τους κορυφαίους μελετητές των συναφών ακαδημαϊκών κλάδων.

7. Η ΑΛΒΑΝΙΑ ΕΠΙ ΕΝΒΕΡ ΧΟΤΖΑ «Η ΕΡΓΑΤΙΚΗ ΤΑΞΗ ΣΤΗΝ ΕΞΟΥΣΙΑ»

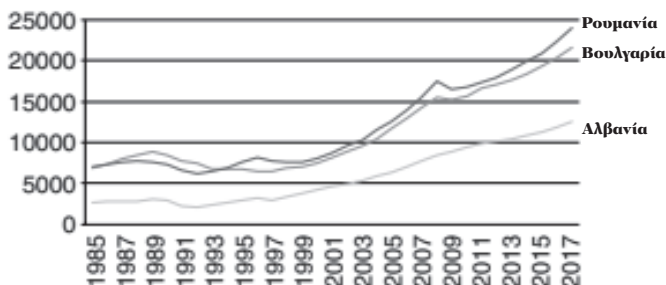
Ημανία με τον Μάο ξεκίνησε με τη Σινοσοβιετική ρήξη. Για τους δυτικούς αναζητητές ουτοπιών, αυτή η ρήξη δεν αντιπροσώπευε μόνο ένα ζήτημα εξωτερικής πολιτικής, αλλά την ελπίδα για ένα νέο ξεκίνημα. Τράβηξε μία ξεκάθαρη διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στο παλιό, απαξιωμένο σοβιετικό μοντέλο από τη μία, και τη μεγάλη λευκή ελπίδα για ένα πραγματικό κράτος «εργατών» και «χωρικών» από την άλλη.

Με τη Σινοαλβανική ρήξη στα μέσα της δεκαετίας του 1970 συνέβη και πάλι κάτι παρόμοιο, αν και σε πολύ μικρότερη κλίμακα. Αυτή τη φορά το κινεζικό μοντέλο αντιπροσώπευε την παλιά και απαξιωμένη μορφή σοσιαλισμού, ενώ η Αλβανία αντιπροσώπευε τη νέα και ελπιδοφόρα.

Ήταν ένας πολύ απίθανος υποψήφιος. Ως εκείνη την εποχή, ο Ενβέρ Χότζα, ο σοσιαλιστής δικτάτορας της χώρας, βρισκόταν ήδη στην εξουσία επί τρεις δεκαετίες. Όμως η ρήξη της Αλβανίας με τη Σοβιετική Ένωση, η αποχώρησή της από το Σύμφωνο της Βαρσοβίας, και τελικά η ρήξη της με την Κίνα και η επανίδρυσή της ως «Λαϊκή Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Αλβανίας» δημιούργησαν την εντύπωση μίας νέας αρχής (τουλάχιστον σε εκείνους που έψαχναν απεγνωσμένα μία νέα αρχή). Εφόσον η χώρα δεν ευθυγραμμιζόταν πλέον με κανέναν, η εκδοχή του σοσιαλισμού της ήταν αμόλυντη από απωθητικά παραδείγματα σοσιαλισμού αλλού.

Ο «χοτζαϊσμός» ήταν μία ιδιαίτερα ασυμβίβαστη, απομονωτική εκδοχή σοσιαλισμού, η οποία, ακόμη και σε σύγκριση με άλλες σοσιαλιστικές χώρες, καθυστέρησε σημαντικά την οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Όταν ο Ενβέρ Χότζα πέθανε το 1985, η Αλβανία βρισκόταν πολύ πίσω ακόμη και από τις φτωχότερες χώρες του Συμφώνου της Βαρσοβίας, πόσο μάλλον της Δύσης. Σήμερα, παρά κάποια ανάπτυξη ύστερα από μία δύσκολη μετάβαση από τον σοσιαλισμό, παραμένει μία από τις φτωχότερες χώρες της Ευρώπης (βλέπε Διάγραμμα 8).

Διάγραμμα 8 Σύγκριση κατά κεφαλήν ΑΕΠ (ΙΑΔ) Αλβανίας, Ρουμανίας και Βουλγαρίας, 1985 – 2017 (σε σημερινά διεθνή \$)

Πηγή: ΔΝΤ

Όμως, στα μέσα της δεκαετίας του 1970, στους μαρξιστικούς κύκλους, ο «χοτζαϊσμός» είχε γίνει ο νέος μαοϊσμός. Χοτζαϊστικά κόμματα, όπως το Επαναστατικό Κομμουνιστικό Κόμμα της Βρετανίας (Μαρξιστικό-Λενινιστικό) [Revolutionary Communist Party of Britain (Marxist–Leninist)], αναδύθηκαν σε όλο τον δυτικό κόσμο, συμπεριλαμβανομένων των ΗΠΑ, του Καναδά, της Γαλλίας, της Δυτικής Γερμανίας, της Ολλανδίας, της Σουηδίας, της Νορβηγίας, της Ισπανίας και της Ιταλίας. Ακόμη και η Ανατολική Γερμανία είχε ένα μικρό χοτζαϊστικό κόμμα, το οποίο κατηγορούσε τη χώρα του ότι έχει αποκλίνει από τον «πραγματικό» σοσιαλισμό (παρότι, όπως ήταν αναμενόμενο, σε αυτό το κόμμα σύντομα διείσδυσε η Στάζι και το διέλυσε (Wunschik 1997)).

Σε αντίθεση με τον μαοϊσμό, ο χοτζαϊσμός αποτελούσε πάντα επιδίωξη μίας μειονότητας. Ήταν όμως «κάτι». Όπως εξηγεί ο Χόλαντερ (1990: 275):

Υπήρχε μία έλλειψη καινοτομίας και επαναστατικής φρεσκάδας καθώς πλησίαζε τη εικοστή επέτειος της κουβανικής επανάστασης [...] Κάποιοι δυτικοί διανοούμενοι είχαν λόγους να στρέψουν την προσοχή τους σε άλλες χώρες του Τρίτου Κόσμου [...] Υπήρξαν εφήμερα φλερτ με την Αλγερία, την Αλβανία, τη Βόρεια Κορέα, την Τανζανία, τη Μοζαμβίκη, ακόμη και την Καμπότζη. Η Αλβανία και η Καμπότζη ιδιαίτερα απόλαυσαν κάποια δημοτικότητα.

Οι δυτικοί χοτζαϊστές δεν άφησαν εκτενείς γραπτές μαρτυρίες, οπότε είναι δύσκολο να ανασυγκροτήσουμε τι ακριβώς είδαν στην αλβανική παραλλαγή του σοσιαλισμού. Εξαίρεση αποτελεί το βιβλίο *Ανυπότακτη Αλβανία [Albania Defiant]* του Γιαν Μίντραλ [Jan

Myrdal] –γιου του νομπελίστα Γκούναρ [Gunnar] και της Άλβα Μίντράλ [Alva Myrdal]– και του Γκουν Κέσσελ [Gun Kessle].

Οι Μιντράλ και Κέσελ, οι οποίοι πρέπει να συγκαταλέγονται στους πρώτους δυτικούς χοτζαϊστές, ορίζουν τον αλβανικό σοσιαλισμό ειδικά σε αντίθεση με πιο καθιερωμένα, συντηρητικά μοντέλα σοσιαλισμού. Άλλες χώρες είχαν χάσει το επαναστατικό τους πνεύμα, αλλά στην Αλβανία η φλόγα έκαιγε ακόμη (Myrdal και Kessle 1976: 174–75):

Στις ρεβιζιονιστικές χώρες, η τεχνοκρατία, μαζί με [...] τη γραφειοκρατία, έχουν γίνει ένα σημαντικό μέσο με το οποίο η εργατική τάξη έχει απομακρυνθεί από την εξουσία [...] Η οικονομία σε αυτές τις χώρες, τις οποίες οι ρεβιζιονιστές επιμένουν να αποκαλούν «σοσιαλιστικές» [...] διοικείται από, υπηρετεί και εργάζεται για τη νέα αστική γραφειοκρατική και τεχνοκρατική τάξη [...]

[Το αλβανικό] μοντέλο ανάπτυξης [...] είναι ολοκληρωτικά διαφορετικό από ό,τι έχει χρησιμοποιηθεί σε άλλες χώρες. [...] Οι Αλβανοί έχουν αναλύσει τι συνέβη σε χώρες όπως η Σοβιετική Ένωση, και [...] προσπαθούν να οικοδομήσουν τον σοσιαλισμό με τρόπο που δεν θα μπορεί να οδηγήσει στην ανάπτυξη ενός νέου προνομιούχου κοινωνικού στρώματος.

Οι συντάκτες προειδοποιούν ότι δεν υπάρχει εγγύηση πως η Αλβανία θα παραμείνει για πάντα λαϊκό κράτος, αλλά είναι αισιόδοξοι (ό.π.: 176 - 77):

Ο αλβανικός λαός [...] οικοδομεί έναν νέο τύπο κοινωνίας. [...] Την αποτυχία μπορεί να τη φανταστεί κανείς. Οι Αλβανοί κομμουνιστές το γνωρίζουν καλά. Το κράτος τους μπορεί να γίνει γραφειοκρατικό, ο λαός μπορεί να χάσει τον έλεγχό του. [...] Η εφαρμογή της εξουσίας των εργατών σε ένα κράτος δεν είναι εύκολη. Δεν είναι εύκολο να διασφαλιστεί ότι ο λαός θα έχει πάντα τον έλεγχο [...] Το ελπιδοφόρο για την Αλβανία είναι ότι οι Αλβανοί μπορούν να δουν καθαρά, και συζητούν ανοιχτά, όλες αυτές τις πιθανότητες μίας κακής εξέλιξης. Γιατί με αυτό τον τρόπο μπορούν να τις υπερνικήσουν.

Αμφισβητούν τον ισχυρισμό ότι η Αλβανία είναι δικτατορία (ό.π.: 182):

Το κόμμα δεν βρίσκεται πάνω από τον λαό. Η εργατική τάξη έχει την εξουσία, το κόμμα υπηρετεί τις εργαζόμενες μάζες. Δεν έχει το κόμμα την εξουσία επάνω στην εργατική τάξη. Ο Ενβέρ Χότζα έχει εξετάσει πολλές φορές αυτό το ζήτημα του ελέγχου από την εργατική τάξη και της λογοδοσίας στις μάζες του λαού.

Ούτε ο Ενβέρ Χότζα είναι δικτάτορας, και αυτό που φαίνεται σαν προσωπολατρία, στην πραγματικότητα δεν είναι (ό.π.: 183-84):

Ο Ενβέρ Χότζα [...] είναι ένας από τους σπουδαίους ηγέτες της εργατι-

κής τάξης και μαρξιστές-λενινιστές της εποχής μας. Είναι φυσικό να συγκεντρώνεται πάνω του πολύ λαϊκό αίσημα. [...] Είναι σεβαστός και αγαπητός. Δεν αποτελεί όμως το αντικείμενο προσωπολατρίας, δεν στέκεται πάνω ή έξω από τον λαό. [...] Δεν χειροκροτείται ως προσωπικότητα, αλλά ως ιδρυτής και υπηρέτης του κόμματος.

Οι αρχές της δημοκρατίας των εργατών διέπουν όλους τους τομείς της οικονομικής ζωής, κυρίως στον χώρο εργασίας. Οι Μίντραλ και Κεολ επισκέπτονται ένα ορυχείο και αναφέρουν (ό.π.: 173-74):

Σε μία συνέλευση [...] οι εργάτες [...] άσκησαν κριτική στον διευθυντή και στη διοίκηση. Οι διευθύνοντες είχαν προσπαθήσει να αποφύγουν τη σκληρή δουλειά στο ορυχείο, είχαν προσπαθήσει να αναλάβουν εύκολες δουλειές τις ημέρες που βρίσκονταν στην παραγωγή. [...] Τους έκαναν κριτική ως συντρόφους. [...] Εκείνοι που έκαναν αυτά τα λάθη στη διοίκηση είχαν πια βελτιωθεί. Είχαν δει το λάθος στις πράξεις τους. Τώρα εργάζονταν ως βοηθητικοί εργάτες.

Οι συντάκτες βλέπουν την αλβανική οικονομία ως τεράστια επιτυχία (ό.π.: 178-79):

Η σχεδιασμένη οικονομική ανάπτυξη είναι ραγδαία. [...] Η οικονομική βάση του σοσιαλισμού έχει χτιστεί [...] ο σοσιαλισμός είναι εφικτός. Ο κεντρικός σχεδιασμός που ελέγχεται δημοκρατικά από τους εργαζόμενους κάνει εφικτή την ομοιόμορφη ανάπτυξη ολόκληρης της χώρας. [...]

Όταν δεν κυβερνά πλέον η αγορά, οι άνθρωποι μπορούν να διαμορφώσουν το δικό τους μέλλον με τη δική τους εργασία. [...] Η ζωή είναι καλύτερη, η κοινωνική ανάπτυξη είναι ταχύτερη.

Η Ατυπία Αλβανία βοηθά να κατανοήσουμε δύο από τα μοτίβα αυτού του βιβλίου. Πρώτον, ότι ο ισχυρισμός πως «αυτή η φορά είναι διαφορετική» δεν είναι καθόλου καινούργιος. Η ιδέα ότι τα προηγούμενα μοντέλα σοσιαλισμού ήταν κακά, αλλά το μοντέλο που βρίσκεται τώρα στη μόδα αντιπροσωπεύει την ολοκληρωτική απομάκρυνση από αυτά, έχει μακρά ιστορία. Από τότε που ο σοβιετικός σοσιαλισμός έπαψε να είναι της μόδας, οι δυτικοί σοσιαλιστές πάντα περιέγραφαν το εκάστοτε νέο σοσιαλιστικό μοντέλο σε αντίθεση με τα παλαιότερα μοντέλα. Αυτή η φορά είναι πάντα διαφορετική – μέχρι να αποδειχτεί ότι δεν ήταν και τόσο διαφορετική τελικά.

Δεύτερον, το βιβλίο δείχνει πόσο εύκολο είναι μερικές φορές να κατασκευασεί ο ισχυρισμός ότι «αυτή η φορά είναι διαφορετική». Σε όλο το βιβλίο, οι Μίντραλ και Κεολ επαναλαμβάνουν συνεχώς τον ισχυρισμό ότι ενώ οι καθιερωμένες σοσιαλιστικές χώρες διοικούνται από γραφειοκρατικές ελίτ που υπηρετούν τα ιδιοτελή τους συμφέροντα, η Αλβανία διοικείται από «την εργατική τάξη». Δεν εξηγούν ποτέ πώς η «εργατική τάξη» υποτίθεται ότι το κάνει αυτό

στην πράξη. Δεν επισημαίνουν ποτέ κάποιον θεσμό, ή κάποιον μηχανισμό λήψης αποφάσεων, τον οποίο έχει η Αλβανία και δεν έχουν οι άλλες χώρες του Συμφώνου της Βαρσοβίας ή οι αδέσμευτες σοσιαλιστικές χώρες. Ήταν σαν να πίστευαν ότι η συχνή επανάληψη ήταν αρκετή για να γίνει ο ισχυρισμός πραγματικότητα, και ότι οι δημόσιες εκδηλώσεις εχθρότητας προς τις χώρες του Συμφώνου της Βαρσοβίας αρκούσαν να εγγυηθούν ένα διαφορετικό αποτέλεσμα.

Η Αλβανία δεν έγινε ποτέ δημοφιλής τόπος προσκυνήματος. Ο χοτζαϊσμός δεν έφτασε ούτε στο ελάχιστο τη δημοτικότητα του μαοϊσμού μεταξύ των δυτικών διανοουμένων. Παρέμεινε το αποκλειστικό προνόμιο κάποιων απομονωμένων μαοϊστών οι οποίοι ανυπομονούσαν ιδιαίτερα να βρουν έναν νέο σκοπό όταν ο μαοϊσμός έπαψε να είναι στη μόδα. Και σε αντίθεση με τον μαοϊσμό, του οποίου απομεινάρια μπορούν ακόμη να βρεθούν σήμερα, ο χοτζαϊσμός εξαφανίστηκε σχεδόν χωρίς να αφήσει ίχνη. Το πρόγραμμα του Επαναστατικού Κομμουνιστικού Κόμματος της Βρετανίας (Μαρξιστικό-Λενινιστικό) αναφέρει ακόμη (RCPB-ML 1995: 4):

Η Σοβιετική Ένωση επί Λένιν και Στάλιν και η Αλβανία υπό την ηγεσία του Ενβέρ Χότζα [...] ήταν κράτη όπου η εργατική τάξη βρισκόταν στην εξουσία, που διοικούσαν κατά τα συμφέροντα των εργαζομένων και όπου οι πολιτικές διαδικασίες εξασφάλιζαν την εκπροσώπηση κατά τα συμφέροντα της εργατικής τάξης και του λαού. Αυτά είναι μέχρι σήμερα τα πιο εξελιγμένα παραδείγματα κρατών με δημοκρατικές πολιτικές διαδικασίες.

Πέρα όμως από τέτοιες περιθωριακές ομάδες, ο χοτζαϊσμός έχει εξαφανιστεί χωρίς να αφήσει κάποια κληρονομιά.

8. Η ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΓΕΡΜΑΝΙΑ ΕΠΙ ΕΣΚΓ: «Η ΟΡΓΑΝΩΜΕΝΗ ΔΥΝΑΜΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΤΙΚΗΣ ΤΑΞΗΣ»

Ανατολικογερμανικός σοσιαλισμός

Αν ένα οικονομικό μοντέλο αποτύχει μία, δύο, τρεις ή τέσσερις φορές, ο ισχυρισμός ότι επί της αρχής ήταν καλή ιδέα η οποία απλά εφαρμόστηκε άσχημα, δεν είναι απαραίτητως αβάσιμος. Η κακή εφαρμογή μπορεί να καταστρέψει τις καλύτερες ιδέες οικονομικής πολιτικής.

Αν αποτύχει για όγδοη, ένατη και δέκατη φορά, χωρίς να υπάρχει ούτε ένα θετικό αντιπαράδειγμα, ο ισχυρισμός αρχίζει να χάνει την αξιοπιστία του. Από αυτή την άποψη, οι σοσιαλιστές ήταν τυχεροί που κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου τα δυτικά μέσα ενημέρωσης έδιναν συνήθως έμφαση στις ομοιότητες, όχι στις διαφορές στην πολιτική, των διαφόρων μελών του Συμφώνου της Βαρσοβίας. Τα οικονομικά μοντέλα τους δεν αντιμετωπίζονταν ως ξεχωριστά σοσιαλιστικά πειράματα, αλλά ως ακριβή αντίγραφα του σοβιετικού μοντέλου. Αυτό γίνεται εμφανές και στη γλώσσα μας. Μιλάμε για «σοβιετικό μπλοκ», για «σοβιετική σφαίρα επιρροής», ακόμη και για «σοβιετική αυτοκρατορία». Κατά τρόπο βολικό για τους σοσιαλιστές, αυτό έχει ως αποτέλεσμα τη μείωση του αριθμού των αποτυχημένων σοσιαλιστικών πειραμάτων. Η αποτυχία πολλών διαφορετικών εκδοχών του σοσιαλισμού γίνεται αποτυχία ενός μόνο μοντέλου, το οποίο απέτυχε σε διάφορα μέρη κατά την ίδια περίπου χρονική περίοδο.

Όμως οι περισσότερες χώρες του Συμφώνου της Βαρσοβίας είχαν τις δικές τους τοπικές μαρξιστικές παραδόσεις. Όταν καταλήφθηκαν από τον Κόκκινο Στρατό, η Σοβιετική Ένωση εξασφάλισε μόνο ότι ένα ήδη υπάρχον σοσιαλιστικό κόμμα (ή ένας συνασπισμός αρκετών από αυτά) θα έπαιρνε και θα διατηρούσε την εξουσία. Όταν βρίσκονταν πλέον στην εξουσία, αυτά τα κόμματα εφαρμόσαν τις ίδιες πολιτικές που πιθανότατα θα εφαρμόζαν αν είχαν βρεθεί στην εξουσία με άλλους τρόπους.

Η πιο ξεκάθαρη περίπτωση πρέπει να είναι αυτή της Λαοκρατικής Δημοκρατίας της Γερμανίας. Το Ενιαίο Σοσιαλιστικό Κόμμα της Γερμανίας (ΕΣΚΓ) [Sozialistische Einheitspartei Deutschlands, SED], που κυβέρνησε την ΛΔΓ καθ' όλη τη διάρκεια της ύπαρξής της, ήταν άμεσος διάδοχος του παλιού Κομμουνιστικού Κόμματος Γερμανίας (ΚΚΓ).⁸³ Το ΕΣΚΓ είχε ιδρυθεί επισήμως ως κόμμα αμέσως μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, οι ρίζες του όμως πηγαίνουν πολύ πιο πίσω. Κομμουνιστικές οργανώσεις υπήρχαν ακόμη και από τη δεκαετία του 1830 (Conway 1987: 146-61). Αυτή ήταν μία τοπική μαρξιστική παράδοση –στην κυριολεξία μαρξιστική, καθώς ο ίδιος ο Καρλ Μαρξ είχε εμπλακεί προσωπικά– που προηγούνταν κατά πολύ της Σοβιετικής Ένωσης.

Το ΕΣΚΓ δε θα μπορούσε ποτέ να ανέλθει στην εξουσία χωρίς τη στήριξη της Σοβιετικής Ένωσης. Αυτό φαίνεται από το γεγονός ότι οι ομόλογοί του στη Δυτική Γερμανία παρέμειναν εκλογικά ασήμαντοι όλο αυτό το διάστημα. Αλλά αν, με οποιονδήποτε τρόπο, είχε ανέλθει στην εξουσία ανεξάρτητα από τη Σοβιετική Ένωση, είναι δύσκολο να δούμε τι θα έκανε διαφορετικά, τουλάχιστον από πλευράς οικονομικής πολιτικής. Το ΕΣΚΓ απλώς δημιούργησε το είδος οικονομίας που το ΚΚΓ της περιόδου της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης έλεγε πάντα ότι θα δημιουργούσε. Το προεκλογικό μανιφέστο του ΚΚΓ απαιτούσε την κρατικοποίηση της βιομηχανίας, του τραπεζικού και χρηματοπιστωτικού συστήματος, του χονδρεμπορίου, των μεγάλων ακινήτων περιουσιών και της προσωπικής περιουσίας πάνω από ένα ορισμένο όριο (KPD 1922, KPD 1930). Αυτό ακριβώς έκανε αργότερα το ΕΣΚΓ.

Οι απολογητές της Σοβιετικής Ένωσης συχνά απέδιδαν τον καταπιεστικό χαρακτήρα της Σοβιετικής Ένωσης στην οπισθοδρομικότητα της χώρας. Ο Λάσκι [Laski] (1946: 52), για παράδειγμα, ισχυριζόταν:

Πρέπει να είμαστε ξεκάθαροι για τις συνθήκες που αντιμετώπισαν οι δημιουργοί (της Σοβιετικής Ένωσης). Είχαν να κάνουν με μία σχεδόν αναλφάβητη και μισο-εκδυτικισμένη χώρα, συνηθισμένη μόνο στον [...] δεσποτισμό. Η βιομηχανική μεσαία τάξη αποτελούσε ένα πολύ μικρό μερίδιο του πληθυσμού, και το αστικό προλεταριάτο αντιστοιχούσε σε ένα μικρό ποσοστό της τεράστιας μάζας των χωρικών [...] Εκείνοι που έκαναν την επανάσταση είχαν σκοπό να εφαρμόσουν μαρξιστικές αρχές. Πρόσθεσαν μία απαραίτητη περίοδο στο μαρξιστικό μοντέλο, σιδηράς δικτατορίας. [...] Ήταν σίγουροι ότι η δικτατορία θα ήταν αναγκαία μόνο κατά το μεταβατικό στάδιο.

83 Για την ακρίβεια, το ΕΣΚΓ ήταν αποτέλεσμα της αναγκαστικής συνένωσης του ΚΚΓ με το Σοσιαλιστικό Δημοκρατικό Κόμμα, αλλά η συνένωση είχε γίνει με κομμουνιστικούς όρους.

Σύμφωνα με αυτή την άποψη, ο σοσιαλισμός θα είχε εντελώς διαφορετικό αποτέλεσμα αν εφαρμοζόταν σε μία χώρα με περισσότερο ανεπτυγμένη οικονομία, με πιο μορφωμένο πληθυσμό, και με μία εργατική τάξη με μεγαλύτερη εμπειρία στη δημοκρατική αυτο-οργάνωση.

Είναι δύσκολο να σκεφτούμε καλύτερη περίπτωση για τη δοκιμή αυτή της άποψης από την Ανατολική Γερμανία. Η Γερμανία είχε ήδη επιτύχει να είναι όλος σχεδόν ο ενήλικος πληθυσμός εγγράμματος από τα μέσα του δέκατου ένατου αιώνα (Graff 1991: 375). Υπήρχε μία ισχυρή κουλτούρα αυτο-οργάνωσης της εργατικής τάξης, η οποία συνίστατο σε εκατοντάδες ανεξάρτητες εργατικές οργανώσεις. Στα γερμανικά κράτη, και αργότερα, στη Γερμανική Αυτοκρατορία, τα μέλη της εργατικής τάξης συνήθιζαν να διαχειρίζονται κέντρα εκπαίδευσης ενηλίκων, βιβλιοθήκες, εταιρείες πρόνοιας, οικοδομικές εταιρείες, και κάθε είδους συνδέσμους αμοιβαίας βοήθειας και αμοιβαίας ασφάλισης που θα μπορούσαν να συγκριθούν με τις Βρετανικές Φιλικές Εταιρείες [Friendly Societies] (Habermann 1994). Παρότι αυτή η κουλτούρα της εργατικής τάξης κατεστάλη από το ναζιστικό καθεστώς, γρήγορα ανέκαμψε μετά τον πόλεμο – ή τουλάχιστον ανέκαμψε στη Δυτική Γερμανία. Το αυτο-αποκαλούμενο κράτος των εργατών και των αγροτών ήταν εκείνο που δεν συμπαθούσε ιδιαίτερα τις ανεξάρτητες εργατικές οργανώσεις.⁸⁴

Ο σοσιαλισμός της Ανατολικής Γερμανίας ξεκίνησε υπό εξαιρετικά δύσκολες συνθήκες, δεδομένης της έκτασης των καταστροφών λόγω του πολέμου. Αλλά παρότι δεν φαινόταν μάλλον έτοιμοι στους ανθρώπους που έζησαν εκείνη την περίοδο, το να ξαναχτίζει κανείς κάτι που υπήρχε ήδη κάποτε εκεί είναι ευκολότερο από το να χτίζει κάτι καινούργιο από το μηδέν. Περίπου την εποχή που η Σοβιετική Ζώνη Κατοχής μετατράπηκε σε Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας, η βιομηχανική παραγωγή είχε ήδη ανακάμψει στα δύο τρίτα περίπου του επιπέδου όπου βρισκόταν προπολεμικά (Steiner 2010: 51).

Από πλευράς αποτελεσμάτων, ο σοσιαλισμός της ΛΔΓ πράγματι διέφερε από τον σοβιετικό σοσιαλισμό. Απέφυγε τις χειρότερες υπερβολές. Δεν υπήρχαν γκουλάγκ, λιμοί και μαζικές εκτελέσεις. Ο ακριβής αριθμός νεκρών είναι άγνωστος, αλλά μιλάμε για εκατοντά-

⁸⁴ Καλό παράδειγμα αποτελούν οι Φίλοι της Φύσης [Naturfreunde], μία οργάνωση που ξεκίνησε από το εργατικό κίνημα στα τέλη του 19ου αιώνα. Οι Φίλοι της Φύσης είχαν στόχο να κάνουν τα οφέλη της φύσης για την υγεία και την ψυχαγωγία προσβάσιμα σε άτομα με χαμηλά εισοδήματα, κυρίως με την παροχή χαμηλού κόστους διαμονής και διατροφής σε οαλέ στο δάσος κατασκευασμένα και διαχειριζόμενα από τους ίδιους. Υπό το καθεστώς των ναζί, η οργάνωση απαγορεύτηκε και τα οαλέ στα δάση απαλλοτριώθηκαν. Μετά τον πόλεμο, ανασυστήθηκαν γρήγορα στη Δυτική Γερμανία και οι ιδιοκτησίες τους αποκαταστάθηκαν. Στην Ανατολική Γερμανία, η παρουσία τους μεταβιβάστηκε σε κρατικά ελεγχόμενους οργανισμούς και οι Φίλοι της Φύσης δεν επανιδρύθηκαν ως ανεξάρτητη οργάνωση μέχρι το τέλος του 1989. Βλέπε: Chronik der Naturfreunde (<https://www.naturfreunde.de/chronik-der-naturfreunde>).

δες ή χιλιάδες, όχι εκατοντάδες χιλιάδες (Borbe 2010).⁸⁵ Δεν υπήρχε προσωπολατρία γύρω από μία συγκεκριμένη ηγετική μορφή. Οικονομικά, η ΛΔΓ ήταν η πλουσιότερη χώρα του Ανατολικού μπλοκ,⁸⁶ και επομένως, πιθανότατα η πλουσιότερη σοσιαλιστική χώρα που υπήρξε ποτέ. Από πλευράς σοσιαλισμού, η ΛΔΓ είναι ό,τι καλύτερο μπορούσε να υπάρξει.

Ωστόσο, η σχετική ομάδα ελέγχου δεν είναι η Σοβιετική Ένωση αλλά η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας (ΟΔΓ), και ως προς αυτό το σημείο αναφοράς, η ΛΔΓ υστερεί. Το καθεστώς μπορεί να μη σκότωσε τους αντιπάλους του μαζικά, παρέμενε όμως ένα διαβόητο αστυνομικό κράτος, στο οποίο οι αυθαίρετες συλλήψεις και φυλακίσεις ήταν συνηθισμένες. Υπήρχε ένα εκτεταμένο δίκτυο κατασκοπίας και παρακολούθησης, και λογοκρισία παντού. Η μυστική αστυνομία του, η Κρατική Υπηρεσία Ασφαλείας, έχει αποκτήσει σχεδόν παροιμιώδη υπόσταση. Ακόμη και σήμερα μιλάμε για «μεθόδους της Στάζι» όταν ασκούμε κριτική σε παραβιάσεις πολιτικών ελευθεριών.

Με κάποια μέτρα, το χάσμα Ανατολής-Δύσης –το κόστος του σοσιαλισμού– μπορεί να ποσοτικοποιηθεί. Αμέσως μετά την επανένωση, το κατά κεφαλήν ΑΕΠ στην Ανατολική Γερμανία ήταν μόλις το ένα τρίτο εκείνου της Δυτικής Γερμανίας, με άλλους δείκτες οικονομικής επίδοσης να παρουσιάζουν παρόμοιο χάσμα (Röhl 2009: 1–3).⁸⁷ Ακόμη και η φτωχότερη περιοχή της Δυτικής Γερμανίας, το Σλέσβιχ-Χόλσταϊν, ήταν δύομιση φορές πλουσιότερο από την πλουσιότερη περιοχή της Ανατολικής Γερμανίας, τη Σαξονία (Burda και Weder 2017: 4). Υπήρχε επίσης διαφορά τριών ετών στο προσδόκιμο ζωής (ό.π.: 20).

Το κόστος της επανένωσης είναι μέχρι και σήμερα κολοσσιαίο. Οι καθαρές μεταβιβάσεις από τη Δυτική στην Ανατολική Γερμανία, από το 1990 μέχρι το 2016, φτάνουν τα € 1,8 τρισεκατομμύρια σε

85 Ωστόσο, πρέπει να ειπωθεί ότι οι Σοβιετικοί έκαναν μεγάλο μέρος της «βρώμικης δουλειάς» για εκείνους. Οι χειρότερες ακρότητες συνέβησαν μεταξύ του 1945 και του 1949, στη Σοβιετική Ζώνη Κατοχής. Τεχνικά, για αυτούς τους θανάτους ευθυνόταν το καθεστώς των Σοβιετικών, όχι το καθεστώς της Ανατολικής Γερμανίας. Και πάλι, είναι δίκαιο να πούμε ότι αν το καθεστώς της ΛΔΓ έπρεπε να πραγματοποιήσει το ίδιο τις κολεκτιβοποιήσεις και την αρχική εξουδετέρωση των πολιτικών του αντιπάλων, ο αριθμός των δικών του νεκρών θα ήταν πολύ υψηλότερος.

86 *The convergence dream 25 years on*, Bruegel, 6 Ιανουαρίου 2015 (<http://bruegel.org/2015/01/the-convergence-dream-25-years-on/>).

87 Οι αριθμοί είναι του 1991, της πρώτης χρονιάς για την οποία μπορούμε να συγκρίνουμε όμοια πράγματα, επειδή στην πορεία της επανένωσης η οικονομία της Ανατολικής Γερμανίας απορροφήθηκε από το σύστημα εθνικών λογαριασμών της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας. Το βιοτικό επίπεδο είναι δύσκολο να συγκριθεί ανάμεσα σε μία οικονομία της αγοράς και σε μία σχεδιασμένη οικονομία. Δείκτες όπως το κατά κεφαλήν ΑΕΠ βασίζονται σε τιμές της αγοράς, που σε μία σχεδιασμένη οικονομία δεν υπάρχουν εξ' ορισμού. Μόνο με την είσοδο τιμών της αγοράς στην Ανατολική Γερμανία μπόρεσε πραγματικά να γίνει συγκρίσιμο το βιοτικό επίπεδο της Ανατολικής Γερμανίας με εκείνο της Δυτικής.

σημερινές τιμές.⁸⁸ Οι ετήσιες καθарές μεταβιβάσεις από τη Δυτική Γερμανία αποτελούν μέχρι σήμερα το 15% του ΑΕΠ της Ανατολικής Γερμανίας (Burda και Weder 2017: 23–24).

Το απόλυτο τεστ της επιτυχίας ενός συστήματος, φυσικά, είναι το κατά πόσον οι άνθρωποι θέλουν να ζήσουν σε αυτό ή όχι. Με αυτούς τους όρους, το αποτέλεσμα του πειράματος είχε αποφασιστεί πολύ πριν την επίσημη λήξη του. Μεταξύ της ίδρυσης της ΛΔΓ και της κατασκευής του Τείχους του Βερολίνου, πάνω από 2,7 εκατομμύρια άνθρωποι μετανάστευσαν από την ΛΔΓ στην ΟΔΓ (Bade και Oltmer 2005). Ο αριθμός 2,7 εκατομμύρια είναι ένα απόλυτο χαμηλότερο όριο. Προέρχεται από τα αρχεία των στρατοπέδων προσφύγων της ΟΔΓ, άρα δεν περιλαμβάνει ανθρώπους που έμειναν, για παράδειγμα, με συγγενείς ή φίλους τους.

Το οιονεί φυσικό πείραμα, λοιπόν, έχει παράγει ένα οριστικό αποτέλεσμα. Τώρα είναι ξεκάθαρο ποιο σύστημα ήταν ανώτερο. Δεν ήταν όμως πάντα τόσο ξεκάθαρο.

Δυτικοί θαυμαστές της ΛΔΓ: τα πρώτα χρόνια

Η ΛΔΓ δεν ενέπνευσε ποτέ προσκυνήματα σαν εκείνα που ενέπνευσε η Σοβιετική Ένωση, η Μαρξιστική Κίνα και η Κούβα κατά τις περιόδους του μέλιτός τους. Της έλειπε το κρίσιμο συστατικό ενός δημοφιλούς τόπου προσκυνήματος: η υπόσχεση μίας τελείως νέας αρχής. Ήταν πολύ στενά, και πολύ εμφανώς, ευθυγραμμισμένη με τη Σοβιετική Ένωση.

Επομένως, δεν θαυμάστηκε ποτέ ως επίγειος παράδεισος. Είχε όμως ένα φάσμα από σχετικά εξέχοντες υποστηρικτές σε δυτικές χώρες όπως η Βρετανία και οι ΗΠΑ (πολύ λιγότερο στη Δυτική Γερμανία). Τα πρώτα χρόνια, μεγάλο μέρος αυτής της υποστήριξης προήλθε από την αυτό-παρουσίαση της Λαϊκής Δημοκρατίας της Γερμανίας ως «αντιφασιστικού» κράτους.

Σύμφωνα με τη μαρξιστική ερμηνεία, ο φασισμός δεν ήταν από μόνος του ένα σύστημα ή μια ιδεολογία, αλλά απλώς μία ιδιαίτερα βάρβαρη και βάνανυση μορφή καπιταλισμού. Όπως το θέτει ο Κώστας Παπαδάκης, μαρξιστής ευρωβουλευτής:

Ο φασισμός είναι μία μορφή εξουσίας του κεφαλαίου υπό συγκεκριμένες συνθήκες. Στη Γερμανία, ο φασισμός αποτελούσε την ιδανική μορφή υποστήριξης του κεφαλαίου σε συνθήκες στρατιωτικών προετοιμασιών για την κατάκτηση νέων αγορών, υπό τις συνθήκες μίας πολύ βαθιάς καπιταλιστικής κρίσης [...] Υποστηρίχτηκε πολιτικά

⁸⁸ Για να είμαστε δίκαιοι, δεν ήταν ένα αναπόφευκτο κόστος επανένωσης, αλλά αποτέλεσμα μίας πολιτικής επιλογής, συγκεκριμένα της επιλογής να γίνει προσπάθεια να γεφυρωθεί το χάσμα γρήγορα. Η κυβέρνηση θα μπορούσε, θεωρητικά, να αποφασίσει να αποδεχτεί απλώς το χάσμα και να το αφήσει να παραμείνει.

και οικονομικά από τομείς του γερμανικού κεφαλαίου, ταυτίστηκε με τα μονοπώλια (Krupp, I. G. Farben, Siemens κτλ.), συνεργάστηκε με τους κολοσσούς των «δημοκρατικών» καπιταλιστικών κρατών (General Motors, General Electric, ITT, Ford, IBM).⁸⁹

Αυτή ακριβώς την άποψη υιοθέτησε η κυβέρνηση της Ανατολικής Γερμανίας. Πίστευαν ότι ξεπερνώντας τον καπιταλισμό, το «δικό τους» –και μόνο το δικό τους– κομμάτι της Γερμανίας είχε επίσης ξεπεράσει και τη δομική αιτία του ναζισμού. Από τις δύο Γερμανίες, λοιπόν, μόνο η μία μπορούσε να ισχυριστεί ότι είχε ξεριζώσει τον ναζισμό μία για πάντα. Με αυτόν τον τρόπο, ο αντιφασισμός έγινε θεμελιώδης μύθος της ΛΔΓ, ένα μήνυμα που έλκυε κάποιους δυτικούς παρατηρητές.

Οι Μπέργκερ [Berger] και Λαπόρτ [La Porte] (2008 και 2010) αναλύουν τις βρετανικές στάσεις απέναντι στη ΛΔΓ κατά τις δεκαετίες του 1940 και του 1950. Σύμφωνα με τα ευρήματά τους, παρότι «υπήρχε μικρό ενδιαφέρον για τη ΛΔΓ μεταξύ του ευρύτερου κοινού στη Βρετανία, [...] δεν συνέβαινε πάντα το ίδιο και στη βρετανική αριστερά (Berger και LaPorte 2008: 537).

Οι συγγραφείς διακρίνουν δύο ομάδες ανθρώπων που έτρεφαν συμπάθεια προς τη ΛΔΓ. Η πρώτη ομάδα, όπως ήταν αναμενόμενο, ήταν οι σταλινικοί αριστεροί, οι οποίοι απλώς επέκτειναν τα φιλο-σοβιετικά τους αισθήματα προς τα αδελφά κράτη της Σοβιετικής Ένωσης. Όμως, εκείνο τον καιρό η μανία με τον Στάλιν είχε ήδη ξεφουσκώσει, και η σταλινική αριστερά έχανε τη σημασία της. Περισσότερο αξιοσημείωτο είναι το ότι οι συγγραφείς βρίσκουν επίσης υποστήριξη για τη ΛΔΓ μέσα στο ευρύτερο εργατικό κίνημα, και επομένως μεταξύ ανθρώπων που θα ήταν αδιάφοροι ή αρνητικοί προς τη Σοβιετική Ένωση. Αυτό σημαίνει ότι η υποστήριξη για τη ΛΔΓ αποτελούσε από μόνη της ένα φαινόμενο. Κάθε υποστηρικτής της Σοβιετικής Ένωσης υποστήριζε και τη ΛΔΓ, αλλά όσοι υποστήριζαν τη ΛΔΓ δεν υποστήριζαν απαραίτητα και τη Σοβιετική Ένωση.

Οι Μπέργκερ και Λαπόρτ (2008: 537) εξηγούν:

Ήταν ανάμεσα στους κομμουνιστές, στους αριστερούς συνδικαλιστές και στους αριστερούς υποστηρικτές του Εργατικού Κόμματος, συμπεριλαμβανομένων αρκετών βουλευτών, που η ΛΔΓ βρήκε ίσως τους πιο σταθερούς υποστηρικτές της. Μέσα στο ευρύτερο εργατικό κίνημα της Βρετανίας το ενδιαφέρον υποκινούνταν από [...] περιέργεια για τον «πραγματικά υπαρκτό σοσιαλισμό», αλλά, πάνω από όλα, από την πρόσληψη της ΛΔΓ ως αντιφασιστικό κράτος. [...]

⁸⁹ The equation of Communism with Nazism is unacceptable and provocative, In Defense of Communism blog, 30 Αυγούστου 2017 (<https://communismgr.blogspot.co.uk/2017/08/kostas-papadakis-equation-of-communism.html>).

Ποιο ήταν ακριβώς το κίνητρο, όχι μόνο της μικρής φιλο-σοβιετικής αριστεράς, αλλά και ευρύτερων κύκλων του Εργατικού Κόμματος, να αποδεχτούν αυτή την εικόνα ως βάση για να υποστηρίξουν την «άλλη Γερμανία»;

Και αλλού (ό.π.: 73 -74):

Η Εργατική αριστερά έτρεφε αρκετή συμπάθεια για τη σοσιαλιστική Γερμανία [...]

Το Κομμουνιστικό Κόμμα της Μεγάλης Βρετανίας αποδείχτηκε αξιόπιστος σύμμαχος της ΛΔΓ [...]

Κομμουνιστές συνδικαλιστές [...] επιδίωξαν να αντιπαχθούν στην αντικομμουνιστική στάση του Γενικού Συμβουλίου του Κογκρέσου Συνδικαλιστικών Ενώσεων. Ενώ το τελευταίο συνεργάστηκε στενά με τα δυτικογερμανικά σωματεία για να πατάξει τον κομμουνισμό, τα κομμουνιστικά σωματεία δέχτηκαν την προσφορά της Ελεύθερης Γερμανικής Συνδικαλιστικής Ομοσπονδίας της Λαϊκής Δημοκρατίας της Γερμανίας για αμοιβαίες ανταλλαγές. Οι σχέσεις μεταξύ του βρετανικού εργατικού κινήματος και της ΛΔΓ θα μπορούσαν να δικαιολογηθούν βάσει ιδεολογικής εγγύτητας.

Σύμφωνα με τον Τζον Γκριν [John Green], Βρετανό δημοσιογράφο και κινηματογραφιστή (απόσπασμα από Berger και LaPorte 2008: 540):

Πολλοί από εκείνους που είχαν καταλάβει ηγετικές θέσεις στη Γερμανία του Χίτλερ δεν δυσκολεύτηκαν πολύ να τρυπώσουν σε παρόμοιες θέσεις στη νέα ΟΔΓ [...] Στην Ανατολή εκείνοι που είχαν αντισταθεί στον φασισμό ήταν εκείνοι που είχαν σχηματίσει την ηγεσία του νέου κράτους και του κόμματος. [...] Πολλοί αντιφασίστες αγωνιστές της αντίστασης συντάσσονταν ελεύθερα [με τη ΛΔΓ].

Το Σωματείο Ηλεκτροτεχνιτών δημοσίευσε ένα φυλλάδιο για τη ΛΔΓ, όπου έγραφε (ό.π.: 543):

Η διαφορά μεταξύ Ανατολικής και Δυτικής Γερμανίας είναι ότι ο ναζισμός έχει εξαλειφθεί τελείως στο ανατολικό κομμάτι και ότι η κυβέρνηση αποτελείται από εκείνους που υπέφεραν από τον ναζισμό. Στο δυτικό κομμάτι, η κυβέρνηση αποτελείται από εκείνους που ήταν φασίστες.

Ο επικεφαλής του γραφείου του ειδησεογραφικού πρακτορείου Reuters στο Βερολίνο, Τζον Πιτ [John Peet], έγραψε στην «Αναφορά για τη Δημοκρατική Γερμανία» ότι «στη ΛΔΓ οι αντι-ναζιστές έχουν τον έλεγχο και ένας πρώην ναζί στη δημόσια ζωή αποτελεί σπάνια εξαίρεση. Στη Δυτική Γερμανία, οι πρώην ναζί βρίσκονται και πάλι στην εξουσία και κάποιος με αντι-ναζιστικό παρελθόν αποτελεί σπάνιο φαινόμενο» (ό.π.: 543).

Έπειτα από μία επίσκεψη στο Στάλινσταντ (παλαιότερα, και πάλι

πλέον Αϊζενχούτενσαντ) το 1953, ο Έμρι Χιουζ [Emry Hughes], βουλευτής του Νότιου Άιρσαϊρ, περιέγραψε την πόλη ως «ένα ακατανίκητο παράδειγμα του τι μπορεί να καταφέρει μία σοσιαλιστική Γερμανία» (παράτίθεται στο Berger και LaPorte 2010: 67). Έπειτα από μία ακόμη επίσκεψη, το 1960, περιέγραψε τη ΛΔΓ ως την «καλύτερη Γερμανία» (ό.π.: 95).

Για τους υποστηρικτές της, η ΛΔΓ ήταν ένα Λαϊκό Κράτος, ακόμη και αν επιφανειακά έμοιαζε με δικτατορία. Ένα σοσιαλιστικό κράτος, υποστήριζαν, δεν θα μπορούσε να λειτουργήσει χωρίς την υποστήριξη της μεγάλης πλειοψηφίας του πληθυσμού, επομένως, η ίδια η ύπαρξή του αποτελούσε απόδειξη ότι είχε μαζική υποστήριξη. Ο Γουίλιαμ Γκάλαχερ [William Galacher], βουλευτής του Δυτικού Φάιφ, υποστήριξε σε συζήτηση στη Βουλή των Κοινοτήτων (Hansard 1949):

Έχει επωθεί σε αυτή τη συζήτηση για τους κομμουνιστές ότι αποτελούν μόνο το 5% στη Γερμανία και σε άλλες χώρες. [...] Θα ήταν αδύνατον για τον Ιρλανδικό Δημοκρατικό Στρατό (IRA) να συνεχίσει τον αγώνα του ενάντια στις Βρετανικές Δυνάμεις αν δεν είχε τη συμμάχια της μάζας του λαού. Με τον ίδιο τρόπο, θα ήταν απολύτως αδύνατον [...] να συνεχιστεί ο αγώνας [...] αν η μάζα του λαού δεν τον υποστήριζε [...]

Οι χώρες της Ανατολικής Ευρώπης είναι ελεύθερες και ανεξάρτητες. [...] Γιατί οι άνθρωποι κλείνουν τα μάτια στην αλήθεια; [...]

Είναι αδύνατον για το Κομμουνιστικό Κόμμα σε αυτή ή σε οποιαδήποτε άλλη χώρα να σπάσει την εξουσία της καπιταλιστικής τάξης. Η μόνη δύναμη αρκετά ισχυρή για να το κάνει είναι η οργανωμένη δύναμη της εργατικής τάξης, και αργά ή γρήγορα η οργανωμένη εργατική τάξη [...] θα υπερισχύσει της καπιταλιστικής τάξης. Θα υπάρχει ένα κόμμα που θα εκπροσωπεί τον λαό.

Από αυτή την οπτική, οι μαζικές εξεγέρσεις του 1953, που διαλύθηκαν βάναισα από το καθεστώς της ΛΔΓ με τη βοήθεια Σοβιετικών στρατιωτών, αποτελούν πρόβλημα. Πώς μπορεί να υπάρχει εργατική εξέγερση σε ένα κράτος των εργατών; Υπό σοσιαλιστικό καθεστώς η «εργατική τάξη» συνολικά βρίσκεται στην εξουσία, και λογικά, η εργατική τάξη δεν μπορεί να εξεγερθεί εναντίον του εαυτού της. Για άλλη μία φορά υπήρχε αναντιστοιχία μεταξύ των πραγματικών ανθρώπων και του «Λαού» ως εξιδανικευμένη έννοια, και οι σοσιαλιστές έπρεπε να βρουν τρόπο να την εξηγήσουν.

Ο Τζον Πιτ, ο επικεφαλής του Reuters στο Βερολίνο που αναφέρθηκε παραπάνω, ισχυρίστηκε ότι η εξέγερση είχε υποκινηθεί από «φασίστες πράκτορες ξένων δυνάμεων» και «εγκληματίες των SS» (απόσπασμα από Berger και LaPorte 2008: 544).

Το περιοδικό *Daily Worker* κατηγορήσε «μία δυτικογερμανική φιλο-φασιστική οργάνωση με χρηματοδότηση της CIA» (ό.π.: 544).

Ο Στίβεν Όουεν Ντέιβις [Stephen Owen Davies], βουλευτής του Μέρθιρ Τίντφιλ και πρώην Επικεφαλής Οργάνωσης της Ομοσπονδίας Ανθρακωρύχων της Νότιας Ουαλίας, υποστήριξε ότι «οι ναζί και οι προβοκάτορες από τη Δυτική Ζώνη του Βερολίνου έχουν δωροδοκηθεί [...] για να συμμετάσχουν και να βοηθήσουν στη δημιουργία ταραχών στην Ανατολική Ζώνη» (ό.π.: 544).

Ο Τζακ Γκραλ [Jack Grahl], Αναπληρωτής Γενικός Γραμματέας του Σωματείου Πυροσβεστών, επίσης δικαιολόγησε την καταστολή της εξέγερσης ισχυριζόμενος ότι οι διαδηλωτές ήταν υποστηρικτές του φασισμού (Berger και LaPorte 2010: 68).

Ο Μπέρτολ Μπρεχτ,⁹⁰ Γερμανός θεατρικός συγγραφέας και θεατρικός σκηνοθέτης, επίσης τάχθηκε αρχικά με το μέρος της κυβέρνησης της ΛΔΓ. Σε γράμμα του προς τον Βάλτερ Ούλμπριχτ [Walter Ulbricht], Γενικό Γραμματέα του ΕΣΚΓ, ο Μπρεχτ έγραψε (παράτίθεται στο *Deutscher Bundestag* 2006: 6):

Η ιστορία θα αποδώσει φόρο τιμής στην επαναστατική ανυπομονησία του Ενιαίου Σοσιαλιστικού Κόμματος της Γερμανίας. Η μεγάλη συζήτηση με τις μάζες σχετικά με την ταχύτητα της οικοδόμησης του σοσιαλισμού θα οδηγήσει σε [...] διαφύλαξη των σοσιαλιστικών επιτευγμάτων. Έχω την επιθυμία [...] να εκφράσω την αλληλεγγύη μου στο Ενιαίο Σοσιαλιστικό Κόμμα της Γερμανίας.

Και αλλού (ό.π.: 7):

Οργανωμένα φασιστικά στοιχεία προσπάθησαν να εκμεταλλευτούν [...] τη δυσарέσκεια για τους δικούς τους αποτρόπαιους σκοπούς. Για αρκετές ώρες, το Βερολίνο βρισκόταν στα πρόθυρα ενός Γ' Παγκοσμίου Πολέμου. Μόνο χάρη στην άμεση παρέμβαση των Σοβιετικών στρατιωτών μπόρεσαν να ματαιωθούν αυτές οι προσπάθειες. [...]

Τώρα ελπίζω οι προβοκάτορες να απομονώθηκαν και να καταστράφηκαν τα δίκτυα επικοινωνίας τους.⁹¹

Ωστόσο, τέτοιες εξηγήσεις δεν γίνονταν ευρέως πιστευτές. Η συτριβή της εξέγερσης του 1953 αποτέλεσε σοβαρό πλήγμα για τη διεθνή εικόνα της ΛΔΓ, την οποία δεν βελτίωσαν τα επακόλουθα γε-

90 Αυτό το βιβλίο αναφέρεται σε δυτικούς διανοούμενους που θεοποιούσαν τον σοσιαλισμό από μακριά, άρα, ο Μπρεχτ δεν θα έπρεπε να συμπεριλαμβάνεται σε αυτούς, επειδή τότε είχε πλέον εγκατασταθεί μόνιμα στο Ανατολικό Βερολίνο. Επρόκειτο όμως για Δυτικογερμανό (Βαναρό), που αργότερα απέκτησε ανιστορική υπηκοότητα. Είχε μετακομίσει στην Ανατολική Γερμανία οικειοθελώς και δεν είχε καμία υποχρέωση να γράψει αυτά τα λόγια.

91 Ο Μπρεχτ πρέπει να άλλαξε δραστικά γνώμη λίγο αργότερα. Ως απάντηση στην εξέγερση, έγραψε το ποίημα *Η Λύση* [Die Lösung], το οποίο έκλεινε με τους διάσημους στίχους:

«Δεν θα ήταν ευκολότερο
στην περίπτωση αυτή η κυβέρνηση
Να διαλύσει τον λαό
Και να εκλέξει έναν άλλον;»

γονότα. Την ίδια στιγμή, η υποστήριξη προς τη ΛΔΓ είχε, σε κάποιο βαθμό, τραφεί από την εχθρότητα προς τη Δυτική Γερμανία, η οποία με τον καιρό άρχισε να ξεθυμαίνει.

Οι Μπέργκερ και ΛαΠορτ (2008: 552) καταλήγουν ότι:

Η χονδροειδής διχοτόμηση ανάμεσα σε μία αντιφασιστική ΛΔΓ και μία νεοφασιστική ΟΔΓ αποδεικνυόταν όλο και λιγότερο πειστική στους νεότερους Βρετανούς παρατηρητές. [...] Καθώς η ΟΔΓ κατέβαλλε επίπονες προσπάθειες να συμφιλιωθεί με το ναζιστικό παρελθόν της, οι εξωφρενικές κατηγορίες της ΛΔΓ ότι η Δυτική Γερμανία αποτελούσε προπύργιο του φασισμού φαινόταν όλο και πιο άστοχες. Η ΛΔΓ είχε ζήσει πολύ καιρό εξαργυρώνοντας τον αντιφασισμό της.

Δυτικοί θαυμαστές της ΛΔΓ: τα κατοπινά χρόνια

Τη δεκαετία του 1960, το Αμερικανικό Κίνημα Πολιτικών Δικαιωμάτων ανέπτυξε μία πιο μαχητική πτέρυγα, με ισχυρή σοσιαλιστική γραμμή. Διάφορα ανώτερα στελέχη αυτού του κινήματος φλέρταραν με τη ΛΔΓ για κάποιο διάστημα (Werner 2015).

Ίσως το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν η Άντζελα Ντέιβις, καθηγήτρια στο Πανεπιστήμιο της Καλιφόρνια και διευθύντρια του Τμήματος Φεμινιστικών Σπουδών. Η Ντέιβις ήταν ηγετική μορφή στο Κίνημα Πολιτικών Δικαιωμάτων και, αργότερα, στην αποσχισθείσα σοσιαλιστική του πτέρυγα. Συμμετείχε στο Κόμμα των Μαύρων Πανθήρων, και αργότερα έγινε ηγέτιδα του Κομμουνιστικού Κόμματος των ΗΠΑ.

Στη ΛΔΓ, οι ειδήσεις για τις δυτικές χώρες έτειναν να επικεντρώνονται σε κοινωνικά προβλήματα, όπως η ύπαρξη αστέγων και ο εθισμός στα ναρκωτικά. Κύριος στόχος τους, φυσικά, ήταν η Δυτική Γερμανία, αλλά οι φυλετικές εντάσεις στις ΗΠΑ επίσης τους έδιναν άφθονο υλικό. Όταν η Άντζελα Ντέιβις φυλακίστηκε για λίγο, η ΛΔΓ διοργάνωσε μία μεγάλη εκστρατεία αλληλεγγύης για εκείνη. Το 1972, προσκλήθηκε για επίσημη επίσκεψη, όπου συνάντησε τους ηγέτες του κόμματος Βάλτερ Ούλμπριχτ και Έρικ Χόνεκερ, της απονεμήθηκε τιμητικό διδακτορικό από το Πανεπιστήμιο Καρλ Μαρξ (παλαιότερα, και πάλι πλέον, Πανεπιστήμιο της Λειψίας), και τιμήθηκε με το Άστρο της Φιλίας των Λαών.

Αυτοί οι Αμερικάνοι θαυμαστές της ΛΔΓ δεν κατέγραφαν γραπτώς τις εντυπώσεις τους. Επομένως, είναι δύσκολο να ανασυγκροτήσουμε τι ακριβώς έβλεπαν στη ΛΔΓ.

Εν τω μεταξύ, στη Μεγάλη Βρετανία, υπήρχε μία ακαδημαϊκή κοινότητα που έβλεπε τη ΛΔΓ υπό γενικά θετικό πρίσμα. Ο Σερλ [Searle] (2011) εξετάζει ορισμένες τυπικές αναφορές στη ΛΔΓ από Βρετανούς συγγραφείς, δημοσιευμένες κατά τις δεκαετίες του 1970

και του 1980, και καταλήγει ότι είχαν κατά κύριο λόγο θετική διάθεση προς αυτή. (ό.π.: 20):

Τα βρετανικά κείμενα σχετικά με τη ΛΔΓ μεταξύ του 1973 και του 1989 κινούνταν [...] προς μία πιο θετική απεικόνιση, η οποία αποαζόταν τα επιτεύγματά της στην οικονομία και την πρόνοια, μαζί με το κοινοτικό πνεύμα και τις παραδοσιακές αξίες. [...] Πολλοί από τους συγγραφείς επιχειρούν να αντικρουθούν [...] στερεότυπα του Ψυχρού Πολέμου [...] Επικεντρώνοντας κυρίως –και συχνά αποκλειστικά– στις θετικές πτυχές της ζωής και της κοινωνίας που μπορούσαν να βρουν, έφτασαν σε ένα άλλο άκρο, συμβάλλοντας έτσι στην ψευδαίσθηση ότι το ΕΣΚΓ συνιστούσε μια πολύ πιο χαλαρή και ανεκτική ηγεσία από ό,τι ήταν στην πραγματικότητα. [...]

Ένα κίνητρο ήταν συχνά η ύπαρξη συμπάθειας προς το σοσιαλιστικό ιδεώδες. Υπήρχε μία γνωστή μερίδα υποστηρικτών της ΛΔΓ στη βρετανική αριστερά.

Παρομοίως με την υπεράσπιση της Βόρειας Κορέας από τον Μπρους Κάμινγκς (βλέπε Κεφάλαιο 5), αυτές οι αναφορές μπορούν να αντιμετωπιστούν ως παραδείγματα της «Πλάνης της Χρυσής Μεσότητας», της ιδέας ότι όταν υπάρχουν αντικρουόμενες θέσεις σε ένα ζήτημα, η αλήθεια πρέπει πάντα να βρίσκεται «κάπου στη μέση». (Σε αυτή την περίπτωση, αυτό θα σήμαινε κάπου ανάμεσα στον τρόπο που παρουσίαζε το καθεστώς τον εαυτό του και στην αρνητική εντύπωση που υπερίσχυε στο ευρύ κοινό).

Στο *Σοσιαλισμός με Γερμανικό Πρόσωπο [Socialism with a German Face]*, που εκδόθηκε το 1977, ο Τζόναθαν Στιλ [Jonathan Steele] δήλωνε ότι «δεν μπορεί πλέον κανείς να ισχυριστεί ότι το σύστημα είναι πολιτικώς απαράδεκτο και οικονομικά ανεπαρκές με οποιονδήποτε τρόπο» (παρατίθεται στο Searl 2011: 7).

Η ΛΔΓ, σύμφωνα με τον Στιλ, είχε βιώσει «το δικό της οικονομικό θαύμα» (ό.π.) Αναγνωρίζει τον αυταρχικό χαρακτήρα του συστήματος, τον θεωρεί όμως δικαιολογημένο (ό.π.: 8):

Οι υπερβολές στον πολιτικό τρόπο ζωής (της ΛΔΓ) και η έλλειψη ταξιδιωτικών δυνατοτήτων για τον λαό της αποτελούν προϊόν ειδικών περιστάσεων και της συνεχιζόμενης αντιπαράθεσης με τη Δυτική Γερμανία. Όμως το συνολικό κοινωνικό και οικονομικό σύστημά της είναι ένα ευπαρουσίαστο μοντέλο του είδους του αυταρχικού κράτους πρόνοιας που έχουν γίνει πλέον τα έθνη της Ανατολικής Ευρώπης.

Το 1983, ο Μάρτιν ΜακΚόλι [Martin McCauley] δημοσίευσε το *Η Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας από το 1945 [The German Democratic Republic since 1945]*, όπου υποστήριζε ότι «η οικονομική επιτυχία αποτελεί το θεμέλιο της σταθερότητας στη ΛΔΓ και πηγή της νομιμοποίησης του κόμματος». Αναγνωρίζει ότι

«η δεκαετία του 1980 θα είναι δύσκολη», αλλά επιμένει ότι δεν υπάρχει «αρκετή [δυσαρέσκεια] ώστε να απειλείται η σταθερότητα του κράτους» (ό.π.: 17).

Στο Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας: Πολιτική, Οικονομία και Κοινωνία [German Democratic Republic: Politics, Economics and Society], που εκδόθηκε το 1988, ο Μάικ Ντένις [Mike Dennis] υποστήριξε ότι (ό.π.: 15):

Παρότι το ανθρώπινο κόστος του Τείχους του Βερολίνου δεν μπορεί και δεν πρέπει να αγνοηθεί, η απλή διχοτόμηση του ολοκληρωτικού κομμουνισμού και των ελεύθερων δημοκρατιών επικαλύπτει τις πολυπλοκότητες της πολιτικής ζωής τόσο στη Δύση, όσο και στην Ανατολή. Η ΛΔΓ δεν μπορεί να υποβιβαστεί σε ένα απλοϊκό ιδεολογικό κατασκεύασμα.

Έναν σιωπηρό και κάπως άβολο συμβιβασμό μεταξύ του καθεστώτος και του πληθυσμού: μία σχετικά διαδεδομένη αναγνώριση της πολιτικής υπεροχής του ΕΣΚΓ συμπληρώνεται από τη μεγαλύτερη ευαισθησία του καθεστώτος σε πολλές από τις ανάγκες και τις επιθυμίες του πληθυσμού, συμπεριλαμβανομένου ενός ανεκτού βιοτικού επιπέδου.

Ο Ντένις παραδέχεται ότι οι επικριτές του καθεστώτος «μπορεί ακόμη να υποστούν αυθαίρετη μεταχείριση από τα όργανα καταναγκασμού» και ότι αυτό δημιουργεί «κλίμα αβεβαιότητας» (ό.π.: 16).

Κανένας από αυτούς τους συγγραφείς δεν βρίσκεται στο ίδιο επίπεδο με τους προσκυνητές του Χόλαντερ. Δεν πρόκειται για ρομαντικούς που αναζητούν ουτοπίες. Είναι ακαδημαϊκοί που προσπαθούν σκληρά να είναι «ισορροπημένοι» και «ευαίσθητοι σε λεπτές αποχρώσεις», πρόθυμοι να τονίσουν τα θετικά επιτεύγματα, και διστακτικοί στο να καταδικάσουν τις αυταρχικές πτυχές ή τις οικονομικές αποτυχίες. Ασκούν το αντίστροφο της καταδίκης με αμυδρό έπαινο: επαινούν με μια αμυδρή καταδίκη. Η εντολή «πυρ στο ψαχνό» στο Τείχος του Βερολίνου γίνεται «έλλειψη ταξιδιωτικών δυνατοτήτων», η καταστολή από το αστυνομικό κράτος γίνεται «κλίμα αβεβαιότητας», κτλ.

Ενώ όμως οι αξιολογήσεις τους δεν είναι τόσο παράλογες όσο εκείνες των προσκυνητών του Στάλιν, του Μάο ή του Κιμ Ιλ Σουνγκ, βλέπουμε εκ των υστέρων ότι ήταν ξεκάθαρα άστοχες. Οι συγγραφείς χαρακτήριζαν τον σοσιαλισμό της Ανατολικής Γερμανίας ως ένα σύστημα που είχε κάποια μειονεκτήματα, αλλά ήταν σχετικά επιτυχημένο οικονομικά, και οι άνθρωποι ήταν τελικά αρκετά ικανοποιημένοι με αυτό. Ιδιαίτερα στην περίπτωση των βιβλίων που εκδόθηκαν μόλις λίγα χρόνια πριν την πτώση του Τείχους του Βερολίνου, αυτές οι αξιολογήσεις δεν άντεξαν στο πέρασμα του χρόνου.

Το μοτίβο στήριξης προς τη ΛΔΓ διέφερε από εκείνα των άλλων

σοσιαλιστικών πειραμάτων. Δεν ακολούθησε το συμβατικό μοντέλο των τριών σταδίων που περιγράφεται αλλού σε αυτό το βιβλίο (μία περίοδος μέλιτος με ενθουσιώδη υποστήριξη, ακολουθούμενη από μία περίοδο δικαιολογιών, άρνησης, και τακτικής του «κι εσείς όμως», και τελικά το στάδιο της αναδρομικής αποκήρυξης). Μάλλον, διαφορετικές ομάδες ανθρώπων επαίνεσαν τη ΛΔΓ σε διαφορετικές χρονικές στιγμές για διαφορετικούς λόγους. Η υποστήριξη προς τη ΛΔΓ δεν ήταν ποτέ ενθουσιώδης ούτε ευρέως διαδεδομένη, αλλά διήρκεσε για ασυνήθιστα μεγάλο χρονικό διάστημα.

Ωστόσο, παρότι η ΛΔΓ δεν ταιριάζει στο μοντέλο των τριών σταδίων το ίδιο καλά με άλλα παραδείγματα, είναι ξεκάθαρο ότι μόλις άνοιξε το Τείχος του Βερολίνου, πέρασε πλήρως και κατηγορηματικά στο στάδιο του μη πραγματικού σοσιαλισμού. Εκείνη την περίοδο, η ιδέα ότι ο σοσιαλισμός της ΛΔΓ δεν ήταν «πραγματικός» σοσιαλισμός έπαιξε σημαντικό ρόλο στην ίδια τη ΛΔΓ.

Μετά την πτώση του Τείχους του Βερολίνου, το ΕΣΚΓ αναγκάστηκε να επιτρέψει ελεύθερες δημοκρατικές εκλογές. Κάποια από τα κόμματα που συμμετείχαν σε αυτές τις εκλογές υποστήριξαν ότι ο σοσιαλισμός της ΛΔΓ δεν ήταν πραγματικός σοσιαλισμός. Η λύση που πρότειναν δεν ήταν η επανένωση με τη Δυτική Γερμανία και η εισαγωγή μίας οικονομίας της αγοράς, αλλά μία αναμορφωμένη, εκδημοκρατισμένη ΛΔΓ με πραγματικό σοσιαλισμό.

Το μανιφέστο της Ενωμένης Αριστεράς, η οποία είχε αναδυθεί από το δημοκρατικό κίνημα διαμαρτυρίας της ΛΔΓ, έγραφε (Vereinigte Linke 1990):

Για πολύ καιρό, η χώρα μας βρίσκεται στο έλεος γραφειοκρατών που κοιτούν το συμφέρον τους [...]. Μία από τις πιο καταστροφικές συνέπειες της σταλινικής πολιτικής είναι ότι πολλοί άνθρωποι στη χώρα μας έχουν αρχίσει να συνδέουν τον σοσιαλισμό με τον σταλινισμό. [...] λέμε: Η εναλλακτική λύση είναι [...] ο ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ· ένας σοσιαλισμός ελευθερίας και δημοκρατίας [...] Δεν έχει αποτύχει, επειδή δεν έχει ξεκινήσει ακόμη.

Παρομοίως, το Εργατικό Κόμμα των Σπαρτακιστών της Γερμανίας υποστήριζε:

Η σταλινική γραφειοκρατία της [Ανατολικής Γερμανίας] [...] απαξίωσε την ιδέα του σοσιαλισμού. Εμείς, οι Σπαρτακιστές, λέμε: ο σοσιαλισμός, υπό την πραγματική ηγεσία της εργατικής τάξης, δεν έχει καν ξεκινήσει ακόμη.⁹²

Ακόμη και το ΕΣΚΓ προσπάθησε, με κάποια αξιοπιστία, να προβάλει μία μεταρρυθμιστική εικόνα του εαυτού του. Είχε μετονο-

92 DDR Wabl 1990 – Spartakist Arbeiterpartei Deutschlands Wablwerbespot (<https://www.youtube.com/watch?v=5SILGjR2p6E>).

μαστεί σε Κόμμα Δημοκρατικού Σοσιαλισμού (ΚΔΣ), είχε διώξει αρκετούς υψηλόβαθμους σκληροπυρηνικούς σταλινικούς, και είχε προωθήσει δημοκρατικούς μεταρρυθμιστές μέσα από τις τάξεις του σε κορυφαίες θέσεις. Το προεκλογικό του μανιφέστο το 1990 έλεγε:

Το δημοκρατικό νέο ξεκίνημα για τη χώρα μας αποτελεί νέο ξεκίνημα και για το Κόμμα του Δημοκρατικού Σοσιαλισμού, το οποίο θα ηγηθεί της διαδικασίας για την οριστική απόρριψη των σταλινικών δομών, μηχανισμών, δογμάτων [...] από την αρχή μέχρι το τέλος [...] Δεν πρέπει να εγκαταλείψουμε τις κοινωνικές αξίες και τα επιτεύγματα της ΛΔΓ, στα οποία συγκαταλέγουμε [...] τη συνεργατική και δημόσια ιδιοκτησία στη βιομηχανία, στη γεωργία, και σε άλλους τομείς της οικονομίας μας.⁹³

Μια χούφτα Βρετανοί βουλευτές ακολούθησαν μια παρόμοια συλλογιστική. Πίστευαν ότι αυτό του οποίου γίνονταν μάρτυρες δεν ήταν το τέλος του σοσιαλισμού στις χώρες του Συμφώνου της Βαρσοβίας, αλλά, αντιθέτως, το ξεκίνημα του «πραγματικού» σοσιαλισμού. Τον Δεκέμβριο του 1989, μία πρόταση προς τη Βουλή των Κοινοτήτων με την υπογραφή του Κεν Λίβινγκστον και του Τζέρεμι Κόρμπιν, έγραφε:

Αυτό το Κοινοβούλιο [...] αναγνωρίζει ότι αυτό το ξέσπασμα δυσαρέσκειας και αντίθεσης στην Ανατολική Γερμανία και την Τσεχοσλοβακία, συγκεκριμένα, αντικατοπτρίζει τον βαθύ θυμό απέναντι στη διαφθορά και την κακοδιαχείριση της σταλινικής γραφειοκρατίας. Βλέπει το κίνημα να οδηγεί προς την κατεύθυνση του γνήσιου σοσιαλισμού, όχι προς την επιστροφή στον καπιταλισμό, [...] και θεωρεί ότι ο μόνος δρόμος προς τα εμπρός για τους λαούς της Σοβιετικής Ένωσης και της Ανατολικής Ευρώπης είναι η επιστροφή στις αρχές της πραγματικής δημοκρατίας και του πραγματικού σοσιαλισμού των εργαζομένων, οι οποίες αποτέλεσαν τη βάση και την έμπνευση για την Οκτωβριανή Επανάσταση.⁹⁴

156

Αυτό είναι περιττό να πούμε ότι δεν συνέβη. Στις εκλογές του Μαρτίου του 1990, τα κόμματα υπέρ της επανένωσης κατήγαγαν συντριπτική νίκη. Το αποτέλεσμα σφράγισε ευρύτερα τη μοίρα της ΛΔΓ και του σοσιαλισμού της Ανατολικής Γερμανίας. Έξι μήνες αργότερα η ΛΔΓ δεν υπήρχε πια, και κανένας από τα θεσμικά όργανά της δεν επιβίωσε.

⁹³ *Demokratische Freibeißen für alle – soziale Sicherheit für jeden. Wahlprogramm der PDS* (https://www.wir-waren-so-frei.de/index.php/Detail/Object/Show/object_id/565/set_id/46).

⁹⁴ *Workers' Democracy in Eastern Europe, Early Day Motion 210* (<http://www.parliament.uk/edm/1989-90/210>).

Όμως η ιδέα του σοσιαλισμού επιβίωσε. Έρευνες δείχνουν ότι λίγα χρόνια αργότερα, η αντίληψη ότι ο σοσιαλισμός ήταν μία καλή ιδέα που είχε «εφαρμοστεί λάθος» στη ΛΔΓ, είχε γίνει επικρατούσα άποψη (Stöcker 2016: 202).

Απομεινάρια της ανατολικογερμανικής απολογητικής σήμερα

Η υποστήριξη προς τη ΛΔΓ δεν εξαφανίστηκε ποτέ τελείως. Ο Σέιμας Μιλν εξακολουθεί να υπερασπίζεται τα συστήματα του Ανατολικού Μπλοκ και συγκεκριμένα της ΛΔΓ. Στη δική του εκδοχή των γεγονότων, οι λαϊκές εξεγέρσεις στα τέλη της δεκαετίας του 1980 που έριξαν αυτά τα καθεστώτα δεν συνέβησαν ποτέ. Ο Μιλν βλέπει αυτά τα γεγονότα ως αντεπανástαση που ξεκίνησε από πάνω, στην οποία το ευρύ κοινό ήταν απλά παθητικός θεατής και τώρα το μετανιώνει. Σε μία ραδιοφωνική συνέντευξη με τον Τζορτζ Γκάλογουεϊ, πρώην βουλευτή του κόμματος Σεβασμός [Respect Party], ο Μιλν εξηγούσε ότι:

Υπήρχε μία ομάδα ανθρώπων στην εξουσία που είδε ότι επρόκειτο να επωφεληθεί από την παλινόρθωση του καπιταλισμού και πολλοί απλοί άνθρωποι που επωφελούνταν με πολλούς τρόπους από τη μορφή σοσιαλισμού που υπήρχε στην ανατολική Ευρώπη δεν αισθάνονταν πραγματικά ότι το σύστημα τους ανήκε, και δεν έβλεπαν απαραίτητα τι συνέβαινε, ή τι θα μπορούσαν να κάνουν για να το σταματήσουν.

Όμως, [...] οι περισσότεροι άνθρωποι σε πολλές από αυτές τις χώρες μετανιώνουν για την απώλεια [...] των θετικών πτυχών αυτού του συστήματος [...] το 1989 ήταν μία σημαντική αλλαγή και μία σημαντική απώλεια για εκατομμύρια ανθρώπους. Και κάποια οφέλη επίσης. [...] Στην ανατολική Γερμανία, οι περισσότεροι άνθρωποι σήμερα έχουν θετική άποψη για την πρώην Ανατολική Γερμανία, τη ΛΔΓ, και λυπούνται που έπαψε να υπάρχει [...] Τα τεράστια κοινωνικά οφέλη που χάθηκαν, όχι μόνο στην Ανατολική Γερμανία, αλλά σε όλη την ανατολική Ευρώπη και τη Σοβιετική Ένωση, τα θρηνούν οι λαοί αυτών των χωρών.⁹⁵

Θεωρεί το Τείχος του Βερολίνου και άλλα καταπιεστικά χαρακτηριστικά της ΛΔΓ θλιβερά, αλλά δικαιολογημένα από τις συνθήκες της εποχής:

Μία συγκεκριμένη μορφή σοσιαλισμού αναπτύχθηκε τη μεταπολεμική περίοδο στις συνθήκες του Ψυχρού Πολέμου [...] Το Ανατολικό Βερολίνο βρισκόταν απολύτως στην πρώτη γραμμή του Ψυχρού Πολέμου. Αυτό ήταν το Τείχος του Βερολίνου. Ήταν η πρώτη γραμμή μεταξύ δύο κοινωνικών και στρατιωτικών συστημάτων και δύο στρατιωτικών συμμαχιών, και μάλιστα μια πρώτη γραμμή που χαρα-

⁹⁵ Ο Τζορτζ Γκάλογουεϊ και ο Σέιμας Μιλν συζητούν για την πώση του Τείχους του Βερολίνου, Talksport, 7 Νοεμβρίου 2009 (<https://www.youtube.com/watch?v=ZSGISHyr CVc>).

κτηριζόταν από μεγάλη ένταση. Δεν ήταν απλώς κάποιος αυθαίρετος διαχωρισμός για να κρατήσουν τους ανθρώπους μέσα, ήταν επίσης η πρώτη γραμμή σε μία παγκόσμια σύγκρουση. Και σε αυτό οφείλονται πολλά από όσα συνέβησαν.

Ο Τζορτζ Γκάλογουεϊ, που έπαιρνε τη συνέντευξη, πρόσθεσε: Δεν υπήρχε ανεργία. Όλοι είχαν σπίτι. Όλοι είχαν δωρεάν σχολείο. Δωρεάν νοσοκομείο. Δωρεάν πανεπιστήμιο. Ελεύθερη πρόσβαση στην άθληση και στον πολιτισμό, που οι συνηθισμένοι εργαζόμενοι στις περισσότερες κοινωνίες σαν τη δική μας δεν θα ονειρεύονταν καν [...]. Ιδιαίτερα η ΛΔΓ υπήρξε πρωτοπόρος στην εκπαίδευση και στη συμμετοχή των γυναικών στην κοινωνία.⁹⁶

Το 2015, ο δημοσιογράφος και κινηματογραφιστής Τζον Γκριν [John Green] και η εκπρόσωπος της UNISON⁹⁷ Μπρούνι ντε λα Μοτ [Bruni de la Motte] εξέδωσαν το βιβλίο *Κράτος της Στάζι ή Σοσιαλιστικός Παράδεισος; Η Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας και ό,τι Απέγινε [Stasi State or Socialist Paradise? The German Democratic Republic and What Became of It]*. Οι συγγραφείς βλέπουν τη ΛΔΓ ως (Green και de la Motte 2015: 7–9):

Μία ιδεαλιστική απόπειρα οικοδόμησης ενός δημοκρατικού και σοσιαλιστικού κράτους [...] η οποία, για διάφορους λόγους, δεν πέτυχε αυτό το ιδανικό. [...]

Η ΛΔΓ, παρ' όλες τις ατέλειές της, αντιπροσώπευε τον σπόρο μίας καλύτερης μορφής κοινωνίας από αυτή που υπάρχει στις περισσότερες καπιταλιστικές χώρες. Βασιζόταν στην αλληλεγγύη, οι άνθρωποι ήταν ενωμένοι από έναν κοινό σκοπό, το συλλογικό καλό προηγούνταν του ατομικού εγωισμού και του προσωπικού πλούτου, ο καταναλωτισμός έπαιζε μικρό ρόλο στις ζωές των ανθρώπων.

Οι συγγραφείς παρουσιάζουν τη ΛΔΓ ως το αδύναμο θύμα (ό.π.: 20 – 21):

Καθ' όλη τη διάρκεια της ύπαρξής της, η ΛΔΓ βρισκόταν σε μόνιμη κατάσταση πολιορκίας και σε οικονομικό πόλεμο, σαν αυτόν που υπέφερε η Κούβα [...]

Από την [...] ίδρυσή της ακόμη [...] η Δύση ήταν αποφασισμένη [...] να «τη στραγγαλίσει στην κούνια της», να εξασφαλίσει ότι δεν θα επιβίωνε ένα κοινωνικό μοντέλο που θα αποτελούσε εναλλακτική λύση απέναντι στον δυτικό καπιταλισμό. Χρησιμοποιήθηκαν διάφορα στρατηγήματα προκειμένου να γίνει αδύνατη η ζωή για τη ΛΔΓ, συμπεριλαμβανομένων και του σαμποτάζ.

Αυτές οι συνθήκες δικαιολογούσαν και την ανέγερση του Τείχους του Βερολίνου (ό.π.: 21):

⁹⁶ Ό.π.

⁹⁷ ΣτΕ: Συνδικάτο εργαζόμενων του δημόσιου τομέα στη Μεγάλη Βρετανία

Τα ανοιχτά σύνορα στο Βερολίνο ήταν επίκεντρο εντάσεων στον Ψυχρό Πόλεμο [...] Αποτελούσαν επίσης Μέκκα για τους κατασκόπους και για σαμποτάζ κατά της ΛΔΓ. Δεν υπάρχει αμφιβολία [...] ότι η ανέγερση του Τείχους τον Αύγουστο του 1961 συντέλεσε στη μείωση αυτών των εντάσεων.

Τα πρώτα χρόνια της ΛΔΓ, μέχρι το 1961, με τα σύνορά της ακόμη ανοιχτά προς το Δυτικό Βερολίνο, σηματοδεύτηκαν από σαμποτάζ από εκείνους που ήταν αντίθετοι σε αυτή, καθώς και από τη διείσδυση δυτικών υπηρεσιών κατασκοπίας.

Οι ταξιδιωτικοί περιορισμοί της ΛΔΓ θεωρούνται γενικά απολύτως εύλογα μέτρα: «Υπήρχε ένας αριθμός έγκυρων λόγων για τους ταξιδιωτικούς περιορισμούς της ΛΔΓ [...] ο φόβος ότι η χώρα θα χάσει απαραίτητους επαγγελματίες δεν ήταν ο λιγότερο σημαντικός από αυτούς» (ό.π.: 73).

Οι συγγραφείς παραδέχονται ότι η ΛΔΓ είχε πολιτικούς κρατούμενους, αλλά παρουσιάζουν τις ποινές ως επεικεείς (ό.π.: 78):

Μέσα σε αυτά τα χρόνια, αρκετοί άνθρωποι καταδικάστηκαν και φυλακίστηκαν για πολιτικές δραστηριότητες, αλλά οι περισσότερες από τις ποινές ήταν ολίγων μηνών ή ετών, σπανίως για πολύ μεγάλες περιόδους. Για αρκετούς από αυτούς τους κρατούμενους επίσης, οι ποινές φυλάκισης μειώθηκαν όταν ανταλλάχθηκαν με πράκτορες της ΛΔΓ που είχαν φυλακιστεί στη Δυτική Γερμανία, ή με συνάλλαγμα.

Η Στάζι υπερέβαλλε λίγο κάποιες φορές, αλλά ήταν μία υπηρεσία ασφαλείας όπως κάθε άλλη (ό.π.: 77, 81):

Ο κεντρικός ρόλος όλων των υπηρεσιών ασφαλείας, και η ΛΔΓ δεν διέφερε σε αυτό, ήταν να προστατεύουν το κράτος από απόπειρες υπονόμησης ή αποσταθεροποίησης. [...]

Εάν, ως πολίτης της ΛΔΓ, δεν ήσασταν αντιφρονών [...] πιθανότατα θα είχατε ελάχιστη ή καμιά επαφή με τη Στάζι σε ολόκληρη τη ζωή σας. [...] Η Στάζι δεν ήταν η τερατώδης παντογνώστρια, παντοδύναμη μοχθηρή οργάνωση που παρουσιάζεται. Αυτό που επίσης είναι σίγουρα αληθές είναι πως η Στάζι δεν ήταν μία διεφθαρμένη δύναμη υπό την έννοια που η βρετανική αστυνομία αποδείχτηκε πρόσφατα ότι είναι.

Οικονομικά, η ΛΔΓ ήταν, σύμφωνα με αυτή την εκδοχή των γεγονότων, φαινόμενο επιτυχίας (ό.π.: 50-1):

Σύμφωνα με [...] ένα πρώην μέλος της Κρατικής Επιτροπής Σχεδιασμού της ΛΔΓ, το πραγματικό οικονομικό θαύμα της γερμανικής οικονομίας έλαβε χώρα στη «μικρή ΛΔΓ», και αυτό δεν είναι υπερβολή, δεδομένου του τι επιτεύχθηκε [...]

Η ΛΔΓ ήταν ανάμεσα στις 20 κορυφαίες εκβιομηχανισμένες χώρες του κόσμου.

Τι εξηγεί αυτή την επιτυχία; Σύμφωνα με τους συγγραφείς (ό.π.: 35):

Όλοι γνώριζαν ότι τα κέρδη που δημιουργούνταν από την εργασία τους θα πήγαιναν στον «κοινωνικό κουμπαρά» και θα χρησιμοποιούνταν για να γίνουν οι ζωές όλων καλύτερες, όχι μόνο των λίγων ιδιοκτητών ή μετόχων που θα έβαζαν στις τσέπες τους το πλεόνασμα. Οι περισσότεροι άνθρωποι αναγνώριζαν ότι το πλεόνασμα που δημιουργούσαν συνέβαλε στην αύξηση αυτού που ονομαζόταν «κοινωνικός μισθός».

Η ΛΔΓ μπορεί να μην ήταν δημοκρατία αν χρησιμοποιήσουμε τη λέξη με τη στενή έννοια, όπως στη Δύση, ήταν όμως αν χρησιμοποιήσουμε τη λέξη με μία ευρύτερη, πλουσιότερη έννοια (ό.π.: 70-71, 8-9):

Στη Δύση, η ελευθερία και η δημοκρατία ανέκαθεν ορίζονται σε μεγάλο βαθμό ως το δικαίωμα ψήφου σε ένα πολυκομματικό σύστημα και ως το να ενεργεί και να μιλά κάποιος σχετικά ανεξέλεγκτα [...] Ωστόσο, η ελευθερία και η δημοκρατία δεν μπορούν να οριστούν επαρκώς ή να συνοψιστούν με τόσο απλοϊκό τρόπο. [...]

Παρότι τα δημοκρατικά δικαιώματα, όπως γίνονται αντιληπτά στη Δύση, ήταν περιορισμένα στη ΛΔΓ, υπήρχε μεγάλη συμμετοχή σε δημοκρατικές διαδικασίες σε επίπεδο βάσης.

Η δύναμή της βρισκόταν στον τομέα της οικονομικής δημοκρατίας. Όπως πολύ σωστά τόνιζε συχνά ο Τόνι Μπεν, η δημοκρατία είναι πολλά περισσότερα από το να επιλέγουμε από μια γκάμα κομμάτων κάθε τέσσερα χρόνια. Το όλο ζήτημα της οικονομικής δημοκρατίας –εργασιακά δικαιώματα, δημοσιονομικά και φορολογικά μέτρα ισότητας, ισότητα των φύλων και ενδυνάμωση των κοινοτήτων– σπάνια συζητείται στις δυτικές κοινωνίες.

Η «πραγματική» ελευθερία σημαίνει πράγματα όπως η απουσία του στρες που προκαλείται από τις διαφημίσεις (ό.π.: 25-30):

Η απουσία μαζικής διαφήμισης και κατάχρησης του σεξ ως εργαλείου πωλήσεων σήμαιναν ότι οι γυναίκες δεν εξαντικειμενικεύονταν όπως στη Δύση, και αυτό βοήθησε στο να μετριαστούν οι ψυχολογικές πιέσεις στα άτομα. [...]

Η απουσία μαζικής διαφήμισης [...] σήμαινε ότι οι γυναίκες δεν έρχονταν συνεχώς αντιμέτωπες με ανέφικτα πρότυπα ρόλων από πλευράς φυσικής ομορφιάς ή υλικών αγαθών, και η σεξουαλικότητά τους δεν γινόταν αντικείμενο εκμετάλλευσης για την προώθηση των πωλήσεων.

Αν η ΛΔΓ ήταν τόσο υπέροχο μέρος, γιατί απέτυχε τελικά; Σύμφωνα με τους συγγραφείς, αυτό ήταν λίγο πολύ ατύχημα. Οι Ανατολικογερμανοί ήθελαν απλώς έναν αναμορφωμένο σοσιαλισμό, αλλά όταν το Τείχος άνοιξε, εξαπατήθηκαν από το κατεστημένο της Δυτικής Γερμανίας (ό.π.: 86 – 87):

Η αυτοπεποίθηση του λαού ότι μπορούσε να δημιουργήσει ένα ξεχωριστό, αναμορφωμένο σοσιαλιστικό κράτος υπονομεύτηκε συστηματικά από μία μίξη σκανδαλοθηρικών ιστοριών και παραπληροφόρησης για τους πρώην κυβερνώντες της ΛΔΓ. Επιπλέον, τα μέσα ενημέρωσης (της Δυτικής Γερμανίας) ξεκίνησαν έναν πόλεμο προπαγάνδας ισχυριζόμενα ότι η οικονομία της ΛΔΓ βρισκόταν κοντά στην κατάρρευση [...]

[Ο Κολ] είδε την ευκαιρία να εκπληρώσει ένα παλιό όνειρο, δηλαδή [...] να εξορκίσει το φάντασμα μίας σοσιαλιστικής εναλλακτικής [...]

Τα ισχυρά πολιτικά κόμματα της Δυτικής Γερμανίας [...] δώρισαν μεγάλα ποσά, εκτύπωσαν προεκλογική προπαγάνδα, και παρείχαν δωρεάν «συμβούλους» στους διορισμένους συνεργάτες τους στην Ανατολική Γερμανία.

Δεν αποτελεί έκπληξη το γεγονός ότι ο πρόλογος του βιβλίου έχει γραφτεί από τον Σέιμας Μιλν (2015: 4 – 5):

Η ΛΔΓ ήταν η πατρίδα της Στάζι, των ελλείψεων και του Τείχους του Βερολίνου. Ήταν όμως επίσης μία χώρα πλήρους απασχόλησης, κοινωνικής ισότητας και ισότητας των φύλων [...], φτηνής στέγης, φτηνών μεταφορών και προσιτού πολιτισμού, ενός από τα καλύτερα συστήματα φροντίδας για τα παιδιά στον κόσμο, και μεγαλύτερης ελευθερίας στον χώρο εργασίας από αυτή που απολαμβάνουν οι περισσότεροι εργαζόμενοι στη σημερινή Γερμανία. [...]

Το 1989 απελευθέρωσε [...] μία θεραπεία σοκ της ελεύθερης αγοράς, μια ληστεία μεταμφιεσμένη σε ιδιωτικοποιήσεις, τεράστια αύξηση της ανισότητας, και φτώχεια [...]

Η επανένωση της Γερμανίας σήμανε προσάρτηση, την εξαγορά και το κλείσιμο του μεγαλύτερου μέρους της βιομηχανίας της, την πολιτική εκκαθάριση άνω του ενός εκατομμυρίου εκπαιδευτικών και άλλων υπαλλήλων γραφείου, την απώλεια δικαιωμάτων των γυναικών [...]

Το 1989 άνοιξε την πόρτα σε ένα αρρύθμιστο μοντέλο καπιταλισμού που έφερε κοινωνικό και οικονομικό όλεθρο σε όλο τον κόσμο.

Μία σημείωση για τον ρεβιζιονισμό υπέρ της ΛΔΓ

Εφόσον η πτώση του Τείχους του Βερολίνου και το τέλος του Ψυχρού Πολέμου αντιπροσωπεύουν ένα τόσο κρίσιμο ορόσημο στην ιστορία του σοσιαλισμού –μία σοβαρή αλλά τελικά παροδική οπισθοδρόμηση για τον σκοπό του σοσιαλισμού– αξίζει να εξετάσουμε πιο προσεκτικά τις ρεβιζιονιστικές ερμηνείες αυτών των γεγονότων.

Ο ισχυρισμός του Σέιμας Μιλν ότι τα μέλη των αρχουσών ελίτ εργάστηκαν εσκεμμένα για την «παλινόρθωση του καπιταλισμού», ότι το ευρύ κοινό ήταν απλώς παθητικό σε αυτή τη διαδικασία και ότι η σιωπηλή πλειοψηφία εξακολουθούσε να υποστηρίζει τον σοσιαλισμό, είναι ολοφάνερα παράλογη.

Όπως περιγράφηκε παραπάνω, η μοίρα της ΛΔΓ δεν σφραγίστηκε στις 9 Νοεμβρίου 1989, αλλά στις 18 Μαρτίου 1990, την ημέρα των πρώτων (και μοναδικών) δημοκρατικών εκλογών της. Το ερώτημα εάν η ΛΔΓ θα έπρεπε να παραμείνει μία κυρίαρχη σοσιαλιστική χώρα ή θα έπρεπε να ενταχθεί στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία και να υιοθετήσει τη δική της εκδοχή της οικονομίας της αγοράς, ήταν κεντρικό ζήτημα κατά την προεκλογική εκστρατεία. Η προσέλευση στις κάλπες ήταν 93 τοις εκατό, και τα κόμματα υπέρ της αγοράς και υπέρ της επανένωσης κέρδισαν περίπου το 80 τοις εκατό των ψήφων συνολικά (BPB 2014). Επομένως, οι Ανατολικογερμανοί δεν οδηγήθηκαν ακριβώς σαν υπνοβάτες σε αυτό.

Αλλά αυτό συνέβη τότε. Τι ισχύει αναφορικά με τον ισχυρισμό του Μιλν ότι σήμερα, η πλειοψηφία των Ανατολικογερμανών έχουν «θετική άποψη για [...] τη ΛΔΓ και λυπούνται που έπαψε να υπάρχει»;

Μπορεί κανείς να βρει στοιχεία και προς τις δύο κατευθύνσεις. Σύμφωνα με μία έρευνα της εταιρείας δημοσκοπήσεων Emnid, το 57 τοις εκατό των Ανατολικογερμανών πιστεύει ότι η ΛΔΓ είχε «περισσότερες θετικές παρά αρνητικές πλευρές».⁹⁸ Σύμφωνα με έρευνα της *Infratest Dimap*, μίας άλλης εταιρείας δημοσκοπήσεων, το 74 τοις εκατό των Ανατολικογερμανών πιστεύουν ότι η επανένωση προσέφερε σε αυτούς προσωπικά «περισσότερα πλεονεκτήματα παρά μειονεκτήματα».⁹⁹ Σε κάθε περίπτωση, τουλάχιστον μία σημαντική μειοψηφία ισχυρίζεται ότι της λείπει η ΛΔΓ ή ουσιώδεις πτυχές της. Η νοσταλγία για την ΛΔΓ, ή *Ostalgie*, αποτελεί πραγματικό φαινόμενο.¹⁰⁰ Επιβεβαιώνει αυτό τον ισχυρισμό του Μιλν ότι οι Ανατολικογερμανοί μετάνιωσαν για την επιλογή τους;

Όχι απαραίτητα. Η νοσταλγία για τη ΛΔΓ δεν σημαίνει αυτομάτως νοσταλγία για τον σοσιαλισμό. Φαίνεται φυσικό να υποθέτουμε ότι κάποιος που εκφράζει θετική άποψη για τη ΛΔΓ πρέπει να ενστερνίζεται τις πολιτικές αξίες της (άκρας) αριστεράς: η ΛΔΓ ήταν, άλλωστε, μία σοσιαλιστική χώρα. Ωστόσο, η ΛΔΓ ήταν επίσης, από πολλές απόψεις, μία πολύ κοινωνικά συντηρητική χώρα.

Πρέπει λοιπόν να κοιτάξουμε πιο συγκεκριμένα τι ισχυρίζονται αυτοί οι άνθρωποι ότι τους λείπει από τη ΛΔΓ. Σε αυτό μας βοηθά η έρευνα της *Infratest Dimap* που αναφέραμε παραπάνω, επειδή περιέχει μία πιο λεπτομερή ανάλυση ανά τομέα πολιτικής και ζητά

98 *Mehrheit der Ostdeutschen bewertet DDR positiv*, Rheinische Post Online, 26 Ιουνίου 2009 (<http://www.rp-online.de/politik/deutschland/mehrheit-der-ostdeutschen-bewertet-ddr-positiv-aid-1.2299138>).

99 *Infratest Dimap* (2014) 25 Jahre Mauerfall: Systemvergleich BRD / DDR Eine Studie im Auftrag der Sendereibe des MDR, *Exakt – So leben wir!*

100 Το «*Ostalgie*» αποτελεί συνδυασμό των λέξεων *Osten* (Ανατολή) και *Nostalgie* (νοσταλγία).

από τους ανθρώπους να συγκρίνουν την Ανατολική με τη Δυτική Γερμανία (ή με την επανενωμένη Γερμανία).¹⁰¹ Το μοτίβο που εμφανίζεται είναι το εξής: στους τομείς που συνδέονται σαφέστερα με το οικονομικό σύστημα, όπως «οικονομία», «βιοτικό επίπεδο», και «ευκαιρίες για επαγγελματική αυτο-πραγμάτωση», η ΟΔΓ έχει ξεκάθαρο προβάδισμα. (Το ίδιο ισχύει για όλους τους τομείς που σχετίζονται με τις πολιτικές ελευθερίες και τα πολιτικά δικαιώματα, παρότι υποθέτουμε ότι ακόμη και ο Σέιμας Μιλν δεν θα αμφισβητούσε την ανωτερότητα της ΟΔΓ σε αυτούς τους τομείς).

Η ΛΔΓ τα πηγαίνει καλύτερα στους τομείς που σχετίζονται λιγότερο με το οικονομικό σύστημα, όπως το «εκπαιδευτικό σύστημα» και η «προστασία από το έγκλημα». Εφόσον το εκπαιδευτικό σύστημα και το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης είναι, φυσικά, κρατικά και στη Δυτική Γερμανία, αυτό δεν μας λέει τίποτα για τις αντιληπτές σχετικές αρετές του σοσιαλισμού και του καπιταλισμού. Αλλά πιθανότατα μας λέει κάτι για τον κοινωνικό συντηρητισμό της ΛΔΓ: το σχολικό σύστημα επικεντρωνόταν πολύ στην πειθαρχία, ενώ και το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης ήταν σκληρό και τιμωρητικό.

Όχι λιγότερο σημαντικό είναι το γεγονός ότι υπήρχε πολύ λίγη μετανάστευση και λίγη έκθεση σε ξένες κουλτούρες γενικότερα. Η παραπάνω έρευνα δεν ρωτά συγκεκριμένα για την μετανάστευση, αλλά δεδομένου του μεγάλου και διαρκούς χάσματος μεταξύ Ανατολής και Δύσης στην υποστήριξη αντιμεταναστευτικών κομμάτων, δεν είναι τραβηγμένο να πούμε ότι μέρος της σημερινής *Ostalgie* αφορά αυτό, όχι τον σοσιαλισμό.

Τα παραπάνω δεν σημαίνουν ότι ο σοσιαλισμός δεν είναι δημοφιλής στην Ανατολική Γερμανία: είναι εξαιρετικά δημοφιλής. Αλλά όπως σε πολλά άλλα μέρη, είναι δημοφιλής ως αφηρημένο ιδανικό, όταν διαχωρίζεται ρητά από τον σοσιαλισμό που υπήρξε πραγματικά (Stöcker 2016: 202).

Ο ισχυρισμός του Μιλν ότι το Τείχος του Βερολίνου αποτελούσε πρωτίστως αμυντικό μέσο και όχι «μία αυθαίρετη γραμμή για να περιοριστούν οι άνθρωποι», είναι εξίσου παράλογος. Ούτε το Τείχος του Βερολίνου, ούτε ο ενδο-γερμανικός συνοριακός φράχτης είχαν κάποια στρατιωτική σημασία. Ούτε θα μπορούσαν να εξυπηρετήσουν κάποιον αμυντικό σκοπό αν ο Ψυχρός Πόλεμος γινόταν κάποια στιγμή θερμός. Έκαναν όμως ένα πράγμα πολύ αποτελεσματικά, να κρατούν μέσα τους ανθρώπους. Πριν χτιστεί το Τείχος, πολύ περισσότεροι από 200.000 άνθρωποι μετακι-

¹⁰¹ Ό.π. Πιο συγκεκριμένα, είναι μείγμα μιας σχετικής και μιας απόλυτης αξιολόγησης. Ένας τομέας πολιτικής μπορεί να ταξινομηθεί ως «ισχυρό σημείο της ΛΔΓ» ή «ισχυρό σημείο της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας», αλλά οι ερωτηθέντες που είναι δυσαρεστημένοι και με τα δύο συστήματα έχουν τη δυνατότητα να μην επιλέξουν κανένα.

νούνταν από τη ΛΔΓ στη ΟΔΓ κάθε χρόνο. Αφότου χτίστηκε, ο αριθμός αυτός έπεσε απότομα στις 20.000 (η εκτίμηση βασίζεται στους Bade και Oltmer 2005).

Όμως η επιθυμία των ανθρώπων να φύγουν παρέμεινε αμείωτη. Όταν άνοιξε ο συνοριακός φράχτης μεταξύ Ουγγαρίας και Αυστρίας τον Σεπτέμβριο του 1989, περίπου 15.000 Ανατολικογερμανοί απέδρασαν στην Αυστρία μέσω της Ουγγαρίας μέσα σε μία μόνο ημέρα (Deutsche Botschaft Budapest x.n.). Αυτό ήταν πάντα το κυριότερο πρόβλημα της ΛΔΓ, όχι οι «αντεπαναστάτες» σε υψηλές θέσεις. Απλώς δεν μπορούσε να πείσει τους πολίτες της να παραμείνουν εκεί.

Το Τείχος του Βερολίνου δεν αποτελούσε απόκλιση. Όπως αναφέρεται στο Κεφάλαιο 1, οι σχεδιασμένες οικονομίες συνήθως περιορίζουν την ελεύθερη κυκλοφορία των ανθρώπων, ακόμη και στο εσωτερικό της χώρας, επειδή οι μεγάλης κλίμακας μετακινήσεις ανθρώπων θα δημιουργούσαν χάος στα Πενταετή Σχέδια. Η απαγόρευση της μετανάστευσης είναι μια λογική προέκταση του σχεδιασμού.

Η Ανατολική Γερμανία ήταν η πλουσιότερη από τις χώρες του Συμφώνου της Βαρσοβίας. Ήταν πιθανότατα η πιο επιτυχημένη, ή, μάλλον, η λιγότερο αποτυχημένη σοσιαλιστική οικονομία που υπήρξε ποτέ. Ο σοσιαλισμός δεν πρόκειται να γίνει καλύτερος από αυτήν. Παρ' όλα αυτά, η χώρα εξακολουθούσε να εξαρτάται από βαριά οχυρωμένα σύνορα και από μία πανταχού παρούσα μυστική αστυνομία για την επιβίωσή της. Η μετανάστευση, τελικά, αποτελεί την πιο ειλικρινή ανατροφοδότηση που μπορούν να προσφέρουν οι άνθρωποι για ένα σύστημα. Είναι η απόλυτη έκφραση «αποκαλυφθεισών προτιμήσεων» σε αντίθεση με τις «δηλωθείσες προτιμήσεις», όπως η έκφραση θετικής άποψης για τον σοσιαλισμό σε μία δημοσκοπήση.

9. Η ΒΕΝΕΖΟΥΕΛΑ ΕΠΙ ΟΥΓΚΟ ΤΣΑΒΕΣ: «ΕΝΑΣ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΟΣ, ΚΑΛΥΤΕΡΟΣ ΤΡΟΠΟΣ ΝΑ ΓΙΝΟΝΤΑΙ ΤΑ ΠΡΑΓΜΑΤΑ. ΛΕΓΕΤΑΙ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ.»

Ο σοσιαλισμός του εικοστού-πρώτου αιώνα

Τα σοσιαλιστικά πειράματα που ήταν περισσότερο δημοφιλή στους δυτικούς διανοούμενους ήταν εκείνα που είχαν «μολυνθεί» λιγότερο από τις σχέσεις τους με παλαιότερα, απαξιωμένα πλέον, πειράματα. Οι διανοούμενοι έπρεπε να μπορούν να πείσουν τους εαυτούς τους, και άλλους, ότι είχαν βρει ένα γνήσια καινοτόμο μοντέλο σοσιαλισμού, το οποίο δεν είχε τίποτα κοινό με τα παλαιότερα. Δεν αρκούσε μία χώρα να υιοθετήσει τον σοσιαλισμό, έπρεπε να υπάρχει η υπόσχεση μίας νέας αρχής, μία υπόσχεση ότι «αυτή η φορά θα είναι διαφορετική» (βλέπε Hollander 1990: 277).

Η μανία με τον Μάο ξεκίνησε την εποχή της Σινοσοβιετικής Ρήξης. Ο χοτζαϊσμός ξεκίνησε την εποχή της Σινοαλβανικής Ρήξης. Η κουβα-νική επανάσταση ήταν δημοφιλής επειδή ήταν εγχώρια. Το ίδιο ίσχυε και για την επανάσταση των Σαντινίστας στη Νικαράγουα. Οι πιο ρομαντικοί προσκυνητές έλκονταν από πολιτικώς απομονωμένα μέρη, όπως η Βόρεια Κορέα και η Καμπότζη, επειδή τα απομονωμένα μέρη δεν μπορούσαν να μολυνθούν από συσχετισμούς με παλαιότερες, απαξιωμένες πλέον, απόπειρες οικοδόμησης μίας σοσιαλιστικής κοινωνίας. Η Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας, αντιθέτως, έλαβε κάποιους επαί-νους, αλλά δεν ενέπνευσε ποτέ ρομαντικό ενθουσιασμό.

Η «βενεζουελομανία» αποτελεί προέκταση αυτού του μοτίβου. Απογειώθηκε περίπου την εποχή που η κυβέρνηση άρχισε να προω-θεί τις πολιτικές της διεθνώς ως ένα νέο μοντέλο σοσιαλισμού. Όρι-ζε αυτό το νέο μοντέλο όχι μόνο ως αντίθετο προς τον καπιταλισμό, αλλά και ως προς τα παλαιότερα σοσιαλιστικά μοντέλα. Το 2005, ο πρόεδρος Ούγκο Τσάβες ήταν κεντρικός ομιλητής στο Παγκόσμιο Κοινωνικό Φόρουμ, ένα ετήσιο συνέδριο διαφόρων αντικαπιταλι-στικών ομάδων από όλο τον κόσμο. Ο Τσάβες είπε:

Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία στο μυαλό μου [...] ότι πρέπει να υπερβούμε τον καπιταλισμό [...] μέσω του σοσιαλισμού, του πραγματικού σοσιαλισμού, με ισότητα και δικαιοσύνη. [...]

Πρέπει να επανεφεύρουμε τον σοσιαλισμό. Δεν μπορεί να είναι το είδος του σοσιαλισμού που είδαμε στη Σοβιετική Ένωση, αλλά θα αναδυθεί καθώς αναπτύσσουμε νέα συστήματα βασισμένα στη συνεργασία, όχι στον ανταγωνισμό [...]

Πρέπει να υπερβούμε τον καπιταλισμό. Δεν μπορούμε όμως να προσφύγουμε στον κρατικό καπιταλισμό, που θα αποτελούσε την ίδια διαστροφή με αυτή της Σοβιετικής Ένωσης. Πρέπει να διεκδικήσουμε εκ νέου τον σοσιαλισμό ως θέση, έργο και μονοπάτι, αλλά ένα νέο είδος σοσιαλισμού, ανθρωπιστικό, το οποίο βάζει τους ανθρώπους και όχι τις μηχανές ή το κράτος πάνω από όλα.¹⁰²

Το σλόγκαν του Τσάβες «σοσιαλισμός του 21ου αιώνα» έγινε γρήγορα δημοφιλές. Λίγους μήνες αργότερα χρησιμοποιήθηκε σε τίτλο των *New York Times*.¹⁰³ Όπως αποδείχτηκε, η προσθήκη του «21ου αιώνα» ήταν αρκετή για να ξεπλύνει τον όρο «σοσιαλισμός» από τους συσχετισμούς με παλαιότερες απόπειρες.

Και αυτό ήταν, φυσικά, το όλο θέμα. Η φράση είχε επινοηθεί αρχικά από τον Χάινς Ντίτερικ [Heinz Dieterich], έναν γεννημένο στην Γερμανία, αλλά πλέον Μεξικανό κοινωνιολόγο. Το 1996, ο Ντίτερικ είχε εκδώσει το βιβλίο *Ο Σοσιαλισμός του 21ου αιώνα* [*Der Sozialismus des 21. Jahrhunderts*]. Όπως εξηγεί:

Ο όρος [σοσιαλισμός] φέρει μεγάλο φορτίο, και αυτό αποτελούσε πρόβλημα όταν έγραφα το βιβλίο μου [...] Η χρήση του ξυπνά μνήμες από τη ΔΔΓ και τη Σοβιετική Ένωση. Η παράλειψή του αποκλείει πολλούς ανθρώπους των οποίων η καρδιά χτυπά ακόμη στα αριστερά. Ήθελα να απεικονίσω τη συνέχεια μίας εναλλακτικής απέναντι στην οικονομία της αγοράς, αλλά θέλω επίσης να ξεκαθαρίσω ότι αυτή δεν έχει καμία σχέση με τον σοσιαλισμό του 20ού αιώνα. Εξ' ου και ο «Σοσιαλισμός του 21ου αιώνα».¹⁰⁴

Μεταξύ των δυτικών θαυμαστών της κυβέρνησης Τσάβες, ο όρος γρήγορα απέκτησε δική του ζωή. Παρότι ο Ντίτερικ υπήρξε για λίγο σύμβουλος του Τσάβες, οι περισσότεροι δυτικοί τσαβιστές δεν θα έχουν ακούσει ποτέ για εκείνον ή για τη δική εκδοχή της μαρξιστικής θεωρίας. Στην πράξη, ο «σοσιαλισμός του 21ου αιώνα» σήμαινε

102 Venezuela's Chávez closes World Social Forum with call to transcend capitalism, Venezuela Analysis, 31 Ιανουαρίου 2005 (<https://venezuelanalysis.com/news/907>).

103 Chávez restyles Venezuela with '21st-Century Socialism', New York Times, 30 Οκτωβρίου 2005 (<http://www.nytimes.com/2005/10/30/world/americas/chavez-restyles-venezuela-with-21stcentury-socialism.html>).

104 Wir Sozialisten. Heinz Dieterich, Ex-Wirtschaftsberater südamerikanischer Staatschefs, über die Wiederkehr einer alten Ideologie. Zeit Online, 15 Δεκεμβρίου 2011 (<http://www.zeit.de/2011/51/Interview-Dieterich>).

απλώς «σοσιαλισμός, αλλά χωρίς τους αρνητικούς συνειρμούς», ή «σοσιαλισμός, αλλά κάπως διαφορετικός».

Έπιασε. Λίγους μήνες αργότερα, η μανία με τη Βενεζουέλα βρισκόταν σε πλήρη έξαρση. Το 2006, μία ομιλία του Τσάβες στη Βιέννη προσέλκυσε κοινό περίπου 6.000 υποστηρικτών.¹⁰⁵ Η Βενεζουέλα είχε γίνει δημοφιλής τόπος προσκυνήματος. Η εφημερίδα *Guardian* έγραψε:

Για τους σκεπτικιστές, είναι αφελείς δυτικοί που παρασύρθηκαν από τη μόδα [...]

Γνωρίστε τους τουρίστες της επανάστασης, ένα κύμα σακιδιοφόρων, καλλιτεχνών, ακαδημαϊκών και πολιτικών με αποστολή να ανακαλύψουν αν ο πρόεδρος Ούγκο Τσάβες πράγματι σφυρηλατεί μία ριζική εναλλακτική απέναντι στον νεοφιλελευθερισμό και τον καπιταλισμό. Από λίγους μερικά χρόνια πριν, χιλιάδες πλέον ταξιδεύουν μόνοι ή σε οργανωμένες εκδρομές για να εξερευνήσουν μία αριστερή Μέκκα η οποία υπόσχεται να οικοδομήσει την κοινωνική δικαιοσύνη υπό τη μορφή του «σοσιαλισμού του 21ου αιώνα».¹⁰⁶

Τι συνέβη όμως πραγματικά στη Βενεζουέλα;

Ο *τσαβισμός* δεν αποτέλεσε μια πλήρη ρήξη με την προηγούμενη οικονομική ιστορία της Βενεζουέλας. Δείτε την παρακάτω περιγραφή:

Οι νέοι ηγέτες της Βενεζουέλας επικεντρώθηκαν στην πετρελαϊκή βιομηχανία ως κύρια πηγή χρηματοδότησης των μεταρρυθμιστικών οικονομικών και κοινωνικών πολιτικών τους. Χρησιμοποιώντας τα έσοδα από το πετρέλαιο, η κυβέρνηση παρενέβη σημαντικά στην οικονομία. [...] Η κυβέρνηση καταπάσθηκε με τη γενική κοινωνική μεταρρύθμιση δαπανώντας μεγάλα ποσά στην εκπαίδευση, στην υγεία, στον ηλεκτρισμό, στο πόσιμο νερό και σε άλλα βασικά έργα. [...]

Οι αυξημένες δημόσιες δαπάνες εκδηλώθηκαν πιο εμφανώς με την επέκταση της γραφειοκρατίας. [...] Η κυβέρνηση ίδρυσε εκατοντάδες νέες κρατικές επιχειρήσεις και αποκεντρωμένους οργανισμούς, καθώς ο δημόσιος τομέας ανέλαβε τον ρόλο της κύριας μηχανής οικονομικής μεγέθυνσης. [...] Εκτός από την ίδρυση νέων επιχειρήσεων σε τομείς όπως οι εξορύξεις, τα πετροχημικά και η υδροηλεκτρική ενέργεια, η κυβέρνηση αγόρασε και προηγούμενως ιδιωτικές επιχειρήσεις.

Τα παραπάνω θα μπορούσαν εύκολα να θεωρηθούν αναφορά στον τσαβισμό. Στην πραγματικότητα όμως αναφέρονται στις δεκαετίες του 1960 και του 1970 (Haggerty 1990). Οι πολέμιοι του τσαβι-

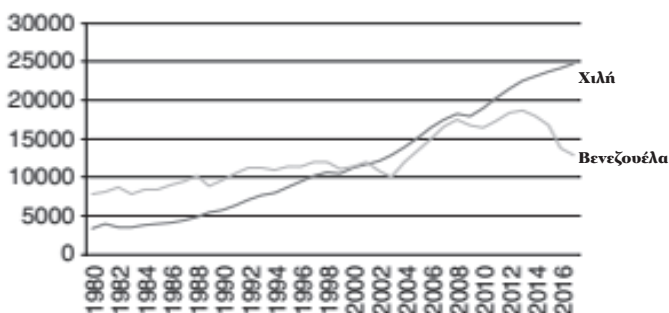
105 Successful screening of new Hugo Chávez documentary in London, *Hands off Venezuela*, 16 Απριλίου 2015 (https://www.bandsoffvenezuela.org/success_ful-screening-of-new-hugo-chavez-documentary-in-london.btm).

106 Welcome to Chávez-land, the new Latin mecca for the sandalistas, *The Guardian*, 15 Ιανουαρίου 2007 (<https://www.theguardian.com/world/2007/jan/15/venezuela.rorycarroll>).

σμού αρέσκονται να επισημαίνουν ότι πριν τον Τσάβες η Βενεζουέλα ήταν η πλουσιότερη χώρα της Λατινικής Αμερικής. Αυτό τεχνικά αληθεύει. Προτού ξεπεραστεί από τη Χιλή στις αρχές της δεκαετίας του 2000, η Βενεζουέλα είχε το υψηλότερο κατά κεφαλήν ΑΕΠ στην περιοχή. (ΙΑΔ) (ΔΝΤ 2017) (Βλέπε Διάγραμμα 9).

Ωστόσο, δεν επρόκειτο για μία ιστορία οικονομικής επιτυχίας. Ήταν μία οικονομία των πετροδολαρίων, χτισμένη πάνω στα μεγαλύτερα επιβεβαιωμένα αποθέματα πετρελαίου στον κόσμο. Κατά τις δεκαετίες του 1960 και του 1970, η Βενεζουέλα είχε πλημμυρίσει με χρήματα από το πετρέλαιο, τα οποία η κυβέρνηση ξόδεψε αφειδώς σε κοινωνικά προγράμματα, δημόσια έργα, αγορές περιουσιακών στοιχείων και επιδοτήσεις. Η Βενεζουέλα έγινε πελατειακή οικονομία, και το κράτος της Βενεζουέλας έγινε πελατειακό κράτος. Ήταν ένα οικονομικό μοντέλο βασισμένο στις υψηλές και αυξανόμενες τιμές του πετρελαίου.

Διάγραμμα 9 κατά κεφαλήν ΑΕΠ (ΙΑΔ) στη Χιλή και στη Βενεζουέλα, 1980 – 2016

Πηγή: Βασισμένο στο IMF (2017)

Η δεκαετία του 1970 έγινε επομένως η χρυσή εποχή της χώρας. Όμως, τη δεκαετία του 1980, οι παγκόσμιες τιμές του πετρελαίου έφτασαν στον υψηλότερο σημείο και μπήκαν σε μία περίοδο σταθερής πτώσης σχεδόν δύο δεκαετιών (Macrotrends x.n.). Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, οι οικονομικές επιδόσεις της χώρας έγιναν ασταθείς και απρόβλεπτες. Η κυβέρνηση προσπάθησε να διατηρήσει τα υψηλά επίπεδα δημόσιων δαπανών που είχε συνη-

θίσει ο πληθυσμός, δανειζόμενη και τυπώνοντας χρήμα. Μεταξύ των αρχών της δεκαετίας του 1980 και των μέσων της δεκαετίας του 1990, το δημόσιο χρέος αυξήθηκε από λιγότερο από 30 τοις εκατό του ΑΕΠ σε περίπου 70 τοις εκατό (Restuccia 2010: 21). Ο πληθωρισμός αυξήθηκε από περίπου 10 τοις εκατό σε πάνω από 60 τοις εκατό (ό.π.: 26).

Διαδοχικές κυβερνήσεις προσπάθησαν να αντιμετωπίσουν αυτές τις μακροοικονομικές ανισορροπίες, αλλά το βρήκαν πολιτικώς αδύνατο. Πακέτα προσαρμογής ξεκινούσαν να εφαρμόζονται, αλλά ποτέ δεν ολοκληρώνονταν. Όπως εξηγεί ο Κοράλες [Corrales] (1999):

Η Βενεζουέλα έχει κολλήσει σε έναν μεταρρυθμιστικό κύκλο με το μοτίβο τσεκούρι-χαλάρωση-κατάρρευση. Κάθε κύκλος ξεκινά με [...] σκληρές περικοπές και προσαρμογές – το «τσεκούρι». Μετά από ορισμένα αρχικά θετικά αποτελέσματα, οι μεταρρυθμίσεις χάνουν σύντομα την ορμή τους και είτε εφαρμόζονται πρόχειρα, είτε εγκαταλείπονται πρόωρα – το στάδιο της «χαλάρωσης». Αυτό κλιμακώνεται σε μία ακόμη οικονομική κρίση – την «κατάρρευση». [...] Η Βενεζουέλα επομένως δεν αποτελεί ούτε περίπτωση αποφυγής των μεταρρυθμίσεων, ούτε νεοφιλελεύθερης μετάβασης, αλλά μάλλον μη παγιοποίησης των μεταρρυθμίσεων.

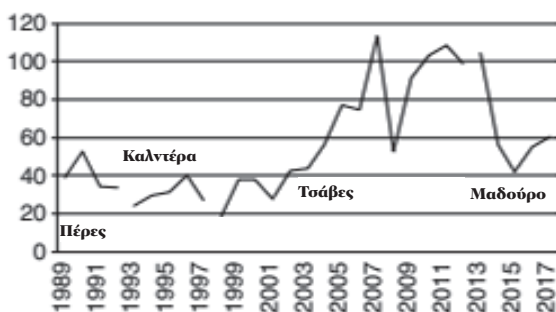
Σε αυτές τις συνθήκες γεννήθηκε ο αριστερός λαϊκισμός, του οποίου ο τσαβισμός θα γινόταν η πιο ακραία παραλλαγή. Και οι δύο προκάτοχοι του Τσάβες είχαν κάνει προεκλογική εκστρατεία με μία ρητά αντι-«νεοφιλελεύθερη» πλατφόρμα. Και οι δύο είχαν κατηγορήσει εξωτερικές δυνάμεις για τα δεινά της χώρας και είχαν υποσχεθεί την επιστροφή στις παλιές, γενναιόδωρες πολιτικές της δεκαετίας του 1970. Όταν ανέλαβαν την εξουσία, και οι δύο έπρεπε να κάνουν γρήγορα στροφή 180 μοιρών, πολύ απλά επειδή η άρνηση της ύπαρξης οικονομικών περιορισμών δεν τους εξαφανίζει. Η Βενεζουέλα είχε γίνει το τέλειο παράδειγμα της θεωρίας του Τόμας Σόουελ [Thomas Sowell] ότι «το πρώτο δίδαγμα των οικονομικών είναι η σπάνη: δεν υπάρχει ποτέ αρκετό από οτιδήποτε για να ικανοποιήσει όλους εκείνους που το θέλουν. Το πρώτο δίδαγμα της πολιτικής είναι να αγνοεί κανείς το πρώτο δίδαγμα των οικονομικών».

Αν οι τιμές του πετρελαίου είχαν παραμείνει σταθερές μετά την εκλογή του Τσάβες, η προεδρία του ίσως είχε ακολουθήσει το ίδιο μοτίβο: στην αρχή κάποιος λαϊκίστικος εντυπωσιασμός, κατόπιν στροφή 180 μοιρών με περικοπές δαπανών και μέτρα προσαρμογής. Και η στροφή θα μπορούσε κάλλιστα να ακολουθηθεί από την εμφάνιση του επόμενου λαϊκιστή, ο οποίος θα κατήγγειλε τον Τσάβες ως ξεπουλημένο στον νεοφιλελευθερισμό.

Αλλά ο Τσάβες ήταν εξαιρετικά τυχερός. Οι τιμές του πετρελαίου

έφτασαν στο ιστορικό χαμηλό τους λίγες εβδομάδες προτού αναλάβει καθήκοντα, και στη συνέχεια άρχισαν να ανεβαίνουν απότομα και σχεδόν σταθερά για τα επόμενα δεκαπέντε χρόνια, ξεπερνώντας ακόμη και τα επίπεδα της δεκαετίας του 1970 (Macrotrends 2018). Ακόμη και σήμερα, οι τιμές του πετρελαίου δεν είναι ιδιαίτερα χαμηλές με ιστορικά κριτήρια. Έχουν απλώς πέσει στο επίπεδο όπου βρίσκονταν στα μέσα της δεκαετίας του 2000, δηλαδή περίπου την περίοδο που ξεκίνησε η μανία με τη Βενεζουέλα (Βλέπε Διάγραμμα 10).

Διάγραμμα 10 Τιμές πετρελαίου σε σύγχρονα \$ΗΠΑ, 1989 – 2017, ανά προεδρία

Πηγή: Macrotrends (2018)

Λόγω της ανόδου της τιμής του πετρελαίου, τα έσοδα της Βενεζουέλας από το πετρέλαιο υπερπενταπλασιάστηκαν σε πραγματικούς όρους (Mahoney 2017: 5 -6). Ο Τσάβες είχε υποσχεθεί επιστροφή στη νοοτροπία των απλόχερων δαπανών της δεκαετίας του 1970. Η έκρηξη της τιμής του πετρελαίου σήμαινε ότι θα μπορούσε να το πραγματοποιήσει. Οι κυβερνητικές δαπάνες αυξήθηκαν από λιγότερο από 30 τοις εκατό του ΑΕΠ σε πάνω από 40 τοις εκατό (Quandl 2018).¹⁰⁷

Η ασύστολη σπατάλη δεν ήταν εντελώς άνευ προηγουμένου – ήταν μία υπερβολική εκδοχή αυτού που είχε συμβεί τη δεκαετία του 1970– και κάτι παρόμοιο θα είχε συμβεί πιθανότατα και σε οποιαδήποτε άλλη κυβέρνηση. Αυτό που κατέστησε τον τσαβισμό διαφορετικό ήταν η άφθονη χρήση μικροοικονομικών παρεμβάσεων, όπως οι

¹⁰⁷ Βλέπε επίσης: How Chávez and Maduro have impoverished Venezuela, *The Economist*, 6 Απριλίου 2017 (<http://www.economist.com/news/finance-and-economics/21720289-over-past-year-74-venezuelans-lost-average-87kg-weight-bow>)

έλεγχοι των τιμών και της συναλλαγματικής ισοτιμίας,¹⁰⁸ οι οποίες έφεραν περαιτέρω παρεμβάσεις. Όταν οι αρχικές παρεμβάσεις δεν είχαν το επιθυμητό αποτέλεσμα ή όταν οι δρώντες του ιδιωτικού τομέα δεν συμπεριφερόντουσαν με τον τρόπο που ήθελε η κυβέρνηση καταφερόταν εναντίον του εν λόγω κλάδου και παρενέβαινε με πιο αυστηρούς τρόπους. Αυτό συχνά κλιμακωνόταν με «εκδικητικές εθνικοποιήσεις».¹⁰⁹

Για παράδειγμα, το 2009, ο *Economist* έγραφε:

Μία φυτεία ρυζιού που ανήκε στην Cargill, μία αμερικάνικη εταιρεία, κατασχέθηκε [...] Δύο φυτείες που ανήκαν στην Empresas Polar, τον μεγαλύτερο όμιλο ετερογενών δραστηριοτήτων της Βενεζουέλας, κατελήφθησαν «προσωρινά» για να επιβληθεί η παραγωγή ρυζιού με ελεγχόμενη τιμή. Όπως και άλλες εταιρείες, η Polar υποστηρίζει ότι οι έλεγχοι την αναγκάζουν να πουλάει με ζημία. [...] Ο κ. Τσάβες απέρριψε αυτό το επιχείρημα και απείλησε να απαλλοτριώσει όλες τις επιχειρήσεις της Polar».¹¹⁰

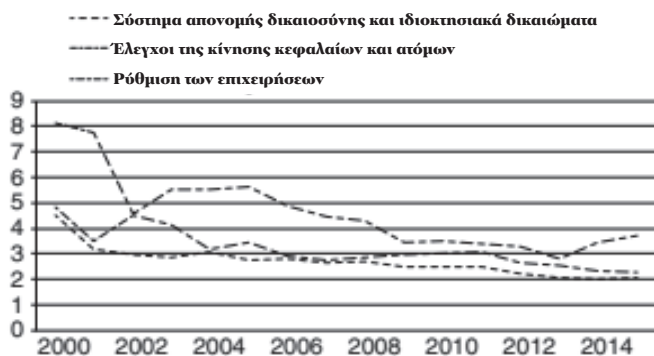
Έτσι, επί κυβέρνησης Τσάβες, οι εθνικοποιήσεις δεν καθοδηγούνταν από στρατηγικούς λόγους. Η κυβέρνηση δεν είχε κάποια αναγνωρίσιμη θεωρία για το ποιοι τομείς πρέπει να είναι κρατικοί και σε ποιους τομείς ήταν ανεκτή η ιδιωτική ιδιοκτησία. Αντ' αυτού, οι εθνικοποιήσεις χρησιμοποιούνταν ως εργαλείο πειθαρχίας, ως ένας τρόπος για να τιμωρούνται οι απείθαρχοι δρώντες του ιδιωτικού τομέα. Υπό αυτή την έννοια, ο «σοσιαλισμός του 21ου αιώνα» ήταν ένας ad hoc «σοσιαλισμός της εκδίκησης».

Οι προηγούμενες κυβερνήσεις της Βενεζουέλας ήταν παρεμβατικές, αλλά παρέμεναν γενικά εντός του πλαισίου της νομοκρατίας. Η κυβέρνηση Τσάβες ήταν διαφορετική επειδή αγνοούσε πλήρως τη νομοκρατία. Αυτό μπορεί να παρατηρηθεί από την πτώση διαφόρων βασικών δεικτών διακυβέρνησης (Διάγραμμα 11).

108 Meat, sugar scarce in Venezuela stores, *Washington Post*, 8 Φεβρουαρίου 2007 (<http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/02/08/AR2007020801240.html>).

109 Venezuela's nationalizations under Chávez, *Reuters*, 1 Δεκεμβρίου 2011 (<https://www.reuters.com/article/venezuela-nationalizations/factbox-venezuelas-nationalizations-under-chavez-idUSN1E79I0Z520111201>).

110 Feeding frenzy, *The Economist*, 12 March 2009 (<http://www.economist.com/node/13278245>).

Πηγή: Ινστιτούτο Fraser (2017)

Δε χρειάζεται να πιστεύει κάποιος στις ελεύθερες αγορές για να καταλάβει ότι ο τσαβισμός δεν θα μπορούσε ποτέ να είναι ένα λειτουργικό οικονομικό μοντέλο. Το γεγονός ότι οι έλεγχοι τιμών οδηγούν σε ελλείψεις δεν είναι οικονομικά του Φρίντμαν ή του Χάγιεκ, είναι απλώς οικονομικά επιπέδου λυκείου. Το γεγονός ότι μία αρπακτική κυβέρνηση, χωρίς σεβασμό στη νομοκρατία, αποθαρρύνει την οικονομική δραστηριότητα δεν είναι καν θέμα οικονομικών, είναι απλά κοινός νους. Ούτε χρειάζεται μεγάλη φαντασία για να δει κανείς ότι η ταχεία επέκταση των προγραμμάτων δημοσίων δαπανών μεγαλώνει το πεδίο για διαφθορά, πελατειακές σχέσεις και ευνοιοκρατία.

Και πράγματι, τα προβλήματα που σχετίζουμε σήμερα με τη Βενεζουέλα προηγούνται κατά πολύ της πτώσης των τιμών του πετρελαίου. Μπορούσαν ήδη να εντοπιστούν όταν οι τιμές βρίσκονταν στο ζενίθ τους. Το 2007, η εφημερίδα *Guardian* ανέφερε:

Καλώς ήρθατε στη Βενεζουέλα, μία ακμάζουσα οικονομία με μία διαφορά. Οι ελλείψεις τροφίμων μαστίζουν τη χώρα την ίδια στιγμή που τα έσοδα από το πετρέλαιο τροφοδοτούν μία ασύστολη σπατάλη [...] Το γάλα έχει εξαφανιστεί από τα καταστήματα. Αλλόφρονες μητέρες ρωτούν πώς να ταΐσουν τα βρέφη τους. [...] Τα αβγά και η ζάχαρη επίσης αποτελούν ανάμνηση. [...] Όταν οι προμήθειες τελικά φτάνουν, σχηματίζονται αμέσως μακριές ουρές. Υπάρχει περιορισμός στις αγορές και τα χέρια σφραγίζονται για να αποφευχθούν τυχόν απάτες. Το θέαμα ενός φορτηγού με γάλα,

σύμφωνα με αναφορές, σχεδόν προκάλεσε επεισόδια την προηγούμενη εβδομάδα. Η προμήθεια μέχρι και του ενός τέταρτου των βασικών ειδών διατροφής έχει διακοπεί.¹¹¹

Με την πάροδο του χρόνου, τέτοιες ελλείψεις έγιναν ακόμη πιο σοβαρές και επηρέασαν ένα ευρύτερο φάσμα προϊόντων. Το 2013, όταν οι τιμές του πετρελαίου ήταν ακόμη αφύσικα υψηλές, η εφημερίδα *Guardian* έγραφε:

Ορισμένα προϊόντα που λείπουν εδώ και καιρό από τα ράφια επηρεάζουν ιδιαίτερα τον λαό της Βενεζουέλας. Χαρτί υγείας, ρύζι, καφές και καλαμποκάλευρο [...] έχουν γίνει εμβληματικά για κάτι περισσότερο από μία οικονομική κρίση. [...]

Για τον Ασντρομπάλ Ολιβέρος [Asdrubal Oliveros], οικονομολόγο της *Ecoanalítica*, [...] αυτό [...] είναι αποτέλεσμα των [...] ελέγχων τιμών και [...] της μείωσης στη γεωργική παραγωγή που προκλήθηκε από την κατάσχεση εταιρειών και τις απαλλοτριώσεις γης. «Πάνω από τρία εκατομμύρια εκτάρια απαλλοτριώθηκαν στο διάστημα 2004-2010. [...] Είναι ένα διεστραμμένο μοντέλο που σκοτώνει την παραγωγικότητα», λέει.

Η κεντρική τράπεζα της Βενεζουέλας, η οποία δημοσιεύει έναν δείκτη σπάνης από το 2009, υπολογίζει ότι ο φετινός μέσος όρος [...] είναι παρόμοιος με εκείνον χωρών που αντιμετωπίζουν εμφύλιες διαμάχες ή συνθήκες πολέμου.¹¹²

Όμως, για όσο διαρκούσε η αύξηση της τιμής του πετρελαίου, πολλοί άλλοι οικονομικοί και κοινωνικοί δείκτες φαίνονταν πολύ θετικοί. Οι δυτικοί θαυμαστές του τσαβισμού απέδιδαν όλα αυτά τα οφέλη στις πολιτικές του Τσάβες.

Όπως αναφέρθηκε, ο Τσάβες όρισε τη δική του εκδοχή σοσιαλισμού σε ρητή αντίθεση με προηγούμενα μοντέλα. Αυτό δεν ήταν κενή ρητορική. Επί τσαβισμού, έγιναν πραγματικές προσπάθειες δημιουργίας εναλλακτικών μοντέλων κοινωνικοποίησης και δημοκρατικής συμμετοχής στην οικονομική ζωή. Ειδικότερα, προωθήθηκε σε μεγάλο βαθμό ο σχηματισμός εργατικών συνεταιρισμών και διαφόρων μορφών κοινωνικών επιχειρήσεων. Τα ακριβή αριθμητικά στοιχεία είναι δύσκολο να βρεθούν, αλλά, σύμφωνα με την Πινέιρο Χάρνεκερ [Piñeiro Harnecker] (2009: 309), ο αριθμός των εργατικών συνεταιρισμών αυξήθηκε από λιγότερους από 1.000 όταν ο Τσάβες εξελέγη για πρώτη φορά, σε πάνω από 30.000 μέσα σε λιγότερο από μία δεκαετία. Ως το τέλος

111 Venezuela scrambles for food despite oil boom, *The Guardian*, 14 Νοεμβρίου 2007 (<https://www.theguardian.com/world/2007/nov/14/venezuela.international>).

112 Venezuela food shortages: 'No one can explain why a rich country has no food', *The Guardian*, 26 Σεπτεμβρίου 2013 (<https://www.theguardian.com/global-development/povertymatters/2013/sep/26/venezuela-food-shortages-rich-country-cia>).

της δεύτερης θητείας του Τσάβες, οι συνεταιρισμοί αντιπροσώπευαν περίπου το 8 τοις εκατό του ΑΕΠ της Βενεζουέλας και το 14 τοις εκατό του εργατικού της δυναμικού (ό.π.).

Ο σοσιαλισμός της Βενεζουέλας θα εμφανίζε αργότερα πολλά από τα αρνητικά χαρακτηριστικά που σχετίζονται με παλαιότερες μορφές σοσιαλισμού, δεν ήταν όμως ποτέ πολιτική της κυβέρνησης να αναπαράγει κάποιο από αυτά τα παλαιότερα μοντέλα. Όταν οι δυτικοί τσαβιστές επέμεναν ότι η κυβέρνηση της Βενεζουέλας προσαποθούσε να δημιουργήσει ένα διαφορετικό μοντέλο σοσιαλισμού, δεν αυταπατόνταν.

Τα δεδομένα σχετικά με την οικονομική απόδοση αυτού του συνεταιριστικού τομέα που δημιουργήθηκε από την κυβέρνηση σπανίζουν, μπορούμε όμως να πούμε με ασφάλεια ότι ο τομέας δεν έφτασε ποτέ να στηρίζεται στις δυνάμεις του. Παρέμεινε εξαρτώμενος από κρατικές επιδοτήσεις σε όλη τη διάρκεια της ύπαρξής του. Από την άλλη όμως, ο πρωταρχικός του σκοπός δεν ήταν ποτέ οικονομικός. Ο κοινωνικός τομέας θεωρήθηκε πεδίο εκπαίδευσης όπου οι εργαζόμενοι θα μπορούσαν να αναπτύξουν μία σοσιαλιστική νοοτροπία, και ως εκ τούτου ένα εκκολαπτήριο για ένα πιο προηγμένο στάδιο του σοσιαλισμού. Η κυβέρνηση πίστευε ότι η εργασία σε ένα οικονομικό περιβάλλον που χαρακτηρίζεται από συνεργασία, μοίρασμα και από κοινού δημοκρατική λήψη αποφάσεων, θα εμφυσούσε σοσιαλιστικές αξίες και συνήθειες στους εργάτες (ό.π.: 313 – 14). Αυτό αποτελούσε μέρος του προγράμματός τους για να οικοδομήσουν ένα σοσιαλισμό από κάτω, αντί να τον επιβάλλουν από πάνω.

Δεν λειτούργησε όμως έτσι. Η Πινέιρο Χάρνεκερ (2009) πραγματοποίησε μία μελέτη επάνω στις συμπεριφορές των εργαζόμενων σε συνεταιρισμούς της Βενεζουέλας, βασισμένη σε συνεντεύξεις και ερωτηματολόγια. Παρότι ο τόνος της δημοσίευσης υποδηλώνει ότι η συγγραφέας τρέφει μεγάλη συμπάθεια προς την τσαβική κυβέρνηση, συμπεραίνει, χωρίς να κρύβει την απογοήτευσή της, ότι ο συνεταιριστικός τομέας δεν είχε αυτό το αποτέλεσμα. Σημειώνει: (ό.π.: 316 – 17):

Σύντομα κατέστη σαφές στους διαμορφωτές πολιτικής της Βενεζουέλας ότι πολλοί συνεταιρισμοί συμπεριφέρονταν σαν καπιταλιστικές επιχειρήσεις, επιδιώκοντας να μεγιστοποιήσουν τα καθαρά τους έσοδα [...] Για παράδειγμα, αντί να προμηθεύουν τα προϊόντα τους σε τοπικές αγορές [...] ορισμένοι επέλεξαν να τα εξάγουν σε άλλες χώρες όπου μπορούσαν να τα πουλήσουν σε υψηλότερες τιμές [...] Επίσης, πολλοί συνεταιρισμοί έχουν αποφύγει την αποδοχή νέων μελών. [...] Φοβούνται ότι η συμπερίληψη νέων μελών θα επηρεάσει το εισόδημά τους [...]

Πολλά μέλη από τα οποία πήρα συνεντεύξεις ήταν αντίθετα στο να ξεκινήσουν να πληρώνουν φόρους [...] Υποστήριζαν ότι [...] ήδη συνεισέφεραν αρκετά στις τοπικές τους κοινότητες. [...]

Όλα αυτά έχουν συμβεί παρά τις συχνές εκκλήσεις του προέδρου Τσάβες για αλληλέγγυα συμπεριφορά.

Προς μεγάλη της απογοήτευση, οι εργαζόμενοι σε συνεταιρισμούς από τους οποίους πήρε συνεντεύξεις ακούγονταν συχνά πολύ συντηρητικοί (ό.π.: 324):

Το πιο κοινό επιχείρημα που χρησιμοποιούσαν ενάντια στις εισφορές για γειτονικές κοινότητες ήταν ο ισχυρισμός ότι η οικονομική επιτυχία των συνεταιρισμών τους οφειλόταν στις δικές τους και μόνο προσπάθειες. Αγνωώντας τις ανεπαρκείς δυνατότητες που έχουν κάποιιοι [...] ορισμένοι εργαζόμενοι ισχυρίζονταν ότι τα μέλη των κοινοτήτων «δεν προσπαθούσαν αρκετά» και ότι έπρεπε «να βοηθήσουν τους εαυτούς τους όπως κάνουμε εμείς στους συνεταιρισμούς» [...] Άλλοι δήλωναν ότι τα έσοδά τους δεν ήταν αρκετά μεγάλα ώστε να αναδιανεμηθούν, σαν να είχαν μόνο οι ίδιοι δικαίωμα σε αυτά.

Πολλοί εργαζόμενοι σε συνεταιρισμούς ασχολούνταν, φυσικά, με τις κοινότητές τους με διάφορους τρόπους. Όμως το ίδιο έκαναν και πολλοί άνθρωποι που δεν εργάζονταν σε συνεταιρισμούς, και η Πινέιρο Χάρνεκερ δεν παρέχει κανένα τεκμήριο ότι η συμμετοχή σε συνεταιρισμό άλλαζε κάτι. Βρίσκει, ωστόσο, ότι η κοινωνική συμμετοχή των συνεταιρισμών παρέμενε περιορισμένη στις δικές τους περιοχές. Κάποιοι χάρνονταν να υποστηρίζουν τις κοινότητές τους, αλλά «κοινότητα» δεν ήταν το έθνος στο σύνολό του, ενώ «υπήρχαν λίγες μόνο περιπτώσεις στις οποίες είχε εκδηλωθεί αλληλεγγύη των μελών των συνεταιρισμών προς απομακρυσμένες κοινότητες» (ό.π. 3250-026).

Συνειδητοποιώντας ότι οι συνεταιρισμοί δεν αποτελούσαν σκαλοπάτι προς τον σοσιαλισμό, η κυβέρνηση Τσάβες έχασε σταδιακά την πίστη της σε αυτούς. Όπως είπε ο ίδιος ο Τσάβες (ό.π.: 331 – 32):

«Το μοντέλο των συνεταιρισμών [κοοπερατιβισμός] δεν εγγυάται τον σοσιαλισμό, επειδή ο συνεταιρισμός είναι συλλογική ιδιωτική περιουσία. Δηλαδή, αν είμαστε 20 σε έναν συνεταιρισμό, θα εργαστούμε για όφελος ημών των 20, και αυτό είναι απλώς καπιταλισμός. Οι συνεταιρισμοί πρέπει να ωθηθούν προς τον σοσιαλισμό». [...]

Ο Τσάβες υπέδειξε ότι μία επιχείρηση είναι «σοσιαλιστική» ή αποτελεί «κοινωνική ιδιοκτησία» μόνο όταν ελέγχεται από την κοινωνία, ικανοποιώντας έτσι κοινωνικές ανάγκες. Μία επιχείρηση κοινωνικής ιδιοκτησίας, διευκρίνισε, «ανήκει σε όλη την κοινότητα και [...] λειτουργεί προς μία κατεύθυνση, υπό ένα σχέδιο. Παράγει σύμφωνα με τα συμφέροντα όχι μόνο των μελών του συνεταιρισμού, αλλά ολόκληρης της κοινότητας».

Αυτό ήταν και το συμπέρασμα της Πινέιρο Χάρνεκερ. Ο καπιταλισμός, παρατηρεί με θλίψη, δεν μπορεί να ξεπεραστεί με τον σχη-

ματισμό συνεταιρισμών, επειδή αυτοί αδυνατούν να προωθήσουν σοσιαλιστικές νόρμες. Αποτελούν απλώς ένα διαφορετικό επιχειρηματικό μοντέλο υπό τον καπιταλισμό. Εκείνο που χρειάζεται, αντ' αυτών, είναι σχεδιασμός σε ανώτερο επίπεδο, ένα επίπεδο που να λαμβάνει υπόψη τις ανάγκες ολόκληρης της κοινότητας και όχι μόνο ενός οργανισμού.

Παρά την έμφαση στον τρόπο με τον οποίο ο σοσιαλισμός της Βενεζουέλας υποτίθεται ότι ήταν ασύγκριτα διαφορετικός από τον σοβιετικό, αυτό ακούγεται ύποπτα σαν τη Σοβιετική Ένωση ξανά.

Οι προσκυνητές του Τσάβες

Όταν μία χώρα δείχνει να έχει ραγδαία οικονομική και/ή κοινωνική πρόοδο, σίγουρα θα προσελκύσει κάποια θετική κάλυψη από τα μέσα ενημέρωσης. Άλλες χώρες της Λατινικής Αμερικής, όπως το Μεξικό και η Βραζιλία, αναπτύσσονταν με ανάλογους ρυθμούς, και η πρόοδός τους είχε επίσης επισημανθεί δεόντως από τα διεθνή μέσα ενημέρωσης.

Η ευνοϊκή κάλυψη της Βενεζουέλας, όμως, διέφερε. Άλλες χώρες εγκωμιάζονταν για συγκεκριμένες πολιτικές. Η Βενεζουέλα εγκωμιάστηκε με πιο αφηρημένους όρους. Εγκωμιάστηκε, πρωτίστως, ως οικονομικό και κοινωνικό μοντέλο, ενώ οι συγκεκριμένες πολιτικές (για παράδειγμα, τα δημόσια προγράμματα στέγασης) να αποτελούσαν συμπληρώματα. Πράγματι, μπορεί κανείς να βρει μακροσκελή άρθρα που υμνούν με λυρισμό τη Βενεζουέλα χωρίς να λένε τίποτα στην πραγματικότητα για το τι έκανε όντως αυτή η χώρα, εκτός του να αποτελεί «έμπνευση» και «εναλλακτική απέναντι στον παγκόσμιο καπιταλισμό».

Το 2007, Η Ναόμι Κλάιν, αναμφισβήτητα η πιο δημοφιλής δυτική διανοούμενη τη δεκαετία του 2000 (και όχι μόνο), έγραψε:

Οι πιο ένθερμοι πολέμιοι της νεοφιλελεύθερης οικονομίας στη Λατινική Αμερική κερδίζουν τη μία εκλογική αναμέτρηση μετά την άλλη. [...] Οι πολίτες είχαν ανανεώσει την πίστη τους στη δύναμη της δημοκρατίας να βελτιώνει τις ζωές τους. [...]

Τα μαζικά κινήματα της Λατινικής Αμερικής [...] μαθαίνουν πώς να συμπεριλαμβάνουν μηχανισμούς απορρόφησης κραδασμών στα οργανωτικά μοντέλα τους. [...] Τα προοδευτικά δίκτυα στη Βενεζουέλα είναι [...] εξαιρετικά αποκεντρωμένα, με την εξουσία να διασκορπίζεται σε επίπεδο βάσης και επίπεδο κοινότητας, μέσω χιλιάδων συμβουλίων στις γειτονιές και συνεταιρισμών. [...]

Οι νέοι ηγέτες στη Λατινική Αμερική προετοιμάζονται επίσης καλύτερα για τους κραδασμούς που προκαλούνται από τις ασταθείς αγορές. [...] Περιτριγυρισμένη από ταραγμένα χρηματοπιστωτικά νερά, η

Λατινική Αμερική δημιουργεί μία ζώνη σχετικής οικονομικής ηρεμίας και προβλεψιμότητας, πράγμα θεωρητικά ακατόρθωτο στην εποχή της παγκοσμιοποίησης.¹¹³

Το 2009, ο Νόαμ Τσόμσκι, ίσως το αρχέτυπο δυτικού διανοούμενου, ταξίδεψε στη Βενεζουέλα και είπε:

Το συναρπαστικό στο ότι επιτέλους επισκέφτηκα τη Βενεζουέλα είναι ότι μπορώ να δω πώς δημιουργείται ένας καλύτερος κόσμος [...] Οι μετασχηματισμοί που πραγματοποιεί Βενεζουέλα για να δημιουργήσει ένα άλλο κοινωνικοοικονομικό μοντέλο θα μπορούσαν να έχουν διεθνή αντίκτυπο.¹¹⁴

Το 2012, ο δημοσιογράφος και συγγραφέας Όουεν Τζόουνς πήγε και αυτός για προσκύνημα στη Βενεζουέλα και ανέφερε ότι «η Βενεζουέλα αποτελεί έμπνευση για όλο τον κόσμο, δείχνει πραγματικά ότι υπάρχει εναλλακτική λύση. Συνάντησα τόσους πολλούς ανθρώπους που μου είπαν πώς άλλαξαν οι ζωές τους από την εκλογή του προέδρου Τσάβες» (Εκστρατεία Αλληλεγγύης για τη Βενεζουέλα 2012).

Στην εφημερίδα *Independent*, ο Τζόουνς επεκτάθηκε περαιτέρω: *Ο Τσάβες [...] είναι ο πρώτος πρόεδρος της Βενεζουέλας που ενδιαφέρεται για τους φτωχούς [...]*

Οι ολιγάρχες της Βενεζουέλας αφρίζουν από το μίσος τους για τον Τσάβες [...] Γιατί τον απεχθάνονται; Όπως μου είπε ο υφυπουργός του Τσάβες για την Ευρώπη, [...] είναι γιατί «οι άνθρωποι που καθαρίζουν τα σπίτια τους είναι τώρα πιο σημαντικοί πολιτικά από εκείνους». Επί Τσάβες, οι φτωχοί έχουν γίνει μια πολιτική δύναμη που δεν μπορεί να αγνοηθεί [...]

*Απέδειξε ότι είναι εφικτό να ηγείται μίας δημοφιλούς, προοδευτικής κυβέρνησης που σπάει το νεοφιλελεύθερο δόγμα. Ίσως γι' αυτό είναι τόσο μισητός τελικά.*¹¹⁵

Ένα από τα βασικά θέματα της μανίας με τη Βενεζουέλα ήταν ότι η Βενεζουέλα δεν ήταν απλώς μία τεράστια επιτυχία από μόνη της, αλλά και ένα μοντέλο για να διδαχτούμε από αυτό. Όπως είπε ο Όουεν Τζόουνς: «Είναι πολύ σημαντικό για εμένα να μη βλέπουμε τη Λατινική Αμερική ως κάτι που συμβαίνει αλλού, αλλά ως κάτι που δίνει σε όλους μας ελπίδα».¹¹⁶

113 *Latin America's shock resistance. Recent events in the region show how societies can recover from extreme capitalism*, *The Nation*, 8 Νοεμβρίου 2007 (<https://www.thenation.com/article/latin-americas-shock-resistance/>).

114 *Noam Chomsky meets with Chávez in Venezuela*, *Venezuela Analysis*, 27 Αυγούστου 2009 (<https://venezuelanalysis.com/news/4748>).

115 *Hugo Chávez proves you can lead a progressive, popular government that says no to neo-liberalism*, *Independent*, 8 Οκτωβρίου 2012 (<http://www.independent.co.uk/voices/comment/bugo-Chavez-proves-you-can-lead-a-progressive-popular-government-that-says-no-to-neo-liberalism-8202738.html>).

116 *Corbyn and hard-left fawning over Socialist Venezuela (prior collapse)* (<https://www.youtube.com/watch?v=VSIQAKpaR20>).

Ο Σέιμας Μιλν επίσης πήγε για προσκύνημα στη Βενεζουέλα το 2012. Είδε τη «μεταμόρφωση της Λατινικής Αμερικής» ως «μία από τις αποφασιστικές αλλαγές που αναδιαμορφώνουν την παγκόσμια τάξη». Ο Μιλν μίλησε για ένα «κύμα προοδευτικής αλλαγής», το οποίο έφερε στην εξουσία κυβερνήσεις που:

αναδιένεμαν τον πλούτο και την εξουσία [και] απέρριψαν τη νεοφιλελεύθερη ορθοδοξία [...] Στην πορεία [...] έδειξαν στον υπόλοιπο κόσμο ότι υπάρχουν, τελικά, οικονομικές και κοινωνικές εναλλακτικές στον 21ο αιώνα. Κεντρική θέση σε αυτή τη διαδικασία κατέχουν ο Ούγκο Τσάβες και η μπουλβαριανή επανάσταση στη Βενεζουέλα. Η Βενεζουέλα είναι [...] που αποτέλεσε την αιχμή του δόρατος για το κίνημα της ριζικής αλλαγής [...]

Μια επίσκεψη σε οποιαδήποτε συγκέντρωση ή εκλογικό κέντρο κατά την προεκλογική περίοδο δεν αφήνει καμία αμφιβολία για το ποιον εκπροσωπεί ο Τσάβες. Τους φτωχούς, τους μη λευκούς, τους νέους, τους ανάπηρους – με άλλα λόγια, τη στερημένη πλειοψηφία [...] Η ευφορία που προκάλεσε το αποτέλεσμα μεταξύ των φτωχών ήταν εμφανής.

Ο Μιλν βλέπει τον σοσιαλισμό της Βενεζουέλας όχι μόνο ως αξιοθαύμαστο από μόνο του, αλλά ως εναλλακτική απέναντι στην Ευρωπαϊκή σοσιαλδημοκρατία:

Τα καινοτόμα κοινωνικά προγράμματα της Βενεζουέλας, τα πειράματα στην άμεση δημοκρατία και η επιτυχία στην τοποθέτηση των παραγωγικών πόρων υπό δημόσιο έλεγχο, προσφέρουν μαθήματα σε όποιον ενδιαφέρεται για την κοινωνική δικαιοσύνη και για νέες μορφές σοσιαλιστικών πολιτικών στον υπόλοιπο κόσμο. [...] Η Βενεζουέλα και οι σύμμαχοί της στη Λατινική Αμερική απέδειξαν ότι δεν είναι πλέον απαραίτητο να δεχτούμε ένα αποτυχημένο οικονομικό μοντέλο, όπως εξακολουθούν να κάνουν πολλοί σοσιαλδημοκράτες στην Ευρώπη.¹¹⁷

Ο γενικός γραμματέας του Ενώστε την Ένωση [Unite The Union], Λεν ΜακΚλάσκι [Len McCluskey], σχολίασε την επανεκλογή του Τσάβες το 2012 (Εκοστρατεία Αλληλεγγύης για τη Βενεζουέλα 2012: 5).

Χαιρετίζουμε αυτό το αποτέλεσμα, το οποίο αποτελεί σαφή έγκριση των προοδευτικών κοινωνικών πολιτικών του Ούγκο Τσάβες. Η Βενεζουέλα δείχνει ότι οι κυβερνήσεις που βάζουν τις ανάγκες των απλών εργαζόμενων στην πρώτη θέση μπορούν να αναμένουν ισχυρή υποστήριξη στην κάλπη. [...] Η Ευρώπη ίσως λάβει τα προφανή μαθήματα από τη Βενεζουέλα.

Ο Άντι Σλότερ [Andy Slaughter], βουλευτής του Χάμερσμιθ,

¹¹⁷ The Chávez victory will be felt far beyond Latin America, *The Guardian*, 9 Οκτωβρίου 2012 (<https://www.theguardian.com/commentisfree/2012/oct/09/Cbáñez-victory-beyond-latin-america>).

πρόσθεσε ότι «αυτό είναι σπουδαίο αποτέλεσμα για τον λαό της Βενεζουέλας, τους προοδευτικούς πολιτικούς και τη δημοκρατική διαδικασία» (ό.π.).

Ο θάνατος του Τσάβες το 2013 προκάλεσε μία χιονοστιβάδα δηλώσεων που τιμούσαν την κληρονομιά του και τα διδάγματά του προς τον υπόλοιπο κόσμο. Ο Όουεν Τζόουνς έγραψε:

*Ο Τσάβες έγινε ίνδαλμα για τους φτωχούς της Βενεζουέλας που υπέφεραν επί μακρόν. [...] Οι πολιτικές του μεταμόρφωσαν τις ζωές εκατομμυρίων Βενεζουελάνων που προηγούμενως τους αγνοούσαν. [...] Ο Τσάβες ήταν ένας δημοκρατικά εκλεγμένος υπέρμαχος των φτωχών. [...] Απέδειξε ότι είναι εφικτό να αντισταθούμε στο νεοφιλελεύθερο δόγμα που έχει υπό την επιρροή του μεγάλο μέρος της ανθρωπότητας. Θα τον πενήθσουν εκατομμύρια Βενεζουελάνοι – και δικαιολογημένα.*¹¹⁸

Ο γενικός γραμματέας του Σωματείου Εργαζομένων στις Επικοινωνίες [Communication Workers Union (CWU)], Μπιλ Χέιζ [Bill Hayes], είπε ότι «ο Ούγκο Τσάβες ενέπνευσε έναν νέο σοσιαλισμό για τον 21ο αιώνα και άναψε τη σπίθα που φωτίσε όλη τη νοτιοαμερικανική ήπειρο» (Εκστρατεία Αλληλεγγύης για τη Βενεζουέλα 2013: 7).

Ο γενικός γραμματέας του σωματείου UNISON, Ντέιβιντ Πρέντις [David Prentis], πίστευε ότι «θα θυμόμαστε τον Ούγκο Τσάβες για τον συνεχή του αγώνα να στηρίξει τους φτωχούς, την προσήλωσή του στην κοινωνική δικαιοσύνη, και την αφοσίωσή του στη δικαιοσύνη και την ισότητα» (ό.π.: 7).

Ο γενικός γραμματέας του Κογκρέσου Συνδικαλιστικών Ενώσεων [Trades Union Congress (TUC)], Φράνσις Ο' Γκρέιντι [Fances O' Grady], σκεφτόταν ότι «ο Ούγκο Τσάβες διασφάλισε την εφαρμογή ενός εντυπωσιακού και εξαιρετικά προοδευτικού προγράμματος που έβγαλε εκατομμύρια ανθρώπους από τη φτώχεια και παρέιχε στους πολίτες ιατροφαρμακευτική περίθαλψη και εκπαίδευση» (ό.π.: 7).

Η Γκάμπι Τσίμερ [Gabi Zimmer], ευρωβουλευτής, επικεφαλής της Ευρωπαϊκής Ενωτικής Αριστεράς - Βόρειας Πράσινης Αριστεράς στο ευρωπαϊκό κοινοβούλιο, είπε ότι «ο αγώνας του για τους καταπιεσμένους, που χτυπήθηκαν από ένα ακόρεστο και αδιάτακτο οικονομικό σύστημα, τον έκανε να κερδίσει και να εξακολουθεί να κερδίζει την εχθρότητα των ισχυρών, αλλά και την ακλόνητη υποστήριξη του λαού του και των καταπιεσμένων» (ό.π.: 6).

¹¹⁸ Hugo Chávez was a democrat, not a dictator, and showed a progressive alternative to neo-liberalism is both possible and popular, *Independent*, 6 Μαρτίου 2013 (<http://www.independent.co.uk/voices/comment/hugo-chavez-was-a-democrat-not-a-dictator-and-showed-a-progressive-alternative-to-neo-liberalism-is-8522329.html>).

Ο Τζον Τρίκετ [Jon Trickett], βουλευτής του Χέμσγουορθ, αποκάλυψε τον Τσάβες «τιτάνα. Προοδευτικό, δημοκρατικό, ομιλητικό. Σε παραγμένους καιρούς έφερε την αλλαγή για τους φτωχότερους» (ό.π.:6).

Δύο ψηφίσματα κατατέθηκαν στο κοινοβούλιο της Μεγάλης Βρετανίας. Το ένα από αυτά, υπογεγραμμένο από 25 βουλευτές τεισάρων διαφορετικών κομμάτων, έγραφε:

Αυτό το Κοινοβούλιο [...] αναγνωρίζει την τεράστια συμβολή του [Τσάβες] στην καταπολέμηση της φτώχειας στη χώρα του και στην περιοχή του [...] και τον τρόπο με τον οποίο μίλησε για τους φτωχότερους και πιο περιθωριοποιημένους ανθρώπους στη Λατινική Αμερική.¹¹⁹

Το άλλο, υπογεγραμμένο από εννέα βουλευτές τριών διαφορετικών κομμάτων, έγραφε:

Αυτό το Κοινοβούλιο [...] αναγνωρίζει ότι [ο Τσάβες] ηγήθηκε της Μπολιβαριανής Επανάστασης η οποία έβγαλε εκατομμύρια ανθρώπους από την ακραία φτώχεια στη Βενεζουέλα. Επισημαίνει ακόμη ότι ήταν ένα σταθερός και ακλόνητος αντίπαλος του δυτικού ιμπεριαλισμού και υποστηρικτής των φτωχών και καταπιεσμένων παντού, και πιστεύει ότι η μνήμη του θα επιβιώσει για καιρό μετά το θάνατό του μέσα από τα ασυνήθιστα επιτεύγματά του.¹²⁰

Σε συγκέντρωση υπέρ του Τσάβες στο Λονδίνο, ο Τζέρεμι Κόρμπιν είπε «ο Τσάβες [...] μας έδειξε ότι υπάρχει ένας διαφορετικός και καλύτερος τρόπος. Λέγεται σοσιαλισμός [...] Την επαύριον του θανάτου του, θα προχωρήσουμε προς αυτόν τον καλύτερο, δίκαιο, ειρηνικό και ελπιδοφόρο κόσμο».¹²¹

Σε συνέντευξή της, η βουλευτής Νταϊάν Άμποτ [Diane Abbott] είπε ότι «ο Τσάβες είναι τόσο σημαντικός [...] επειδή έδειξε ότι ένας άλλος κόσμος είναι εφικτός. Έθεσε τη βοήθεια προς τους φτωχούς, την άνοδο του βιοτικού επιπέδου των φτωχότερων, στην κορυφή της ατζέντας του».¹²²

Σε μία εκδήλωση υπέρ της Βενεζουέλας στο ΗΒ, η Άμποτ είπε: Έδειξε στην περιοχή ότι ήταν εφικτό να κάνουν τα πράγματα με διαφορετικό τρόπο [...] Το καθεστώς του Τσάβες είχε τα καλύτερα αποτελέσματα στην καταπολέμηση της φτώχειας και στην άνοδο του βιοτικού επιπέδου των φτωχότερων από όλα τα καθεστώτα της περι-

119 President Cbávez of Venezuela, Early Day Motion 1154, 6 Μαρτίου 2013 (<http://www.parliament.uk/business/publications/business-papers/commons/early-day-motions/edm-detail/ednumb=1154&session=2012-13>).

120 UK Parliament: Early Day Motion 1153: Death of President Hugo Cbávez, 6 Μαρτίου 2013 (<http://www.parliament.uk/edm/2012-13/1153>).

121 British MP Corbyn Praises Cbávez at London Vigil, 7 Μαρτίου 2013 (<https://www.youtube.com/watch?v=iYefYsZ8SaA>).

122 Corbyn and bard-left fawning over socialist Venezuela (<https://www.youtube.com/watch?v=VSIQAKpaR20>).

οχής. Και αυτός είναι ένας από τους λόγους που παθιάζομαι με την υπεράσπιση της επανάστασης της Βενεζουέλας και της κληρονομιάς του Τσάβες.¹²³

Σε ένα ντοκιμαντέρ με τίτλο «Τσάβες: ένα πορτραίτο από την Ευρώπη» [‘Chávez: a portrait from Europe’] ο βουλευτής Τζον ΜακΝτόνελ [John Mc Donnell], πλείον σκιώδης υπουργός οικονομικών, είπε:

[Ο Τσάβες] άναψε μία σπίθα που πραγματικά ξεκίνησε μία πυρκαγιά [...] Η Βενεζουέλα και η Μπολιβαριανή Επανάσταση έγιναν θέμα στην αιζέντα όλων των σοσιαλιστών [...]

Η Μπολιβαριανή Επανάσταση [...] ήρθε και αυτή σε μία στιγμή που ο καπιταλισμός μπήκε σε μία ακόμη από τις κρίσεις του. Είχαμε λοιπόν εδώ τον καπιταλισμό σε κρίση, να δείχνει ότι πάντα θα μαστίζεται από κρίσεις [...] Και σε αντίθεση με αυτό είχαμε την Μπολιβαριανή Επανάσταση στη Βενεζουέλα, όπου [...] η φτώχεια αντιμετωπιζόταν, η απασχόληση αυξανόταν, γινόταν επενδύσεις στις δημόσιες υπηρεσίες [...]

Είχαμε λοιπόν την αντίθεση μεταξύ του καπιταλισμού σε κρίση και του σοσιαλισμού σε δράση.¹²⁴

Αυτό ήταν το ζενίθ της δημοτικότητας της Μπολιβαριανής Επανάστασης μεταξύ των δυτικών σχολιαστών.

Μετά το ζενίθ

Τον Μάρτιο του 2013, ο Χαβιέ Κοράλες [Javier Corrales], ειδικός στη Λατινική Αμερική, έγραψε στο περιοδικό *Foreign Policy*:

Ο διορισμένος διάδοχος [του Τσάβες], ο αντιπρόεδρος Νικολάς Μαδούρο, [...] θα βρεθεί να διοικεί με ένα αξιόλογο απόθεμα πολιτικού κεφαλαίου. Ωστόσο, ο Μαδούρο [...] θα κληρονομήσει επίσης μία από τις πιο δυσλειτουργικές οικονομίες της Αμερικής – και πάνω στην ώρα που θα πρέπει να πληρωθεί ο λογαριασμός για τις πολιτικές του εκλιπόντος ηγέτη.¹²⁵

Αυτή η πρόβλεψη αποδείχτηκε συγκρατημένη. Λίγο αργότερα, τα οικονομικά προβλήματα της Βενεζουέλας μετατράπηκαν σε πραγματική κρίση. Η κρίση προκάλεσε εκτεταμένη δυσaréσκεια, σε απάντηση της οποίας η κυβέρνηση κατέφευγε ολοένα και περισσότερο σε αυταρχικά μέτρα. Η διεθνής φήμη της Βενεζουέλας υπέφερε. Η Βενεζουέλα έπαψε να αποτελεί ένα υπόδειγμα που οι σοσιαλιστές θα έδειχναν θριαμβευτικά στους αντιπάλους τους. Έγινε ένα παράδειγμα προς αποφυγήν που οι αντίπαλοί τους θα έδειχναν σε εκείνους.

¹²³ Ό.π.

¹²⁴ Hugo Chávez: un retrato desde Europa – a portrait from Europe. Ντοκιμαντέρ της Telesur σε σκηνοθεσία Pablo Roldán (<https://www.youtube.com/watch?v=dpNrb-u3S78>).

¹²⁵ The house that Chávez built, *Foreign Policy*, 7 Μαρτίου 2013 (<https://foreignpolicy.com/2013/03/07/the-house-that-chavez-built/>).

Σε αυτό το σημείο, ο τόνος των δυτικών τσαβιστών άλλαξε αισθητά. Τα άρθρα υπέρ της Βενεζουέλας, που ως τότε έτειναν να είναι ελπιδοφόρα και αισιόδοξα, έγιναν θυμωμένα και αμυντικά. Η έμφαση μετατοπίστηκε από τα υποτιθέμενα επιτεύγματα του τσαβισμού σε τακτικές «κι εσείς όμως» και σε αμφισβήτηση των κινήτρων των επικριτών του τσαβισμού, τόσο στη Βενεζουέλα όσο και διεθνώς.

Το 2014, ο Όουεν Τζόουνς έγραψε ένα άρθρο για την εφημερίδα *Independent* με τίτλο «Οι επικριτές του σοσιαλισμού κοιτούν τη Βενεζουέλα και λένε, «Σας τα λέγαμε». Αλλά κάνουν λάθος». Ο Τζόουνς αναγνωρίζει την ύπαρξη «πρόσφατων οικονομικών προβλημάτων», αλλά το άρθρο δίνει έμφαση στα προβλήματα της εποχής προ Τσάβες («ας δούμε το γενικό πλαίσιο»), και στη βία που ασκήθηκε από μέρος της αντιπολίτευσης. Το άρθρο κορυφωνόταν με τον ισχυρισμό ότι «όσοι αρέσκονται να χρησιμοποιούν τα προβλήματα της Βενεζουέλας για να κερδίζουν πολιτικούς πόντους δεν ενδιαφέρονται καθόλου για την αλήθεια».¹²⁶

Ο Σέιμας Μιλν πήγε αυτή τη λογική πολλά βήματα παραπέρα. Έπειτα από ένα ακόμη προσκύνημα στη Βενεζουέλα το 2014, ο Μιλν έγραψε ένα άρθρο με τίτλο «Η Βενεζουέλα δείχνει ότι η διαμαρτυρία μπορεί να αποτελεί υπεράσπιση κάποιου προνομίου – Η δράση στους δρόμους χρησιμοποιείται πλέον τακτικά με δυτική υποστήριξη για να στοχοποιήσει εκλεγμένες κυβερνήσεις προς όφελος των ελίτ». Κατά την άποψή του, οι άνθρωποι που διαμαρτύρονταν για τις ελλείψεις τροφίμων και φαρμάκων ήταν ένας συνασπισμός υποχείριων ξένων, χρηματοδοτούμενων από «ιμπεριαλιστικές» κυβερνήσεις και παλιές ελίτ που προσπαθούσαν να ανακτήσουν τα προνόμιά τους.

Ηγέτες της αντιπολίτευσης που συνδέονται με τις ΗΠΑ [...] ξεκίνησαν εκστρατεία για να εκδιώξουν τον Μαδούρο [...]

Οι διαμαρτυρίες έχουν όλα τα χαρακτηριστικά μίας αντι-δημοκρατικής επανάστασης, διάσπαρτης με ταξικά προνόμια και ρατσισμό. Αποτελούμενες κατά συντριπτική πλειοψηφία από άτομα της μεσαίας τάξης και περιορισμένες σε πλούσιες περιοχές λευκών, οι διαμαρτυρίες έχουν τώρα συρρικνωθεί σε επιθέσεις με μολότοφ και τελετουργικές αψιμαχίες με την αστυνομία [...] Η υποστήριξη προς την κυβέρνηση, εν τω μεταξύ, παραμένει σταθερή στις εργατικές περιοχές. [...]

Δεν αποτελεί έκπληξη υπό αυτές τις συνθήκες ότι ο Μαδούρο βλέπει όσα συμβαίνουν σαν μία υποκινούμενη από τις ΗΠΑ αποσταθερο-

¹²⁶ *Socialism's critics look at Venezuela and say, 'We told you so'. But they are wrong, Independent, 28 Φεβρουαρίου 2014* (<https://web.archive.org/web/20140302210757/http://www.independent.co.uk/voices/comment/owen-jones-socialisms-critics-look-at-venezuela-and-say-we-told-you-so-but-they-are-wrong-9155295.html>).

ποίηση στο σιλ της Ουκρανίας, όπως μου είπε. [...] Τα στοιχεία ότι οι ΗΠΑ υπονομεύουν τη Βενεζουέλα [...] είναι άφθονα.¹²⁷

Εδώ μπορούμε να δούμε παραλληλισμούς με παλαιότερες μαρτυρίες προσκυνητών από ουτοπίες του παρελθόντος (βλέπε Hollander 1990: 160 – 67). Οι προσκυνητές ανέκαθεν δυσκολεύονταν με την ιδέα ότι θα μπορούσε να υπάρξει δυσανεμία σε ένα λαϊκό κράτος (εκτός ίσως από την περίπτωση που η οικοδόμηση του σοσιαλισμού δεν είχε ολοκληρωθεί). Υπό σοσιαλιστικό καθεστώς, ο Λαός είναι στην εξουσία. Πώς θα μπορούσαν λοιπόν να υπάρχουν διαμαρτυρίες; Λογικά, ο Λαός δεν μπορεί να διαμαρτύρεται ενάντια στον εαυτό του. Έτσι, οι διαφωνούντες έπρεπε να οριστούν ως μία ομάδα ξεχωριστή από τον Λαό και εχθρική προς αυτόν, όπως ταξικοί εχθροί, αντεπαναστάτες, ξένοι κατάσκοποι, κτλ.

Μετά το ξενίθ της, η βενεζουελομανία μετατράπηκε σε κάτι παρόμοιο, και ο «σοσιαλισμός του 21ου αιώνα» άρχισε πάλι να μοιάζει ύποπτα με τον σοσιαλισμό του 20ού αιώνα.

Ο Σέμις Μιλν είχε καλή παρέα. Ο Μαρκ Βάισμπροτ [Mark Weisbrot], συνδιευθυντής του Center for Economic and Policy Research (CEPR) [Κέντρου Οικονομικών και Πολιτικών Ερευνών], επίσης είδε ότι:

Οι φτωχοί της Βενεζουέλας δεν έχουν συμμετάσχει στις διαμαρτυρίες της δεξιάς αντιπολίτευσης [...] Δεν απέχουν μόνο οι φτωχοί – στο Καράκας απέχουν σχεδόν όλοι εκτός από λίγες πλούσιες περιοχές [...] όπου μικρές ομάδες διαδηλωτών εμπλέκονται σε νυχτερινές μάχες με τις δυνάμεις ασφαλείας, πετώντας πέτρες και μολότοφ [...] Ήρθα σκεπτικός λόγω της αφήγησης [...] ότι η αυξανόμενη έλλειψη βασικών τροφίμων και καταναλωτικών αγαθών αποτελεί σοβαρό κίνητρο για τις διαμαρτυρίες. [...]

Η ταξική φύση αυτής της διαμάχης ήταν ανέκαθεν εμφανής και αναπόδραστη. [...] Περιπάτησα δίπλα στο πλήθος που συγκεντρώθηκε για [...] την επέτειο θανάτου του Τσάβες, ήταν μία θάλασσα από Βενεζουελανούς της εργατικής τάξης [...] Τι αντίθεση με τις δυσανεσθιμένες μάζες του Λος Πάλος Γκράντες, με τζιπ Grand Cherokee αξίας \$40.000 να φέρουν το σύνθημα των ημερών: BENEZOYELA SOS.¹²⁸

Ο Νιλ Φίντλεϊ [Neil Findlay], μέλος του σκωτσέζικου κοινοβουλίου, επίσης ισχυρίστηκε ότι «υπάρχει μία σεισμική μετατόπιση που οι εταιρείες και οι σύμμαχοι των ΗΠΑ απεχθάνονται. [...] Μισούν το

¹²⁷ Venezuela shows that protest can be a defence of privilege – Street action is now regularly used with western backing to target elected governments in the interests of elites, *The Guardian*, 9 Απριλίου 2014 (<https://www.theguardian.com/commentisfree/2014/apr/09/venezuela-protest-defence-privilege-maduro-elites>).

¹²⁸ The truth about Venezuela: a revolt of the well-off, not a 'terror campaign', *The Guardian*, 20 Μαρτίου 2014 (<https://www.theguardian.com/commentisfree/2014/mar/20/venezuela-revolt-truth-not-terror-campaign>).

γεγονός ότι οι άνθρωποι έχουν τον έλεγχο και όχι αυτοί» (Εκστρατεία Αλληλεγγύης για τη Βενεζουέλα 2014: 9).

Η Μπέθαν Τζένκινς [Bethan Jenkins], μέλος της εθνικής συνέλευσης της Ουαλίας, πίστευε ότι «η Βενεζουέλα είναι χώρα πλούσια σε πετρέλαιο. Φυσικά η Αμερική θα προσπαθήσει να αποσταθεροποιήσει την κατάσταση στη Βενεζουέλα. Δείτε τι συνέβη στο Ιράκ». (ό.π.: 8).

Ο ευρωβουλευτής Φερνάντο Πέρεζ [Fernando Perez], μέλος του Κόμματος Ευρωπαίων Σοσιαλιστών, επίσης ισχυρίστηκε ότι «το χάος, η αποσταθεροποίηση και η βία της δεξιάς και της ολιγαρχίας αποτελούν απόπειρα να ανατραπεί παράνομα ο Νικολάς Μαδούρο» (ό.π.: 8).

Σε άρθρο για το *Jacobin Magazine*, ο Τζορτζ Σικαρέγιο-Μάχερ [George Ciccariello-Maher] βεβαίωνε ότι:

Εκείνοι που επιδιώκουν να αποκαταστήσουν τα φεουδαρχικά προνόμια του εκθρονισμένου παλαιού καθεστώτος της Βενεζουέλας προσπάθησαν να εκμεταλλευτούν σε μεγάλο βαθμό τις φοιτητικές διαμαρτυρίες της μεσαίας τάξης για να ρίξουν την κυβέρνηση Μαδούρο [...] Οι καλοαναθρεμμένες ντίπιες ελίτ (τα αγγλικά των οποίων δεν έχουν ίχνος προφοράς) ασχολούνται με το Twitter και τα διεθνή μέσα ενημέρωσης [...] Η αντιδραστική αντιπολίτευση βγαίνει στους δρόμους, τροφοδοτούμενη από φυλετικό και ταξικό μίσος.¹²⁹

Αναγνώριζε αόριστα τον όλο και περισσότερο αυταρχικό χαρακτήρα της κυβέρνησης, αλλά τον έβλεπε ως δικαιολογημένο:

Αν είμαστε αντίθετοι στην περιττή ωμότητα, υπάρχει ωστόσο μία ριζικά δημοκρατική μορφή ωμότητας που δεν μπορούμε να αποκηρύξουμε εντελώς. Αυτή είναι η ίδια ωμότητα που «έσυρε τους Βουρβόνους από τον θρόνο» [...] Αυτή δεν ήταν ωμότητα για χάρη της ωμότητας [...] Είναι, αντίθετως, ένα παράδοξο: η εξισωτική ωμότητα, η ριζικά δημοκρατική δικτατορία των άθλιων της γης. Αυτό που έχει κηλιδωθεί σήμερα [...] είναι στην πραγματικότητα η πιο άμεση και οργανική έκφραση του άθλιου της γης της Βενεζουέλας.

Ο Τζέρεμι Κόρμπιν επίσης είδε να δρουν δόλιες δυνάμεις. Σε εκδήλωση που διοργανώθηκε από την Εκστρατεία Αλληλεγγύης για τη Βενεζουέλα το 2015, κατηγόρησε τις ΗΠΑ ότι προσπαθούν να αποσταθεροποιήσουν τη Βενεζουέλα και να υπονομεύσουν την κυβέρνηση της. Ποτέ δεν κατέστη σαφές σε ποιες πράξεις αναφερόταν ο Κόρμπιν, αλλά ανέφερε ιστορικά παραδείγματα της συμμετοχής των ΗΠΑ σε στρατιωτικά πραξικοπήματα (ιδίως στη Χιλή το 1973),

¹²⁹ *Venezuelan Jacobins. Only the Venezuelan sans culottes can save the Bolivarian Revolution*, *Jacobin Magazine*, 13 Μαρτίου 2014 (<https://www.jacobin-mag.com/2014/03/venezuelan-jacobins>).

και στη συνέχεια έκανε τη ρητορική ερώτηση αν η σημερινή κατάσταση ήταν πραγματικά τόσο διαφορετική.¹³⁰

Ως τότε η οικονομία της Βενεζουέλας βρισκόταν σε ελεύθερη πτώση, ο Κόρμπιν όμως εξακολουθούσε να πανηγυρίζει για τις «επιτυχίες» της:

Όταν πανηγυρίζουμε –και είναι λόγος να πανηγυρίζουμε– για τα επιτεύγματα της Βενεζουέλας στις δουλειές, στη στέγη, στην υγεία, στην εκπαίδευση, αλλά, πάνω από όλα, στον ρόλο της στον κόσμο ως ένα τελείως διαφορετικό μέρος, το κάνουμε γιατί αναγνωρίζουμε τι έχουν επιτύχει και πώς προσπαθούν να το επιτύχουν.¹³¹

Λίγες εβδομάδες αργότερα, ο Κόρμπιν έγραψε ένα άρθρο (τώρα έχει διαγραφεί) για την ιστοσελίδα του, όπου υποστήριζε ότι:

Η ιστορία διαδραματίζεται στον μέγιστο βαθμό στη Βενεζουέλα, όπου η Μπολιβαριανή Επανάσταση βρίσκεται σε πλήρη εξέλιξη και προσφέρει έμπνευση σε ολόκληρη την ήπειρο. [...] Η Βενεζουέλα κατατροπώνει τη φτώχεια απορρίπτοντας εμφανικά [...] τις νεοφιλελεύθερες πολιτικές [...]

Η επιτυχία των ριζοσπαστικών πολιτικών στη Βενεζουέλα επιτυγχάνεται με τη φροντίδα για τους φτωχότερους, την απελευθέρωση των πόρων, αλλά, πάνω από όλα, με τη λαϊκή εκπαίδευση και συμμετοχή. Όπως και με την Κούβα, η απειλή της Βενεζουέλας προς τις ΗΠΑ δεν είναι στρατιωτική [...] Είναι πολύ πιο ύπουλη, μία απειλή από το παράδειγμα του τι μπορεί να καταφέρει η κοινωνική δικαιοσύνη.¹³²

Σε αυτό, ο Κόρμπιν έμεινε λίγο πίσω. Τότε, οι περισσότεροι δυτικοί τσαβιστές είχαν ήδη σιωπήσει πάνω στο ζήτημα. Οι υπόλοιποι, ωστόσο, επέτειναν τις προσπάθειές τους.

Η ολοκλήρωση του κύκλου

Όπως είδαμε παραπάνω, μετά το ζενίθ, οι δυτικοί τσαβιστές έπεισαν τους εαυτούς τους ότι δεν υπήρχε δικαιολογημένη δυσάρεσκη στη Βενεζουέλα, μόνο χρηματοδοτούμενα από τη CIA ανδροίκελα και ατιμασμένοι ολιγάρχες. Κάποια στιγμή πήγαν αυτή την αφήγηση αρκετά βήματα παραπέρα.

Αρχικά, τα «ανδροίκελα και οι ολιγάρχες» κατηγορήθηκαν ότι εκμεταλλεύτηκαν με κυνισμό μία οικονομική κρίση προκειμένου να

¹³⁰ Αυτό σίγουρα ευθυγραμμίζονταν με τη ρητορική της κυβέρνησης Μαδούρο. Για παράδειγμα, μετά τον θάνατο του Τσάβες, ο Νικολάς Μαδούρο έθεσε το ερώτημα αν μπορεί να ευθύνονται πράκτορες των ΗΠΑ που τον μολυναν σκόπιμα με καρκίνο. Βλέπε: Scientists will study possible Chávez poisoning, Venezuelan leader says, CNN, 13 Μαρτίου 2013 (<http://edition.cnn.com/2013/03/12/world/americas/venezuela-Chavez-death-investigation/index.html>).

¹³¹ British MP Jeremy Corbyn Speaks out for Venezuela, Telesur, 6 Ιουνίου 2015 (<http://www.telesurtv.net/english/news/British-MP-Jeremy-Corbyn-Speaks-Out-For-Venezuela-20150605-0033.html>).

¹³² Venezuela, 27 Ιουλίου 2015 (<https://web.archive.org/web/20150727072253/http://jeremycorbyn.org.uk/articles/venezuela/>).

προωθήσουν τη δική τους πολιτική ατζέντα. Αυτό σύντομα μεταμορφώθηκε σε κατηγορίες ότι προκάλεσαν ενεργά την ίδια την οικονομική κρίση. Δεν επρόκειτο πλέον για καιροσκόπους που προσπάθησαν να επωφεληθούν από τα προβλήματα της χώρας. Ήταν εκείνοι που τα είχαν δημιουργήσει εξ αρχής.

Οι δυτικοί τσαβιστές άρχισαν να ακούγονται σαν τους σοβιετικούς προπαγανδιστές της δεκαετίας του 1930, που καταφέρνονταν ενάντια σε «σαμποτέρ», «καταστροφείς», αποθησαυριστές», «καιροσκόπους», «κερδοσκόπους», κτλ.¹³³

Η Εκστρατεία Αλληλεγγύης για τη Βενεζουέλα υποστήριζε (2016: 2):

Οι δεξιές δυνάμεις ξεκίνησαν μία οικονομική εκστρατεία που θυμίζει την αποσταθεροποίηση της κυβέρνησης Αλιέντε στη Χιλή τη δεκαετία του 1970. [...] Σε αυτόν τον οικονομικό πόλεμο, επιτέθηκαν στους φτωχότερους της κοινωνίας μέσω τεχνητών ελλείψεων, κερδοσκοπίας στις τιμές και μαύρης αγοράς στα είδη πρώτης ανάγκης, ενώ παράλληλα κατηγορούσαν την κυβέρνηση για τις δυσκολίες που προέκυψαν.

Ο Πίτερ Μπόλτον [Peter Bolton], ερευνητικό μέλος του Council on Hemispheric Affairs [Συμβούλιο Υποθέσεων του Ημισφαιρίου], έγραψε:

Οι επιχειρηματικοί τομείς που είναι φιλικόι προς την αντιπολίτευση διεξάγουν μία επιθετική και παρατεταμένη εκστρατεία οικονομικού σαμποτάζ για να προκαλέσουν σκόπιμα κοινωνική αναταραχή ώστε να αποσταθεροποιήσουν και να απαξιώσουν το κυβερνητικό μπλοκ των τσαβιστών [...] Αυτοί οι εχθρικοί τομείς έχουν εμπλακεί σε πράξεις όπως ο αποθησαυρισμός και η κερδοσκοπία στις τιμές, και έχουν δημιουργήσει σκόπιμα ελλείψεις, στην προσπάθειά τους να προκαλέσουν προμελετημένο χάος. [...]

Αναπόφευκτα ανακύπτουν προβλήματα, επειδή αυτή η ελίτ κατέχει ήδη τα ηνία και μπορεί να αντισταθεί σθεναρά στην αναπροσαρμογή της οικονομικής και κοινωνικής εξουσίας. Το 1998, η άκρως διεφθαρμένη επιχειρηματική τάξη έλεγχε σχεδόν κάθε οικονομική δομή που μπορεί κανείς να φανταστεί [...] Η ικανότητά της να παρεμποδίζει τις μεταρρυθμιστικές προσπάθειες της κυβέρνησης ήταν τρομερή. [...]

Με τη δημιουργία [...] ελλείψεων, η ελίτ προσπαθούσε ουσιαστικά να κάνει τον κόσμο να λιμοκτονήσει ώστε να απορρίψει την επανάσταση, μία τακτική επηρεασμένη από τον οικονομικό αποκλεισμό της Κούβας από τις ΗΠΑ.¹³⁴

133 Αν και αυτό ήταν ένα μέρος των ανηδράσεων: το κυρίως κομμάτι της αριστεράς είχε σιωπήσει στο ζήτημα της Βενεζουέλας και είχε αφήσει πίσω μόνο τους σκληροπυρηνικούς.

134 The other explanation for Venezuela's economic crisis, Council on Hemispheric Affairs, 24 Μαρτίου 2016 (<http://www.coha.org/the-other-explanation-for-venezuelas-economic-crisis-2/>).

Σε κείμενό του για το *MintPress News*, ο Κέιλεμπ Μόπιν [Caleb Maupin] υποστήριξε:

Τα προβλήματα που μασιτίζουν την οικονομία της Βενεζουέλας δεν οφείλονται σε κάποιο εγγενές σφάλμα του σοσιαλισμού, αλλά στις τεχνητά χαμηλές τιμές πετρελαίου και στο σαμποτάζ από δυνάμεις εχθρικές προς την επανάσταση. [...] [Οι ιδιωτικές εταιρείες επεξεργασίας τροφίμων και εισαγωγών έχουν ξεκινήσει μία συντονισμένη εκστρατεία δολιοφθοράς. Αυτό [...] έχει οδηγήσει σε πληθωρισμό και ελλείψεις τροφίμων.¹³⁵

Ο Τζον Γουάιτ [John Wight], συγγραφέας και δημοσιογράφος που έχει γράψει για τις εφημερίδες *Guardian*, *Independent*, *Huffington Post*, κ.ά., έγραψε για το *Russia Today*:

Από τότε που ο Μαδούρο ανέλαβε καθήκοντα, το παγκόσμιο οικονομικό κλίμα συνδυάστηκε με μία αποφασισμένη εκστρατεία διεξαγόμενης από τους [...] ολιάρχες και τους υποστηρικτές τους για να βυθίσουν τη Βενεζουέλα σε οικονομική, κοινωνική, και πολιτική κρίση [...] Υπάρχει έλλειψη βασικών αγαθών στα ράφια των σουπερμάρκετ, την οποία ο Μαδούρο απέδωσε σε μία ενορχηστρωμένη πολιτική των πολιτικών του αντιπάλων, που αποθησαυρίζουν τρόφιμα για να υποδαυλίζουν κοινωνικές αναταραχές.¹³⁶

Η Εύα Μαρία [Eva Maria], συγγραφέας γεννημένη στη Βενεζουέλα, πίστευε ότι ο τσαβισμός απλώς δεν είχε προχωρήσει αρκετά στον δρόμο προς τον σοσιαλισμό, και ότι αυτή δειλία επέτρεψε στους καπιταλιστές «σαμποτέρ» να υπονομεύσουν την οικονομία:

Ο σοσιαλισμός δεν προκάλεσε την κρίση, αλλά το αντίθετο: τα δημοφιλή μέτρα που θεοπίστηκαν κατά τα χρόνια της επανάστασης με τη μεγαλύτερη ευημερία δεν ήταν ποτέ σοσιαλιστικά, αλλά ήταν περισσότερο απόπειρες να διορθωθεί ο καπιταλισμός [...] Εξαρχής, οι παλιοί ντόπιοι καπιταλιστές συνεργάστηκαν με τη νέα γραφειοκρατία προκειμένου να επωφεληθούν από το σύστημα. [...] Αυτή η κατάσταση, σε συνδυασμό με [...] τακτικές της δεξιάς για την υπονόμευση κάθε προοδευτικού μέτρου, προκάλεσε κρίση [...] Η διστακτικότητα να προχωρήσουν μέχρι τέλους ενάντια στον καπιταλισμό ως σύστημα, καθυστέρησε τη διαδικασία [...] Εκτός αν ένα σύστημα πάρει τους μοχλούς της εξουσίας από τους καπιταλιστές και τους τοποθετήσει στα χέρια των εργατών, όσα κερδίζονται πάντα θα επιστρέφουν πίσω.¹³⁷

Σε κείμενό του για το *Jacobin Magazine*, ο Τζορτζ Σικαρέγιο-Μά-

135 US-led economic war, not socialism, is tearing Venezuela apart, *MintPress News*, 12 Ιουλίου 2016.

136 Venezuela, South America, and the return of the oligarchs, *Russia Today*, 16 Μαΐου 2016 (<https://www.rt.com/op-edge/343201-venezuela-south-america-oligarchs/>).

137 Why 'twenty-first-century socialism' failed, *Jacobin Magazine*, 4 Αυγούστου 2017 (<https://www.jacobinmag.com/2016/08/venezuela-chavez-maduro-pink-tide-oil-bureaucracy/>).

χερ κατηγόρησε για την κρίση το «καπιταλιστικό σαμποτάζ της παραγωγής», και την αντιπολίτευση που «επιδίωξε να υποδαυλίσει την κρίση, να αποσταθεροποιήσει την κυβέρνηση, και να κάνει τη χώρα να μην μπορεί να κυβερνηθεί». Ήταν πεπεισμένος ότι «η κατάσταση που επικρατεί δεν οφείλεται σε υπερβολικό, αλλά σε ελλιπή σοσιαλισμό». Η λύση, λοιπόν, ήταν να φτάσει μέχρι τέλους:

Δεν υπάρχει συνεκτική κατανόηση της επανάστασης που να μη συνεπάγεται την ήττα των εχθρών μας καθώς χτίζουμε τη νέα κοινωνία. [...] Δεν μπορούμε να νικήσουμε τέτοιους κινδύνους χωρίς όπλα [...] Κανείς δεν μπορεί να ισχυριστεί ότι οι μάζες των Βενεζουελανών βρίσκονται στην εξουσία σήμερα, αλλά τα τελευταία 20 χρόνια την πλησίασαν περισσότερο από ποτέ. Οι εχθροί τους και οι δικοί μας βρίσκονται στους δρόμους, καίνε και λεηλατούν στο όνομα της ανωτερότητας της τάξης τους [...]

Ο μόνος δρόμος προς τα εμπρός είναι να εμβαθύνουμε και να ριζοσπαστικοποιήσουμε την μπουλιβαριανή διαδικασία [...] Η μόνη διέξοδος από την κρίση της Βενεζουέλας σήμερα βρίσκεται στην αριστερά: [...] στην οικοδόμηση μίας πραγματικής σοσιαλιστικής εναλλακτικής.¹³⁸

Αυτός ο τρόπος σκέψης έφτασε στο λογικό του συμπέρασμα από τον Κεν Λίβινγκστον, πρώην δήμαρχο του Λονδίνου, που είπε στους Times:

Ο Ούγκο Τσάβες δεν εκτέλεσε την κατεστημένη ελίτ, τους επέτρεψε να συνεχίσουν να βρίσκονται ακόμη εκεί. Νομίζω πως υπάρχουν πολλές φήμες ότι μπλοκάρουν τα σημαντικά τρόφιμα και φάρμακα και τέτοια πράγματα, επειδή ελέγχουν πολλές εταιρείες. Και η Αμερική επίσης έχει μακρύ ιστορικό υπονόμευσης αριστερών κυβερνήσεων.¹³⁹

Ο Λίβινγκστον είπε αργότερα στο Talk Radio:

Ένα από τα πράγματα που έκανε ο Τσάβες όταν βρέθηκε στην εξουσία ήταν ότι δεν σκότωσε όλους τους ολιγάρχες. [...] Τους επέτρεψε να ζήσουν, να συνεχίσουν. Υποπεύομαι ότι πολλοί από αυτούς χρησιμοποιούν τη δύναμη και τον έλεγχό τους πάνω στις εισαγωγές και τις εξαγωγές για να τις δυσκολέψουν και να υπονομεύσουν τον Μαδούρο.¹⁴⁰

138 Which Way Out of the Venezuelan Crisis?, Jacobin Magazine, 29 Ιουλίου 2017 (<https://www.jacobinmag.com/2017/07/venezuela-elections-chavez-maduro-bolivarianism>).

139 Livingstone backs Maduro and blames US meddling for Venezuela collapse, The Times, 1 Αυγούστου 2017 (<https://www.thetimes.co.uk/article/livingstone-backs-maduro-and-blames-us-meddling-for-venezuela-collapse-kr5wjkb2b>).

140 Ken Livingstone: Venezuela crisis due to Chávez's failure to kill oligarchs, The Guardian, 3 Αυγούστου 2017 (<https://www.theguardian.com/politics/2017/aug/03/ken-livingstone-venezuela-crisis-bugo-Chavez-oligarchs>). Αυτό δεν είναι το ίδιο με το να πει κανείς ότι η κυβέρνηση της Βενεζουέλας θα έπρεπε να σκοτώσει τους «ολιγάρχες». Ο Λίβινγκστον δεν ζήτησε να γίνουν μαζικές δολοφονίες. Πιστεύει όμως ξεκάθαρα ότι αυτές οι απροσδιόριστες «ελίτ» είναι η αιτία της κρίσης

Τα πράγματα τότε ολοκλήρωσαν τον κύκλο τους. Σε αυτό το σημείο, η ψευδαισθησις ότι ο σοσιαλισμός της Βενεζουέλας ήταν τελείως διαφορετικός από τις απαξιωμένες προηγούμενες απόπειρες εξανεμίστηκε.

Τα επακόλουθα: μη πραγματικός σοσιαλισμός – ξανά

Τη στιγμή που γράφονται αυτά, η Βενεζουέλα περνά από το δεύτερο στο τρίτο στάδιο. Η άποψη που αρχίζει να εδραιώνεται είναι ότι η οικονομία της Βενεζουέλας δεν είχε ποτέ ιδιαίτερη σχέση με τον σοσιαλισμό, και ότι η χρήση της ως παράδειγμα ενάντια στους σοσιαλιστές δείχνει πνευματική νωθρότητα και άγνοια.

Η αναφορά στη Βενεζουέλα θεωρείται ήδη χτύπημα κάτω από τη ζώνη και προκαλεί μορφασμούς αποδοκιμασίας και χλευασμό.

Ο Τζον Πρέσκοτ, ο πρώην Υπουργός Προεδρίας της Κυβερνήσεως και Αναπληρωτής Πρωθυπουργός, έγραψε πρόσφατα:

Η Βενεζουέλα χρησιμοποιείται ως ρητορικό ραβδί για να χτυπηθεί ο Τζέρεμι Κόρμπιν [...] Όχι μόνο από την κυβέρνηση των Τόρρυδων, αλλά και από μία μικρή ομάδα δικών του βουλευτών που έκαναν εκστρατεία για την απομάκρυνση του Κόρμπιν πριν ένα χρόνο. Κανείς από αυτούς του πικρόχολους μπλερικούς βουλευτές δεν είχε αναφέρει ξανά το ζήτημα της Βενεζουέλας στη Βουλή των Κοινοτήτων.¹⁴¹

Ο Μπράιαν Γουίλσον, πρώην Υπουργός Εξωτερικών και Κοινοπολιτείας, καθώς και Υπουργός Εμπορίου, έγραψε ότι «όσοι θριαμβολογούν για την τραγωδία [της Βενεζουέλας] επιδιώκοντας να κερδίσουν πόντους στην εγχώρια πολιτική θα έπρεπε να καλούνται να δίνουν απαντήσεις πέρα από το να κάνουν ερωτήσεις».¹⁴²

Η Μέρι Ντετζέβσκι [May Dejevsky], αρθρογράφος στην εφημερίδα Independent, μίλησε για «εμμονή με τη Βενεζουέλα» και δήλωσε:

Είναι γεγονός ότι πολύ από αυτούς που τώρα στηλιτεύουν την κρίση της Βενεζουέλας στα ΜΜΕ του Ηνωμένου Βασιλείου το κάνουν λιγότερο από ενδιαφέρον για αυτή τη χώρα και τον λαό της και περισσότερο επειδή τους παρέχει ένα νέο ρητορικό ραβδί για να χτυπούν με αυτό τον Τζέρεμι Κόρμπιν.¹⁴³

και ότι η θανάτωσή τους θα ήταν μία πιθανή λύση σε αυτή (ασχετως αν είναι ή όχι η λύση που προτιμά ο Λίβινγκστον).

141 Venezuela used as another stick to beat Jeremy Corbyn but he will survive regime change call, Daily Mirror, 12 Αυγούστου 2017 (<http://www.mirror.co.uk/news/politics/jobn-prescott-venezuela-used-another-10976707>).

142 Venezuela is a tragedy, not an opportunity to score domestic political points, The Scotsman, 11 Αυγούστου 2017 (<http://www.scotsman.com/news/opinion/brian-wilson-venezuela-is-a-tragedy-not-an-opportunity-to-score-domestic-political-points-1-4528573>).

143 Most politicians decrying the crisis in Venezuela don't care about its people – they care about a stick to beat Corbyn with, Independent, 10 Αυγούστου 2017 (<http://www.independent.co.uk/voices/venezuela-jeremy-corbyn-why-wont-be-condemn-chavez-general-election-a7886931.html>).

Υπάρχουν εξαιρέσεις. Κάποιοι πρώην θαυμαστές του Τσάβες απλώς παραδέχτηκαν ότι έκαναν λάθος και προχώρησαν παρακάτω.

Ο Έισα Κιούζακ [Asa Cusack], αρχισυντάκτης του μπλογκ του LSE για τη Λατινική Αμερική και την Καραϊβική, έγραψε στην *Guardian*:

Τύφλωσαν οι καλές προθέσεις [του Τσάβες] εμένα και άλλους απέναντι στις επικίνδυνες αδυναμίες της κυβέρνησής του; Νόμισα ότι ο συγκεντρωτισμός της εξουσίας ήταν ένα τμήμα που άξιζε να πληρωθεί; [...] Υποβάθμισα καταχρήσεις που θα είχα καταγγείλει με μία πιο δεξιά κυβέρνηση; [...] Υποψιάζομαι ότι το έκανα. Αν αληθεύει ότι «η αριστερά εκτός της Βενεζουέλας μπορεί να βοηθήσει στην ανοικοδόμηση του κινήματος με τη συμμετοχή της σε έναν έντιμο απολογισμό του τι πήγε στραβά», τότε το να αποδεχόμαστε και να διδασκόμαστε από τις δικές μας αποτυχίες αποτελεί ένα αναγκαίο πρώτο βήμα.¹⁴⁴

Ο Τζέιμς Μπλάντγουορθ [James Bloodworth], αριστερός δημοσιογράφος, είχε ήδη πει το 2004 ότι τα χειρότερα έρχονται:

Υπήρξε μία εποχή κατά την οποία η λεγόμενη Μπολιβαριανή Επανάσταση στη Βενεζουέλα φαινόταν πολλά υποσχόμενη. Θυμάμαι [...] να με μαγεύει αυτό που έβλεπα [...] Εκ των υστέρων, δεν έχω πρόβλημα να θυμηθώ με ποια πλευρά ήμουν. Πάνω από μία δεκαετία αργότερα, ωστόσο, η εικόνα είναι πολύ λιγότερο ενθαρρυντική. [...]

Όποιος ενδιαφέρεται πραγματικά για τους φτωχούς (και δεν ενδιαφέρεται απλώς να φωνάζει συνθήματα για τους φτωχούς) είναι υποχρεωμένος να αναγνωρίσει πόσο κακή είναι η κατάσταση στη Βενεζουέλα ως αποτέλεσμα των πολιτικών που ακολουθεί η κυβέρνηση.¹⁴⁵

Τρία χρόνια αργότερα, ο Μπλάντγουορθ επανέλαβε την ίδια δήλωση πιο δυναμικά. Ήταν ιδιαίτερα επικριτικός για την πλήρη έλλειψη ενδοσκόπησης στη βρετανική αριστερά μετά την κατάρρευση της Βενεζουέλας:

Το να επιπλήτουμε εκείνους που έκαναν λάθος για τη Βενεζουέλα θα ήταν άσκοπο. Θα ήταν δίκαιο όμως να αναρωτηθούμε αν διδαστήκαμε κάτι από την τραγωδία. [...]

Γιατί έχουν φιμωθεί οι φωνές της αντιπολίτευσης; Γιατί η παραγωγή κατέρρευσε σε αρκετούς τομείς της Βενεζουέλας αμέσως μετά την κρατικοποίηση των βιομηχανιών; Έχει το ισχυρό κράτος,

¹⁴⁴ What the left must learn from Maduro's failures in Venezuela, *The Guardian*, 2 Αυγούστου 2017 (<https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/aug/02/left-learn-maduros-failures-in-venezuela-bolivarian-revolution-chavismo>).

¹⁴⁵ The left has a blind spot on Venezuela. When will it acknowledge that Chávez's socialist dream has turned into a nightmare?, *Independent*, 19 Φεβρουαρίου 2014 (<http://www.independent.co.uk/voices/comment/the-left-has-a-blind-spot-on-venezuela-when-will-it-acknowledge-that-chavez-socialist-dream-bas-9138930.html>).

με τα πλοκάμια του απλωμένα σε κάθε πτυχή της ζωής στη Βενεζουέλα, δώσει πράγματι στους φτωχούς της χώρας περισσότερο έλεγχο επάνω στο πεπρωμένο τους;

Η μπορεί ακόμη και το να κάνουμε τέτοιες ερωτήσεις στους Βρετανούς αριστερούς να μας κατατάσσει αυτομάτως στο στρατόπεδο της αντίδρασης. Ωστόσο, υπάρχει κάτι το ανάρμοστο στο να τιμά κανείς ένα κίνημα όταν οι εποχές είναι καλές, αλλά να το αποκηρύσσει όταν έρχονται στο προσκήνιο οι δυσάρεστες πτυχές του.¹⁴⁶

Αυτή η τελευταία πρόταση, φυσικά, περιγράφει ακριβώς αυτό που κάνουν οι δυτικοί διανοούμενοι επί έναν αιώνα.

Ο Κιούζακ και ο Μπλάντγουορθ αποτελούν εξαιρέσεις. Μία πιο συνηθισμένη απάντηση ήταν να υποβαθμίζουν τις σοσιαλιστικές πτυχές της οικονομίας της Βενεζουέλας και να παρουσιάζουν την κρίση ως περίπτωση «κακοδιαχείρισης», «κακής ηγεσίας», κτλ. Η Μάιρν Ντετζέβοκι, για παράδειγμα, έγραψε:

Οι λόγοι για τους οποίους [...] η Βενεζουέλα βρίσκεται τώρα σε αυτή την επικίνδυνη κατάσταση δεν μπορούν να αποδοθούν μόνο, ή ακόμη και σε μεγάλο βαθμό, σε ένα δόγμα – μαρξιστικό, σοσιαλιστικό, λαϊκίστικο ή οτιδήποτε άλλο. Η κυριαρχία ενός χαρισματικού ηγέτη εμπεριέχει πάντα κινδύνους. Διαφθορά, ανικανότητα, πτώση της παγκόσμιας αγοράς πετρελαίου, οι κοινωνικές δομές της χώρας, όλα τους έπαιξαν τον ρόλο τους.¹⁴⁷

Εν τω μεταξύ, η αμφισβήτηση των σοσιαλιστικών διαπιστευτηρίων της Βενεζουέλας έχει ήδη ξεκινήσει.

Ο Ράιαν Μπάιτλερ [Ryan Beitler], δημοσιογράφος, συγγραφέας μυθιστορημάτων και μουσικός, γράφει:

Η διαφθορά, η απληστία, και ο ελιτισμός [...] είναι αντίθετα σε όλα όσα εκπροσωπεί ο σοσιαλισμός και όλα όσα προσδοκά ο λαός της Βενεζουέλας. [...] Δεν είναι οι σοσιαλιστικές ιδέες αυτό που οδήγησε τη χώρα στην πείνα και στις ελλείψεις αγαθών [...]

Έπειτα από μία μακρά ιστορία [...] πλήσης εγκεφάλου για τον Ερυθρό Κίνδυνο, ο σοσιαλισμός έχει εξομωθεί με την τυραννία [...] παρότι ο κεντρικός στόχος της ιδεολογίας είναι μία δίκαιη κοινωνία χωρίς τάξεις. [...] Γιατί κατηγορούμε τον σοσιαλισμό; Δεν είναι η ιδεολογία που εφαρμόζεται εδώ, όπως δεν εφαρμόστηκε σοσιαλισμός στη Σοβιετική Ένωση [...]

146 Hugo Chávez was a hero to many on the left. Where are they now Venezuela is collapsing?, *International Business Times*, 4 Ιουλίου 2017 (<http://www.ibtimes.co.uk/hugo-chavez-was-hero-many-left-where-are-they-now-venezuela-collapsing-1628929>).

147 Βλέπε, για παράδειγμα: Don't blame socialism for Venezuela's woes. We explain why blaming only socialism for Venezuela's political and economic crisis doesn't make sense, *Al Jazeera*, 17 Ιουλίου 2017 (<http://www.aljazeera.com/programmes/upfront/2017/06/don-blame-socialism-venezuela-woes-170617080851514.html>). Βλέπε επίσης: Most politicians decrying the crisis in Venezuela don't care about its people – they care about a stick to beat Corbyn with, *Independent*, 10 Αυγούστου 2017 (<http://www.independent.co.uk/voices/venezuela-jeremy-corbyn-why-wont-be-condemn-chavez-general-election-a7886931.html>).

Αν ο Μαδούρο και η κυβέρνησή του πράγματι εκπλήρωναν τις δηλωμένες αξίες του εξισωτικού δημοκρατικού σοσιαλισμού, οι άνθρωποι δεν θα λιμοκτονούσαν, δεν θα υπήρχαν ουρές για το ψωμί, δεν θα υπήρχαν ελλείψεις φαρμάκων, δεν θα υπήρχε πληθωρισμός, και δεν θα υπήρχαν ταραχές.¹⁴⁸

Ο Σκιώδης Υπουργός Οικονομικών Τζον ΜακΝτόνελ είπε στο Διεθνές Οικονομικό Φόρουμ του Νταβός:

Το ζήτημα δεν είναι σοσιαλισμός εναντίον καπιταλισμού. [...]

Όλοι οι στόχοι του Τσάβες [...] θα είχαν επιτευχθεί αν είχαν χρησιμοποιήσει τους πετρελαϊκούς πόρους για μακροπρόθεσμες επενδύσεις [...]

Θεωρώ ότι στη Βενεζουέλα πήραν λάθος στροφή, έναν όχι ιδιαίτερα αποτελεσματικό δρόμο, όχι έναν σοσιαλιστικό δρόμο.¹⁴⁹

Λίγους μήνες αργότερα, ο ΜακΝτόνελ είπε στην εκπομπή Sunday Politics, «Δεν θεωρώ τη Βενεζουέλα σοσιαλιστική χώρα. [...] Δεν θεωρώ ότι έχουν ακολουθήσει [...] σοσιαλιστικές πολιτικές [...] Και ως αποτέλεσμα αυτού, αντιμετωπίζουν προβλήματα».¹⁵⁰

Ο Νόαμ Τσόμσκι, που είχε κάποτε χαιρετήσει τη Βενεζουέλα ως παράδειγμα του «πώς δημιουργείται ένας καλύτερος κόσμος», τώρα ισχυρίζεται:

Ποτέ δεν περιέγραψα την κρατική καπιταλιστική κυβέρνηση του Τσάβες ως «σοσιαλιστική», ούτε υπαινίχθηκα καν κάτι τόσο παράλογο. Απείχε πολύ από τον σοσιαλισμό. Ο ιδιωτικός καπιταλισμός παρέμεινε [...] Οι καπιταλιστές ήταν ελεύθεροι να υπονομεύουν την οικονομία με κάθε τρόπο, όπως με μαζική εξαγωγή κεφαλαίων.¹⁵¹

Ο Σλάβοϊ Ζίζεκ [Slavoj Žižek] ρωτά:

Γιατί δεν υπήρχε αριστερά στη Βενεζουέλα να παρέχει μία αυθεντικά ριζοσπαστική εναλλακτική στον Τσάβες και τον Μαδούρο; Γιατί στην αντιπολίτευση κατά του Τσάβες αφέθηκε η πρωτοβουλία στην άκρα δεξιά, η οποία πήρε θριαμβευτικά την ηγεμονία του αντιπολιτευτικού αγώνα και επιβλήθηκε ως η φωνή των απλών ανθρώπων που υποφέρουν από τις συνέπειες της κακοδιαχείρισης της οικονομίας από τους τσαβιστές.¹⁵²

Για ακόμη μία φορά, λοιπόν, δεν ήταν πραγματικός σοσιαλισμός.

Ο πραγματικός σοσιαλισμός δεν έχει δοκιμαστεί ποτέ.

148 What's the matter with Venezuela? It's not socialism, it's corruption, Paste Magazine, 19 Ιουνίου 2017 (<https://www.pastemagazine.com/articles/2017/06/whats-the-matter-with-venezuela-its-not-socialism.html>).

149 John McDonnell says hard-left Venezuela collapsed because they weren't socialist enough, The Sun, 26 Ιανουαρίου 2018 (<https://www.thesun.co.uk/news/5429849/jobn-mcdonnell-says-hard-left-venezuela-collapsed-be-cause-they-werent-socialist-enough/>).

150 John McDonnell says Venezuela is failing because it is 'not a socialist country', City AM, 20 Μαΐου 2018 (<http://www.cityam.com/266141/jobn-mcdonnell-says-venezuela-failing-because-not-socialist>).

151 Chomsky's Venezuela lesson, Creators, 31 Μαρτίου 2017 (<https://www.creators.com/read/jobn-stossel/05/17/chomskys-venezuela-lesson>).

152 The problem with Venezuela's revolution is that it didn't go far enough, Independent, 9 Αυγούστου 2017 (<http://www.independent.co.uk/voices/venezuela-socialism-communism-left-didnt-go-far-enough-a7884021.html>).

10. ΓΙΑΤΙ ΕΠΙΜΕΝΟΥΝ ΟΙ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΕΣ ΙΔΕΕΣ

Το μοντέλο του κοινωνικού διαισθητισμού του Χάιντ και η θεωρία του «ορθολογικού ανορθολογισμού» του Κάπλαν

Διαβάζοντας τις μαρτυρίες των σοσιαλιστών προσκυντών, δεν μπορεί κανείς παρά να αναρωτηθεί πώς τόσοι πολλοί εξαιρετικά μορφωμένοι, εξαιρετικά ευφυείς, καλά πληροφορημένοι και καλοπροαίρετοι άνθρωποι μπορεί να σφάλουν τόσο κολοσσιαία και επίμονα. Φυσικά, οι περισσότεροι από εμάς δεν είναι ειδήμονες στην οικονομία, στο πολιτικό σύστημα ή στις κοινωνικές δομές μίας ξένης χώρας, και είναι εύκολο για έναν εξωτερικό παρατηρητή να τα αξιολογήσει λάθος. Οι σοσιαλιστές προσκυντές, όμως, δεν έκαναν λάθος με τον ίδιο τρόπο που κάνει λάθος ένας δημοσιογράφος, για παράδειγμα, που εκλαμβάνει μία σύντομη οικονομική άθηση ως πραγματική αύξηση της ευημερίας. Αυτοί οι προσκυντές ταξίδεψαν σε κάποια από τα χειρότερα κολαστήρια του κόσμου και επέστρεψαν πεπεισμένοι ότι είχαν δει τον παράδεισο.

Το έργο του Χόλαντερ (1990) δεν αφήνει καμία αμφιβολία ότι οι προσκυντές δεν ήταν απλώς αφελείς. Ένας αφελής άνθρωπος δεν επιθυμεί να εξαπατηθεί, απλώς δεν είναι καλός στο να διακρίνει την εξαπάτηση. Το να είναι κάποιος σοσιαλιστής προσκυντής, αντιθέτως, απαιτεί να προσπαθεί σκόπιμα να χειραγωγήει τον εαυτό του, να φιλτράρει την πραγματικότητα, να βλέπει επιλεκτικά, να εθελotuφλεί και να ξεχνά τι είδε. Το να είναι κάποιος σοσιαλιστής προσκυντής απαιτεί σκληρή δουλειά.

Το μοντέλο του κοινωνικού διαισθητισμού του Χάιντ

Αυτό μας βοηθά να το κατανοήσουμε η έρευνα του Τζόνathan Χάιντ [Jonathan Haidt] (2012) για το πώς εξελίχθηκαν οι ικανότητές μας στην ηθική και πολιτική συλλογιστική, και πώς λειτουργούν. Ο Χάιντ δείχνει ότι μεγάλος μέρος της ηθικής και πολιτικής μας συλλογιστικής αποτελεί εκ των υστέρων εκλογίκευση. Πρωταρχικός σκοπός

της δεν είναι να καταλήξει σε ένα συμπέρασμα, αλλά να δικαιολογήσει ένα συμπέρασμα στο οποίο έχουμε ήδη καταλήξει. Συχνά καταλήγουμε σε ένα συμπέρασμα γρήγορα και διαισθητικά, και κατόπιν αναζητούμε επιλεκτικά επιχειρήματα για να το στηρίξουμε εκ των υστέρων. Ο Χάιντ το συνοψίζει αυτό στην εξής φόρμουλα: «οι διαισθήσεις έρχονται πρώτες, ο στρατηγικός λόγος έρχεται δεύτερος».

Επομένως, το μυαλό μας δεν λειτουργεί όπως ένας δικαστής που μελετά τα αποδεικτικά στοιχεία, τα ζυγίζει, τα ερμηνεύει, και τότε μόνο φτάνει σε ένα συμπέρασμα. Λειτουργεί περισσότερο όπως ένας δικηγόρος που αποφασίζει τη γενικότερη θέση που θέλει να πάρει στο δικαστήριο από νωρίς (για παράδειγμα, «ο πελάτης μου είναι αθώος») και έπειτα χτίζει την επιχειρηματολογία του επάνω σε αυτή. Αυτή η επιχειρηματολογία μπορεί να είναι απολύτως λογική, συνεκτική και πειστική. Δεν είναι όμως ο λόγος για τον οποίο ο δικηγόρος κατέληξε σε αυτή τη θέση. Ο δικηγόρος ξεκίνησε από αυτή τη θέση και έπειτα σχεδίασε αναδρομικά μία επιχειρηματολογία για αυτή. Αν αυτή η επιχειρηματολογία αποτύχει (αν, για παράδειγμα, το άλλοθι του πελάτη αποδειχθεί ψευδές), ο δικηγόρος δεν να εγκαταλείψει τη θέση του. Θα επιμένει στη θέση του και θα τη δικαιολογήσει με διαφορετικό τρόπο. Θα δημιουργήσει μία νέα επιχειρηματολογία που θα καταλήγει στο ίδιο συμπέρασμα. Αν τα στοιχεία εναντίον του είναι τόσο συντριπτικά που δεν υπάρχει τρόπος να επιμένει σε αυτή τη θέση, θα συμβιβαστεί με τη μικρότερη δυνατή παραχώρηση.

Για παράδειγμα, ο Χάιντ πραγματοποιεί μία σειρά συνεντεύξεων στις οποίες ζητείται από τους συμμετέχοντες να κρίνουν ηθικά μια υποθετική πράξη X και να εξηγήσουν τον λόγο ή τους λόγους για αυτή τους την κρίση. Όταν οι συμμετέχοντες δηλώνουν αντίθετοι στο X επειδή μπορεί να οδηγήσει στο αρνητικό αποτέλεσμα A, ο ερευνητής αλλάζει τις παραμέτρους (πρόκειται απλά για ένα πείραμα σκέψης, οπότε ο ερευνητής μπορεί να το μεταβάλλει κατά βούληση) με τέτοιο τρόπο ώστε το X να μην μπορεί να προκαλέσει το A. Οι περισσότεροι συμμετέχοντες, όμως, αντί να μαλακώσουν τη στάση τους απέναντι στο X, απλώς επιλέγουν να του επιτεθούν διαφορετικά: αν το X δεν προκαλεί το A, τότε σίγουρα προκαλεί το εξίσου ανεπιθύμητο αποτέλεσμα B. Όταν ο ερευνητής καταρρίψει και αυτό το επιχειρήμα (αλλάζοντας πάλι τις παραμέτρους ώστε να αποκλειστεί το B), οι περισσότεροι ερωτηθέντες περνούν αμέσως στην επίθεση Γ. Και ούτω καθεξής. Αυτό δείχνει ότι ούτε το A, ούτε το B, ούτε το Γ ήταν ποτέ οι λόγοι για τους οποίους οι ερωτηθέντες εναντιώθηκαν στο X. Επρόκειτο για εκ των υστέρων δικαιολογήσεις μίας διαισθητικής και ενστικτώδους αντιπάθειας προς το X.

Αυτό έχει σημαντικές επιπτώσεις (Haidt 2012:48):

Το μοντέλο του κοινωνικού διαισθητισμού προσφέρει μία εξήγηση του γιατί οι ηθικές και πολιτικές διαφωνίες είναι τόσο απογοητευτικές: επειδή οι ηθικοί λόγοι είναι η ουρά που κουνά ο διαισθητικός σκύλος. Ο σκύλος κουνά την ουρά του για να επικοινωνήσει. Δεν μπορείς να κάνεις έναν σκύλο χαρούμενο κουνώντας με το ζόρι την ουρά του. Και δεν μπορείς να αλλάξεις τις απόψεις των ανθρώπων καταρρίπτοντας πλήρως τα επιχειρήματά τους.

Συχνά σκεφτόμαστε το συναίσθημα και τη λογική ως ανεξάρτητες μεταξύ τους δυνάμεις, που μπορεί να τραβούν προς αντίθετες κατευθύνσεις. Το συναισθηματικό κομμάτι του μυαλού μας υποστηρίζει μία συγκεκριμένη πολιτική επειδή μας κάνει να νιώθουμε καλά και βασίζεται σε καλές προθέσεις, ενώ το λογικό κομμάτι του μυαλού μας αντιτίθεται επειδή αυτή η πολιτική έχει δοκιμαστεί αλλού και έχει αποτύχει. Η έρευνα του Χάιντ δείχνει ότι δεν λειτουργούν έτσι. Το συναίσθημα και η λογική δεν είναι ανταγωνιστές. Η μεταξύ τους σχέση θυμίζει περισσότερο τη σχέση εργοδότη-υπαλλήλου. Το συναισθηματικό, διαισθητικό κομμάτι του μυαλού μας επιλέγει μία θέση και αναθέτει στο λογικό κομμάτι να βρει καλά επιχειρήματα για αυτήν.

Δεν πρόκειται, όπως επίσης επισημαίνει ο Χάιντ, για σχέση αφέντη-σκλάβου. Αν ο εργοδότης έχει εντελώς παράλογες απαιτήσεις, ο υπάλληλος μπορεί να αρνηθεί να τις ικανοποιήσει. Οι περισσότεροι από μας δεν θα μπορούσαμε να πείσουμε τους εαυτούς μας ότι ο κόσμος κυβερνάται από ανθρωπόμορφες σαύρες ή ότι το Ολοκαύτωμα δεν συνέβη ποτέ, ακόμη και αν επιθυμούσαμε να το πιστέψουμε. Οι συνωμοσιολόγοι, όμως, που πιστεύουν τέτοια πράγματα δεν είναι εκκεντρικοί που στερούνται «φυσιολογικών» συλλογιστικών ικανοτήτων. Μάλλον επιδεικνύουν τάσεις που όλοι επιδεικνύουμε και απλώς τις φτάνουν στα άκρα. Πρόκειται για διαφορά βαθμού, όχι για ποιοτική διαφορά. Οι συνωμοσιολόγοι είναι σε θέση να καταλήγουν στο συμπέρασμα που επιθυμούν ακόμη και όταν όλα τα στοιχεία είναι κατηγορηματικά εναντίον τους, ενώ οι περισσότεροι από εμάς χρειαζόμαστε τουλάχιστον κάποια ασάφεια. Δεδομένου, όμως, ότι υπάρχει σχεδόν πάντα κάποια ασάφεια, και ότι είναι σχεδόν πάντα δυνατό να βρούμε υποστήριξη για μία σειρά θέσεων, συνήθως βρίσκουμε λόγους για να καταλήξουμε στο συμπέρασμα που επιθυμούμε.

Αυτή η τάση μπορεί να εκδηλωθεί με διάφορους τρόπους. Ένας από αυτούς είναι η «προκατάληψη επιβεβαίωσης», η καλά τεκμηριωμένη τάση μας να μεγεθύνουμε τα αποδεικτικά στοιχεία που υποστηρίζουν αυτό που ήδη πιστεύουμε και να παραβλέπουμε ή να απορρίπτουμε όσα αποδεικνύουν το αντίθετο.

Μία σχετική, συχνά πιο εξελιγμένη, μορφή εκλογίκευσης εκ των

υστέρων είναι η «κινητροδοτημένη λογική». Όπως εξηγεί ο Χάιντ (2012:84):

Οι ψυχολόγοι τώρα έχουν ολόκληρα ερμάρια γεμάτα με ευρήματα επάνω στην «κινήτοδοτημένη λογική», που δείχνουν τα πολλά τρικ που χρησιμοποιούν οι άνθρωποι για να καταλήξουν στο συμπέρασμα που επιθυμούν. Όταν ανακοινώνεται στα υποκείμενα ότι είχαν χαμηλό σκορ σε ένα τεστ νοημοσύνης, επιλέγουν να διαβάσουν άρθρα που επικρίνουν (αντί να υποστηρίζουν) την εγκυρότητα των τεστ νοημοσύνης. Όταν οι άνθρωποι διαβάζουν μία (φανταστική) επιστημονική μελέτη που συσχετίζει την κατανάλωση καφέινης με τον καρκίνο του μαστού, οι γυναίκες που πίνουν πολύ καφέ βρίσκουν περισσότερα ελαττώματα στη μελέτη από τους άνδρες και τις γυναίκες που πίνουν λιγότερο καφέ.

Κάποιοι που σκέφτεται με κινήτοδοτημένη λογική δεν αγνοεί τελείως, ούτε αρνείται τα τεκμήρια που έρχονται σε αντίθεση με τις πεποιθήσεις του, αλλά θα προσπαθήσει να βρει κενά σε αυτά. Μπορεί, για παράδειγμα, να απαιτήσει την ικανοποίηση ανέφικτων κριτηρίων ακρίβειας από τις πηγές άβολης πληροφόρησης, σε συνδυασμό συνήθως, με χαλαρά κριτήρια για τις πηγές ευνοϊκής πληροφόρησης.

Τα ευρήματα του Χάιντ δεν είναι τόσο πεσιμιστικά όσο μπορεί να ακούγονται αρχικά. Ο Χάιντ δεν λέει ότι δεν μπορούμε να φτάσουμε στην αλήθεια με τη λογική. Απλώς υπογραμμίζει την ισχύ των διαισθήσεων στα ηθικά και πολιτικά επιχειρήματα. Αυτό δεν αποτελεί πάντα πρόβλημα.

Σε πολλά θέματα, οι περισσότεροι δεν έχουμε ισχυρές διαισθήσεις προς τη μία ή την άλλη κατεύθυνση. Μπορεί να έχουμε έντονα συναισθήματα για το αν η Βρετανία πρέπει να μείνει ή να φύγει από την Ευρωπαϊκή Ένωση, αλλά οι περισσότεροι από εμάς δεν πρόκειται να έχουν έντονα συναισθήματα για το κατά πόσον, για παράδειγμα, η Βρετανία πρέπει να παραμείνει μέλος της συμφωνίας για τον Ενιαίο Ευρωπαϊκό Ουρανό. Η λογική επιχειρηματολογία υπερισχύει όταν τα ευρήματά της δεν έρχονται αντιμέτωπα με ισχυρές διαισθήσεις.

Και το σημαντικότερο, οι διαισθήσεις μας θα είναι συχνά αντιφατικές. Μπορεί να νιώθουμε έντονα ότι η Βρετανία πρέπει να εξυγιάνει τα δημόσια οικονομικά της και να κρατήσει το δημόσιο χρέος υπό έλεγχο. Αλλά μπορεί επίσης να νιώθουμε έντονα ότι πρέπει να προστατευτούν οι άνθρωποι που βασίζονται στην υποστήριξη της κυβέρνησης. Αν βλέπουμε απλώς τη «λιτότητα» ως άσκοπη σκληρότητα (δηλαδή, αν δεν έχουμε αντικρουόμενες διαισθήσεις), δεν θα είμαστε δεκτικοί σε επιχειρήματα σχετικά με τους κινδύνους των ανεξέλεγκτων ελλειμμάτων. Αν όμως οι διαισθήσεις μας μάς στέλ-

νουν ανάμικτα μηνύματα, δεν υπάρχει λόγος να μην πάμε εκεί που μας οδηγούν τα ισχυρότερα τεκμήρια.

Ο Χάιντ τονίζει ότι πολύ απλά πράγματα, όπως οι φιλίες με ανθρώπους που έχουν αντίθετες πολιτικές απόψεις, μπορούν να αλλάξουν τις πολιτικές διαισθήσεις, διότι αφαιρούν την εχθρότητα και την πικρία από την πολιτική διαφωνία. Μπορεί ακόμη να διαφωνούμε, αλλά είναι πιθανότερο να ακούσουμε τα αντίθετα επιχειρήματα. Είναι πολύ δύσκολο να παραδεχτούμε ότι ένας πολιτικός αντίπαλος μπορεί να έχει κάποιο δίκιο όταν νιώθουμε μνησικακία για εκείνον. Για αυτόν τον λόγο ο Χάιντ δίνει έμφαση στους κινδύνους του πολιτικού αυτο-διαχωρισμού και του υπερ-φυλετισμού, όπως αυτή που βλέπουμε σήμερα στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ή στους πολιτισμικούς πολέμους στα πανεπιστήμια. Σε τέτοια περιβάλλοντα, άτομα με παρόμοιες πολιτικές απόψεις παύουν να αποτελούν απλά μία χαλαρή συμμαχία και γίνονται μία ηθική φυλή που διατάζει την αφοσίωση και τιμωρεί τη διαφωνία. Όσοι έχουν αντίθετες απόψεις, εν τω μεταξύ, παύουν να είναι απλώς πολιτικοί αντίπαλοι και γίνονται εχθρική φυλή. Οι απόψεις τους παύουν να είναι απλώς λανθασμένες και γίνονται κακόβουλες.

Η τάση να χρησιμοποιούμε τη λογική ως εργαλείο για να δικαιολογήσουμε και να επιβεβαιώσουμε ήδη υπάρχουσες πεποιθήσεις, αντί για να βρούμε την αλήθεια, υπάρχει πάντα, αλλά κάποιες παράμετροι εξουδετερώνουν αυτή την τάση, ενώ άλλες τη μεγεθύνουν. Η μετατροπή της πολιτικής σε ηθική σταυροφορία την επιτείνει δραματικά. Μπορούμε να δούμε αυτή τη διαδικασία σε δράση όταν οι αντίθετες απόψεις, ή οι άνθρωποι που τις έχουν, περιγράφονται με τους ίδιους όρους που θα χρησιμοποιούσαμε για να περιγράψουμε σάπια τρόφιμα ή γάλα: «αηδιαστικό», «απεχθές», «αποκρουστικό», «αηδιαστικό», κτλ. Αν αυτή είναι η ενστικτώδης αντίδρασή μας σε μία άποψη, το λογικό μέρος του μυαλού μας θα μπει αμέσως σε «λειτούργια δικηγόρου».

Η έρευνα του Χάιντ δεν αφορά συγκεκριμένα τους διανοούμενους, αλλά παραθέτει μία μελέτη που ερευνά πώς οι συλλογιστικές ικανότητες διαφέρουν ανά εκπαιδευτικό επίπεδο και νοημοσύνη (ό.π: 80-81). Ζητήθηκε από τους συμμετέχοντες στη μελέτη να συμμετάσχουν σε μία σύγχρονη συζήτηση πολιτικής, να γράψουν τα επιχειρήματα για τη δική τους θέση και να γράψουν τα επιχειρήματα για την αντίθετη θέση. Αυτή η τελευταία εργασία δοκιμάζει την ικανότητα των ανθρώπων να μπαίνουν στο μυαλό ενός πολιτικού αντιπάλου και να επιχειρηματολογούν όπως θα επιχειρηματολογούσε εκείνος. Όταν κάποιος υπερασπίζεται τη δική του θέση, τα αποτελέσματα της μελέτης είναι αυτά που θα περιμέναμε. Οι συλλογιστικές ικανότητες

σχετίζονται θετικά με την εκπαίδευση και τη νοημοσύνη. Αλλά στη δεύτερη εργασία (την επιχειρηματολογία από τη σκοπιά του αντιπάλου), δεν υπήρχε τέτοιος συσχετισμός (ό.π.: 81):

Οι έξυπνοι άνθρωποι μπορούν να γίνουν πολύ καλοί δικηγόροι ή εκπρόσωποι τύπου, δεν είναι όμως καλύτεροι από άλλους στο να βρίσκουν λόγους για την άλλη πλευρά. Ο Πέρκινς [Perkins, κύριος συγγραφέας της μελέτης], κατέληξε στο συμπέρασμα ότι «οι άνθρωποι επενδύουν τη νοημοσύνη τους στην υποστήριξη της δικής τους επιχειρηματολογίας και όχι στην πιο πλήρη και αμερόληπτη εξέταση του συνολικού ζητήματος».

Η έρευνα του Χάιντ δεν μας οδηγεί σε μία μοιρολατρική θέση. Δεν υποδηλώνει ότι η ορθολογική εξέταση και η πειθώ είναι ανέφικτες και ότι θα έπρεπε απλώς να σταματήσουμε να προσπαθούμε. Δείχνει όμως ότι απαιτείται ασυνήθιστα μεγάλη διανοητική αυτοπειθαρχία για να απορρίψουμε μία πολιτική/ηθική θέση με την οποία νιώθουμε άνετα συναισθηματικά και να ενστερνιστούμε αντ' αυτής μία θέση με την οποία νιώθουμε άβολα, αποκλειστικά με βάση την ανωτερότητας των τεκμηρίων υπέρ της δεύτερης.

Η θεωρία του Κάπλαν για τον «ορθολογικό ανορθολογισμό»

Η έρευνα του Μπράιαν Κάπλαν [Bryan Caplan] (2006) πάνω στον «λογικό παραλογισμό» μας παρέχει πρόσθετα ευρήματα. Ο Κάπλαν δείχνει ότι υπάρχουν πολλές ιδέες οικονομικής πολιτικής που είναι αποδεδειγμένα λανθασμένες και απορρίπτονται από οικονομολόγους όλων σχεδόν των πολιτικών πεποιθήσεων και σχολών μεθοδολογίας, αλλά παραμένουν ωστόσο ευρέως δημοφιλείς. Δεν εξετάζει τον σοσιαλισμό (αν και κάποιες από τις πολιτικές στις οποίες αναφέρεται θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν σοσιαλιστικές) και δεν εξετάζει ειδικά τις στάσεις των διανοούμενων. Μπορούμε όμως εύκολα να βγάλουμε συμπεράσματα από τα ευρήματά του.

198

Ο Κάπλαν εξηγεί (ό.π.: 14-16):

Οι οικονομολόγοι συνήθως θεωρούν ότι οι πεποιθήσεις αποτελούν μέσο για κάποιο σκοπό, όχι αυτοσκοπό. Στην πραγματικότητα, ωστόσο, έχουμε συχνά αγαπημένες απόψεις, που έχουν αξία για εμάς από μόνες τους. [...] Έξω από τα οικονομικά, η ιδέα ότι στους ανθρώπους κάποιες πεποιθήσεις αρέσουν περισσότερο από κάποιες άλλες έχει μακρά ιστορία. [...] Λίγοι αποδέχονται νηφάλια τις διδαχές της θρησκείας τους ως την «τρέχουσα κύρια υπόθεση». [...] Όπως και οι υποστηρικτές της παραδοσιακής θρησκείας, πολλοί άνθρωποι βρίσκουν ανακούφιση στην πολιτική τους κοσμοθεωρία και αντιμετωπίζουν τυχόν επικριτικές ερωτήσεις με ευλαβική εχθρότητα.

Έτσι, η επιμονή σε μία αποδεδειγμένα λανθασμένη πεποίθηση

μπορεί να είναι απολύτως ορθολογική, αν αυτή η πεποίθηση είναι πηγή ευχαρίστησης, υπερηφάνειας, συναισθηματικής ανακούφισης, ίσως ακόμη και μιας αίσθησης ταυτότητας. Φαίνεται ανορθολογική μόνο όταν υποθέτουμε λανθασμένα ότι το άτομο που διατηρεί την πεποίθηση έχει ως αποκλειστικό κίνητρό του την επιθυμία να μάθει την αλήθεια. Οι πεποιθήσεις που είναι συναισθηματικά ελκυστικές έχουν κάποιο όφελος για το άτομο που τις έχει, ανεξαρτήτως του αν είναι αληθείς ή όχι.

Και το κόστος; Σύμφωνα με τον Κάπλαν, υπάρχει τεράστια διαφορά μεταξύ του να έχουμε ανορθολογικές πεποιθήσεις (και να ενεργούμε βάσει αυτών) στην προσωπική μας ζωή και του να έχουμε ανορθολογικές πεποιθήσεις στην πολιτική ζωή. Στην πρώτη περίπτωση επωμιζόμαστε όλο το κόστος, αλλά η δεύτερη δεν σχετίζεται με κανένα κόστος. Αν επωμιζόμαστε το κόστος μίας ανορθολογικής πεποίθησης, έχουμε ισχυρό κίνητρο για να την αναθεωρήσουμε, ή, τουλάχιστον, να βρούμε μία δικαιολογία για να μην ενεργούμε βάσει αυτής. Γι' αυτό τον λόγο βλέπουμε συχνά, για παράδειγμα, ανθρώπους που έχουν ξενοφοβικές πεποιθήσεις αλλά δεν θα δίσταζαν να αγοράσουν ένα εισαγόμενο προϊόν, να προσλάβουν έναν ξένο εργαζόμενο ή να εργαστούν για έναν ξένο εργοδότη, κτλ., αν αυτό τους συμφέρει σε σχέση με την αγορά ενός εγχώριου προϊόντος, την πρόσληψη ενός συμπατριώτη τους ή το να εργαστούν για έναν συμπατριώτη τους, και ούτω καθεξής. Μπορεί και πάλι να λατρεύουν τις ανορθολογικές πεποιθήσεις τους, αλλά ενεργούν σαν να έχουν ορθολογικές πεποιθήσεις.

Οι ανορθολογικές πολιτικές πεποιθήσεις, φυσικά, έχουν επίσης κόστος αν μετατρέπονται σε ανορθολογικές πολιτικές. Αυτό το κόστος, όμως, δεν το επωμίζονται ειδικά οι άνθρωποι που έχουν αυτές τις πεποιθήσεις. Μοιράζεται στο σύνολο του πληθυσμού και κανένα μεμονωμένο μέλος του κοινού δεν έχει αισθητό αντίκτυπο στα πολιτικά αποτελέσματα. Σε αντίθεση με ό,τι συμβαίνει στη σφαίρα των προσωπικών επιλογών, δεν υπάρχει επομένως καμία συσχέτιση μεταξύ των πολιτικών πεποιθήσεων που έχουμε ατομικά και των πολιτικών που εφαρμόζονται. Δεν υπάρχει λόγος να προσέχουμε τι ευχόμαστε, γιατί δεν υπάρχει σχέση ανάμεσα σε αυτά που ευχόμαστε και σε αυτά που πραγματικά παίρνουμε.

Θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ένθερμα μία πολιτική η οποία, αν είχε ποτέ θεσπιστεί, θα κατέστρεφε γρήγορα τη χώρα, συμπεριλαμβανομένων και ημών των ιδίων. Το να επιμένουμε σε αυτή την άποψη δεν μας κοστίζει.

Οι οικονομολόγοι γνωρίζουν από καιρό την έννοια της «ορθολογικής άγνοιας»: είναι ορθολογικό να μην είμαστε καλά ενημερω-

μένοι για την πολιτική (αν δεν βρίσκουμε το θέμα ενδιαφέρον από μόνο του), διότι δεν μπορούμε να αλλάξουμε τα αποτελέσματά της ούτως ή άλλως. Ο Κάπλαν προτείνει μία εναλλακτική, ή μάλλον μία προέκταση της έννοιας της ορθολογικής άγνοιας, συγκεκριμένα, τον ορθολογικό ανορθολογισμό (ό.π.: 2):

Ο ανορθολογισμός, όπως και η άγνοια, είναι επιλεκτικός. Αγνοούμε από συνήθεια τις ανεπιθύμητες πληροφορίες για θέματα που δεν μας ενδιαφέρουν. Με την ίδια λογική [...] δεν χρησιμοποιούμε τις λογικές μας ικανότητες σε θέματα στα οποία δεν μας ενδιαφέρει η αλήθεια. Οι οικονομολόγοι ισχυρίζονται εδώ και καιρό ότι η άγνοια των ψηφοφόρων αποτελεί προβλέψιμη απόκριση στο γεγονός ότι μία ψήφος δεν έχει σημασία. Γιατί να μελετήσεις τα θέματα αν δεν μπορείς να αλλάξεις το αποτέλεσμα; Για να γενικεύσω επάνω σε αυτό: Γιατί να ελέγχεις τις αυτόματες συναισθηματικές και ιδεολογικές αντιδράσεις σου, αν δεν μπορείς να αλλάξεις το αποτέλεσμα;

Αν μία ψευδής πεποίθηση είναι συναισθηματικά ικανοποιητική και αν δεν υπάρχει κάποιο κόστος που να σχετίζεται με την κατοχή της, θα περίμενε κανείς να την ενστερνίζονται πολλοί: «θα περιμέναμε από τους ανθρώπους να «χορτάσουν» την απαίτησή τους για πολιτική αυταπάτη, να πιστεύουν ό,τι τους κάνει να αισθάνονται καλύτερα. Εξάλλου, είναι δωρεάν» (ό.π.: 18).

Στο μοντέλο του Κάπλαν, ο πολιτικός ανορθολογισμός είναι αποτέλεσμα μίας απλής (σιωπηρής) ανάλυσης κόστους-οφέλους. Το να απορρίπτει κάποιος μία αγαπημένη πολιτική πεποίθηση είναι οδυνηρό. Περιλαμβάνει ένα συναισθηματικό κόστος. Αλλά δεν υπάρχουν αντίστοιχα κέρδη. Γιατί λοιπόν να το κάνει κανείς; Είναι λογικό να επιμένουμε σε μία αγαπημένη πεποίθηση, ακόμη και αν όλα τα στοιχεία τη διαψεύδουν. Είναι ορθολογικό να είμαστε πολιτικά ανορθολογικοί.

Οι έρευνες του Χάιντ και του Κάπλαν δεν αφορούν συγκεκριμένα τον σοσιαλισμό ή τους διανοούμενους, οπότε η εξαγωγή συμπερασμάτων είναι αναγκαστικά κάπως υποθετική. Αποτελεί όμως μια αφετηρία.

Η προκατάληψη επιβεβαίωσης, για παράδειγμα, είναι ολοφάνερη σε όλες σχεδόν τις μαρτυρίες από προσκυνήματα. Οι προσκυνητές πάντα βλέπουν ανθρώπους που «δείχνουν χαρούμενοι» ή «δείχνουν ικανοποιημένοι». Φαίνεται σαν οι προσκυνητές να αποκτούν τηλεπαθητικές ικανότητες αμέσως μόλις αγγίζουν σοσιαλιστικό έδαφος. «Νιώθουν» τον ενθουσιασμό των μαζών. «Εκπλήσσονται» από

ένα διάχυτο πνεύμα αλληλεγγύης και κοινότητας. «Δεν μπορούν να μην προσέξουν» πόσο αφοσιωμένοι είναι όλοι στην επανάσταση.

Στο ίδιο πνεύμα, εντελώς συνηθισμένα πράγματα που θα μπορούσε κανείς να δει σε οποιαδήποτε δυτική χώρα αποκτούν διαφορετικό νόημα σε μία σοσιαλιστική χώρα. Ένα ασήμαντο θέαμα όπως ένας σιδηροδρομικός σταθμός γίνεται ένα θαυμάσιο επίτευγμα επειδή βρίσκεται σε μία λαϊκή πολιτεία. Γίνεται Σιδηροδρομικός Σταθμός του Λαού, κατασκευασμένος από τον Λαό, για τον Λαό. Η Λουίζ Ρίνσερ βλέπει ένα παιδί να της χαμογελά στην Πιονγκ Γιάνγκ και αποδίδει τη χαρά αυτού του παιδιού στον σοσιαλισμό και στην ιδιοφυΐα του Κιμ Ιλ Σουνγκ. Η Κάρλα Στέα βλέπει μία Βορειοκορεάτισσα να φορά ψηλά τακούνια και εντυπωσιάζεται, γιατί «τα παπούτσια μίας γυναίκας, ειδικά τα ψηλοτάκουνα, αποτελούν πολύ συχνά έκφραση της αυτοεκτίμησής της». Ο Σέιμας Μιλν και ο Τζορτζ Γκάλογουεϊ εντυπωσιάζονται που η Ανατολική Γερμανία παρείχε δωρεάν ιατροφαρμακευτική περίθαλψη και δωρεάν εκπαίδευση, παρότι το ίδιο ίσχυε και για τη Δυτική Γερμανία.

Όλα αυτά είναι περίεργες μορφές προκατάληψης επιβεβαίωσης. Για να δει κανείς το γιατί, αρκεί να φανταστεί κάποιον να γράφει στο ίδιο πνεύμα για μία δυτική χώρα. Πάρτε ένα τυχαίο απόσπασμα από τη Λουίζ Ρίνσερ που περιγράφει μία εντελώς συνηθισμένη παρατήρηση, όπως ένα παιδί που χαμογελά. Αντικαταστήστε τη λέξη «Πιονγκ Γιάνγκ» με τη λέξη «Μόναχο» (την ιδιαίτερη πατρίδα της Ρίνσερ), τη «Λαϊκή Δημοκρατία της Κορέας» με το «Ελεύθερο Κράτος της Βαυαρίας», τον «Πρόεδρο Κιμ Ιλ Σουνγκ» με τον «Κυβερνήτη Φραντς Γιόζεφ Στράους», και το «Εργατικό Κόμμα της Κορέας» με τη «Χριστιανοκοινωνική Ένωση». Ο παραλογισμός θα ήταν προφανής.

Επίσης, βλέπουμε να χρησιμοποιούνται όλες οι τεχνικές της κινητροδοτημένης λογικής. Όταν κάποιος προβαίνει σε ισχυρισμούς για παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων ή/και οικονομική αποτυχία στον σοσιαλιστικό παράδεισο του συρμού, οι προσκυνητές ρωτούν τι έχουν να κερδίσουν οι άνθρωποι που τα ισχυρίζονται αυτά, *cui bono*; Αν μπορέσουν να βρουν έναν επικριτή που μπορεί όντως να έχει κάποιο απώτερο κίνητρο, είναι αρκετός λόγος για να απορρίψουν κάθε κριτική ως κατασκευασμένη. Η φράση του Όργουελ ότι «κάποια πράγματα είναι αλήθεια, παρόλο που η *Daily Telegraph* λέει ότι είναι αλήθεια» χάνει τη σημασία της όταν τη λέμε σε εκείνον που ακολουθεί κινητροδοτημένη λογική. Ο Σέιμας Μιλν, για παράδειγμα, βρίσκει δύο Γερμανούς ιστορικούς και έναν Αυστριακό φιλόσοφο, το έργο των οποίων επάνω στον σταλινισμό είχε όντως ερμηνευτεί ευρύτατα ως προσπάθεια σχετικοποίησης του

ναζιστικού ολοκαυτώματος.¹⁵³ Ο Μιλν προχωρά κατόπιν στον υπαινιγμό ότι αυτό είναι το «αληθινό» κίνητρο όλων των επικριτών του σοσιαλισμού. Για όποιον ακολουθεί κινήτροδοτούμενη λογική, λίγες ατυπικές περιπτώσεις, σε συνδυασμό με την ενοχοποίηση μέσω συσχετισμού, είναι όλα όσα χρειάζεται.

Για άλλους, αυτοί οι ενοχοποιητικοί συσχετισμοί μπορεί να είναι ακόμη πιο αδύναμοι. Σύμφωνα με τον Νόαμ Τσόμσκι, ό,τι εμφανίζεται στα «δυτικά μέσα ενημέρωσης» είναι εξ' ορισμού ύποπτο, επειδή τα «δυτικά μέσα ενημέρωσης», ως ένα ομοιογενές σύνολο, αποτελούν κομμάτι του «δυτικού συστήματος προπαγάνδας».

Μία από τις αγαπημένες τεχνικές των προσκυνητών είναι οι κατηγορίες τύπου «κι εσείς όμως». Κατηγορίες για τη δυτική αποικιοκρατία. Κατηγορίες για τις αμερικανικές επεμβάσεις. Κατηγορίες για τη σχέση του Ηνωμένου Βασιλείου με τη Σαουδική Αραβία. Κατηγορίες για τον ρατσισμό στις δυτικές χώρες. Δεν αποσαφηνίζεται ποτέ ποιο υποτίθεται ότι είναι το νόημα αυτής της άσκησης, δεδομένου ότι οι περισσότεροι επικριτές του σοσιαλισμού δεν θα υπερασπιζονταν τη δυτική αποικιοκρατία, τις αμερικανικές επεμβάσεις ή τις σχέσεις του Ηνωμένου Βασιλείου με τη Σαουδική Αραβία. Η ρητορική αυτού του είδους δεν φαίνεται να έχει άλλο σκοπό πέρα από το να απαντήσει στις κατηγορίες με κατηγορίες (ακόμη και αν είναι ψευδείς) για να διεκδικήσει έτσι και πάλι το ηθικό πλεονέκτημα.

Οι προσκυντές απαιτούν επίσης την τήρηση ανέφικτα υψηλών κριτηρίων αυστηρότητας και ακρίβειας από τους επικριτές, αλλά γρήγορα χαλαρώνουν αυτά τα κριτήρια όταν εμφανίζεται μία πηγή ευνοϊκών πληροφοριών. Όταν προέκυψαν αποδεικτικά στοιχεία για μαζικές δολοφονίες στην Καμπότζη, οι δυτικοί απολογητές των Ερυθρών Χμερ απαίτησαν αναλυτικές πληροφορίες οι οποίες ήταν αδύνατον να δοθούν εκείνη τη στιγμή, δεδομένου ότι το καθεστώς δεν υπήρχε περίπτωση να δείξει τους ομαδικούς τάφους στον Ερυθρό Σταυρό ή στη Διεθνή Αμνηστία. Οι μη επαληθεύσιμες δηλώσεις κάποιου σποραδικού ξένου συμπαθούντος παρατηρητή, όμως, λαμβάνονταν στην ονομαστική τους αξία.

Αν ο αντικαπιταλισμός είναι κυρίως ενοσικτώδης, και τα αντικαπιταλιστικά επιχειρήματα είναι κυρίως εκ των υστέρων απόπειρες εκλογίκευσης αυτής της ενοσικτώδους αντιπάθειας προς τον καπιταλισμό, θα περιμέναμε από τους αντικαπιταλιστές να αντικαθιστούν γρήγορα τη μία γραμμή επίθεσης με μία άλλη, αν αυτό τους εξυπηρετεί. Και αυτό έχει πράγματι συμβεί πολλές φορές. Ο καπιταλισμός

¹⁵³ *Stalin's missing millions*, The Guardian, 10 Μαρτίου 1990 (<https://sbirazsocialist.wordpress.com/2012/09/29/seamas-milne-on-stalins-missing-millions/>). Δεν είμαστε σε θέση να κρίνουμε αν αυτή ήταν πραγματικά η αιτία τους, αλλά ήταν αμφιλεγόμενες προσωπικότητες στις παριίδες τους εκείνη την εποχή.

πάντα δεχόταν επίθεση, όχι όμως πάντοτε για τους ίδιους λόγους. Για παράδειγμα, κατά την μεταπολεμική άνθιση η κριτική άλλαξε γρήγορα από το «ο καπιταλισμός εξαθλιώνει τους εργαζόμενους» στο «ο καπιταλισμός προάγει μία χυδαία κουλτούρα καταναλωτισμού και ρηχό υλισμό». Στα τέλη της δεκαετίας του 1990 και στις αρχές της δεκαετίας του 2000, το κίνημα κατά της παγκοσμιοποίησης, το οποίο έβλεπε την «παγκοσμιοποίηση» ως εκμετάλλευση των φτωχών χωρών από τις πλούσιες χώρες, ήταν πολύ της μόδας στις δυτικές πανεπιστημιούπολεις. Τότε, οι δυτικές αντιλήψεις για χώρες όπως η Κίνα άλλαξαν. Δεν θεωρούνται πλέον φτωχές οικονομίες, αλλά αναδυόμενες αγορές και σοβαροί ανταγωνιστές. Ως αποτέλεσμα, το κίνημα κατά της παγκοσμιοποίησης έχασε την εξέχουσα θέση του. Δεν έκανε όμως ποτέ κάποια ενδοσκόπηση, απλώς μετέταξε το ενδιαφέρον του σε πιο γενικούς αριστερούς σκοπούς, όπως η αντίθεση στις περικοπές στην πρόνοια, στις ιδιωτικοποιήσεις, στην φοροαποφυγή, κτλ., και απορροφήθηκε από άλλα κινήματα.

Ο Χάιντ υπογραμμίζει πώς ο ηθικός φυλετισμός επιτείνει δραματικά την τάση να ακολουθούμε τα ένστικτά μας και να χρησιμοποιούμε τη λογική αποκλειστικά για εκ των υστέρων εκλογίκευση. Η αντικαπιταλιστική αριστερά αποτελεί σαφές παράδειγμα ηθικής φυλής. Ένα από τα πιο επιτυχημένα αντικαπιταλιστικά βιβλία της τελευταίας δεκαετίας ήταν *Το Δόγμα του Σοκ* [*The Shock Doctrine*] της Ναόμι Κλάιν [Naomi Klein]. Το κύριο μήνυμα αυτού του βιβλίου δεν ήταν ότι τα οικονομικά της ελεύθερης αγοράς παράγουν κακά αποτελέσματα, αλλά ότι οι υποστηρικτές της είναι κακόβουλες, δαιμονικές φιγούρες, που χαίρονται να προκαλούν ανθρώπινο πόνο σε μαζική κλίμακα. Το βιβλίο έγινε αμέσως μπεστ σέλερ και τιμήθηκε με βραβεία. Παρότι όλοι οι κύριοι ισχυρισμοί σε αυτό είναι λάθος (βλέπε, για παράδειγμα, Norberg 2008),¹⁵⁴ το βιβλίο σημείωσε τεράστια επιτυχία επειδή ξυπνά την ενάρετη οργή μιας ηθικής «φυλής». Είναι το ιδανικό βιβλίο για κάποιον που ξεκινά με μία ισχυρή συναισθηματική απέχθεια για την οικονομία της αγοράς και ζητά επικύρωση για αυτήν. Σε αυτό το κλίμα απογειώθηκε η μανία με τη Βενεζουέλα.

Οι προσκυνητές παρουσιάζουν επίσης την τάση να δίνουν στους εαυτούς τους τον ρόλο της θυματοποιημένης μειονότητας. Συχνά επιμένουν ότι «τα κυρίαρχα μέσα ενημέρωσης» επιτίθενται ακατάπαυστα στις σοσιαλιστικές χώρες, ενώ εθελotuφλούν μπροστά στις παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων στις μη σοσιαλιστικές χώρες-συμμάχους της Δύσης. Οι απολογητές των Ερυθρών Χμερ ήταν μάλλον εκείνοι που πήγαν αυτή την υπερασπιστική γραμμή πιο μακριά από

¹⁵⁴ Βλέπε επίσης: *Shock Jock*, New York Sun, 3 Οκτωβρίου 2007 (<http://www.nysun.com/arts/shock-jock/63867/>).

όλους. Ο Έαρ [Ear] (1995: 69-71) αναφέρεται σε μία μελέτη που αναλύει πώς καλύπτουν τις παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων οι μεγαλύτερες εφημερίδες και τα ειδησεογραφικά κανάλια των ΗΠΑ. Αναλύει την κάλυψη τέτοιων ειδήσεων ανά χώρα, και δείχνει ότι το 1976 η Νότια Κορέα αναφέρθηκε πάνω από πέντε φορές συχνότερα από την Καμπότζη, ενώ η Χιλή αναφέρθηκε πάνω από οκτώ φορές συχνότερα (η Κούβα και η Βόρεια Κορέα δεν αναφέρθηκαν σχεδόν καθόλου). Ωστόσο, οι απολογητές των Ερυθρών Χμερ, όπως ο Νόαμ Τσόμσκι, θεώρησαν τους εαυτούς τους μοναχικές φωνές στην έρμη που υποστήριζαν την αλήθεια απέναντι στην εξουσία. Αυτή η αντίληψη για τους εαυτούς τους είναι βέβαιο ότι επιτείνει τις τάσεις για ηθικό φυλετισμό και κινητροδοτούμενη λογική.

Το τελευταίο, αλλά όχι λιγότερο σημαντικό, που αξίζει να σημειωθεί είναι ότι οι περισσότερες μαρτυρίες προσκυνητών δεν είναι τόσο λάθος, όσο μη διαψεύσιμες. Είναι μη διαψεύσιμες επειδή είναι πολύ αόριστες. Ένας συχνός ισχυρισμός είναι ότι η σοσιαλιστική ουτοπία του συρμού μπορεί να φαίνεται σαν αυταρχικό σύστημα, αλλά στην πραγματικότητα ο Λαός έχει την εξουσία. Ο δικτάτορας ή το κυρίαρχο κόμμα αποτελεί απλώς το όργανο μέσω του οποίου ο Λαός ασκεί τη συλλογική του βούληση. Αυτό δεν μπορεί, υπό αυστηρή έννοια, να καταρριφθεί. Πώς θα «αποδείκνυες» ότι δεν είναι αλήθεια;

Τως το καλύτερο παράδειγμα είναι το βιβλίο του Γιαν Μίννταλ *Ανυπότακτη Αλβανία*. Ο Μίντράλ δηλώνει επανειλημμένα ότι η Αλβανία διαφέρει από τις χώρες του Συμφώνου της Βαρσοβίας επειδή εκείνες διοικούνται από μία γραφειοκρατική ελίτ, ενώ η Αλβανία διοικείται από την εργατική τάξη. Ποτέ δεν εξηγεί τι υποτίθεται ότι σημαίνει αυτό στην πράξη. Πώς γνωρίζει ο Μίννταλ ότι η «εργατική τάξη της Αλβανίας», ως σύνολο, «έχει τον έλεγχο»; Πώς γνωρίζει ότι υπάρχει μια οντότητα όπως η «εργατική τάξη της Αλβανίας» και πώς γνωρίζει ότι οι πολιτικές του Εμβέρ Χότζα ευθυγραμμίζονται με τις επιθυμίες αυτής της οντότητας; Πώς αυτή η υποθετική οντότητα ασκεί τέτοιον έλεγχο; Ο Μίννταλ θα δυσκολευόταν να αποδείξει αυτή τη δήλωσή του σε έναν σκεπτικιστή, αλλά και ένας σκεπτικιστής θα δυσκολευόταν εξίσου να αποδείξει ότι ο Μίννταλ κάνει λάθος.

Το ίδιο ισχύει για την ιδέα ότι τα κατασταλτικά μέτρα είναι απλώς απάντηση σε εξωτερικές απειλές. Οι προσκυνητές τείνουν να σκέφτονται τα σοσιαλιστικά καθεστώτα όπως θα μπορούσε κανείς να σκεφτεί έναν έφηβο νταή που δεν είναι πραγματικά κακόβουλος, αλλά αισθάνεται ανασφαλής και αντισταθμίζει αυτή την ανασφάλεια με επιθετική συμπεριφορά. Ότι αν τους δοθεί ο σεβασμός και η αναγνώριση που λαχταρούν, η συμπεριφορά τους θα αλλάξει. Σε κάποιες περιπτώσεις αυτό καταρρίφθηκε από τα γεγονότα, γιατί οι

εξωτερικές απειλές που είχαν εντοπίσει οι απολογητές αργότερα εξαφανίστηκαν, αλλά ο χαρακτήρας του καθεστώτος που υποστήριζαν δεν άλλαξε ποτέ. Τις περισσότερες φορές, όμως, οι απειλές που εντοπίζουν είναι πολύ πιο ασαφείς. Ένα εχθρικό σχόλιο από έναν πολιτικό, διπλωμάτη ή δημόσιο υπάλληλο των ΗΠΑ γίνεται αποδεικτικό στοιχείο της προσπάθειας «υπονόμευσης» της σοσιαλιστικής κυβέρνησης, η οποία προσπάθεια, στα μάτια των δυτικών προσκυνητών, δικαιολογεί κάθε είδους κατασταλτικά μέτρα.

Τέλος, η ανάλυση κόστους-οφέλους για την οποία μιλά ο Κάπλαν είναι διαφορετική για τους προσκυνητές από ό,τι για έναν μέσο άνθρωπο. Ο Κάπλαν υποστηρίζει ότι συχνά είναι λογικό να επιμένουμε σε μία αποδεδειγμένα ψευδή, αλλά αγαπητή σε εμάς, πολιτική πεποίθηση, επειδή το (συναισθηματικό) κόστος της απόρριψής της είναι μεγαλύτερο από το αντίστοιχο όφελος. Το έργο του Κάπλαν επικεντρώνεται στον μέσο ψηφοφόρο. Ένας προσκυνητής, σχεδόν εξ ορισμού, επενδύει πολύ περισσότερο στις ιδέες που αγαπά από όσο θα μπορούσε ποτέ να επενδύσει ο μέσος ψηφοφόρος. Αυτές οι ιδέες μπορεί να αποτελούν μέρος της ίδιας του της ταυτότητας.

Αυτό αληθεύει ιδιαίτερα στην περίπτωση των δημόσιων διανοούμενων, οι ιδέες των οποίων αποτελούν καθοριστικό χαρακτηριστικό της δημόσιας εικόνας τους. Φανταστείτε ένα δημόσιο πρόσωπο, όπως ο Όουεν Τζόουνς, να έγραφε ένα άρθρο με ένα τίτλο όπως «Παραμένω αφοσιωμένος στην κοινωνική δικαιοσύνη, αλλά έπειτα από τη Βενεζουέλα έχω εγκαταλείψει τον σοσιαλισμό», ή «Ας είμαστε ειλικρινείς με τους εαυτούς μας: ΝΑΙ, ο σοσιαλισμός κατέστρεψε τη Βενεζουέλα». Θα απογοήτευε εκατοντάδες χιλιάδες θαυμαστές. Θα αποκαλούνταν ξεπουλημένος και προδότης. Θα έθετε σε κίνδυνο τη ίδια τη θέση του ως δημόσιος διανοούμενος. Για εκείνον, το κόστος της εγκατάλειψης μίας λανθασμένης ιδέας θα ήταν απείρως μεγαλύτερο από ό,τι για έναν μέσο άνθρωπο.

Το να κάνει κάποιος λάθος, ωστόσο, δεν έχει κανένα κόστος. Με εξαίρεση τον Μάλκομ Κάλντγουελ, είναι δύσκολο να βρεθεί ένα παράδειγμα δυτικού προσκυνητή που υπέστη αρνητικές συνέπειες για το λάθος του. Οι προσκυνητές δεν χρειάζονταν να ζήσουν υπό τα συστήματα που θαύμαζαν από μακριά. Δεν πεινούσαν όταν αρνούσαν την έλλειψη τροφίμων ή τη δικαιολογούσαν. Δεν ήταν αναγκασμένοι να μοχθούν στα στρατόπεδα καταναγκαστικής εργασίας που εξιδανίκευαν ή δικαιολογούσαν. Δεν επηρεάστηκε καν η φήμη τους στις πατρίδες τους. Οι Γουέμπ και ο Τζορτζ Μπέρναρντ Σο παραμένουν εξέχουσες φιγούρες μέχρι και σήμερα. Ο Νόαμ Τσόμκι παραμένει «ροκ σταρ διανοούμενος», ενώ εκείνοι που είχαν δίκιο για την Καμπότζη έχουν σε μεγάλο βαθμό ξεχα-

στεί. Τουλάχιστον στην πατρίδα του, τη Σουηδία, ο Γιαν Μίρνταλ, που αποθέωνε τον Μάο Τσε Τουνγκ, τον Ενβέρ Χότζα και τον Πολ Ποτ, παραμένει σύμβολο του αντικαπιταλισμού. Αφού έγραψε ένα βιβλίο που δοξάζει τη Βόρεια Κορέα, η Λουίζ Ρίνσερ μπορούσε και πάλι να είναι υποψήφια για την προεδρία στη Δυτική Γερμανία. Αφού θεοποίησε την Πολιτιστική Επανάσταση του Μάο, η Μαρία-Αντονιέτα Μακιότσι ακολούθησε μία επιτυχημένη καριέρα ως βουλευτής, τόσο στην πατρίδα της την Ιταλία όσο και σε επίπεδο ΕΕ. Αφότου η Βενεζουέλα έπεσε από τον γκρεμό, κάποιοι από τους πιο ένθερμους τσαβιστές έγιναν κορυφαίες πολιτικές προσωπικότητες στις χώρες τους.

Με αυτό κατά νου, το ερώτημα «πώς τόσο πολλοί εξαιρετικά μορφωμένοι άνθρωποι μπορεί να κάνουν τόσο υπερβολικά και επίμονα λάθος», γίνεται κάπως ακαδημαϊκό. Γιατί να μην αφεθούν στις αγαπημένες τους φαντασιώσεις, δεδομένου ότι δεν έχουν κανένα απολύτως κίνητρο να είναι σωστοί;

Διαισθητικός αντικαπιταλισμός ή αντικαπιταλισμός ως προεπιλεγμένη θέση

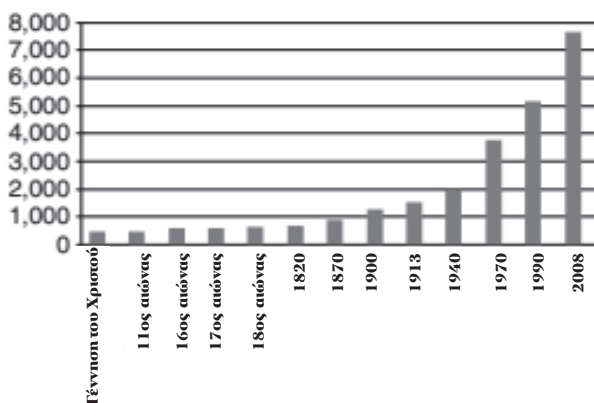
Οι περισσότεροι συλλογισμοί αποτελούν εκ των υστέρων εκλογικές. Συχνά ξεκινάμε με ένα ενστικτώδες αίσθημα και κατόπιν αναζητούμε λόγους να το δικαιολογήσουμε. Αν υπάρχει λίγη ασάφεια, τους βρίσκουμε αυτούς τους λόγους. Αυτές οι τάσεις υπάρχουν πάντα, αλλά ο υπερ-φυλετισμός και ο υπερ-ηθικισμός τις ενισχύουν.

Παραμένει όμως ένα προφανές ζήτημα: γιατί τα ένστικτά μας είναι τόσο αντικαπιταλιστικά; Γιατί δεν ξεκινάμε με το προαίσθημα ότι ο καπιταλισμός μπορεί να είναι καλό πράγμα; Δεν είναι και τόσο εξωφρενική ιδέα. Είναι της μόδας να μισεί κανείς τον καπιταλισμό, αλλά ο καπιταλισμός είναι απείρως καλύτερος από τη φήμη του. Όπου έχει εφαρμοστεί, και στον βαθμό που έχει εφαρμοστεί, τα αποτελέσματα δεν ήταν και τόσο άσχημα. Αν αναγάγεις το ιστορικό της οικονομίας της αγοράς στις τράπεζες τροφίμων και στις συμβάσεις μηδενικών ωρών εργασίας, τότε ναι, θα καταλήξεις σε μη ευνοϊκή ετυμηγορία. Αλλά μία ματιά στην ευρύτερη εικόνα δίνει αρκετά διαφορετική εντύπωση.

Για εκατοντάδες χιλιάδες χρόνια – σχεδόν για το σύνολο της ανθρώπινης ιστορίας – το βιοτικό επίπεδο των ανθρώπων ήταν ουσιαστικά στάσιμο ή βελτιωνόταν με ανεπαίσθητα αργό ρυθμό. Αν ένας Σάξονας άποικος στη Βρετανία του έκτου αιώνα έπεφτε σε μία σκουληκότρυπα και ταξίδευε στο μέλλον χίλια χρόνια μετά, θα ενσωματωνόταν εκεί αρκετά εύκολα, τουλάχιστον όσον αφορά στην οικονομική ζωή. Θα τον μπέρδευαν οι αλλαγές στη γλώσσα, στη θρησκεία, κτλ., αλλά δεν θα συναντούσε, για παράδειγμα, τεχνολογίες που δεν

θα καταλάβαινε. Η κοινωνία στην οποία θα έφτανε δεν θα του φαινόταν φουτουριστική. Για τους περισσότερους ανθρώπους, το βιοτικό επίπεδο και η καθημερινή ζωή θα παρέμεναν σε μεγάλο βαθμό ίδια. Αντιθέτως, αν ένας χρονοταξιδιώτης από εκατό χρόνια πριν ερχόταν στην εποχή μας, θα τα έχανε. Η κοινωνία μας θα του φαινόταν απίστευτα εύπορη και απίστευτα εξελιγμένη.

**Διάγραμμα 12 Παγκόσμιο κατά κεφαλήν ΑΕΠ
στο πέρασμα του χρόνου (σε σταθερά διεθνή δολάρια του 1990)**

Πηγή: Maddison (2008)

Θεωρούμε δεδομένο ότι το βιοτικό επίπεδο αυξάνεται με τα χρόνια. Για το μεγαλύτερο μέρος της ιστορίας, δεν συνέβαινε αυτό. Αυτή η τάση ξεκίνησε πραγματικά με την έλευση του βιομηχανικού καπιταλισμού, η οποία άλλαξε τα δεδομένα στην παγκόσμια ιστορία (βλέπε Διάγραμμα 12). Αρχικά περιορίστηκε σε λίγες περιοχές της Δυτικής Ευρώπης και τις αποικίες τους, και έπειτα εξαπλώθηκε σε άλλα μέρη του κόσμου, στον βαθμό που αυτά το επέτρεψαν.

Πριν την έλευση του βιομηχανικού καπιταλισμού, ουσιαστικά ολόκληρος ο παγκόσμιος πληθυσμός ζούσε σε μεγάλη φτώχεια. Πριν τα μέσα του 19ου αιώνα δεν είχε καν νόημα η μέτρηση της φτώχειας, γιατί αυτή η μέτρηση δεν θα έδειχνε τίποτα ενδιαφέρον. Ο μακροπρόθεσμος μέσος όρος θα ήταν κοντά στο 100 τοις εκατό και θα παρουσίαζε μόνο τυχαίες διακυμάνσεις, όχι συστηματικές τάσεις, στο πέρασμα του χρόνου. Δεν είναι σύμπτωση το ότι η μέτρηση της φτώχειας ξεκίνησε στη Βρετανία στα τέλη του 19ου αιώνα (βλέπε

Niemietz 2011: 23-25, 56-58). Η Βρετανία είχε φτάσει πλέον σε ένα στάδιο ανάπτυξης όπου η φτώχεια δεν αποτελούσε πλέον τον κανόνα και δεν παρέμενε στάσιμη. Αργότερα, και άλλες χώρες πέρασαν την ίδια διαδικασία όταν υιοθέτησαν τις ελεύθερες αγορές, και στον βαθμό που τις υιοθέτησαν.

Διάγραμμα 13 Παγκόσμιος πληθυσμός και παγκόσμια φτώχεια, 1850-2010

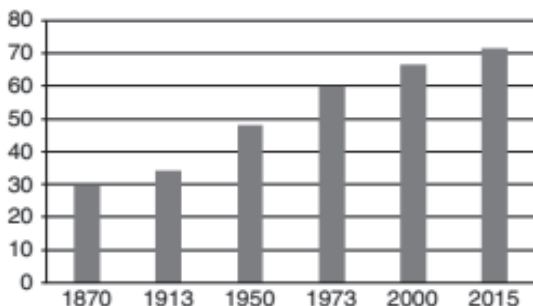

Πηγή: Roser and Ortiz-Ospina (2013)

Στα μέσα του 19ου αιώνα, υπήρχαν μόνο περίπου 1,3 δισεκατομμύρια άνθρωποι στον κόσμο, και σχεδόν όλοι ζούσαν σε συνθήκες φτώχειας. Σήμερα, υπάρχουν περίπου 7 δισεκατομμύρια άνθρωποι και το παγκόσμιο ποσοστό της φτώχειας έχει πέσει κάτω από το 10 τοις εκατό για πρώτη φορά στην ιστορία (Διάγραμμα 13).

Κατά το μεγαλύτερο μέρος της ιστορίας, το μέσο προσδόκιμο ζωής ήταν κάτω από τα 30 έτη. Αυτό οφειλόταν εν μέρει στα εξαιρετικά υψηλά ποσοστά παιδικής θνησιμότητας, αλλά το προσδόκιμο ζωής όσων επιβίωναν μετά τη βρεφική ηλικία παρέμενε κάτω από τα 50 έτη (Roser 2017). Μόνο με τη διάδοση του βιομηχανικού καπιταλισμού το προσδόκιμο ζωής άρχισε να αυξάνεται συστηματικά με τα χρόνια, πρώτα στη Δύση και έπειτα αλλού. Παγκοσμίως, το μέσο προσδόκιμο ζωής είναι τώρα πάνω από τα 70 έτη (Διάγραμμα 14)

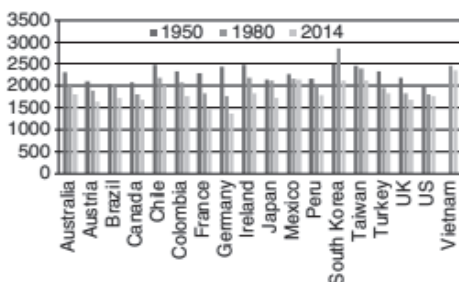
Διάγραμμα 14 Μέσο προσδόκιμο ζωής από τη γέννηση παγκοσμίως (σε έτη), 1870-2015

Πηγή: Roser (2018)

Για το μεγαλύτερο μέρος της ιστορίας, η ζωή ήταν πραγματικά «άσχημη, σκληρή, και σύντομη», αποτελούμενη κυρίως από κοπιαστική δουλειά. Η έννοια του «ελεύθερου χρόνου» εμφανίστηκε μόνο με τον βιομηχανικό καπιταλισμό. Στη δεκαετία του 1870, οι μη γεωργικοί εργάτες αυτού που τότε αποτελούσε το εκβιομηχανισμένο κομμάτι του κόσμου εργάζονταν ακόμη κατά μέσο όρο περίπου 60 ώρες την εβδομάδα. Ο χρόνος της μέσης εργάσιμης εβδομάδας έπεσε στις 50 ώρες μέχρι τα μέσα του 20ού αιώνα. Σε συνδυασμό με την αύξηση του χρόνου των αργιών, αυτό οδήγησε σε μείωση των ετήσιων ωρών εργασίας ανά εργαζόμενο. Η νομοθεσία και η πίεση από τα συνδικάτα έπαιξαν κάποιο ρόλο, αλλά ο Ρόουζερ [Roser] (2017) ανακαλύπτει έναν ισχυρό αρνητικό συσχετισμό μεταξύ παραγωγικότητας και ωρών εργασίας (Διάγραμμα 15).

Διάγραμμα 15 Επίσης αριθμός ωρών εργασίας ανά εργαζόμενο

Πηγή: Roser (2017)

Οριζόντιος άξονας: Αυστραλία, Αυστρία, Βραζιλία, Καναδάς, Χιλή, Κολομβία, Γαλλία, Γερμανία, Ιρλανδία, Ιαπωνία, Μεξικό, Περού, Νότια Κορέα, Ταϊβάν, Τουρκία, Ηνωμένο Βασίλειο, ΗΠΑ, Βιετνάμ

Υπάρχει φτώχεια στο Ηνωμένο Βασίλειο, δεν μπορεί όμως να συγκριθεί με το είδος της φτώχειας που υπήρχε στη βικτωριανή εποχή, πόσο μάλλον στην προ-βιομηχανική εποχή. Σχεδόν όλα τα νοικοκυριά στο ΗΒ μπορούν να αντέξουν οικονομικά ένα εσωτερικό μπάνιο, κεντρική θέρμανση ή ένα λειτουργικό ισοδύναμο, τηλεόραση, τηλεφώνο και πλυντήριο ρούχων. Πάνω από 95 τοις εκατό των νοικοκυριών του Ηνωμένου Βασιλείου μπορούν να καταναλώνουν γεύματα με κρέας, κοτόπουλο ή/και ψάρι τουλάχιστον κάθε δεύτερη μέρα. Άνθρωποι στο χαμηλότερο δεκατημόριο της κατανομής του εισοδήματος μπορούν και πάλι να δαπανούν περίπου το ένα πέμπτο του προϋπολογισμού του νοικοκυριού τους σε εστιατόρια, ξενοδοχεία και άλλες ψυχαγωγικές δραστηριότητες (Niemietz 2011: 85-87). Η χρήση της τράπεζας τροφίμων αποτελεί, στη μεγάλη πλειονότητα των περιπτώσεων, μία προσωρινή λύση ανάγκης και όχι μακροπρόθεσμη κατάσταση.

Μπορεί κανείς να επιλέξει τυχαία σχεδόν οποιονδήποτε οικονομικό ή κοινωνικό δείκτη και να στοιχηματίσει ότι θα δείξει μακροχρόνια βελτίωση. Κάποιες από αυτές τις βελτιώσεις συνέβησαν, ή θα μπορούσαν να συμβούν, και σε σοσιαλιστικές χώρες, αλλά, συνολικά, ο βαθμός οικονομικής ελευθερίας έχει ισχυρή θετική συσχέτιση με τους δείκτες οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης (Ινστιτούτο Fraser 2017: 22-26). Μπορεί κανείς πάντα να βρει εξαιρέσεις, αλλά, γενικότερα, οι άνθρωποι έχουν μεγαλύτερη ευημερία και ζουν καλύτερα, από κάθε άποψη, στον βαθμό που οι κυβερνήσεις τους υιοθετούν πολιτικές της ελεύθερης αγοράς.

Γιατί λοιπόν το σύστημα που παρήγαγε, και συνεχίζει να παράγει, όλα αυτά τα οφέλη, προκαλεί ένα τόσο διαδεδομένο και παθιασμένο μίσος; Γιατί απορρίπτουμε τόσο εύκολα όλα τα τεράστια οφέλη που προσφέρει ο καπιταλισμός και ασχολούμαστε εμμονικά με τα ελαττώματά του; Γιατί είμαστε τόσο απελπισμένοι για εναλλακτικές ώστε είμαστε έτοιμοι να δώσουμε το ελεύθερο στα πιο φριχτά συστήματα (τουλάχιστον για λίγο), αρκεί να μην είναι καπιταλιστικά; Γιατί τόσο πολλοί καλοπροαίρετοι παρατηρητές είναι (ή ήταν) πρόθυμοι να κάνουν τα στραβά μάτια στα γκουλάγκ και στα λαογκάι, αλλά γίνονται έξω φρενών όταν οι μεγάλες εταιρείες έχουν κέρδος ή όταν κάποιοι άνθρωποι κερδίζουν περισσότερα χρήματα από άλλους;

Το πρώτο που θα πρέπει να σημειωθεί εδώ είναι ότι τα αντικαπιταλιστικά αισθήματα δεν είναι κάτι καινούργιο. Το 1942, ο Γιόζεφ Σούμπετερ [Joseph Schumpeter] (1976 [1943]:63) έγραψε:

Η ατμόσφαιρα εχθρότητας προς τον καπιταλισμό [...] καθιστά [...] δύσκολη [...] τη διαμόρφωση μίας ορθολογικής άποψης για τις οικονομικές και κοινωνικές επιδόσεις του. Ο δημόσιος νους έχει πλέον

αποκτήσει τόσο κακή διάθεση απέναντί του, ώστε η καταδίκη του καπιταλισμού και όλων των έργων του έχει καταστεί βεβαιότητα – σχεδόν ένα απαιτούμενο του πρωτοκόλλου των συζητήσεων. Όποια και αν είναι η πολιτική του προτίμηση, κάθε συγγραφέας ή ομιλήτης σπεύδει να συμμορφωθεί με αυτόν τον κώδικα και να τονίσει [...] την αποσιροφή του για τον καπιταλισμό και τη συμπάθειά του για τα αντικαπιταλιστικά ενδιαφέροντα. Οποιαδήποτε άλλη στάση θεωρείται όχι μόνο ανόητη, αλλά και αντικοινωνική.

Αλλά ακόμη και τότε, η εχθρότητα προς τον καπιταλισμό δεν ήταν καθόλου καινούργια. Όπως εξηγεί ο Χάγιεκ (1988:90):

Η δυσπιστία και ο φόβος, από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα και σε πολλά μέρη του κόσμου, έχουν οδηγήσει συνηθισμένους ανθρώπους και σοσιαλιστές στοχαστές να θεωρούν το εμπόριο [...] όχι μόνο χαοτικό και περιπτό [...] αλλά επίσης ύποπτο, κατώτερο, ανέντιμο και αξιοκαταφρόνητο. Σε όλη την ιστορία, οι έμποροι αποτελούσαν σε πολύ μεγάλο βαθμό αντικείμενα περιφρόνησης και ηθικής αποδοκιμασίας [...] Ένας άνθρωπος που αγόραζε φτηνά και πουλούσε ακριβά ήταν θεμελιωδώς ανέντιμος. [...] Η συμπεριφορά των εμπόρων παραβίαζε τα πρότυπα αμοιβαιότητας που επικρατούσαν στις πρωτογενείς ομάδες ανθρώπων [...] Η εχθρότητα, ιδίως του γραφέα, προς τον έμπορο είναι τόσο παλιά όσο η καταγεγραμμένη ιστορία.

Ο αντικαπιταλισμός, εν ολίγοις, είναι παλαιότερος από τον ίδιο τον καπιταλισμό. Από πού προέρχεται όμως;

Ο Χάγιεκ πίστευε ότι οι αντικαπιταλιστικές παρορμήσεις ήταν κληρονομία της προϊστορικής εποχής. Βασισμένος σε πιο πρόσφατα ευρήματα της εξελικτικής ψυχολογίας, ο Πίτερ Φόστερ [Peter Foster] (2014) προσφάτως επεξεργάστηκε περαιτέρω αυτή την ιδέα. Το επιχείρημα του Φόστερ μπορεί να συνοψιστεί ως εξής.

Το μυαλό μας, και ειδικά οι ηθικές μας διαισθήσεις, εξελίχθηκε μέσα σε εκατοντάδες χιλιάδες χρόνια, κατά τη διάρκεια των οποίων οι πρόγονοί μας ζούσαν σε μικρές φυλές κυνηγών-συλλεκτών. Τα μυαλά μας, επομένως, είναι από πολλές απόψεις ανεπαρκώς προσαρμοσμένα σε ένα σύγχρονο περιβάλλον, και αυτό ισχύει ιδιαίτερα στον οικονομικό τομέα. Είναι προσαρμοσμένα στην οικονομική ζωή μίας κοινωνίας φυλών, όχι σε μία οικονομία που βασίζεται στον καταμερισμό της εργασίας και συντονίζεται από απρόσωπους μηχανισμούς. Σε μία φυλή κυνηγών-συλλεκτών, όλες οι οικονομικές δραστηριότητες είναι σκόπιμες και συνειδητά κατευθυνόμενες. Αποτελούν ομαδική προσπάθεια. Τα μέλη της φυλής μοιράζονται κοινούς στόχους και μέσα. Δεν υπάρχει ιδιαίτερος καταμερισμός της εργασίας, και σίγουρα όχι μεταξύ αγνώστων.

Σε αυτό το περιβάλλον, οι προθέσεις μετρούν πολύ. Τα άτομα που

θέλουν να προωθήσουν την ευημερία της ομάδας, καταλήγουν να προωθούν την ευημερία της ομάδας. Τα άτομα που θέλουν να πλουτίσουν, καταλήγουν να πλουτίζουν εις βάρος της ομάδας. Δεν υπάρχει κάποιο «αόρατο χέρι» που κάνει τα ιδιοτελή άτομα να προωθούν ακούσια την ευημερία των άλλων. Επομένως, είναι απολύτως λογικό τα μέλη της ομάδας να αστυνομεύουν το ένα τα κίνητρα του άλλου, να είναι ιδιαίτερα ευαισθητοποιημένα στα σημάδια ιδιοτελούς συμπεριφοράς, και να τιμωρούν τα άτομα που επιδίδονται σε αυτή.

Σε μία κοινωνία κυνηγών-συλλεκτών, η οικονομική δραστηριότητα είναι περισσότερο ένα παιχνίδι μηδενικού αθροίσματος. Το μοίρασμα της λείας είναι μία εγγενώς πολιτική πράξη, και ο τρόπος που μοιράζεται η λεία αντανakλά τις δυναμικές ισχύος μέσα στην ομάδα, καθώς επίσης ηθικές κρίσεις και ιδέες για το τι αξίζει ο καθένας. Η ομάδα πρέπει να αποφασίσει ποιος «αξίζει» πόσο.

Αν ο Φόστερ έχει δίκιο, οι οικονομικές μας διαισθήσεις αποτελούν κληρονομιά της εποχής που ζούσαμε σε φυλές. Τα περισσότερα αντικαπιταλιστικά επιχειρήματα, επομένως, όσο και αν χρησιμοποιούν εξειδικευμένη κοινωνιολογική ορολογία που ακούγεται περίπλοκη, είναι στην πραγματικότητα απλώς εξελιγμένες εκλογικές κεύσεις πρωτόγονων παρορμήσεων.

Φυσικά, κανείς δεν θα υποστήριζε στην κυριολεξία ότι πρέπει να οργανώσουμε μία σύγχρονη κοινωνία με τον τρόπο που ήταν οργανωμένη μία φυλή κυνηγών-συλλεκτών. Όλοι γνωρίζουμε ότι μια σύγχρονη οικονομία είναι απείρως πιο πολύπλοκη από το κυνήγι των μαμούθ. Στην ουσία, όμως, αυτό είναι ο σοσιαλισμός: είναι μία απόπειρα να μετατραπεί και πάλι η οικονομική ζωή σε συνειδητά κατευθυνόμενη ομαδική προσπάθεια. Η φυλή συγκεντρώνεται γύρω από τη φωτιά, τα μέλη της αποφασίζουν ποιες είναι οι κοινές τους ανάγκες και προτεραιότητες, συμφωνούν με ποιον τρόπο θα τις καλύψουν και τον θέτουν σε δράση. Η σύνταξη ενός Πενταετούς Σχεδίου, επομένως, είναι απλώς μία εξελιγμένη εκδοχή της σύναξης γύρω από τη φωτιά.

Όλα αυτά, βεβαίως, αποτελούν πληροφορημένη εικασία, όχι απόλυτη επιστήμη. Η εξελικτική ψυχολογία δεν έχει εξελιχτεί (ακόμη) τόσο. Αλλά είτε ο αντικαπιταλισμός είναι πράγματι τόσο βαθιά ριζωμένος μέσα μας είτε προέρχεται από αλλού, είναι ασφαλές να πούμε ότι ο αντικαπιταλισμός μάς βγαίνει εύκολα, αυθόρμητα και φυσικά. Πρόκειται για προεπιλεγμένη άποψη, στην οποία μπορούμε να φτάσουμε πολύ πριν το σκεφτούμε ιδιαίτερα. Δεν χρειάζεται να διαβάσουμε πρώτα τα άπαντα του Μαρξ και του Ένγκελς. Η εκτίμηση για την οικονομία της αγοράς, από την άλλη, είναι κάτι που μαθαίνεται. Είναι δύσκολο να σκεφτούμε κάποιον εξέχοντα στοχαστή

της ελεύθερης αγοράς που να ήταν ήδη στοχαστής της ελεύθερης αγοράς από το ξεκίνημα της καριέρας του. Ακόμη και ο Φ. Α. Χάγιεκ, από όλους τους ανθρώπους, συμπαθούσε αρχικά τον σοσιαλισμό. Το ίδιο και ο Τζέιμς Μπιουκάναν [James Buchanan], ο συνιδρυτής της Σχολής της Δημόσιας Επιλογής. Ο Μίλτον Φρίντμαν αρχικά έτρεφε συμπάθεια προς τον κεϋνσιανισμό και τον οικονομικό παρεμβολισμό του τύπου της Νέας Συμφωνίας [New Deal]. Αυτοί οι οικονομολόγοι σίγουρα κατανοούσαν τις ηθικές διαισθήσεις των αντιπάλων τους, γιατί κάποτε υπήρξαν και δικές τους. Αυτή η κατανόηση σπανίως ήταν αμοιβαία.

Η πλάνη του Γκάρι Λίνεκερ

Ο εκφωνητής αγώνων και πρώην ποδοσφαιριστής Γκάρι Λίνεκερ όρισε κάποτε αστειευόμενος το ποδόσφαιρο ως ένα παιχνίδι όπου 22 άνδρες κυνηγούν μία μπάλα για 90 λεπτά και στο τέλος νικούν οι Γερμανοί.

Το αστείο λειτουργεί σε περισσότερα από ένα επίπεδα, ένα από οποία είναι ότι επιστρατεύει ένα είδος λογικής πλάνης (μία παραλλαγή της πλάνης του Μπ Αληθινού Σκωτσέζου¹⁵⁵): Ο Λίνεκερ αναμειγνύει ένα πιθανό αποτέλεσμα του αγώνα στον ορισμό του αγώνα. Μπορούμε να ορίσουμε ένα παιχνίδι περιγράφοντας τους κανόνες του, τη διαδικασία και τον σκοπό του, κάθε λογικός ορισμός όμως πρέπει να είναι ουδέτερος ως προς το αποτέλεσμα.

Αν παίρναμε τον ορισμό του Λίνεκερ στα σοβαρά, η γερμανική ομάδα δεν θα μπορούσε ποτέ να χάσει σε έναν πραγματικό αγώνα ποδοσφαίρου, επειδή μόλις το κάνει αυτό ο αγώνας παύει εξ ορισμού να είναι πραγματικός αγώνας. Επιπλέον, δεν ήταν τότε πραγματικός εξαρχής. Γίνεται αναδρομικά μη πραγματικός.

Πρόκειται στην ουσία για την πλάνη που διαπράττουν οι σοσιαλιστές κατά τον δικό τους ορισμό του πραγματικού σοσιαλισμού. Ορίζουν τον πραγματικό σοσιαλισμό βάσει των αποτελεσμάτων που θα ήθελαν να δουν. Όταν ένα σοσιαλιστικό πείραμα δεν έχει αυτά τα

¹⁵⁵ Πρόκειται για τη λογική πλάνη του να τροποποιεί κάποιος τον ορισμό του Χ σύμφωνα με έναν ισοχρισμό που έκανε κάποιος προηγουμένως για το Χ. Για παράδειγμα, κάποιος λέει ότι κανένας Σκωτσέζος δεν θα έκανε το Ψ Έπειτα του παρουσιάζεται ένα αντιπαράδειγμα, π.χ. ένας Σκωτσέζος που κάνει το Ψ. Ως απάντηση, αλλάζει τη δήλωσή του σε «κανένας αληθινός Σκωτσέζος δεν θα έκανε το Ψ», όπου ο ορισμός του «πραγματικού» Σκωτσέζου περιλαμβάνει το γεγονός ότι δεν κάνει το Ψ. Επομένως η δήλωση γίνεται ταυτολογική. (κάποιος που δεν κάνει το Ψ δεν κάνει το Ψ). Μπορεί, ωστόσο, να υποστηριχθεί ότι αυτό δεν είναι το καλύτερο παράδειγμα της πλάνης. Δεν είναι κακό να ορίζουμε τη σκωτσέζοσύνη, ή οποιαδήποτε άλλη τοπική ταυτότητα, βάσει των συνηθειών, των στάσεων, και των εκκεντρικοτήτων που θεωρούνται χαρακτηριστικές αυτής της περιοχής (σε αντίθεση με το να την ορίζουμε βάσει καταγωγής, για παράδειγμα). Η πλάνη του Μπ Αληθινού Σκωτσέζου είναι τότε πλάνη μόνο όταν πρόκειται για μία πολύ απόλυτη δήλωση (παρότι, πρακτικά, όταν μιλάμε για «αληθινό» Σκωτσέζο, δεν εννοούμε κυριολεκτικά «αληθινό», αλλά τοπικό). Πρόκειται επίσης για κακό παράδειγμα, εφόσον δεν υπάρχει αντικειμενικός ορισμός της τοπικής ταυτότητας από τον οποίο θα μπορούσε να παρεκκλίνει το άτομο που διέπραξε την πλάνη.

αποτελέσματα, γίνεται αναδρομικά μη πραγματικό. Από τη στιγμή που ο σοσιαλισμός δεν παράγει ποτέ αυτά τα αποτελέσματα, όλα τα σοσιαλιστικά πειράματα αργά ή γρήγορα γίνονται μη πραγματικά. Αυτό είναι το βαθύτερο νόημα πίσω από το παλιό απόφθεγμα ότι «ο πραγματικός σοσιαλισμός δεν έχει δοκιμαστεί ποτέ».

Μπορούμε να ορίσουμε ένα πολιτικό και/ή οικονομικό σύστημα με όρους θεσμικών χαρακτηριστικών (και εδώ υπάρχει περιθώριο για νόμιμες διαφωνίες). Οποιοσδήποτε λογικός ορισμός, όμως, πρέπει να είναι ουδέτερος ως προς το αποτέλεσμα. Το αν το σύστημα που προτιμούμε παράγει τα αποτελέσματα που θα θέλαμε να δούμε, μένει να το μάθουμε. Μπορεί ναι, μπορεί όχι. Αν όχι, δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι το σύστημα δεν ήταν επομένως «πραγματικό».

Γενικά, η διάκριση μεταξύ των θεσμικών χαρακτηριστικών ενός συστήματος και των παρατηρήσιμων αποτελεσμάτων είναι αρκετά ξεκάθαρη. Τα θεσμικά χαρακτηριστικά είναι τα στοιχεία ενός συστήματος πάνω στα οποία έχουν άμεσο έλεγχο οι διαμορφωτές πολιτικής. Μπορούν να εισαχθούν όταν υπάρχει πολιτική βούληση, και μπορούν να καταργηθούν όταν υπάρχει πολιτική βούληση. Το «αδασμολόγητο εμπόριο» είναι ένα θεσμικό χαρακτηριστικό. Μία κυβέρνηση μπορεί να εισαγάγει το αδασμολόγητο εμπόριο καταργώντας τους δασμούς. Ένα «υψηλό κατά κεφαλήν ΑΕΠ», αντιθέτως, είναι αποτέλεσμα. Μία κυβέρνηση δεν μπορεί να «εισαγάγει» ένα υψηλό κατά κεφαλήν ΑΕΠ, μπορεί μόνο να εφαρμόσει πολιτικές που ίσως έχουν ως αποτέλεσμα ένα υψηλό κατά κεφαλήν ΑΕΠ. Παρομοίως, η «ιδιωτική ιδιοκτησία των κύριων μέσων παραγωγής» είναι θεσμικό χαρακτηριστικό. Ένας «υψηλό ποσοστό απασχόλησης» είναι αποτέλεσμα. Η «ελευθερία σύναψης συμβάσεων» είναι θεσμικό χαρακτηριστικό. Ένα «υψηλό προσδόκιμο ζωής» είναι αποτέλεσμα. Η «εθελοντική ανταλλαγή αγαθών και υπηρεσιών μεταξύ συναινούντων ενήλικων» είναι θεσμικό χαρακτηριστικό. Ένα «χαμηλό ποσοστό απόλυτης φτώχειας» είναι αποτέλεσμα. Η «καθολική ψήφος» είναι θεσμικό χαρακτηριστικό. Ένα «υψηλότερο ποσοστό συμμετοχής ψηφοφόρων στην πολιτική» είναι αποτέλεσμα. Και ούτω καθεξής.

Υπάρχει όμως ένα αποτέλεσμα που οι σοσιαλιστές συνεχώς μπερδεύουν με θεσμικό χαρακτηριστικό, η ιδέα ότι υπό καθεστώς «πραγματικού» σοσιαλισμού, οι «εργάτες» έχουν τον έλεγχο της οικονομικής ζωής. Οι σοσιαλιστές δείχνουν να βλέπουν τον έλεγχο της εργατικής τάξης ως κάτι που μπορεί να εισαχθεί ανά πάσα στιγμή αν υπάρχει η πολιτική βούληση. Φαίνεται πως το βλέπουν σαν την καθολική ψήφο. Αν μία κυβέρνηση θέλει κάθε ενήλικος πολίτης να έχει ψήφο, το μόνο που χρειάζεται είναι να δώσει σε κάθε ενήλικο πολίτη ψήφο. Και σε μία σοσιαλιστική κοσμοθεωρία, αν μία

κυβέρνηση θέλει η «εργατική τάξη» να έχει τον έλεγχο, το μόνο που χρειάζεται είναι να δώσει στην «εργατική τάξη» αυτό τον έλεγχο.

Αυτή η παραδοχή δεν διατυπώνεται ποτέ ρητώς. Είναι, όμως, ο μόνος τρόπος να κατανοήσουμε τα αποσπάσματα σοσιαλιστικών σκέψεων όπως αυτά που σχολιάστηκαν στο Κεφάλαιο 1. Από αυτή την άποψη, το να αναλύει κανείς λεπτομερώς το πώς θα έδινε στην «εργατική τάξη» τον έλεγχο θα ήταν εξίσου κουραστικό και περιττό όσο το να αναλύει τις διαδικαστικές και νομικές λεπτομέρειες του πώς θα εισήγαγε την καθολική ψήφο. Απλώς το κάνεις. Τα υπόλοιπα είναι λεπτομέρειες.

Αν αυτό ίσχυε, δεν θα υπήρχε πράγματι λόγος να εξηγήσουμε τι πήγε στραβά στη Σοβιετική Ένωση ή σε άλλα σοσιαλιστικά πειράματα. Οι κυβερνήσεις αυτών των χωρών θα ήταν παρόμοιες με μία κυβέρνηση που τάζει καθολική ψήφο, αλλά στη συνέχεια δεν την εισαγάγει πραγματικά. Δεν υπάρχουν βαθύτερα αίτια για αυτό. Εάν μία κυβέρνηση δεν εισαγάγει καθολική ψηφοφορία, είναι επειδή στερείται την πολιτική βούληση να εισαγάγει καθολική ψηφοφορία. Αυτό είναι το μόνο που πρέπει να ξέρουμε. Η λύση, λοιπόν, δεν είναι να εγκαταλείψουμε την ιδέα της καθολικής ψήφου, αλλά να εκλέξουμε μία κυβέρνηση που έχει αυτή την πολιτική βούληση.

Το ίδιο ισχύει για τον «πραγματικό» σοσιαλισμό. Η σοβιετική κυβέρνηση, σε αυτή την ερμηνεία, ήταν μία κυβέρνηση που έταξε ότι θα δώσει δύναμη στους εργάτες, αλλά στη συνέχεια απέτυχε να το κάνει. Δεν υπάρχουν βαθύτερα αίτια για αυτό. Αν μία κυβέρνηση δεν δίνει τη δύναμη στους εργάτες, είναι επειδή δεν έχει την πολιτική βούληση να δώσει δύναμη στους εργάτες. Μόνο αυτό υπάρχει για να ξέρουμε. Η λύση, λοιπόν, δεν είναι να εγκαταλείψουμε την ιδέα της ενδυνάμωσης των εργατών, αλλά να εκλέξουμε μία κυβέρνηση που έχει αυτή τη βούληση.

Από αυτή την άποψη, οι αποτυχίες του σοσιαλισμού στο παρελθόν δεν μπορούν να αποδείξουν τίποτα, όσες αποτυχημένες απόπειρες και να υπάρξουν. Το γεγονός ότι στο παρελθόν πολλές κυβερνήσεις ήταν απρόθυμες να εισαγάγουν την καθολική ψήφο δεν «αποδεικνύει» ότι η καθολική ψήφος είναι αδύνατη. Το μόνο που αποδεικνύει είναι ότι στο παρελθόν πολλές κυβερνήσεις ήταν απρόθυμες να εισαγάγουν την καθολική ψήφο. Και από σοσιαλιστική σκοπιά, το γεγονός ότι ο σοσιαλισμός έχει αποτύχει πάνω από δύο ντουζίνες φορές αποδεικνύει ότι περισσότερες από δύο ντουζίνες κυβερνήσεις δεν είχαν τη βούληση να ενδυναμώσουν τους εργάτες.

Το θεμελιώδες σφάλμα που κάνουν εδώ οι σοσιαλιστές είναι ότι συγχέουν ένα θεσμικό χαρακτηριστικό, το οποίο μία κυβέρνηση μπορεί απλά να εισαγάγει, με ένα αποτέλεσμα. Ωστόσο, η δημιουρ-

γία γραφειοκρατιών του δημόσιου τομέα – και η πολιτική διαδικασία γενικότερα – που ανταποκρίνονται στη δημόσια ζήτηση είναι ένα αποτέλεσμα που είναι εξαιρετικά δύσκολο να επιτευχθεί.

Αυτό δεν ισχύει μόνο για τις σοσιαλιστικές χώρες. Εδώ και δεκαετίες, και υπό διαδοχικές κυβερνήσεις, η ρητορική της «ενδυνάμωσης» έχει εισχωρήσει στη βρετανική πολιτική. Οι μεταρρυθμίσεις του Εθνικού Συστήματος Υγείας έχουν να κάνουν με την «ενδυνάμωση» των ασθενών. Οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις έχουν να κάνουν με την «ενδυνάμωση» των γονιών. Οι εκλογικές μεταρρυθμίσεις έχουν να κάνουν με την «ενδυνάμωση» των ψηφοφόρων, και ούτω καθεξής. Αν ήταν τόσο εύκολο να «ενδυναμώσουμε» τους ανθρώπους, γιατί πολλοί από εμάς δε νιώθουν καθόλου ενδυναμωμένοι; Γιατί υπάρχει τόσο διαδεδομένη διάθεση κατά των πολιτικών;¹⁵⁶

Μεγάλα τμήματα της οικονομίας μας είναι ήδη εθνικοποιημένα, ή ελεγχόμενα από το κράτος με άλλους τρόπους. Πολύ περισσότερα ήταν εθνικοποιημένα ή ελεγχόμενα από το κράτος στο πρόσφατο παρελθόν. Όποια πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα και αν έχει αυτό, ποτέ δεν είχε σαν αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας αίσθησης «ενδυνάμωσης» στο ευρύτερο κοινό. Ακόμη και οι πιο ένθερμοι υποστηρικτές των εθνικοποιήσεων το παραδέχονται αυτό, και γι' αυτό συχνά αποστασιοποιούνται από τις μορφές κρατικής ιδιοκτησίας που υπάρχουν σήμερα και που υπήρξαν στο πρόσφατο παρελθόν. Ο Μπασκάρ Σουνκάρα γράφει στους New York Times ότι «μία τεράστια κρατική γραφειοκρατία [...] μπορεί να είναι εξίσου αλλοτριωτική και μη δημοκρατική με τα εταιρικά συμβούλια, οπότε θα πρέπει να σκεφτούμε πολύ για τις νέες μορφές που θα μπορούσε να λάβει η κοινωνική ιδιοκτησία».¹⁵⁷

Παρομοίως, ο Όουεν Τζόουνς γράφει για τις βιομηχανίες που ανήκαν στο κράτος τη δεκαετία του 1970 (Jones 2014: 305):

Η Θάισερ μπόρεσε να κάνει ιδιωτικοποιήσεις [...] με μικρή λαϊκή κατακραυγή, λόγω της έλλειψης αίσθησης κοινής ιδιοκτησίας μεταξύ του πληθυσμού. Για πολλούς, τα περιουσιακά στοιχεία που κάποτε αποτελούσαν δημόσια ιδιοκτησία [...] φαίνονταν απόμακρα, διοικούμενα από απρόσωπους απaráτσκ.

Στο ίδιο πνεύμα, όταν ο Τζόουνς ζήτησε την εθνικοποίηση του τραπεζικού τομέα της Βρετανίας, αποστασιοποιήθηκε αμέσως από τα κομμάτια του τραπεζικού τομέα που ανήκαν ήδη στο κράτος:

¹⁵⁶ Βλέπε, για παράδειγμα: *Politicians remain the least trusted profession in Britain*, Ipsos MORI, 30 Νοεμβρίου 2017 (<https://www.ipsos.com/ipsos-mori/en-uk/politicians-remain-least-trusted-profession-britain>).

¹⁵⁷ *Socialism's future may be its past*, 26 Ιουνίου 2017, New York Times (<https://mobile.nytimes.com/2017/06/26/opinion/finland-station-communism-socialism.html>).

Το βρετανικό κράτος κατέχει τεχνικά το ένα πέμπτο του κλάδου της λιανικής τραπεζικής, λόγω του μεριδίου που έχει στη *Royal Bank of Scotland*. [...] Όμως η αποστασιοποιημένη προσέγγιση του κράτους σήμαινει ότι η RBS δεν καταφέρει να υπηρετεί ούτε τους πελάτες της ούτε την ευρύτερη οικονομία.¹⁵⁸

Αυτή είναι μία μικρογραφία της ιδέας ότι ο πραγματικός σοσιαλισμός δεν έχει δοκιμαστεί ποτέ: η πραγματική εθνικοποίηση δεν έχει δοκιμαστεί ποτέ.

Αν όμως δεν μπορούμε να επιτύχουμε «πραγματική» δημόσια ιδιοκτησία με το μέγεθος και τις δυνατότητες που έχει σήμερα το κράτος, τι ελπίδες υπάρχουν να το πετύχουμε αν αυξήσουμε το μέγεθος του κράτους ακόμη περισσότερο και του δώσουμε ακόμη μεγαλύτερη εξουσία πάνω σε ακόμη περισσότερους τομείς της ζωής μας;

Συμπέρασμα

Ο σοσιαλισμός έχει γίνει και πάλι της μόδας στη Βρετανία. Η μία δημοσκοπήση μετά την άλλη δείχνουν ευρεία υποστήριξη τόσο για τον σοσιαλισμό ως αφηρημένη έννοια, όσο και για μία μεγάλη γκάμα σοσιαλιστικών πολιτικών.

Ωστόσο, η υποστήριξη του σοσιαλισμού ως ιδεώδες δεν συνδυάζεται με μία θετική άποψη για οποιοδήποτε συγκεκριμένο παράδειγμα, σύγχρονο ή ιστορικό, του σοσιαλισμού σε δράση. Αντιθέτως, κάθε φορά που αναφέρεται ένα τέτοιο παράδειγμα, οι σοσιαλιστές δείχνουν την αποδοκιμασία τους και το απορρίπτουν ως τεμπέλικη επίθεση σε αχυράνθρωπο.

Οι σοσιαλιστές έχουν καταφέρει σε μεγάλο βαθμό να αποστασιοποιηθούν από προηγούμενες προσπάθειες για την οικοδόμηση σοσιαλιστικών κοινωνιών. Το να επικαλείσαι ένα πραγματικό παράδειγμα σοσιαλισμού ενάντια σε κάποιον που αυτοπροσδιορίζεται ως σοσιαλιστής σήμερα θεωρείται χτύπημα κάτω από τη μέση. Η επικρατούσα σοφία είναι ότι οι άνθρωποι που συνδέουν τον σοσιαλισμό με τις χώρες του Συμφώνου της Βαρσοβίας, την μαοϊκή Κίνα, τη Βόρεια Κορέα ή το Βόρειο Βιετνάμ, απλώς δεν είναι αρκετά έξυπνοι ώστε να κατανοούν τη διαφορά μεταξύ μίας ιδέας και της διαστρεβλωμένης εφαρμογής της. Το να επικαλείται κανείς τα γκουλάγκ ή το Τείχος του Βερολίνου ενάντια στους δημοκράτες σοσιαλιστές θεωρείται εξίσου απολίτιστο με το να επικαλείται κανείς τις τις κτηνωδίες της Αλ Κάιντα ή του Ισλαμικού Κράτους ενάντια σε φιλήσυχους μουσουλμάνους.

¹⁵⁸ *British banks can't be trusted – let's nationalise them*, *The Guardian*, 19 Οκτωβρίου 2017 (<https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/oct/19/british-banks-trusted-nationalise-city-profits-communities>).

Και ωστόσο, όταν ρωτηθούν τι ακριβώς ήταν «μη πραγματικό» στις προηγούμενες παραλλαγές του σοσιαλισμού ή τι θα είχαν κάνει διαφορετικά, οι σύγχρονοι σοσιαλιστές δυσκολεύονται να δώσουν μία ξεκάθαρη απάντηση. Όταν πιέζονται, αποδρούν στην αφαίρεση, μιλούν για ευγενείς φιλοδοξίες και όχι για απτά χαρακτηριστικά. Ωστόσο, οι ευγενείς φιλοδοξίες που συνήθως αναφέρουν είναι ακριβώς οι ίδιες παλιές φιλοδοξίες που είχε πάντα ο σοσιαλισμός. Η ιδέα ότι ένα σοσιαλιστικό σύστημα θα έπρεπε να ενδυναμώνει τους απλούς εργάτες και όχι απaráτοικ του κόμματος δεν είναι τόσο καινοτόμος όσο νομίζουν οι σύγχρονοι σοσιαλιστές. Αυτή ήταν πάντα η ιδέα.

Οι σύγχρονοι σοσιαλιστές ορίζουν τον «πραγματικό» σοσιαλισμό σύμφωνα με τα αποτελέσματα που θα ήθελαν να δουν, όχι σύμφωνα με τη θεσμική οργάνωση που υποτίθεται ότι παράγει αυτά τα αποτελέσματα. Με την ανάμιξη ενός επιθυμητού αποτελέσματος ενός συστήματος στον ίδιο τον ορισμό του συστήματος, η ιδέα ότι ο «πραγματικός» σοσιαλισμός δεν έχει δοκιμαστεί ποτέ γίνεται μη διαψεύσιμος. Είναι σαν να ορίζαμε τον χορό της βροχής ως «χορό που προκαλεί βροχή» και όχι ως «χορό που έχει σκοπό να προκαλέσει βροχή». Με τον δεύτερο ορισμό, μπορούμε να συμπεράνουμε, έπειτα από έναν μεγάλο αριθμό αποτυχημένων προσπαθειών, ότι ο χορός της βροχής δεν μπορεί τελικά να προκαλέσει βροχή. Με τον πρώτο ορισμό, αυτό είναι αδύνατο. Αν μία απόπειρα χορού της βροχής δεν προκαλέσει βροχή, τότε εξ ορισμού δεν μπορεί να ήταν πραγματικός χορός της βροχής. Ένας πραγματικός χορός της βροχής δεν έχει ποτέ δοκιμαστεί. Όσοι ισχυρίζονται ότι οι χοροί της βροχής έχουν «αποτύχει» δεν είναι αρκετά έξυπνοι ώστε να αντιληφθούν τη διαφορά μεταξύ της ιδέας του χορού της βροχής και μίας διαστρεβλωμένης εφαρμογής της.

Ο σοσιαλισμός, όπως τον ορίζουν οι αυτοαποκαλούμενοι δημοκράτες σοσιαλιστές, δηλαδή μία εκδημοκρατισμένη οικονομία που σχεδιάζεται συλλογικά από τον «λαό», δεν έχει επιτευχθεί ποτέ πουθενά και δεν θα μπορούσε να επιτευχθεί. Ο οικονομικός σχεδιασμός μπορεί να γίνει μόνο με τεχνοκρατικό, ελιτιστικό τρόπο, και απαιτεί μια ακραία συγκέντρωση εξουσίας στα χέρια του κράτους. Δεν μπορεί να «ενδυναμώσει» τους απλούς εργάτες. Μπορεί μόνο να ενδυναμώσει μία γραφειοκρατική ελίτ.

Αλλά ενώ αυτό το όραμα του σοσιαλισμού δεν μπορεί να επιτευχθεί, μπορεί εύκολα να προβληθεί σε πραγματικά υπαρκτές κοινωνίες, επειδή είναι τόσο αόριστο και νεφελώδες. Για τον ίδιο λόγο, αυτή η προβολή μπορεί εξίσου εύκολα να σταματήσει. Αυτό κάνουν οι δυτικοί διανοούμενοι επί σχεδόν έναν αιώνα. Πριν τριάντα χρό-

νια, ο Χάγιεκ (1988) έγραψε για τη μάταιη αναζήτηση των «διανοούμενων» για μία πραγματικά σοσιαλιστική κοινότητα, που έχει ως αποτέλεσμα την εξιδανίκευση μίας φαινομενικά ατελείωτης σειράς από «ουτοπίες» και στη συνέχεια την απογοήτευση από αυτές. Από τότε, η σειρά αυτή έχει απλώς μεγαλώσει περισσότερο.

Η υποδοχή των σοσιαλιστικών πειραμάτων ακολουθεί συνήθως ένα μοτίβο τριών σταδίων. Τα σοσιαλιστικά πειράματα συχνά περνούν μία αρχική περίοδο του μέλιτος, κατά την οποία έχουν, ή τουλάχιστον φαίνονται να έχουν, κάποιες αρχικές επιτυχίες, και κατά την οποία η διεθνής αποδοχή τους είναι σχετικά υψηλή. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου του μέλιτος, το πείραμα συνήθως κατακλύζεται με ενθουσιώδεις επαίνους από τους δυτικούς διανοούμενους. Παρουσιάζεται ως πρότυπο «πραγματικού» σοσιαλισμού, ως «απόδειξη» ότι ο σοσιαλισμός λειτουργεί, και ως εμπνευσμένη εναλλακτική λύση στα ηθικώς χρεοκοπημένα καπιταλιστικά συστήματα της Δύσης.

Αυτή η περίοδος του μέλιτος δεν κρατά ποτέ για πάντα. Κάποια στιγμή, οι αποτυχίες του συστήματος γίνονται ευρύτερα γνωστές στη Δύση και η διεθνής αποδοχή της χώρας μειώνεται. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, οι δυτικοί διανοούμενοι ψάχνουν μανιωδώς για δικαιολογίες. Υπάρχει ακόμη αρκετή υποστήριξη προς το εν λόγω μοντέλο, αλλά η γλώσσα και η έμφαση αλλάζουν δραστικά. Η γεμάτη ελπίδα και αισιοδοξία επιχειρηματολογία γίνεται θυμωμένη και αμυντική. Οι δυτικοί σοσιαλιστές επιτίθενται στον αγγελοφόρο. Συμπεριφέρονται λες και οι επικριτές του συστήματος ευθύνονται κατά κάποιον τρόπο για την αποτυχία του. Εξωτερικές δυνάμεις ή/και μέλη των παλαιών, απαξιωμένων ελίτ κατηγορούνται ότι «υπονομεύουν» την σοσιαλισμό. Οι δυτικοί απολογητές χρησιμοποιούν εκτενώς την τακτική του «κι εσείς όμως» και προσπαθούν να στρέψουν την προσοχή σε άσχετα ζητήματα.

Φτάνει όμως κάποια στιγμή που οι αποτυχίες του συστήματος γίνονται τόσο εμφανείς και η διεθνής φήμη του καταστρέφεται τόσο ανεπανόρθωτα, ώστε η υπεράσπισή του γίνεται χαμένη υπόθεση. Αυτό είναι το τρίτο και τελευταίο στάδιο. Μικρές ομάδες πραγματικών πιστών συνεχίζουν να υπερασπίζονται το σύστημα, αλλά οι διανοούμενοι του συρμού σιωπούν πάνω στο θέμα. Μετά από λίγο, τα προσκυνήματα και τα εγκώμια ξεθωριάζουν από τη μνήμη και οι δυτικοί διανοούμενοι αρχίζουν να αμφισβητούν τα σοσιαλιστικά διαπιστευτήρια του συστήματος. Το νέο αφήγημα είναι ότι το σύστημα δεν ήταν ποτέ πραγματικά σοσιαλιστικό, ότι μόνο μία χούφτα εξτρεμιστών ισχυρίζονταν ποτέ ότι ήταν, και ότι μόνο κάποιος εντελώς αδαής θα το χρησιμοποιούσε ως επιχείρημα εναντίον κάποιου που

αυτοπροσδιορίζεται ως σοσιαλιστής. Αυτό το αφήγημα γίνεται τότε η επικρατούσα σοφία. Η φήμη του σοσιαλισμού, ως ιδέα επιβιώνει ακηλίδωτη.

Το πρώτο παράδειγμα ήταν η Σοβιετική Ένωση. Τη δεκαετία του 1930, χιλιάδες δυτικοί διανοούμενοι ταξίδεψαν στη Σοβιετική Ένωση του Στάλιν και επέστρεψαν γεμάτοι επαίνους. Η δεκαετία του 1930 ήταν η πιο δολοφονική περίοδος της σοβιετικής ιστορίας. Ξεκίνησε με την αναγκαστική κολεκτιβοποίηση της γεωργίας και τον αφανισμό των Κουλάκων που προκάλεσε τον απολύτως αποφεύξιμο σοβιετικό λιμό, και συνεχίστηκε με τη Μεγάλη Τρομοκρατία και τις Δίκες της Μόσχας. Στις μαρτυρίες των δυτικών προσκυνητών, όμως, η Σοβιετική Ένωση του Στάλιν ήταν το πρώτο κράτος εργατών, ο προάγγελος ενός νέου πολιτισμού. Η μανία με τον Στάλιν δέχτηκε πλήγμα με το Σύμφωνο Μολότωφ-Ρίμπεντροπ, αλλά δεν έλαβε τέλος στη Δύση μέχρι που έλαβε τέλος στην ίδια τη Σοβιετική Ένωση.

Δεν άργησε να αντικατασταθεί από νέες ουτοπίες. Από τότε και έπειτα, όμως, κάθε νέο σοσιαλιστικό πείραμα έπρεπε να καθορίζεται ρητά ως αντίθετο με το πλέον απαξιωμένο σοβιετικό μοντέλο και, όπου ήταν δυνατόν, με άλλα, εξίσου απαξιωμένα πλέον, μοντέλα. Τη δεκαετία του 1960 αυτό ίσχυε για τη μαοϊκή Κίνα, το Βόρειο Βιετνάμ και την Κούβα.

Στην Κίνα, το Μεγάλο Άλμα προς τα Εμπρός οδήγησε στον μεγαλύτερο ίσως λιμό της ανθρώπινης ιστορίας. Επιπλέον, εκατομμύρια άνθρωποι εκτελέστηκαν ή εργάστηκαν μέχρι θανάτου σε στρατόπεδα καταναγκαστικής εργασίας. Μετά τη Σινοσοβιετική ρήξη όμως, η Κίνα έγινε δημοφιλής τόπος προσκυνήματος για δυτικούς διανοούμενους. Από την Καλιφόρνια ως το Δυτικό Βερολίνο, εμπορικά αντικείμενα με θέμα τον Μάο, όπως το «Κόκκινο Βιβλιαράκι», έγιναν σύμβολα της μόδας κατά τη διάρκεια των φοιτητικών κινητοποιήσεων. Ο σοβιετικός σοσιαλισμός είχε απαξιωθεί, αλλά η μαοϊκή Κίνα αντιπροσώπευε την υπόσχεση μίας νέας αρχής. Ο σοβιετικός σοσιαλισμός είχε ενδυναμώσει μόνο μία κάστα γραφειοκρατών, αλλά η μαοϊκή Κίνα ήταν πραγματικά κράτος εργατών και αγροτών. Αυτή η φορά θα ήταν διαφορετική.

Αλίμονο, όμως, δεν ήταν. Μετά τον θάνατο του Μάο, η μανία με τον Μάο γρήγορα εξαφανίστηκε στη Δύση, και η κινεζική εκδοχή του σοσιαλισμού έπαψε αναδρομικά να είναι «πραγματικός» σοσιαλισμός.

Τη δεκαετία του 1960, η Κούβα προσέφερε παρόμοιες υψηλές προσδοκίες. Η Κούβα παρεκκλίνει από το συμβατικό μοτίβο των τριών σταδίων, καθώς φαίνεται ότι παραμένει μόνιμα κολλημένη μεταξύ του δεύτερου και του τρίτου σταδίου. Μπορεί κανείς ακόμη να βρει εύκολα σχετικά εξέχοντες υποστηρικτές του κουβανικού κα-

θεστώτος, οι οποίοι κατηγορούν αποκλειστικά ξένους παράγοντες για την οικονομική υπανάπτυξη της χώρας και τον καταπιεστικό χαρακτήρα του καθεστώτος. Ο αρχικός ενθουσιασμός όμως έχει χαθεί προ πολλού και σήμερα, ακόμη και στην πολύ άκρα αριστερά, λίγοι θα ισχυρίζονταν ότι ο κουβανικός σοσιαλισμός αποτελεί πρότυπο για το μέλλον.

Η Καμπότζη υπό τους Ερυθρούς Χμερ ήταν σχεδόν εντελώς κλειστή στους ξένους επισκέπτες μέχρι το τελευταίο έτος του καθεστώτος, πράγμα που την απέκλειε ως τόπο προσκυνήματος. Αυτό όμως δεν εμπόδισε έναν αριθμό δυτικών διανοούμενων να την εξιδανικεύσουν από μακριά. Σε απόλυτους αριθμούς, η βάση των δυτικών θαυμαστών της δεν ήταν ποτέ τεράστια. Αντιπροσώπευε όμως ένα μεγάλο ποσοστό των ακαδημαϊκών στους σχετικούς τομείς. Οι δυτικοί υποστηρικτές είδαν τον σοσιαλισμό των Ερυθρών Χμερ ως μία ειδυλλιακή, γραφική και αγροτική εκδοχή του σοσιαλισμού, χτισμένη πάνω στις αξίες της κοινότητας και του ηθικού εξαγνισμού. Η Καμπότζη παρέμεινε σοσιαλιστική μετά την εισβολή των Βιετναμέζων, αλλά το Βιετνάμ τότε είχε ήδη ενταχθεί στο κλαμπ των χωρών με απαξιωμένες εκδοχές του σοσιαλισμού. Ο βιετναμέζικος ή ευθυγραμμισμένος με το Βιετνάμ σοσιαλισμός δεν ήταν πλέον «πραγματικός» σοσιαλισμός.

Μόλις δεν μπορούσε κανείς πλέον να αρνηθεί τη γενοκτονία που διέπραξαν οι Ερυθροί Χμερ, ο σοσιαλισμός των Ερυθρών Χμερ έπαψε αμέσως να είναι «πραγματικός» σοσιαλισμός και, όπως πάντα, αυτό έγινε με αναδρομική ισχύ. Έγινε επικρατούσα σοφία ότι οι Ερυθροί Χμερ δεν ήταν ποτέ σοσιαλιστές και ότι οι ισχυρισμοί περί του αντιθέτου συνιστούν λασπολογία που έχει μόνο στόχο να δυσφημίσει την ευγενή ιδέα του σοσιαλισμού.

Ακριβώς όπως η Σινοσοβιετική Ρήξη σήμανε την αρχή της μανίας με τον Μάο, έτσι και η Σινοαλβανική Ρήξη σήμανε την αρχή του χοτζαϊσμού στη Δύση. Ενώ η Κίνα και οι χώρες του Συμφώνου της Βαρσοβίας εκπροσωπούσαν παλιές, απαξιωμένες εκδοχές του σοσιαλισμού, η Αλβανία έγινε η νέα ελπίδα, μία γνήσια δημοκρατία των εργατών που παρέμεινε πιστή στα σοσιαλιστικά ιδεώδη της. Κάποιοι απογοητευμένοι μαοϊστές έστρεψαν τις ελπίδες τους στην Αλβανία και ο χοτζαϊσμός έγινε ο νέος μαοϊσμός, αν και σε πολύ μικρότερη κλίμακα. Ο απομονωτισμός που επέβαλε η χώρα στον εαυτό της την έκανε να φαίνεται ελκυστική σε κάποιους δυτικούς διανοούμενους, επειδή μία απομονωμένη χώρα δεν μπορεί να σπιλωθεί από συσχετισμούς με ήδη απαξιωμένες εκδοχές του σοσιαλισμού.

Εάν η αναφορά στη Σοβιετική Ένωση ή τη μαοϊκή Κίνα ενώπιον κάποιου αυτοπροσδιοριζόμενου σοσιαλιστή θεωρείται σήμερα

ντεκλασέ, η αναφορά της Βόρειας Κορέας θεωρείται απαράδεκτη. Σήμερα, η Βόρεια Κορέα θεωρείται, στην καλύτερη περίπτωση, μία γκροτέσκα καρικατούρα του σοσιαλισμού. Όμως δεν ήταν πάντα έτσι. Η Νότια Κορέα, με την οποία αναπόφευκτα συγκρίνεται η Βόρεια, δεν ήταν πάντα η ευημερούσα φιλελεύθερη δημοκρατία που είναι σήμερα. Όσο δεν ήταν ακόμη ξεκάθαρο ποια από τις δύο Κορέες θα γινόταν πιο ελκυστική, κάποιοι δυτικοί επέλεξαν να προβάλλουν την ιδέα τους για ένα κράτος εργατών στη Λαϊκή Δημοκρατία της Κορέας.

Η Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας αποτελεί μία μελέτη περίπτωσης που αψηφά το μοτίβο των τριών σταδίων. Δεν υπήρξε περίοδος ευρείας ενθουσιώδους υποστήριξης και επομένως, καμία δραστική αναστροφή. Αντιθέτως, αυτό το σύστημα εγκωμιάστηκε από διάφορες ομάδες διανοούμενων σε διαφορετικές χρονικές στιγμές για διαφορετικά πράγματα. Κατά τα πρώτα χρόνια, η εικόνα του «αντιναζιστικού κράτους» με την οποία η ΛΔΓ παρουσίαζε τον εαυτό της λαμβανόταν στην ονομαστική της αξία από τους θαυμαστές της στο εξωτερικό. Στο τελικό στάδιο, η έμφαση στράφηκε στη σχετική οικονομική επιτυχία της ΛΔΓ, ως η πιο ανεπτυγμένη οικονομία του σοσιαλιστικού μπλοκ. Αυτές οι τελευταίες εκτιμήσεις δεν ήταν σε καμία περίπτωση τόσο εκτός πραγματικότητας όσο εκείνες των προσκυνητών του Στάλιν, είναι όμως επίσης ξεκάθαρο ότι δεν δικαιώθηκαν με το πέρασμα του χρόνου.

Η Βενεζουέλα, το πιο πρόσφατο παράδειγμα, ακολούθησε κατά γράμμα το μοτίβο των τριών σταδίων. Ξεκίνησε με τη συνηθισμένη ρητορική ότι αυτή η φορά είναι διαφορετική. Το εκκολαπόμενο μοντέλο σοσιαλισμού της Βενεζουέλας καθορίστηκε ως κατηγορηματικά αντίθετο σε παλαιότερα μοντέλα, τόσο ρητά, όσο, για παράδειγμα, στην ομιλία του Ούγκο Τσάβες στο Παγκόσμιο Κοινωνικό Φόρουμ του 2005, ή όσο και μέσω του συνθήματος «Σοσιαλισμός του 21ου Αιώνα». Η αποστασιοποίηση από παλαιότερες μορφές σοσιαλισμού δεν αποτελούσε κενή ρητορική. Οι τσαβιστές προσπάθησαν πραγματικά σκληρά να οικοδομήσουν νέες μορφές κοινωνικής ιδιοκτησίας και να βρουν νέους τρόπους δημοκρατικής συμμετοχής. Τελικά, όμως, τίποτα από αυτά δεν πήγε πολύ μακριά. Οι συνεταιρισμοί, για παράδειγμα, έγιναν απλώς επιδοτούμενες ιδιωτικές επιχειρήσεις.

Ο συνδυασμός, όμως, της σοσιαλιστικής ρητορικής και μίας οικονομικής άνθησης που οφειλόταν στο πετρέλαιο αρκούσε για να δημιουργηθεί η εντύπωση ότι η Βενεζουέλα είχε βρει τον τρόπο να κάνει τον σοσιαλισμό να λειτουργήσει. Για άλλη μία φορά, δυτικοί διανοούμενοι έκαναν μεγάλης κλίμακας προσκυνήματα και επέστρεψαν πεπεισμένοι ότι είχαν δει το μέλλον. Ένα επανα-

λαμβάνόμενο θέμα στη μανία με τη Βενεζουέλα ήταν ότι ο τσαβισμός δεν ήταν απλώς μία τεράστια επιτυχία από μόνος του, αλλά ένα πρότυπο για να ακολουθήσει η Δύση. Όταν η χώρα άρχισε να καταρρέει, η μανία με τη Βενεζουέλα έγινε θυμωμένη και αμυντική. Η έμφαση μετατοπίστηκε από τα υποτιθέμενα επιτεύγματα του μοντέλου στα υποτιθέμενα κίνητρα των επικριτών του. Έπειτα από σύντομο χρονικό διάστημα, οι περισσότεροι τσαβιστές απλώς σιώπησαν σχετικά με το θέμα.

Για περίπου μία δεκαετία η Βενεζουέλα ήταν το αγαπημένο θέμα πολλών δυτικών διανοούμενων. Σήμερα, η αναφορά στη Βενεζουέλα θεωρείται φτηνή πολιτική ρητορική. Τα σοσιαλιστικά διαπιστευτήρια της Βενεζουέλας ανακαλούνται αναδρομικά. Η αναδυόμενη συναίνεση είναι ότι η Βενεζουέλα δεν ήταν ποτέ σοσιαλιστική και ότι μόνο κάποιος εντελώς ανίδεος στο θέμα του σοσιαλισμού θα ισχυριζόταν το αντίθετο.

Και έτσι, για άλλη μία φορά, αυτό που κάποτε ήταν «πραγματικός» σοσιαλισμός έγινε αναδρομικά μη πραγματικός. Η Βενεζουέλα αποτελεί το πιο πρόσφατο παράδειγμα αυτού του είδους. Δεν θα είναι το τελευταίο. Ο σοσιαλισμός έχει καταλήξει σε αποτυχία τόσο πολλές φορές, που δύο ή τρία επιπλέον παραδείγματα δεν θα έκαναν τη διαφορά.

Η αναβίωση του σοσιαλισμού έρχεται σε μία παράξενη χρονική στιγμή. Το παγκόσμιο ποσοστό φτώχειας είναι το χαμηλότερο στην ιστορία. Το παγκόσμιο προσδόκιμο ζωής, είτε υπολογίζεται από τη γέννηση είτε ως εναπομείναν προσδόκιμο σε μια δεδομένη ηλικία, είναι το υψηλότερο στην ιστορία. Τα παγκόσμια ποσοστά βρεφικής θνησιμότητας είναι τα χαμηλότερα στην ιστορία. Τα παγκόσμια ποσοστά αλφαβητισμού είναι τα υψηλότερα στην ιστορία. Μπορεί κανείς να επιλέξει σχεδόν οποιονδήποτε οικονομικό, κοινωνικό, ή ακόμη και περιβαλλοντικό δείκτη στην τύχη, και να στοιχηματίσει ότι έχει βελτιωθεί τα τελευταία 30 με 40 χρόνια. Σε πολύ μεγάλο βαθμό, αυτές οι βελτιώσεις πρέπει να αποδοθούν στον καπιταλισμό. Υπάρχουν πάντα εξαιρέσεις και άλλοι καθοριστικοί παράγοντες, αλλά συνολικά, το μέτρο της οικονομικής ελευθερίας αποτελεί πολύ καλό μέσο πρόβλεψης του εύρους της βελτίωσης. Υπάρχει περιθώριο θεμιτής διαφωνίας σχετικά με το ποιο είναι το καλύτερο μοντέλο καπιταλισμού. Μπορούμε να διαφωνήσουμε για το αν θα έπρεπε να είμαστε περισσότερο σαν τη Σουηδία και τη Δανία, ή αν θα έπρεπε να είμαστε περισσότερο σαν το Χονγκ Κονγκ και τη Σιγκαπούρη. Θα έπρεπε, όμως, να είναι ξεκάθαρο προ πολλού ότι το μέλλον δεν μπορεί να βρίσκεται σε οικονομικές πολιτικές τύπου Βενεζουέλας.

Περισσότερες από δύο ντουζίνες προσπάθειες οικοδόμησης

μίας σοσιαλιστικής κοινωνίας κατέληξαν σε αποτυχία. Ωστόσο, ο σοσιαλισμός είναι εδώ για να μείνει. Ο λόγος είναι ότι οι περισσότεροι από εμάς αντιπαθούν ενστικτωδώς την οικονομία της αγοράς. Ο αντικαπιταλισμός αποτελεί «προεπιλεγμένη άποψη», η οποία μας βγαίνει φυσικά και αβίαστα. Όποια και αν είναι τα επιτεύγματά του, νιώθουμε ότι ο καπιταλισμός είναι λάθος. Ακόμη και οι πιο επιφανείς στοχαστές της ελεύθερης αγοράς, όπως ο Φ. Α. Χάγιεκ, ο Τζέιμς Μπιουκάναν ή ο Μίλτον Φρίντμαν, δεν ξεκίνησαν τις καριέρες τους ως υποστηρικτές της ελεύθερης αγοράς.

Αν κρίνουμε τις οικονομίες της αγοράς κυρίως από τις αδυναμίες τους ενώ κρίνουμε τον σοσιαλισμό πρωτίστως ως ιδέα και με βάση τις προθέσεις των υποστηρικτών του, τότε η οικονομία της αγοράς δεν μπορεί ποτέ να νικήσει. Η κινητροδοτημένη λογική είναι ισχυρή δύναμη. Μπορούμε πάντα να βρούμε μία δικαιολογία για να προστατέψουμε μία αγαπητή σε εμάς πεποίθηση, αν ψάξουμε αρκετά. Και μπορούμε πάντα να βρούμε ατέλειες σε ιδέες που αντιπαθούμε, αν ψάξουμε για αυτές.

Όμως αυτό το κυνήγι χιμαιρών μάς αποσπά την προσοχή από την αναζήτηση εφαρμοσίμων λύσεων στα –πολύ πραγματικά– κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα που αντιμετωπίζει αυτή τη στιγμή η Βρετανία. Όποιες και αν είναι οι πολιτικές μας πεποιθήσεις, λίγοι θα αμφισβητούσαν ότι τα τελευταία δέκα περίπου χρόνια ήταν δύσκολα για το ΗΒ. Η οικονομία συρρικνώθηκε έντονα κατά τη διάρκεια του χρηματοπιστωτικού κραχ και μετά από αυτό, και η ανάκαμψη είναι βασανιστικά αργή. Η παραγωγικότητά μας είναι αστεία. Οι πραγματικοί μισθοί έχουν ως εκ τούτου έχουν αυξηθεί μόνο ανεπαίσθητα. Το κόστος της στέγης συνεχίζει να αυξάνεται ταχύτερα από τα εισοδήματα, όπως συμβαίνει εδώ και πάνω από δύο δεκαετίες. Υπερβολικά πολλοί φοιτητές αποφοιτούν από το πανεπιστήμιο φορτωμένοι με χρέος που υπερβαίνει την αξία του πτυχίου τους. Εξακολουθούμε να έχουμε σημαντικό δημοσιονομικό έλλειμμα και το εθνικό μας χρέος συνεχίζει να αυξάνεται, όταν, δεδομένων των μελλοντικών δημογραφικών προκλήσεων, απαιτείται το ακριβώς αντίθετο. Οι υπηρεσίες υγείας παραπαίουν από τη μία κρίση στην άλλη.

Εδώ όμως βρίσκεται η ουσία του θέματος. Ο λόγος που γνωρίζουμε πόσο κακές ήταν αυτές οι εξελίξεις είναι ότι όποιο πρόβλημα και αν εξετάσουμε, μπορούμε πάντα να βρούμε συγκρίσιμες χώρες οι οποίες τα έχουν καταφέρει σημαντικά καλύτερα από αυτή την άποψη. Το γεγονός ότι είναι τόσο εύκολο να βρεθούν καλύτερα παραδείγματα από άλλες, παρόμοιες κατά τα άλλα, χώρες, δείχνει ότι τα προβλήματα αυτά δεν είναι αναπόφευκτα και δεν είναι εγγενή στις οικονομίες της αγοράς.

Οι λύσεις δεν βρίσκονται όλες στο ίδιο μέρος. Αν όμως αναζητήσουμε την καλύτερη πρακτική διεθνώς σε κάθε τομέα πολιτικής ξεχωριστά, μπορούμε πάντα να βρούμε τουλάχιστον ένα αξιοπρεπές υπαρκτό παράδειγμα για κάθε τομέα. Το να διδαχτούμε από τη διεθνή πρακτική σε κάθε τομέα της πολιτικής είναι, φυσικά, πιο εύκολο στα λόγια παρά στην πράξη. Το να αποφασίσουμε τι ακριβώς αποτελεί την «καλύτερη πρακτική διεθνώς» σε κάθε τομέα και το κατά πόσον αυτή η πρακτική μπορεί να εφαρμοστεί στο ΗΒ, δεν είναι καθόλου απλό. Σίγουρα, όμως, η αναζήτηση λύσεων με αυτόν τον τρόπο θα ήταν πιο γόνιμη από το κυνήγι της επόμενης σοσιαλιστικής ουτοπίας.

11. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

ΜΙΑ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ: Ο ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΣ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ ΔΟΚΙΜΑΖΕΤΑΙ¹⁵⁹

Η συζήτηση για το κατά πόσον ο σοσιαλισμός είναι μία καλή ιδέα που απλώς διαστρεβλώθηκε ή/και δεν εφαρμόστηκε σωστά, ή αν η ίδια η ιδέα έχει ατέλειες και δεν θα μπορούσε να έχει πολύ διαφορετικά αποτελέσματα, δεν είναι καινούργια. Έχει ξεκινήσει από τότε που οι πρώτοι συμπαθούντες της Οκτωβριανής Επανάστασης έπαψαν να είναι ερωτευμένοι με το σοβιετικό σχέδιο.

Είναι δίκαιο να πούμε ότι μέχρι στιγμής, οι υποστηρικτές της πρώτης από αυτές τις δύο απόψεις κερδίζουν στη συζήτηση. Όταν τίθεται το συγκεκριμένο ερώτημα σε δημοσκοπήσεις, τα αποτελέσματα μιλούν από μόνα τους. Περίπου τέσσερις στους πέντε Ανατολικογερμανούς, αλλά και οι μισοί σχεδόν Δυτικογερμανοί, συμφωνούν με τη δήλωση ότι ο σοσιαλισμός είναι μία καλή ιδέα που απλώς δεν εφαρμόστηκε σωστά (Stöcker 2016: 202).

Έχουν καλή παρέα. Αυτή η ερμηνεία είναι πλήρως συμβατή με τις δύο πιο διάσημες κριτικές του πραγματικά υπαρκτού σοσιαλισμού, δηλαδή τη *Φάρμα των Ζώων* και το *Χίλια Εννιακόσια Ογδόντα Τέσσερα* του Τζορτζ Όργουελ. Αυτά τα δύο μυθιστορήματα δεν αποτελούν κριτική του ίδιου του σοσιαλισμού. Είναι απλά κριτικές του ολοκληρωτικού σοσιαλισμού της Σοβιετικής Ένωσης, που αφήνουν ανοιχτό (αν δεν το υπαινίσσονται κιόλας) το ενδεχόμενο μία άλλη μορφή σοσιαλισμού να είχε εντελώς διαφορετική κατάληξη. Συγκεκριμένα, κανένα από τα δύο μυθιστορήματα δεν περιέχει κάποια οικονομική κριτική του σοσιαλισμού. Δεν υπάρχει σύνδεση ανάμεσα στο γεγονός ότι οι οικονομίες που περιγράφονται σε αυτά τα μυθιστορήματα υποτίθεται ότι αντιπροσωπεύουν σοσιαλιστικές οικονομίες και στο γεγονός ότι οι κοινωνίες είναι τυραννικές κοινωνίες. Ούτε αυτές οι οικονομίες είναι με οποιονδήποτε τρόπο δυσλειτουργικές.

Η *Φάρμα των Ζώων* είναι απόλυτα συμβατή με την τροτοκιστική

περιγραφή μίας προδομένης επανάστασης. Αρχικά, όλα λειτουργούν καλά στη *Φάρμα των Ζώων*. Έπειτα όμως, τα γουρούνια, που αντιπροσωπεύουν τη σοβιετική νομενκλατούρα, γίνονται σταδιακά η νέα άρχουσα τάξη. Δεν υπάρχει, ωστόσο, τίποτα το αναπόφευκτο σε αυτό. Θα μπορούσαμε εύκολα να φανταστούμε μία εκδοχή της *Φάρμας των Ζώων* με ευτυχές τέλος. Θα μπορούσαμε να αφαιρέσουμε το «κακό γουρούνι» Ναπολέον (= Στάλιν) από την ιστορία, ή να βάλουμε το «καλό γουρούνι» Χιονόμπαλα (= Τρότσκι) να υπερισχύει. Θα μπορούσαμε να φανταστούμε τα άλλα ζώα να επαγρυπνούν περισσότερο και να επινοούν πιο αποτελεσματικούς ασφαλιστικούς μηχανισμούς απέναντι στην αρπαγή της εξουσίας από τα γουρούνια. Θα μπορούσαμε να φανταστούμε το γέρικο σοφό κάπρο Γέρο Ταγματάρχη (= Καρλ Μαρξ), του οποίου η οικονομική «ανάλυση» του συστήματος της φάρμας ενέπνευσε εξ αρχής την επανάσταση, να ζει για να δει την επανάσταση και να παρακολουθεί προσεκτικά πώς αυτή εξελίσσεται.

Αν δεν είχαν πάρει τον έλεγχο τα γουρούνια, δεν θα υπήρχαν ούτε οικονομικά προβλήματα στη *Φάρμα των Ζώων*. Δεν υπάρχει κάποια ένδειξη στο βιβλίο ότι η παραγωγή της φάρμας είναι, με οποιονδήποτε τρόπο, ανεπαρκής. Ο μόνος λόγος που οι μερίδες τροφής των ζώων περικόπονται συνεχώς και το ωράριο εργασίας τους επεκτείνεται, είναι ότι τα γουρούνια καρπώνονται όλη την πλεονάζουσα παραγωγή.

Στο *Χίλια Εννιάκόσια Ογδόντα Τέσσερα* δεν αναφέρεται λεπτομερώς με ποιον τρόπο εγκαθιδρύθηκε αρχικά η δικτατορία, αλλά γίνεται ξεκάθαρο ότι το «ΑΓΓΣΟΣ» ή «Αγγλικός Σοσιαλισμός» υποτίθεται πως αντιπροσωπεύει κάποια διεστραμμένη εκδοχή του σοσιαλισμού. Ο κύριος εχθρός του κράτους, Ερμάνουελ Γκόλντσταϊν (προφανώς εμπνευσμένος από τον Τρότσκι), περιγράφεται ως παλαιότερος συνεργάτης του Μεγάλου Αδερφού (προφανώς εμπνευσμένος από τον Στάλιν), και ηγετικό μέλος του κόμματος κατά τις πρώτες μέρες του. Αυτό, επίσης, υπονοεί την ιδέα μίας επανάστασης που προδόθηκε και διεφθάρη.

Δεν υπάρχει κανένα πρόβλημα στην οικονομία της Ωκεανίας. Το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού ζει στη φτώχεια, αλλά αυτό είναι αποτέλεσμα μίας εσκεμμένης πολιτικής επιλογής και όχι της ανεπάρκειας μίας σχεδιασμένης οικονομίας. Το κόμμα κρατά τον πληθυσμό πειθήνιο με το να εξασφαλίζει ότι ο καθημερινός του αγώνας καταναλώνει όλη του την ενέργεια. Γι' αυτό διεξάγουν έναν διαρκή πόλεμο που γνωρίζουν ότι δεν μπορούν ποτέ να κερδίσουν, προκειμένου να καταστρέψουν την πλεονάζουσα παραγωγή και να διατηρήσουν το βιοτικό επίπεδο κοντά στα όρια της επιβίωσης.

Αντιθέτως, υπάρχουν δύο πολύ λιγότερο γνωστά μυθιστορήμα-

τα που ασκούν κριτική στον σοσιαλισμό από μία κλασική φιλελεύθερη άποψη. Πρόκειται για τις Εικόνες του Σοσιαλιστικού Μελλοντος [Sozialdemokratische Zukunftsbilder] του Όιγκεν Ρίχτερ [Eugen Richter] (1981) και το Ο Χρόνος θα Γυρίσει Πίσω [Time Will Run Back] του Χένρι Χάζλιτ [Henry Hazlitt] (1952, αναθεωρημένη έκδοση το 1966) (βλέπε Μακονί (2015) για περίληψη). Και τα δύο μυθιστορήματα περιγράφουν μία εκδοχή του σοσιαλισμού υπό ιδανικές συνθήκες, όπου υποτίθεται ότι δεν υπάρχουν πολλά από τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν στην πραγματικότητα οι σοσιαλιστικές κοινωνίες (ή, στην περίπτωση του Ρίχτερ, θα αντιμετώπιζαν στο μέλλον).

Συγκεκριμένα, η κατάχρηση εξουσίας δεν αποτελεί ζήτημα. Και στα δύο μυθιστορήματα οι σοσιαλιστές πολιτικοί παρουσιάζονται ως γνήσιοι ιδεαλιστές που χρησιμοποιούν την εξουσία διστακτικά και έχουν τις καλύτερες προθέσεις. Οι συνηθισμένες δικαιολογίες που αρέσκονται να χρησιμοποιούν οι σοσιαλιστές επίσης υποτίθεται ότι δεν υπάρχουν. Αυτά τα υποθετικά συστήματα δεν αντιμετωπίζουν εχθρούς, εσωτερικούς ή εξωτερικούς. Δεν υπάρχουν «αντεπαναστάτες» ή εχθρικές ξένες δυνάμεις.

Ωστόσο, ακόμη και υπό αυτές τις ευνοϊκές συνθήκες, ο σοσιαλισμός οδηγεί και πάλι σε στασιμότητα στην οικονομική σφαίρα και σε αυταρχισμό στην πολιτική. Και στα δύο μυθιστορήματα, οι λόγοι είναι οικονομικοί. Δεδομένου ότι η οικονομική δραστηριότητα δεν μπορεί να συντονιστεί από σήματα σπάνης (π.χ. τις τιμές της αγοράς) το μόνο υποκατάστατό είναι οι εντολές και ο έλεγχος. Όταν οι άνθρωποι δεν συμπεριφέρονται με τον τρόπο που επιθυμούν οι υπεύθυνοι του οικονομικού σχεδιασμού, το κράτος χρειάζεται να χρησιμοποιήσει βία για να τους κάνει να συμμορφωθούν. Αποκλίσεις από το οικονομικό σχέδιο της κυβέρνησης δεν μπορούν να επιτραπούν, επειδή τα διαφορετικά στοιχεία του σχεδίου αλληλεξαρτώνται: το σχέδιο πρέπει να είναι ένα συνεκτικό σύνολο. Οι υπεύθυνοι σχεδιασμού στερούνται των σχετικών γνώσεων, έτσι οι πόροι διανέμονται λάθος και ακολουθεί οικονομικό χάος.

Και έτσι, ο σοσιαλισμός οδηγεί στην τυραννία και την παρακμή – όχι λόγο «κακής εφαρμογής», ούτε λόγω της ανόδου των «λάθος ανθρώπων» στην εξουσία, αλλά λόγω χαρακτηριστικών που βρίσκονται στο ίδιο το DNA του σοσιαλισμού.

Αυτό που ακολουθεί παρακάτω είναι μία πολύ μικρή προσθήκη σε αυτού του είδους τη λογοτεχνία. Πρόκειται για μία «εναλλακτική ιστορία» η οποία αρχίζει να αποκλίνει από τη «δική μας» εκδοχή της ιστορίας ακριβώς μετά την πτώση του Τείχους του Βερολίνου. Τον Μάρτιο του 1990, πραγματοποιήθηκαν οι πρώτες δημοκρατικές εκλογές στη Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας. Στη «δική μας» εκδοχή της ιστορίας ήταν επίσης και οι τελευταίες εκλογές της, επειδή τα κόμματα υπέρ της

επανένωσης νίκησαν με μεγάλη πλειοψηφία και έξι μήνες αργότερα δεν υπήρχε πια η ΛΔΓ. Ωστόσο, αυτό το αποτέλεσμα δεν ήταν αναπόφευκτο. Όπως αναφέρεται στο Κεφάλαιο 8, το ερώτημα αν ο σοσιαλισμός απέτυχε στη ΛΔΓ ή αν η ΛΔΓ απέκλινε από τον «πραγματικό» σοσιαλισμό είχε συζητηθεί έντονα κατά την προεκλογική περίοδο. Αρκετά από τα κόμματα που συμμετείχαν σε εκείνες τις εκλογές είχαν την άποψη ότι η ΛΔΓ άξιζε να παραμείνει κυρίαρχο σοσιαλιστικό κράτος, και ότι θα μπορούσε να εκδημοκρατιστεί εκ των έσω.

Ένας μικρός αριθμός Βρετανών μελών του Κοινοβουλίου συμμερίζονταν αυτή την άποψη. Πίστευαν ότι αυτό του οποίου γίνονταν μάρτυρες δεν ήταν το τέλος του σοσιαλισμού στη ΛΔΓ και τους συμμάχους της, αλλά το ακριβώς αντίθετο, μία επιστροφή στον «πραγματικό» σοσιαλισμό. Ένα ψήφισμα στο Κοινοβούλιο, υπογεγραμμένο από τον Κεν Λίβινγκστον και τον Τζέρεμι Κόρμπιν, έλεγε:

Αυτό το Κοινοβούλιο [...] αναγνωρίζει ότι αυτό το ξέσπασμα δυσαρέσκειας και αντίθεσης στην Ανατολική Γερμανία και την Τσεχοσλοβακία, συγκεκριμένα, αντικατοπτρίζει τον βαθύ θυμό απέναντι στη διαφθορά και την κακοδιαχείριση της σταλινικής γραφειοκρατίας. Βλέπει το κίνημα να οδηγεί προς την κατεύθυνση του γνήσιου σοσιαλισμού, όχι προς την επιστροφή στον καπιταλισμό, [...] και θεωρεί ότι ο μόνος δρόμος προς τα εμπρός για τους λαούς της Σοβιετικής Ένωσης και της Ανατολικής Ευρώπης είναι η επιστροφή στις αρχές της πραγματικής δημοκρατίας και του πραγματικού σοσιαλισμού των εργαζομένων, οι οποίες αποτέλεσαν τη βάση και την έμπνευση για την Οκτωβριανή Επανάσταση¹⁶⁰

Αυτό προφανώς δεν συνέβη.

Τι θα γινόταν όμως αν όντως συνέβαινε; Πώς θα έμοιαζε ένα «κίνημα που θα οδηγούσε στην κατεύθυνση του πραγματικού σοσιαλισμού» και μία «επιστροφή στις αρχές της γνήσιας δημοκρατίας των εργατών και του σοσιαλισμού»;

«Ο σοσιαλισμός δεν απέτυχε στην Ανατολική Γερμανία – δεν έχει δοκιμαστεί»: Νίκη έκπληξη του νέου σοσιαλιστικού κόμματος στις εκλογές της Ανατολικής Γερμανίας

The Guardian, 19 Μαρτίου 1990

Το Ανατολικό Βερολίνο βρίσκεται σε κατάσταση σοκ σήμερα. Στη Βόννη, εν τω μεταξύ, όλοι τρέχουν σαν αποκεφαλισμένα κοτόπουλα. Ξεχάστε όσα νομίζατε ότι ξέρατε για την επικαιρότητα. Μετά το χθεσινό αποτέλεσμα-έκπληξη των εκλογών, όλα μπορούν να συμβούν.

Υποτίθεται ότι επρόκειτο για τελειωμένη υπόθεση. Μέχρι το χτε-

¹⁶⁰ *Workers' Democracy in Eastern Europe, Early Day Motion 210* (<http://www.parliament.uk/edm/1989-90/210>).

σινό exit poll, όλες οι δημοσκοπήσεις και όλοι οι ειδήμονες συμφωνούσαν σε ένα πράγμα: ότι οι πρώτες δημοκρατικές εκλογές της ΛΔΓ θα ήταν και οι τελευταίες της. Όποια κυβέρνηση και αν αναδεικνυόταν από αυτές, θα ξεκινούσε άμεσα να εργάζεται για την κατάργυσή της. Μέσα σε λιγότερο από έναν χρόνο, μια Συνθήκη Επανένωσης υποτίθεται ότι επρόκειτο να υπογραφεί και να επικυρωθεί τόσο από τη Βόννη, όσο και από το Ανατολικό Βερολίνο. Η Ανατολική Γερμανία υποτίθεται ότι θα προσχωρούσε στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία και θα έπαυε έτσι να είναι αυτόνομη χώρα. Η Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας υποτίθεται ότι κατευθυνόταν προς την έξοδο, και ότι θα έπαιρνε και τον σοσιαλισμό μαζί της.

Οι χτεσινές εκλογές ματαίωσαν όλα αυτά τα σχέδια. Τα κόμματα υπέρ της αγοράς και υπέρ της επανένωσης απέτυχαν να κερδίσουν την πλειοψηφία. Αν το αποτέλεσμα αντιπροσωπεύει μία μεγάλη υποστήριξη του σοσιαλισμού ή αν δείχνει κατά κύριο λόγο μία απόρριψη της αφομοίωσης από τη Δυτική Γερμανία είναι αδύνατον να το πούμε αυτή τη στιγμή. Μπορούμε όμως ήδη να πούμε με ασφάλεια ότι με τον σημερινό πολιτικό σχηματισμό δεν θα υπάρξει καμία επανένωση της Γερμανίας και καμία επιστροφή στην οικονομία της αγοράς στην Ανατολική Γερμανία σύντομα. Ο σοσιαλισμός υποτίθεται ότι όδευε προς σίγουρο θάνατο. Το χτεσινό εκλογικό αποτέλεσμα του έδωσε νέα ζωή.

Το κόμμα Συμμαχία για τη Γερμανία, που ήταν υπέρ της επανένωσης και όλες οι προβλέψεις έδειχναν ότι θα νικούσε με τεράστια διαφορά, βρέθηκε στη δεύτερη θέση. Το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα (επίσης υπέρ της επανένωσης, αλλά με βραδύτερο ρυθμό), που οι δημοσκοπήσεις παρουσίαζαν ως μόνο σοβαρό αντίπαλο, τα πήγε ακόμη χειρότερα και βρέθηκε στην τέταρτη θέση (Πίνακας 2).

230 Πίνακας 2 Κατανομή εδρών στο νέο Κοινοβούλιο

Ενωμένη Αριστερά	137
Συμμαχία για τη Γερμανία	105
Κόμμα Δημοκρατικού Σοσιαλισμού	66
Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα	59
Εργατικό Κόμμα Σπαρτακιστών της Γερμανίας	13
Πράσινο Κόμμα	5
Συμμαχία '90	4
Λοιπά κόμματα	11
Σύνολο	400

Νικητής-έκπληξη ήταν η Ενωμένη Αριστερά (ΕΑ), ένα κόμμα που στις δημοσκοπήσεις σχεδόν αγνοήθηκε και που μετά βίας είχε προσελκύσει την προσοχή των ΜΜΕ κατά την προεκλογική περίοδο. Ποιοι είναι λοιπόν αυτοί οι νεοφερμένοι;

Το πρώτο πράγμα που θα πρέπει να επισημάνουμε για αυτούς είναι πως δεν πρόκειται για καινούργια πρόσωπα. Οι περισσότεροι Ανατολικογερμανοί τους γνωρίζουν αρκετό καιρό, αν και όχι με αυτό το όνομα. Η ΕΑ αναδύθηκε από το δημοκρατικό κίνημα διαμαρτυρίας της ΛΔΓ, το οποίο έπαιξε έναν τόσο σημαντικό ρόλο στο άνοιγμα του Τείχους του Βερολίνου πριν τέσσερις μήνες. Εκ των υστέρων, ήταν δελεαστικό να υποθέτουμε ότι όλοι οι διαμαρτυρόμενοι αντικαθεστωτικοί πρέπει να ήταν ένθερμοι αντι-σοσιαλιστές, αλλά τίποτα δεν μπορούσε να απέχει περισσότερο από την αλήθεια. Το κίνημα διαμαρτυρίας πάντα συμπεριλάμβανε ομάδες που αυτοπροσδιορίζονταν ως δημοκρατικο σοσιαλιστές. Η εναντίωσή τους προς την διακυβέρνηση του Ενιαίου Σοσιαλιστικού Κόμματος της Γερμανίας (ΕΣΚΓ) δεν ήταν σε καμία περίπτωση εναντίωση στον σοσιαλισμό. Αντιθέτως, έβλεπαν τους εαυτούς τους ως λαμπαδηφόρους του πραγματικού σοσιαλισμού, και την ηγεσία του ΕΣΚΓ ως πεινασμένους για εξουσία, ξεπουλημένους καριερίστες. Αυτό ίσως εκφράστηκε καλύτερα με το σύνθημα «Σοσιαλισμός ναι – ΕΣΚΓ όχι».

Η ΕΑ αποτελεί απλώς το κόμμα-πολιτικό σκέλος αυτού του κινήματος. Ο σκοπός της δεν ήταν ποτέ η διάλυση της ΛΔΓ, αλλά ο εκδημοκρατισμός της εκ των έσω. Θέλει σοσιαλισμό, απλώς όχι τον ιεραρχικό, εμπνευσμένο από τους σοβιετικούς, σοσιαλισμό που έχει εφαρμόσει μέχρι σήμερα η ΛΔΓ. Η ιδέα τους για τον σοσιαλισμό είναι ένας σοσιαλισμός από κάτω, ένας σοσιαλισμός από τη βάση, ένας σοσιαλισμός που θα ενδυναμώνει τους απλούς εργάτες, όχι τους απαράτοικ του κόμματος ή μια ελίτ τεχνοκρατών. Είναι ένας σοσιαλισμός με πολιτικές ελευθερίες, πολιτικά δικαιώματα και εκτεταμένη δημοκρατική συμμετοχή, ένας σοσιαλισμός ο οποίος εκδημοκρατίζει διεξοδικά κάθε πτυχή της ζωής.

Με ποσοστό 16 τοις εκατό των ψήφων, το Κόμμα του Δημοκρατικού Σοσιαλισμού (ΚΔΣ) επίσης τα πήγε καλύτερα από το αναμενόμενο. Το ΚΔΣ είναι διάδοχος του ΕΣΚΓ, το οποίο κυβέρνησε τη ΛΔΓ με σιδηρά πυγμή μέχρι πριν τέσσερις μήνες. Οι επικριτές του βλέπουν το ΚΔΣ ως τίποτα παραπάνω από μία ελαφρώς καλύτερη εκδοχή του ΕΣΚΓ, αλλά αυτή η κριτική είναι άδικη. Το κόμμα έχει επανεφεύρει τον εαυτό του. Έχει απομακρύνει επιφανείς σκληροπυρηνικούς και έχει προβιάσει μεταρρυθμιστές μέσα από το ίδιο το κόμμα, με αδιαμφισβήτητη δημοκρατικά διαπιστευτήρια. Αυτοί οι μεταρρυθμιστές έχουν ένα αποδεδειγ-

μένο ιστορικό άσκησης κριτικής στις παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και τις αυταρχικές πρακτικές στη ΛΔΓ μέσα στο κόμμα, στον βαθμό που κάτι τέτοιο ήταν εφικτό για ένα μέλος του κόμματος. Κάποιοι από αυτούς είχαν απειληθεί με αποπομπή περισσότερες από μία φορές.

Στην πέμπτη θέση βρέθηκε το Εργατικό Κόμμα των Σπαρτακιστών, το οποίο αντιπροσωπεύει ένα ρομαντικό, «επιστροφή στις ρίζες» όραμα για τον σοσιαλισμό. Θέλουν να επιστρέψουν στην αρχική (και κυριολεκτική) σημασία της σοβιετικής δημοκρατίας, δηλαδή, μία ημι-άμεση δημοκρατία από τη βάση, κύρια δομικά στοιχεία της οποίας θα αποτελούν τα εργατικά συμβούλια. Αυτό είναι το σύστημα που είχε ξεκινήσει να παίρνει μορφή στη Ρωσία μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση του 1917. Δεν ολοκληρώθηκε ποτέ, επειδή το πείραμα διεφθάρη όταν βρισκόταν σε πρώιμο στάδιο.

Θα μπορούσε ο παρών πολιτικός σχηματισμός της Ανατολικής Γερμανίας να δημιουργήσει έναν σοσιαλιστικό συνασπισμό; Αριθμητικά, θα μπορούσε. Στην πράξη, θα αποτελούσε πρόκληση, δεδομένων των ουσιαστικών προγραμματικών και πολιτιστικών διαφορών μεταξύ των σοσιαλιστικών κομμάτων.

Ωστόσο, ένας αναδιαμορφωμένος, εκδημοκρατισμένος σοσιαλισμός αποτελεί τη δεδομένη επιλογή της ανατολικογερμανικής πολιτικής αυτή τη στιγμή. Θα πρέπει να συμβεί με τον έναν ή τον άλλο τρόπο.

Τα λόγια ενός νεαρού ψηφοφόρου της ΕΑ, με τον οποίο μιλήσαμε σε ένα εκλογικό κέντρο του Βερολίνου-Φρίντριχσχαϊν χτες, αξίζει να παρατεθούν αυτούσια, καθώς σίγουρα αντιπροσωπεύουν πολλούς συμπολίτες του:

Θα ψήφιζα τη Συμμαχία ή το ΣΔΚ, αλλά μετά σκέφτηκα, «για στάσου, θα ήταν σαν να καίμε τα χλωρά μαζί με τα ξερά». Δεν είμαι αντίθετος στον σοσιαλισμό, είμαι αντίθετος στον σταλινισμό. Είμαι αντίθετος στο ΕΣΚΓ. Είμαι αντίθετος στη Στάζι. Είμαι αντίθετος στο να μου λένε τι να σκεφτώ, τι να πω, τι να κάνω. Έχω σιχαθεί μέχρι θανάτου την αλαζονική, εκτός πραγματικότητας ελίτ που διοικεί αυτή τη χώρα. Αυτό όμως δεν είναι σοσιαλισμός. Αυτό είναι το αντίθετο του σοσιαλισμού.

Θέλω να ζήσω σε μία χώρα όπου η οικονομία υπάρχει για να ικανοποιεί τις ανάγκες του λαού και όχι το αντίστροφο. Αυτό είναι ο σοσιαλισμός. Κάποιοι λένε ότι «απέτυχε». Δεν απέτυχε. Δεν είχαμε ποτέ σοσιαλισμό εδώ. Απλώς δεν έχει δοκιμαστεί.

Πράγματι. Ο σοσιαλισμός, έτσι ορισμένος, δεν έχει δοκιμαστεί ποτέ. Φαίνεται όμως ότι η ΛΔΓ θα τον δοκιμάσει τώρα. Ίσως γινόμαστε μάρτυρες της αρχής ενός σπουδαίου πειράματος.

«Ένας σοσιαλισμός για τους πολλούς»: υπογράφηκε συμφωνία συνασπισμού ΕΑ/ΚΔΣ (+ΕΚΣ) στο Ανατολικό Βερολίνο

The Guardian, 28 Απριλίου 1990

Ο πρώτος γύρος συνομιλιών για δημιουργία συνασπισμού ήταν κάπως άβολος. Ήταν αναμενόμενο. Η Ενωμένη Αριστερά (ΗΑ), το μεγαλύτερο από τα κόμματα που συνθέτουν τον νέο κυβερνητικό συνασπισμό της Ανατολικής Γερμανίας αναδύθηκε μέσα από το δημοκρατικό κίνημα διαμαρτυρίας της ΛΔΓ. Το ΚΔΣ, ο μικρότερος εταίρος στον νέο κυβερνητικό συνασπισμό, αναδύθηκε μέσα από το ίδιο το κόμμα ενάντια στο οποίο έγινε το κίνημα διαμαρτυρίας. Κάποια μέλη της ΕΑ είχαν φυλακιστεί, ξυλοκοπηθεί, τεθεί υπό παρακολούθηση και εκδιωχθεί από τις δουλειές τους κατά τη διακυβέρνηση του προκατόχου του ΚΔΣ. Κάποιοι από αυτούς είχαν φίλους που πυροβολήθηκαν στο Τείχος του Βερολίνου. Αυτές οι πληγές είναι ακόμη νωπές.

Όμως, κατά τη διάρκεια της δεύτερης συνάντησης έσπασε ο πάγος. Και στη διάρκεια της τρίτης συνάντησης έγιναν αχώριστοι. Ίσως οι μεταρρυθμιστές και οι διαδηλωτές να είχαν πάντα τους ίδιους στόχους, απλώς προσπαθούσαν να τους επιτύχουν με διαφορετικούς τρόπους. Οι δεύτεροι μέσω κινητοποιήσεων στους δρόμους, μέσω πίεσης από έξω και από κάτω, και οι πρώτοι μέσω πιο διακριτικής κριτικής εκ των έσω, δηλαδή εσωκομματικά και στο επιτρεπόμενο πλαίσιο.

Το Εργατικό Κόμμα των Σπαρτακιστών (ΕΚΣ) δεν θα συμμετάσχει επισήμως στον συνασπισμό, αλλά έχει δείξει την πρόθεσή του να συνεργαστεί με την κυβέρνηση σε επιμέρους ζητήματα, ενώ και βουλευτές του ΕΚΣ έχουν αναλάβει συμβουλευτικό ρόλο στη νέα κυβέρνηση. Αυτό καθιστά το ΕΚΣ κατά κάποιον τρόπο ένα άτυπο τρίτο μέλος του συνασπισμού.

Όλες οι πλευρές έπρεπε να κάνουν υποχωρήσεις. Η ΕΑ (και το ΕΚΣ) έπρεπε να μετριάσουν κάπως την επαναστατική τους ανυπομονησία. Το ΚΔΣ έπρεπε να αποδεχτεί πιο τολμηρά μέτρα και ταχύτερους ρυθμούς στις μεταρρυθμίσεις από αυτούς που θα επέλεγε από μόνο του. Αλλά μην έχετε καμιά αμφιβολία ότι αυτός ο συνασπισμός είναι σταθερός και βαθιά ριζοσπαστικός.

Η ατζέντα του για τις πολιτικές ελευθερίες και τα ανθρώπινα δικαιώματα και μόνο είναι μια από τις πιο τολμηρές που έχουμε δει ποτέ. Η νέα ΛΔΓ θα εγγυάται απόλυτη ελευθερία συνείδησης, ελευθερία του τύπου, θρησκευτική ελευθερία, ελευθερία του λόγου, ελευθερία του συνέρχεσθαι, ταξιδιωτική ελευθερία, ελευθερία στην

ιδιωτικότητα, δικαίωμα προσφυγής στα δικαστήρια, και δικαίωμα σε δίκαιη δίκη. Η μισιπή Στάζι έχει ήδη διαλυθεί και τα πρώην ανώτερα στελέχη της διώκονται.

Το πιο ενδιαφέρον μέρος της συμφωνίας για δημιουργία συνασπισμού, όμως, είναι η οικονομική ατζέντα.

Οι Επιχειρήσεις Λαϊκής Ιδιοκτησίας (ΕΛΙ), οι οποίες αντιπροσωπεύουν το μεγαλύτερο μέρος της οικονομίας της ΛΔΓ, θα εκδημοκρατιστούν στο εσωτερικό τους. Όλες οι σημαντικές διοικητικές λειτουργίες θα μεταβιβαστούν σε δημοκρατικά εκλεγμένα εργατικά συμβούλια (Arbeiterräte). Οι ΕΛΙ θα γίνουν σε μεγάλο βαθμό αυτοδιοικούμενες, αυτόνομες οντότητες, συγκρίσιμες με εργατικούς συνεταιρισμούς.

Ακόμη πιο φιλόδοξη είναι η ατζέντα για τον εκδημοκρατισμό του οικονομικού σχεδιασμού. Επί του παρόντος, η Κρατική Επιτροπή Σχεδιασμού (ΚΕΣ) –το αντίστοιχο της σοβιετικής ΓΚΟΣΠΛΑΝ για τη ΛΔΓ– που συντάσσει τα Πενταετή Σχέδια, αποτελεί την επιτομή της τεχνοκρατίας και του ελιτισμού. Αποτελεί παρωδία της μαρξιστικής ιδέας ότι η «εργατική τάξη» έχει τον έλεγχο της οικονομίας. Ένας κοινός εργάτης δεν έχει μεγαλύτερη επιρροή στις αποφάσεις της ΚΕΣ από αυτή που έχει ένας απλός καθολικός στις διαδικασίες ενός παπικού κονκλαβίου. Τα Πενταετή Σχέδια συντάσσονται κεκλεισμένων των θυρών και στη συνέχεια επιβάλλονται στους πολίτες εκ των άνω.

Η υπόσχεση του σοσιαλισμού ήταν πάντα ότι θα έδινε στους απλούς εργαζόμενους τον έλεγχο της οικονομικής ζωής. Στην πράξη, οι εργάτες στις σοσιαλιστικές χώρες έχουν ακόμη μικρότερο έλεγχο σε τέτοιου είδους ζητήματα από τους εργάτες σε καπιταλιστικές χώρες. Οι δεύτεροι βρίσκονται υπό τις διαταγές των δυνάμεων της αγοράς, οι πρώτοι υπό τις διαταγές μίας τεχνοκρατικής ελίτ. Αυτό εννοεί η ΕΑ όταν λέει ότι η ΛΔΓ δεν ήταν ποτέ πραγματικά σοσιαλιστική. Και αυτό προσπαθεί τώρα να αλλάξει.

Από εδώ και στο εξής, ο επικεφαλής της ΚΕΣ θα εκλέγεται δημοκρατικά κάθε πέντε χρόνια. Η ΚΕΣ θα υποχρεούται να διαβουλευτεί εκτενώς με εξωτερικά ενδιαφερόμενα μέρη, όπως τα προαναφερθέντα εργατικά συμβούλια και ιδίως τα προσφάτως θεσπισμένα, δημοκρατικά εκλεγμένα «Συμβούλια Καταναλωτών» (Konsumentenräte). Κάθε πολίτης της ΛΔΓ θα είναι ελεύθερος να συμμετάσχει σε όσα συμβούλια καταναλωτών επιθυμεί, καθώς και να ιδρύει νέα. Η ΚΕΣ θα υποχρεούται να παρέχει σε αυτά τα συμβούλια απεριόριστη πρόσβαση σε όλα τα οικονομικά στοιχεία, συμπεριλαμβανομένων και ευαίσθητων δεδομένων. Ορισμένες από τις λειτουργίες του σχεδιασμού θα ανατεθούν σε περιφερειακό ή

τοπικό επίπεδο, όπου θα δημιουργηθούν πρόσθετες ευκαιρίες για δημόσια συμμετοχή.

Επιπλέον, η ΚΕΣ θα γίνει πιο διαφανής. Θα πρέπει να δημοσιεύει τα πρακτικά κάθε σύσκεψής της, καθώς και τα αρχικά ή ενδιάμεσα προσχέδια του επόμενου Πενταετούς Σχεδίου. Αυτό θα δίνει στο κοινό την ευκαιρία να ελέγχει τη διαδικασία και να επεμβαίνει όπου είναι απαραίτητο.

Η καίρια παράγραφος στη συμφωνία του συνασπισμού γράφει: Στο παρελθόν είχαμε κρατικό σχεδιασμό της οικονομίας και κρατική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής. Αυτό δεν αρκεί. Αυτό δεν είναι σοσιαλισμός. Στο μέλλον, ο λαός θα σχεδιάζει την οικονομία, και ο λαός θα κατέχει τα παραγωγικά περιουσιακά στοιχεία της χώρας. Η ΛΔΓ αποκαλούσε τον εαυτό της Κράτος Εργατών και Αγροτών, αλλά, στην πραγματικότητα, ήταν ένα κράτος γραφειοκρατών και πολιτικών. Αυτό πήγε λάθος στη ΛΔΓ. Και αυτό θέλουμε να αλλάξουμε.

Έπειτα από σαράντα χρόνια κατ' όνομα σοσιαλισμού, η Ανατολική Γερμανία ανακαλύπτει επιτέλους το πραγματικό νόημα του όρου. Γιατί σας πήρε τόσο καιρό;

Τέσσερα χρόνια αργότερα, λειτούργησε το πρόγραμμα σοσιαλιστικής ανανέωσης της Ανατολικής Γερμανίας;

The Guardian, 19 Μαρτίου 1994

Πριν τέσσερα χρόνια, ένας απροσδόκητος συνασπισμός πρώην διαδηλωτών και μεταρρυθμιστικών μελών του πρώην κυβερνώντος κόμματος της ΛΔΓ πήρε την εξουσία στο Ανατολικό Βερολίνο. Πολλοί προέβλεπαν ότι θα κατέρρεε αμέσως. Η γενική άποψη στον Τύπο της Δυτικής Γερμανίας και της Βρετανίας ήταν ότι οι μέρες της ΛΔΓ ήταν μετρημένες και ότι αυτή η απεγνωσμένη προσπάθεια να την κρατήσουν λίγο παραπάνω στη ζωή απλώς θα καθυστερούσε το αναπόφευκτο.

Τέσσερα χρόνια αργότερα, η ΛΔΓ γίνεται όλο και πιο δυνατή. Στις χτεσινές γενικές εκλογές, ο συνασπισμός ΕΑ/ΚΔΣ διατήρησε την εξουσία με αυξημένες έδρες στο Κοινοβούλιο. Απολαμβάνει δημοτικότητα που ο χαοτικός συνασπισμός του κ. Κολ, για να μην αναφέρουμε και την παρωδία κυβέρνησης του κ. Μείτσορ, δεν θα μπορούσε ούτε να ονειρευτεί.

Ο αρχικά ασταθής συνασπισμός επαναστατών (ΕΑ) και μεταρρυθμιστών (ΚΔΣ) αποδείχτηκε ιδανικός συνδυασμός. Η ΕΑ έβαλε την ενέργεια, τον ενθουσιασμό και τον ζήλο για ριζική αλλαγή. Το ΚΔΣ έβαλε την εμπειρία, την εκ των έσω γνώση και την αίσθηση συνέχειας. Η ανάμιξη αυτών των συστατικών σε αναλογία 2:1 αποδείχτηκε ιδανική.

Εμβληματικό για τον συνασπισμό είναι το πρόγραμμα του για σοσιαλιστική ανανέωση. Η κρατική ιδιοκτησία έχει γίνει δημόσια ιδιοκτησία. Ο κρατικός προγραμματισμός έχει γίνει δημόσιος προγραμματισμός. Το πρόγραμμα εξακολουθεί να βρίσκεται σε εξέλιξη, έχει όμως ήδη ως αποτέλεσμα μία πρωτοφανή μετατόπιση της εξουσίας από μη εκλεγμένους και μη λογοδοτούντες γραφειοκράτες στους απλούς εργαζόμενους και στην κοινωνία των πολιτών.

Λειτουργήσει όμως; Ήταν επιτυχημένη η σοσιαλιστική ανανέωση;

Η απάντηση είναι: εξαρτάται. Για κάποιους, η κύρια προτεραιότητα το 1990 ήταν να κλείσει το τεράστιο χάσμα μεταξύ Ανατολής και Δύσης στην οικονομική παραγωγή. Αν αυτό αποτελεί για εσάς το μόνο μέτρο επιτυχίας, τότε η απάντηση στην παραπάνω ερώτηση είναι όχι. Παρά την τρέχουσα ύφεση στη Δυτική Γερμανία, το χάσμα Ανατολής-Δύσης παραμένει μεγάλο όσο ποτέ. Τως μάλιστα να μεγάλωνε κιόλας, αν δεν είχε πραγματοποιηθεί μία γενναιόδωρη μεταφορά κεφαλαίων από τη Δυτική Γερμανία (η οποία δεν είχε κίνητρο μόνο τον αλτρουισμό, αλλά το να αποτρέψει μία πλημμύρα μεταναστών από την Ανατολική Γερμανία που θα πίεζε προς τα κάτω τους μισθούς και προς τα επάνω τα ενοίκια). Σε αυτό το ζήτημα, επομένως, η κυβέρνηση δεν έχει ακόμη βρει μία πειστική λύση.

Όμως στη ζωή δεν υπάρχουν μόνο τα χρήματα, και η επιτυχία μίας κοινωνίας δεν βρίσκεται μόνο στους αριθμούς του ΑΕΠ. Από πολλές άλλες απόψεις, η μεταμόρφωση της ΛΔΓ ήταν εντυπωσιακή. Η χώρα έχει επανεφεύρει τον εαυτό της ως πρότυπο συμμετοχικού σοσιαλισμού. Στη Δυτική Γερμανία και στη Βρετανία, εκατομμύρια άνθρωποι εργάζονται σε δουλειές χωρίς προοπτική που δεν απολαμβάνουν, για εταιρείες με τις οποίες δεν ταυτίζονται, σε βιομηχανίες στις οποίες δεν νιώθουν ότι έχουν μερίδιο. Τους λείπει μια αίσθηση κυριότητας, ενδυνάμωσης και συμμετοχής.

Δείτε την αντίθεση με τη νέα ΛΔΓ. Στην Ανατολική Γερμανία, οι χώροι εργασίας διοικούνται δημοκρατικά. Οι απλοί εργαζόμενοι μπορούν να εκλέγουν τον διευθυντή της εταιρείας τους – για την ακρίβεια, μπορούν να γίνουν οι ίδιοι διευθυντές στην εταιρεία τους, αν πείσουν τους συναδέλφους τους να τους ψηφίσουν. Κάθε εργαζόμενος στην Ανατολική Γερμανία δικαιούται να συμμετέχει και να μιλά στις διοικητικές συσκέψεις. Οι Δυτικογερμανοί και οι Βρετανοί εργάτες είναι γρανάτζια μίας μηχανής. Στους Ανατολικογερμανούς εργάτες ανήκει η μηχανή και τη χειρίζονται οι ίδιοι.

Όμως η δημοκρατία στον χώρο εργασίας είναι μόνο ένα από τα πολλά επίπεδα δημοκρατικού ελέγχου. Στη ΛΔΓ, ολόκληρη η οικονομία λειτουργεί δημοκρατικά. Η Κρατική Επιτροπή Σχεδιασμού (ΚΕΣ) εκλέγεται δημοκρατικά και διεξάγει συνεχώς δημόσιες δι-

αβουλεύσεις για μικρά και μεγάλα ζητήματα. Εξακολουθούν να εμπλέκονται εξειδικευμένοι υπεύθυνοι σχεδιασμού, αλλά η κοινωνία των πολιτών -που εκπροσωπείται από αμέτρητα Συμβούλια Καταναλωτών, Εργατικά Συμβούλια, ή απλούς πολίτες που συμμετέχουν στις τοπικές συνελεύσεις σχεδιασμού- παίρνει τις αποφάσεις.

Το τρέχον Πενταετές Σχέδιο αποτελεί ένα εξαιρετό δημοκρατικό επίτευγμα. Είναι το πρώτο του είδους του που συντάχθηκε με μαζική συμμετοχή των πολιτών. Εκατοντάδες συνελεύσεις σχεδιασμού και διαβουλεύσεις σχεδιασμού έχουν πραγματοποιηθεί σε όλη τη χώρα. Εκατοντάδες χιλιάδες άνθρωποι, από όλες τις κοινωνικές ομάδες, έχουν εμπλακεί στη δημιουργία του. Είναι το πρώτο γνήσια Λαϊκό Σχέδιο στην ιστορία του σοσιαλισμού.

Η καθαρή μετανάστευση ήταν πολύ λιγότερη από το αναμενόμενο, κυρίως επειδή, για πρώτη φορά από το 1949, η μετανάστευση μεταξύ Ανατολικής και Δυτικής Γερμανίας έχει γίνει πάλι αμφίδρομη. Κάποιοι Ανατολικογερμανοί έφυγαν, δελεασμένοι από τα επιφανειακά θέλγητρα της καταναλωτικής κοινωνίας. Την ίδια στιγμή, όμως, πολλοί ιδεαλιστές Δυτικογερμανοί ένιωσαν την έλξη της υπόσχεσης ενός διαφορετικού τρόπου για να γίνονται τα πράγματα. Αυτή η γοητεία φτάνει πολύ πέρα από τη Δυτική Γερμανία. Η ΛΔΓ μετατρέπεται ταχύτατα σε δημοφιλή προορισμό για δημοκράτες σοσιαλιστές από όλη την Ευρώπη. Είναι ο τόπος όπου οι Δυτικοευρωπαίοι που εγκατέλειψαν τον καπιταλισμό και οι Ανατολικοευρωπαίοι που εγκατέλειψαν τον από πάνω προς τα κάτω σοσιαλισμό συναντιούνται για να δημιουργήσουν κάτι πραγματικά νέο και συναρπαστικό.

Αν κρίνετε την επιτυχία μίας χώρας μόνο βάσει του ΑΕΠ ή των αριθμών που σχετίζονται με την παραγωγικότητα, τότε ναι, θα θεωρήσετε την οικονομία της Δυτικής Γερμανίας πιο ελκυστική. Αν είχατε να επιλέξετε ανάμεσα σε ένα ανατολικογερμανικό και ένα δυτικογερμανικό αυτοκίνητο ή ηλεκτρική συσκευή, πιθανότατα θα επιλέγατε το δυτικογερμανικό. Κανείς όμως δεν θεωρεί τη Δυτική Γερμανία «πηγή έμπνευσης», κανείς δεν σκέφτεται όταν κοιτά τη Δυτική Γερμανία, «αυτό θα μπορούσε να αποτελεί πρότυπο για έναν καλύτερο κόσμο».

Η νέα ΛΔΓ, αντιθέτως, εμπνέει πάρα πολύ τους ανθρώπους. Υπάρχουν τουλάχιστον δύο ντουζίνες ομάδες μελέτης της ΛΔΓ στα βρετανικά πανεπιστήμια. Υπάρχει μία δημοφιλής εκστρατεία αλληλεγγύης προς τη ΛΔΓ, στα μέλη της οποίας περιλαμβάνεται ο Βουλευτής Βόρειου Ίσλινγκτον, ο Βουλευτής Γλασκώβης Κέλβιν, και ο Βουλευτής Βόρειου Χάκνεϊ/Στόουκ Νιούινγκτον.

Η ΛΔΓ δημιουργεί ένα νέο μοντέλο σοσιαλισμού – έναν σοσιαλισμό από κάτω προς τα επάνω, έναν σοσιαλισμό του λαού. Μας δεί-

χνει ότι υπάρχει ένας διαφορετικός και καλύτερος τρόπος να γίνεται τα πράγματα. Τις εβδομάδες που ακολούθησαν την πτώση του Τείχους του Βερολίνου, το κυρίαρχο αφήγημα στη Βρετανία ήταν ότι ο σοσιαλισμός είχε τελειώσει και το καλύτερο στο οποίο μπορούσαμε να ελπίζουμε ήταν μία ελαφρώς τροποποιημένη εκδοχή του θαυτασισμού. Λίγοι άνθρωποι θα το έλεγαν αυτό σήμερα. Η νέα ΔΔΓ έχει γίνει πηγή ελπίδας και θάρρους για όσους από εμάς εξακολουθούν να πιστεύουν ότι ένας καλύτερος κόσμος είναι εφικτός.

Με αυτή την έννοια, η απάντηση στο παραπάνω ερώτημα είναι ανεπιφύλακτα ναι. Το πρόγραμμα σοσιαλιστικής ανανέωσης της Ανατολικής Γερμανίας έχει σταθεί μια πρωτοφανής επιτυχία.

Η κυβέρνηση της Ανατολικής Γερμανίας ξανακάνει συγκεντρωτικό τον έλεγχο των Επιχειρήσεων Λαϊκής Ιδιοκτησίας

The Guardian, 21 Ιανουαρίου 1995

«Λαϊκή ιδιοκτησία, όχι κρατική ιδιοκτησία» είναι ένα από τα αγαπημένα συνθήματα της κυβέρνησης της ΔΔΓ. «Επαναφέρουμε τον λαό στις Επιχειρήσεις Λαϊκής Ιδιοκτησίας» είναι ένα άλλο. Η δημοκρατία στον χώρο εργασίας αποτελεί έναν από τους ακρογωνιαίους λίθους του προγράμματος σοσιαλιστικής ανανέωσης της κυβέρνησης της ΔΔΓ και ένα από τα σπουδαιότερα επιτεύγματά της. Ωστόσο, η κυβέρνηση της Ανατολικής Γερμανίας αναγκάζεται να θέσει αυτό το πρόγραμμα σε αναμονή προς το παρόν. Με ισχύ από τον επόμενο μήνα, τα δικαιώματα αυτοδιαχείρισης των Επιχειρήσεων Λαϊκής Ιδιοκτησίας (ΕΛΙ) θα περιοριστούν ξανά και ο έλεγχός τους θα ξαναγίνει εν μέρει συγκεντρωτικός.

Η κυβέρνηση της Ανατολικής Γερμανίας προσπαθεί σκληρά να δείξει ότι αυτό δεν αποτελεί αναστροφή της πολιτικής της. Πρόκειται για ένα προσωρινό μέτρο, το οποίο έχει σκοπό να δώσει στην κυβέρνηση το περιθώριο που χρειάζεται για να εξομαλύνει κάποιες από τις ανωμαλίες του νέου συστήματος.

«Πρέπει να δημιουργήσουμε ένα σύστημα με μεγαλύτερη συνοχή, στο οποίο τα κίνητρα θα ευθυγραμμίζονται καλύτερα», εξηγεί ο Γιενς Γκάιςλερ [Jens Geißler], Υπουργός Εκδημοκρατισμού Χώρων Εργασίας.

Μετά τον εκδημοκρατισμό, σε πολλές από τις μεγάλες ΕΛΙ οι εργαζόμενοι ψήφισαν για να γίνουν σημαντικές αυξήσεις στους μισθούς, ή για λιγότερες ώρες εργασίας, ή για περισσότερες αμειβόμενες αργίες κτλ. Όπου ψηφίστηκαν αλλαγές στις εργασιακές πρακτικές, συχνά είχαν στόχο τη διευκόλυνση του εργατικού δυναμικού και όχι τη βελτίωση της παραγωγικότητας. Δεν υπάρχει κάτι κακό σε όλα αυτά, αντι-

θέτως. Η όλη ουσία του σοσιαλισμού είναι να καρπώνονται τα οφέλη της οικονομικής προόδου οι εργαζόμενοι και όχι οι καπιταλιστές.

Όμως, τέτοια μέτρα πρέπει να υποστηρίζονται από αυξήσεις στην παραγωγικότητα, και η απόδοσή μας στην παραγωγικότητα μέχρι σήμερα δεν ήταν αρκετά καλή. Το πρόβλημα είναι ότι πολλές από αυτές τις ΕΛΙ έχουν μείνει πίσω στους στόχους παραγωγής τους. Αυτό έχει δυσμενείς επιπτώσεις σε άλλους τομείς της οικονομίας μας, καθώς φέρνει το χάος στο Πενταετές Σχέδιό μας. Αν, για παράδειγμα, η παραγωγή ελαστικών μείνει πίσω στο χρονοδιάγραμμα, η παραγωγή αυτοκινήτων, μοτοσυκλετών και ποδηλάτων μένει και αυτή πίσω. Και ούτω καθεξής.

Θα μπορούσαμε, βέβαια, να πληρώνουμε τις ΕΛΙ βάσει παραγωγικότητας και να τις καθιστούμε υπεύθυνες για τους προϋπολογισμούς τους. Θα μπορούσαμε να αφήνουμε κάποιες από αυτές να ευημερούν και άλλες να χρεωκοπούν. Τότε όμως θα βρισκόμασταν στα μισά του δρόμου προς μία οικονομία της αγοράς. Δεν είναι αυτός ο τρόπος που θέλουμε να κάνουμε τα πράγματα εδώ.

Ο Γκάισλερ επισημαίνει ότι η κυβέρνηση παραμένει πλήρως αφοσιωμένη στις αρχές της διοίκησης από τους εργάτες και της δημοκρατίας στον εργασιακό χώρο:

Δεν υπάρχει απολύτως τίποτα κακό σε αυτές τις αρχές. Απλώς πρέπει να υπενθυμίζουμε στους εαυτούς μας ότι μία ΕΛΙ ανήκει συνολικά σε όλο τον λαό, όχι μόνο σε όσους τυχαίνει να εργάζονται σε αυτήν ανά πάσα στιγμή. Διαφορετικά, θα ήταν απλώς καπιταλιστικές επιχειρήσεις. Ίσως δεν το κάναμε αυτό αρκετά σαφές κατά τη μετάβαση. Βρισκόμαστε σίγουρα στον σωστό δρόμο, αλλά φαίνεται ότι ίσως βιαστήκαμε λίγο. Θα αναστείλουμε κάποια στοιχεία της ατζέντας μας για τη δημοκρατία στον χώρο εργασίας προς το παρόν, ώσπου να διορθωθούν οι εκκρεμότητες στην παραγωγή και να ξεδιαλύνουμε αυτές τις ασυνέπειες.

Οι επικριτές υποστηρίζουν ότι ακόμη και αν δεν είναι αυτή η πρόθεση της κυβέρνησης, πρόκειται, επί της ουσίας, για επιστροφή στο παλαιό μοντέλο από επάνω προς τα κάτω. Τι νόημα έχουν οι δομές δημοκρατικής διακυβέρνησης στις ΕΛΙ, αν οι διοικήσεις των ΕΛΙ δεν έχουν αυτονομία να κάνουν οτιδήποτε πέρα από το να ακολουθούν τις εντολές του Ανατολικού Βερολίνου;

Ωστόσο, παρότι, η ανακοίνωση δεν είναι δημοφιλής, δεν έχει προκαλέσει αντιδράσεις. Στην πράξη, ο αρχικός ενθουσιασμός για τη δημοκρατία στον χώρο εργασίας έχει ήδη αρχίσει να ξεθωριάζει. Η συμμετοχή στις εκλογές των Εργατικών Συμβουλίων και στις συνελεύσεις εργαζομένων έχει μειωθεί σημαντικά στις ΕΛΙ ολόκληρης της χώρας.

Μιλήσαμε με αρκετούς εργαζόμενους της ΕΛΙ Kombinat

Robotron στη Δρέσδη. Ο Όλαφ Μπάουμγκαρτεν, που εργάζεται στο τμήμα μηχανικής, μας είπε:

Μου αρέσει η ιδέα επί της αρχής, αλλά θεωρώ ότι πολλές από αυτές τις συναντήσεις είναι απλά μακροσκελείς, βαρετές και κουραστικές. Κοιτάzte, είμαι μηχανικός, θέλω να κάνω τη δουλειά μου. Δεν θέλω να κάθομαι σε κουραστικές συνεδριάσεις της επιτροπής όλη την ώρα. Η συνάδελφός του, Χάνα Χόφσταντερ, συμφωνεί:

Φυσικά και η διοίκηση θα πρέπει να διαβουλευτεί με το εργατικό δυναμικό. Αυτό συμβαίνει και στις περισσότερες εταιρείες της Δυτικής Γερμανίας, και υπάρχει καλός λόγος για αυτό. Τι απέγινε, όμως, η εξειδίκευση; Τι απέγινε η ιδέα να αφήνουμε τους ανθρώπους να επικεντρώνονται σε αυτό στο οποίο είναι καλοί; Οι περισσότερες από αυτές τις συνεδριάσεις της επιτροπής αφορούν πράγματα για τα οποία δεν έχω ιδέα και δεν με ενδιαφέρουν καθόλου.

Η Φρανσίσκα Κρούγκερ, που εργάζεται σε ένα από τα εργοστάσια συναρμολόγησης, είναι ακόμη πιο επικριτική απέναντι σε αυτό που αποκαλεί «κουλτούρα των επιτροπών» (Komiteekultur):

Σε τελική ανάλυση, όλες αυτές οι επιτροπές εργαζομένων κυριαρχούνται από το είδος των ανθρώπων που είναι καλοί στη δικτύωση και στις εξυπηρετήσεις. Οι συναντήσεις, εν τω μεταξύ, κυριαρχούνται από το είδος των ανθρώπων που αρέσκονται να ακούνε τον ήχο της φωνής τους, και ειλικρινά, δεν είναι πάντα οι άνθρωποι που έχουν τα πιο ενδιαφέροντα πράγματα να πουν. Είτε έτσι είτε αλλιώς, δεν προβάλλεται ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα του εργατικού δυναμικού, αν υπάρχει όντως κάτι τέτοιο.

Οι ανακοινώσεις της κυβέρνησης, επομένως, μπορεί να μην κάνουν τόσο μεγάλη διαφορά στην πράξη.

Ο διευθυντής ΕΛΙ Χάικο Κουρτς θεωρεί τις αλλαγές δυσάρεστες, αλλά παραμένει αισιόδοξος γενικότερα:

Είναι σχεδόν βέβαιο ότι θα δούμε μία αναβίωση της ατζέντας για τη δημοκρατία στον χώρο εργασίας αργότερα μέσα στη χρονιά. Αληθεύει ότι η συμμετοχή έχει μειωθεί, αλλά τουλάχιστον σε θεωρητικό επίπεδο η ιδέα παραμένει εξαιρετικά δημοφιλής.

Ελπίζουμε ότι την επόμενη φορά θα δοθεί μεγαλύτερη έμφαση στην εκπαίδευση και στη συνειδητοποίηση. Πρέπει να βεβαιωθούμε ότι οι άνθρωποι είναι κατάλληλα προετοιμασμένοι. Δεν μπορεί να περιμένει κανείς από ένα τέτοιο σύστημα να δουλέψει μέσα σε μία νύχτα.

Η επιστροφή των τεχνοκρατών; Η Ανατολική Γερμανία εγκαταλείπει σιωπηρά τον «Λαϊκό Σχεδιασμό»

The Guardian, 4 Μαρτίου 1995

Το σύστημα του συμμετοχικού σχεδιασμού, ή «Λαϊκός Σχεδια-

σμός», θεωρείται από τα επιτεύγματα για τα οποία είναι πιο περήφανη η κυβέρνηση της Ανατολικής Γερμανίας. Σύμφωνα με τους υποστηρικτές του, ο εκδημοκρατισμός της διαδικασίας σχεδιασμού έδωσε στους απλούς εργάτες έναν πρωτοφανή βαθμό ελέγχου επάνω στην οικονομική ζωή. Αν υπάρχει ένας τομέας πολιτικής που συμβολίζει τη διαφορά ανάμεσα στον παλιό, εμπνευσμένο από τη Σοβιετική Ένωση, από πάνω προς τα κάτω σοσιαλισμό και τον νέο, από κάτω προς τα επάνω σοσιαλισμό της ΛΔΓ, είναι αυτός.

Γι' αυτόν τον λόγο κάποιοι εξεπλάγησαν όταν η κυβέρνηση της Ανατολικής Γερμανίας ανακοίνωσε ότι θα αναστείλει προσωρινά σημαντικά χαρακτηριστικά του νέου συστήματος. Από τον επόμενο μήνα, η Κρατική Επιτροπή Σχεδιασμού (ΚΕΣ), ο οργανισμός που έχει τη συνολική ευθύνη για την κατάρτιση των Πενταετών Σχεδίων, θα δει να αποκαθίστανται κάποιες από τις παλαιότερες εξουσίες της. Κατά τον ίδιο τρόπο, τα ενδιαφερόμενα μέλη τη κοινωνίας των πολιτών θα δουν να μειώνεται η επιρροή τους.

Γιατί όμως η κυβέρνηση να αναστείλει μία τόσο δημοφιλή πολιτική; Συναντήσαμε την Κατρίν Κράους, υψηλόβαθμη δημόσια λειτουργό στην ΚΕΣ, που μας είπε:

Δεν λέω ότι το παλιό σύστημα ήταν σπουδαίο. Πιστέψτε με, γνωρίζω τα μειονεκτήματά του καλύτερα από τον καθένα. Τουλάχιστον, όμως, είχαμε αποτελέσματα. Τα σχέδια συνήθως ολοκληρώνονταν εγκαίρως και οι παραγωγικές ποσοστώσεις τις περισσότερες φορές καλύπτονταν.

Τώρα είναι σκέτος εφιάλτης. Όταν η κυβέρνηση μας είπε να κάνουμε διαβουλευσεις με τον «λαό», υπέθεσε ότι ο «λαός» θα μιλούσε με μία φωνή. Μαντέψτε, δεν είναι έτσι. Η υποτιθέμενη φωνή του λαού ακούγεται περισσότερο σαν μία какоφωνία από αντικρουόμενες και ασυμβίβαστες μεταξύ τους απαιτήσεις. Αυτή η μυθική οντότητα που ονομάζεται «λαός» αποτελείται στην πραγματικότητα από πολλές διαφορετικές ομάδες και διαφορετικά άτομα με πολύ διαφορετικά συμφέροντα και προτιμήσεις.

Δεν υποτίθεται, όμως, ότι τα νέα Συμβούλια Καταναλωτών θα τυποποιούσαν αυτή τη διαδικασία;

Τα περισσότερα Συμβούλια Καταναλωτών απλώς ασκούν πιέσεις για τα έργα που αφορούν τα ίδια. Συμβαίνει το ίδιο πράγμα κάθε μέρα. Συναντάμε ένα Συμβούλιο Καταναλωτών που εκπροσωπεί λάτρεις του προϊόντος Χ. Μας λένε, «το Χ είναι ιδιαίτερα σημαντικό. Πρέπει να παράγετε περισσότερο Χ. Πρέπει να παράγετε καλύτερο Χ. Η Δυτική Γερμανία είναι πολύ καλύτερη στο Χ». Όταν, όμως, τους ρωτάμε πού πιστεύουν ότι πρέπει να βρούμε τους πόρους απαντούν, «Δεν ξέρουμε. Πάρτε τους από κάπου αλλού. Παράγετε λιγότερο Ψ, ίσως. Το Ψ δεν είναι τόσο σημαντικό».

Έπειτα επικοινωνούμε με το Συμβούλιο Καταναλωτών που εκπροσωπεί τους λάτρεις του προϊόντος Ψ. Μας λένε, «το Ψ είναι εξαιρετικά σημαντικό. Πρέπει να παράγετε περισσότερο Ψ. Πρέπει να παράγετε καλύτερο Ψ. Η Δυτική Γερμανία είναι πολύ καλύτερη στο Ψ». Όταν, όμως, τους ρωτάμε πού πιστεύουν ότι πρέπει να βρούμε τους πόρους, απαντούν, «δεν ξέρουμε. Πάρτε τους από κάπου αλλού. Παράγετε λιγότερο Χ, ίσως. Το Χ δεν είναι τόσο σημαντικό».

Σίγουρα, όμως, οι συμβιβασμοί είναι αναπόσπαστο μέρος της οικονομικής ζωής σε οποιοδήποτε οικονομικό σύστημα, είτε σοσιαλιστικό, είτε καπιταλιστικό, είτε μεικτό, είτε οτιδήποτε άλλο;

Φυσικά και είναι. Όμως, αυτό ακριβώς είναι το πρόβλημα. Στο σύστημά μας δεν έχουμε κάποιον ορθολογικό τρόπο να συμβιβάσουμε αυτές τις αντικρουόμενες απαιτήσεις. Αν δεν μπορούμε να παράγουμε ταυτόχρονα περισσότερο Χ και Ψ, σε ποιο θα δώσουμε προτεραιότητα; Θα πρέπει να εξαρτηθεί από το ποια ομάδα φωνάζει πιο δυνατά; Είναι αυτό σοσιαλισμός;

Στη Δυτική Γερμανία, η επιθυμία του καταναλωτή εκδηλώνεται μέσα από την προθυμία του να πληρώσει, και η προσφορά προσαρμόζεται. Δεν λέω ότι πρέπει να ακολουθήσουμε αυτόν τον δρόμο, που θα σημαίνει το τέλος του σοσιαλισμού. Τουλάχιστον, όμως, οι Δυτικογερμανοί έχουν μία μέθοδο λήψης ορθολογικών οικονομικών αποφάσεων, ενώ εμείς όχι.

Η Κράους και πολλοί από τους συναδέλφους της στην ΚΕΣ επισήμαιναν εξ αρχής τις ατέλειες του Λαϊκού Σχεδιασμού. Παρακαλούν εδώ και χρόνια την κυβέρνηση να επαναφέρει ορισμένες από τις προηγούμενες αυξημένες εξουσίες της ΚΕΣ. Μέχρι στιγμής τα αιτήματά τους έπεφταν στο κενό, γιατί η κυβέρνηση ΕΑ/ΚΔΣ ήταν πεπεισμένη ότι ήθελαν να εξυπηρετήσουν δικά τους συμφέροντα. Πίστευαν ότι οι επικριτές του Λαϊκού Σχεδιασμού ήταν απλώς μέλη της παλιάς γραφειοκρατικής ελίτ που δυσανεστήθηκαν από την απώλεια στάτους και εξουσίας που σήμανε το νέο σύστημα για εκείνους. Έτσι, η κυβέρνηση αντικατέστησε αρκετούς παλαιούς δημοσίους υπαλλήλους με νέους, που υποστήριζαν περισσότερο το έργο της.

Όταν, όμως, μετά από λίγο καιρό στη δουλειά, οι περισσότεροι από αυτούς τους νέους διορισθέντες έφτασαν στα ίδια συμπεράσματα με την απεχθή «παλιά γραφειοκρατική ελίτ», η κυβέρνηση άρχισε να τους ακούει. Όταν η πρόοδος του επόμενου Πενταετούς Σχεδίου καθυστέρησε, η κυβέρνηση αναγκάστηκε να αναλάβει δράση. Τώρα φαίνεται ότι έχει δημιουργηθεί κάτι ενδιάμεσο, κάπου ανάμεσα στον «Λαϊκό Σχεδιασμό» και στο παλαιό μοντέλο του τεχνοκρατικού σχεδιασμού.

Η ΚΕΣ θα συνεχίσει να είναι υποχρεωμένη να διαβουλεύεται σε με αντιπροσώπους καταναλωτών και εργαζομένων. Όταν όμως τα αιτήματά τους είναι ασυμβίβαστα, η ΚΕΣ θα επιτρέπεται να καταφύγει στα παλιά υπολογιστικά μοντέλα της για να προβλέπει την καταναλωτική ζήτηση. Η κυβέρνηση επιμένει ότι δεν πρόκειται για εγκατάλειψη του Λαϊκού Σχεδιασμού. Ο Στεφάν Μπέργκμυλερ, Υπουργός Οικονομικής Δημοκρατίας, εξηγεί:

Ο Λαϊκός Σχεδιασμός θα παραμένει ο κανονικός τρόπος οικονομικού σχεδιασμού στη ΛΔΓ. Κανείς δεν θέλει να αλλάξει αυτό. Προς το παρόν, όμως, χρειαζόμαστε ένα Σχέδιο Β για τις περιπτώσεις όπου ο Λαϊκός Σχεδιασμός δεν παράγει μία τελεσίδικη απάντηση. Χρειαζόμαστε μία εφεδρική λύση, έναν τρόπο να καλύπτουμε τα εναπομείναντα κενά.

*Δεν θα χρειαζόμαστε αυτή την εφεδρική λύση για πάντα. Αφού δι-
ορθώσουμε τις ανακολουθίες στο παρόν σύστημα, δεν θα είναι πλέ-
ον απαραίτητη. Όμως θα χρειαζούμαστε έναν καλύτερο τρόπο να εξι-
σορροπούμε τις ανάγκες ολόκληρης της κοινότητας με τις επιθυμίες
μεμονωμένων ομάδων. Τα Συμβούλια Καταναλωτών θα πρέπει να
έχουν κατά νου ότι τα Πενταετή Σχέδια υπάρχουν για να ικανοποι-
ούν τις ανάγκες όλων των ανθρώπων, όχι μόνο επιλεγμένων ομάδων.
Τως δεν το καταστήσαμε αρκετά σαφές κατά τη μετάβαση. Τως βια-
στήκαμε αρκετά στην εφαρμογή ολόκληρης της ατζέντας.*

*Παραμένουμε αφοσιωμένοι στον Λαϊκό Σχεδιασμό. Περιμένουμε
ότι, με τον καιρό, καθώς το κοινό κατανοεί καλύτερα το σύστημα, θα
χρειάζεται όλο και λιγότερο να αναλαμβάνει τον έλεγχο η ΚΕΣ. Κά-
ποια στιγμή, ίσως να μην χρειαζόμαστε καθόλου πια την ΚΕΣ.*

Αυτό δεν ακούγεται καθόλου σαν οπισθοχώρηση. Πόσο σημα-
ντικές είναι στην πράξη αυτές οι αλλαγές; Για την κ. Κράους, η απάν-
τηση είναι: πολύ.

*Λένε ότι θα πρέπει να χρησιμοποιούμε τα παλιά μας μοντέλα μόνο
όταν τα αιτήματα των Συμβουλίων Καταναλωτών είναι ασύμβατα
μεταξύ τους. Συμβαίνει, όμως, το εξής: είναι πάντα ασύμβατα μεταξύ
τους. Αν θέλαμε να παράγουμε όλα όσα μας ζητούν να παράγουμε τα
Συμβούλια Καταναλωτών, θα χρειαζόμασταν μία οικονομία τουλάχιστον
δεκατέσσερις φορές μεγαλύτερη από τη δική μας. Θα χρειαζό-
μασταν ολόκληρη την οικονομία της Δυτικής Γερμανίας, βασικά. Και
επιπλέον μερικά καντόνια της Ελβετίας.*

Οι ανακοινώσεις του υπουργού προκάλεσαν εκπληκτικά λίγες
επικρίσεις. Στην πράξη, οι Ανατολικογερμανοί είχαν ήδη αρχίσει να
νιώθουν λιγότερο ενθουσιασμένοι με τον Λαϊκό Σχεδιασμό. Η ενεργός
συμμετοχή στη διαδικασία του σχεδιασμού έχει μειωθεί αισθητά
τον τελευταίο χρόνο. Η Ανέτ Χάρτμαν, που διαχειρίζεται τη Μονάδα
Δημόσιας Συμμετοχής της ΚΕΣ, μας λέει:

Είναι πραγματικά δύσκολο να διατηρήσουμε τη συμμετοχή του κοινού. Όταν ξεκινήσαμε αυτές τις δημόσιες διαβουλεύσεις, υπήρχε πολλός ενθουσιασμός. Όμως, οι περισσότεροι άνθρωποι πήγαν σε δύο ή τρεις συνελεύσεις και μετά εγκατέλειψαν.

Δεν τους κατηγορώ. Όταν φτάνει κανείς στις πρακτικές λεπτομέρειες, ο οικονομικός σχεδιασμός είναι, ομολογουμένως, ένα άχαρο και τεχνικό ζήτημα. Μπορώ να καταλάβω απόλυτα γιατί, μετά από μία κουραστική ημέρα στη δουλειά, οι περισσότεροι άνθρωποι θα προτιμούσαν να κάνουν κάτι λίγο πιο διασκεδαστικό ή πιο χαλαρωτικό. Πρόκειται, σε τελική ανάλυση, για πολύ εξειδικευμένη δουλειά. Τωσ η ιδέα της μαζικής συμμετοχής να μην ήταν ποτέ ρεαλιστική.

Η κυβέρνηση παραμένει αισιόδοξη ότι ο Λαϊκός Σχεδιασμός θα εφαρμοστεί ξανά όταν οι άνθρωποι τον συνηθίσουν.

Μαζική έξοδος: πάνω από 240.000 άνθρωποι εγκαταλείπουν την Ανατολική Γερμανία

The Guardian, 12 Ιουλίου 1995

Όταν έπεσε το Τείχος του Βερολίνου, οι δημοσιογράφοι προέβλεπαν μία πλημμύρα μεταναστών από την Ανατολική προς τη Δυτική Γερμανία. Η πλημμύρα αποδείχτηκε απλό ρυάκι.

Αυτή τη φορά, οι δημοσιογράφοι έσφαλαν προς την αντίθετη κατεύθυνση. Σύμφωνα με τα αρχεία των δήμων της Δυτικής Γερμανίας, σχεδόν 250.000 Ανατολικογερμανοί έχουν εγκατασταθεί στη Ομοσπονδιακή Δημοκρατία τους τελευταίους δώδεκα μήνες. Η μετανάστευση προς την αντίθετη πλευρά, εν τω μεταξύ, έχει παύσει σχεδόν πλήρως, πράγμα που σημαίνει ότι ουσιαστικά η ακαθάριστη μετανάστευση από Ανατολή προς Δύση ισούται με την καθαρή μετανάστευση από Ανατολή προς Δύση.

Θα μπορούσε να είναι κάτι μοναδικό και ανεπανάληπτο. Θα μπορούσε όμως και να σηματοδοτεί την αρχή της επιστροφής στα μεταναστευτικά μοτίβα που συνηθίζαμε να βλέπουμε τη δεκαετία πριν χτιστεί το Τείχος του Βερολίνου. Κατά τη δεκαετία του 1950, η ΛΔΓ έχανε 145.000 με 280.000 ανθρώπους κάθε χρόνο (αυτός ήταν, φυσικά, και ο λόγος για τον οποίο χτίστηκε το Τείχος του Βερολίνου).

Ποιοι είναι αυτοί οι νέοι εκπατρισμένοι; Γιατί φεύγουν; Τι αναζητούν; Τι θα μπορούσε να τους πείσει να επιστρέψουν; Συναντήσαμε μία μικρή ομάδα μεταναστών από τη ΛΔΓ σε μία μπιραρία στο Μόναχο.

Παρότι οι περισσότεροι από αυτούς δίσταζαν να το παραδεχτούν, γρήγορα έγινε κατανοητό ότι έφυγαν κυρίως για οικονομικούς λόγους. Όπως το θέτει ο Βολφ Μπάουκνεχτ, μηχανικός αυτοκινήτων από την Καρλ-Μαρξ-Στατ:

Ξέρω ότι δεν θα έπρεπε να το λέω αυτό, επειδή ακούγεται ρηχό και

υλιστικό, αλλά ναι, βρίσκομαι εδώ λόγω του υψηλότερου βιοτικού επιπέδου. Μου αρέσει που μπορώ να αποκτήσω ένα ωραίο αυτοκίνητο εδώ. Μου αρέσει που μπορώ να πάω σε ωραία εστιατόρια. Μου αρέσει που έχω την οικονομική δυνατότητα να κάνω διακοπές στην Ιταλία. Μου αρέσει που τα ράφια των σουπερμάρκετ είναι πάντα γεμάτα. Μου αρέσει που υπάρχουν πολλές ευκαιρίες αναψυχής, πολλά ενδιαφέροντα πράγματα να κάνει.

Η κοπέλα του, Κέροτιν Κάρλομπεργκ, νοσοκόμα, προσθέτει:

Η ΛΔΓ έχει αλλάξει προς το καλύτερο. Δεν σε κλείνουν πλέον φυλακή αν ασκείς κριτική στην κυβέρνηση. Δεν βάζουν πλέον κοριοούς στο τηλέφωνό σου. Μπορείς να ψηφίσεις σε ουσιαστικές εκλογές, όχι σαν τις παρωδίες εκλογών που είχαμε πριν το 1990.

Αυτό που δεν άλλαξε, όμως, είναι η οικονομία. Οι ουρές. Οι ελλείψεις. Η μονοτονία. Η πλήξη.

Προφανώς είναι σπουδαίο το ότι η ΛΔΓ έχει γίνει δημοκρατική. Τα οικονομικά μας προβλήματα, όμως, δεν είχαν ποτέ να κάνουν με το γεγονός ότι δεν ήμασταν δημοκρατία. Είναι το οικονομικό σύστημα, όχι το πολιτικό σύστημα, που δημιούργησε αυτά τα προβλήματα και συνεχίζει να τα δημιουργεί. Αν αλλάξεις μόνο το πολιτικό σύστημα, χωρίς να αλλάξεις το οικονομικό σύστημα, θα εξακολουθήσεις να έχεις τα ίδια οικονομικά προβλήματα που είχες πάντα.

Όμως, το οικονομικό σύστημα έχει αλλάξει. Τι γίνεται με όλες αυτές τις νέες δυνατότητες συμμετοχής στον οικονομικό σχεδιασμό που δημιούργησε η κυβέρνηση της ΛΔΓ; Γιατί να μη χρησιμοποιήσει κάποιος αυτές τις οδούς προκειμένου να βελτιώσει τη ΛΔΓ, αντί απλώς να την εγκαταλείψει; Η κυρία Κάρλομπεργκ δεν εντυπωσιάζεται από αυτές:

Έχω πάει σε κάποιες από αυτές τις συναντήσεις σχεδιασμού και τις βρήκα εντελώς ανούσιες. Οι περισσότερες δεν έβγαζαν πουθενά, γιατί απλά οι άνθρωποι που συμμετείχαν δεν μπορούσαν να συμφωνήσουν μεταξύ τους. Η μόνη συνάντηση που παρακολούθησα και όντως κατέληξε σε κάποιο συμπέρασμα ήταν μία που κατελήφθη από μία ομάδα ανθρώπων που ασχολούνταν εμμονικά με κάποιο εξειδικευμένο θέμα. Επικράτησαν επειδή οι υπόλοιποι βαρέθηκαν και αποχώρησαν.

Προτιμώ τον τρόπο που λειτουργούν τα πράγματα εδώ. Προσπαθείς να πουλήσεις κάτι. Αν οι άνθρωποι το θέλουν, πουλάς περισσότερο. Αν οι άνθρωποι δεν το θέλουν, σταματάς και δοκιμάζεις κάτι άλλο. Δεν έχουν ατελείωτες συζητήσεις για τις υποτιθέμενες «ανάγκες της κοινότητας». Απλώς δοκιμάζουν διαφορετικά πράγματα. Κάποια λειτουργούν. Κάποια αποτυγχάνουν.

Θα ακολουθήσουν και άλλοι Ανατολικογερμανοί; Έτσι πιστεύουν οι περισσότεροι μετανάστες. Ο Χανς Στόλτενμπεργκ, ηλεκτρολόγος από το Στράλσουντ, θεωρεί ότι:

Υπάρχει ένα ψυχολογικό φράγμα. Έχουμε χωριστεί για τόσο πολύ καιρό που η Δυτική Γερμανία είναι ξένη χώρα για εμάς. Σίγουρα έβρισκα την ιδέα να μεταναστεύσω εδώ φοβιστική. Μετά, όμως, μετακόμισε εδώ ένας στενός μου φίλος, μου είπε τα πάντα για το πώς τα πήγε, και αυτό το έκανε κάπως πιο εύκολο. Όσο περισσότεροι άνθρωποι έχουν μία παρόμοια εμπειρία, τόσο περισσότεροι άνθρωποι θα μεταναστεύουν.

Μένει να δούμε αν έχει δίκιο, αλλά η μακροοικονομική κατάσταση σίγουρα δείχνει ότι θα υπάρξει ακόμη μεγαλύτερη μετανάστευση από την Ανατολή προς τη Δύση. Αυτή τη στιγμή, η Δυτική Γερμανία υποφέρει ακόμη από τις επιπτώσεις μίας βαθιάς ύφεσης, κατά την οποία τα ποσοστά ανεργίας ήταν τα μεγαλύτερα μετά τον πόλεμο. Οι κυριότεροι δείκτες, όμως, δείχνουν ανάκαμψη. Αν τόσοι άνθρωποι είναι προετοιμασμένοι να μεταναστεύσουν εδώ όταν η οικονομία βρίσκεται ακόμη σε μαρasmus, πόσοι θα έρθουν όταν η οικονομία αναρρώσει;

Η Ανατολική Γερμανία αποκαθιστά τους συνοριακούς ελέγχους

The Guardian, 7 Αυγούστου 1995

Πριν από μόλις πέντε χρόνια, τα πιο σκληρά σύνορα της Ευρώπης έγιναν τα πιο μαλακά σχεδόν εν μία νυκτί. Τα ενδογερμανικά σύνορα, που κάποτε αποτελούσαν το ατσάλινο κομμάτι του Σιδηρουν Παραπετάσματος, έγιναν απλή κουρτίνα. Με ισχύ από τον επόμενο Οκτώβριο, θα σκληρύνουν και πάλι. Θα εξακολουθεί να υπάρχει απόλυτη ελευθερία μετακινήσεων και προς τις δύο κατευθύνσεις, αλλά θα επανέλθουν οι έλεγχοι διαβατηρίων και οι τελωνιακοί έλεγχοι.

Το 1990, οι δύο Γερμανίες δεν έκαναν τον κόπο να συνάψουν μία σωστή εμπορική και τελωνιακή συμφωνία. Θεωρήθηκε περιττό. Τα αγαθά και οι υπηρεσίες της Ανατολικής Γερμανίας γενικά δεν παρουσιάζουν ενδιαφέρον για τους Δυτικογερμανούς καταναλωτές και ο μέσος Ανατολικογερμανός δεν έχει την οικονομική δυνατότητα να αγοράσει και πολλά στη Δυτική Γερμανία, ούτως ή άλλως. Θεωρητικά, η Τροπολογία Βρυξελλών-Ανατολικού Βερολίνου του 1990 υπαγορεύει τη σχέση μεταξύ της ΛΔΓ, της Τελωνιακής Ένωσης της ΕΕ και της Ενιαίας Αγοράς (της οποίας είναι μέλος η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία). Στην πράξη, η συμφωνία έχει πολλά κενά και ως εκ τούτου συχνά απλώς παραβλέπεται.

Κατά τον τελευταίο χρόνο, ωστόσο, οι διασυνοριακές αγορές έχουν γίνει πολύ πιο συνηθισμένες. Αληθεύει ότι η αγοραστική δύναμη των Ανατολικογερμανών στη Δυτική Γερμανία δεν είναι μεγά-

λη. Οι αγορές της Δυτικής Γερμανίας, όμως, χαρακτηρίζονται από πολύ υψηλότερο βαθμό διαφοροποίησης των προϊόντων από αυτών των αγορών της Ανατολικής Γερμανίας. Όπου η Ανατολική Γερμανία έχει μόνο δύο ή τρεις απλές εκδοχές ενός προϊόντος, η Δυτική Γερμανία έχει τουλάχιστον μία ντουζίνα, που κυμαίνονται από πολύ απλές και απέρριπτες μέχρι πολυτελείς με κάθε λογής στολίδι. Τα δυτικογερμανικά προϊόντα που βρίσκονται στο μέσο του εύρους τιμών (πόσο μάλλον αυτά που βρίσκονται στο ανώτερο άκρο του) είναι γενικά πέραν των οικονομικών δυνατοτήτων των Ανατολικογερμανών καταναλωτών. Όμως, τα λιτά και απέρριπτα προϊόντα, όπως προϊόντα ιδιωτικής ετικέτας των σουπερμάρκετ, συνήθως είναι φτηνά ακόμη και για τα δεδομένα της Ανατολικής Γερμανίας. Συνήθως δεν είναι χειρότερα από το γενόσημο ανατολικογερμανικό προϊόν και, σε αντίθεση με αυτό, είναι πάντα διαθέσιμα.

Εν συντομία, δεν θα ακούσετε πολλές ανατολικογερμανικές διαλέκτους στο πολυτελές κατάστημα Kaufhaus des Westens του Δυτικού Βερολίνου. Θα ακούσετε όμως άφθονες στα Lidl και στα Aldi. Αυτά αποτελεί τεράστιο πρόβλημα για την ανατολικογερμανική οικονομία, επειδή όταν αυτοί οι διασυννοριακοί αγοραστές έχουν κάνει τις αγορές τους στη Δυτική Γερμανία, δεν ενδιαφέρονται πλέον για τα προϊόντα της Ανατολικής Γερμανίας.

Οι διασυννοριακές αγορές αποτελούν, με αυτή την έννοια, μονόδρομο. Με έναν αρκετά διαφορετικό τρόπο, όμως, κάποια ανατολικογερμανικά προϊόντα καταλήγουν στη Δυτική Γερμανία. Η Ανατολική Γερμανία παρέχει μία γκάμα βασικών ειδών πρώτης ανάγκης με μεγάλη επιδότηση, των οποίων οι τιμές δεν καλύπτουν το κόστος παραγωγής. Αυτά συνήθως έχουν περιορισμένη διαθεσιμότητα, ένα πρόβλημα που δεν είναι καθόλου καινούργιο, αλλά έχει επιδεινωθεί μετά το άνοιγμα των συνόρων. Κάποιοι Ανατολικογερμανοί αγοράζουν μεγάλες ποσότητες αυτών των προϊόντων φτηνά και τα μεταπωλούν σε υπαίθριες αγορές της Δυτικής Γερμανίας.

Το νέο τελωνειακό σύστημα θα επιβάλει δασμούς στα δυτικογερμανικά προϊόντα, τελωνειακούς ελέγχους και περιορισμούς στην ποσότητα αγαθών που μπορούν να μεταφέρουν οι άνθρωποι και προς τις δύο κατευθύνσεις. Το να επανδρωθούν εκ νέου και να επανεξοπλιστούν αυτά τα 1.400 χλμ. συνόρων αποτελεί μεγάλο εγχείρημα, αλλά η κυβέρνηση της Ανατολικής Γερμανίας είναι βέβαιη ότι τουλάχιστον μία πρόχειρη συνοριακή υποδομή θα τεθεί σε λειτουργία μέχρι τον Οκτώβριο.

Ο Φρέντερικ Άντλερ, Υπουργός Εμπορίου, εξηγεί:

Το άνοιγμα των ενδογερμανικών συνόρων ήταν ένα από τα πιο υπέροχα γεγονότα που έχω ζήσει. Δεν θα ξεχάσω ποτέ πόσο πλημμυρι-

σμένος από χαρά ένιωσα όταν τα πέρασα για πρώτη φορά. Ήταν ένα όνειρο που έγινε πραγματικότητα.

Και αυτό το όνειρο θα παραμείνει πραγματικότητα για πάντα. Τα σύνορα ανάμεσα στις δύο Γερμανίες θα είναι από τα ευκολότερα προσπελάσιμα σύνορα του κόσμου. Δεν θα διαφέρουν πολύ από τα σύνορα, ας πούμε, μεταξύ Δυτικής Γερμανίας και Αυστρίας. Πολλοί άνθρωποι μετά βίας θα τα προσέξουν. Θα εισαγάγουμε μία ταχεία λωρίδα, όπου όσοι ταξιδεύουν πεζοί, με ποδήλατο ή με μοτοσυκλέτα και χωρίς αποσκευές, θα μπορούν να περνούν αμέσως.

Δεσμευόμαστε να κρατήσουμε αυτά τα σύνορα όσο πιο ανοικτά γίνεται, δεδομένων των περιστάσεων. Αλλά πρέπει επίσης να αναγνωρίσουμε ότι, σε αντίθεση με τα σύνορα, ας πούμε, μεταξύ Δυτικής Γερμανίας και Ολλανδίας, τα ενδογερμανικά σύνορα διαχωρίζουν δύο πάρα πολύ διαφορετικά οικονομικά συστήματα. Από τη μία μεριά έχετε ένα οικονομικό σύστημα βασισμένο στη μεγιστοποίηση του κέρδους, και από την άλλη μεριά έχετε ένα οικονομικό σύστημα βασισμένο στην ικανοποίηση των αναγκών του λαού. Αυτό αναπόφευκτα δημιουργεί κάποιες εντάσεις, γι' αυτό ο διαχωρισμός αυτών των δύο συστημάτων απαιτεί προσεκτική διαχείριση. Δεν μπορούμε να επιτρέψουμε τη διαφυγή των επιδοτούμενων προϊόντων μας. Ούτε μπορούμε να εκθέσουμε τους εαυτούς μας σε μία ανταγωνιστική κούρσα προς τον πάτο. Ήταν, επομένως, αφελές να πιστέψουμε ότι αυτά τα σύνορα μπορούσαν να παραμείνουν εντελώς ανοικτά για πάντα.

Ένα από τα ζητήματα που δεν έχουν επιλυθεί ακόμη είναι το τι θα συμβεί μεταξύ Ανατολικού και Δυτικού Βερολίνου. Η επαναφορά των συνόρων ανάμεσα σε αυτές τις δύο πόλεις, όσο εύκολα προσπελάσιμα και αν είναι, θα ξυπνήσει, αναπόφευκτα, κακές μνήμες. Ωστόσο, εκεί είναι που τα οικονομικά προβλήματα τα οποία εντοπίζει ο υπουργός έχουν τη μεγαλύτερη οξύτητα.

248 **Η κυβέρνηση της Ανατολικής Γερμανίας σε διαμάχη με τον Τύπο της Δυτικής Γερμανίας**

The Guardian, 8 Αυγούστου 1996

Καθώς η μαζική μετανάστευση εγκεφάλων από την Ανατολική Γερμανία εντείνεται, η κυβέρνηση του Ανατολικού Βερολίνου έχει κατηγορήσει αρκετές μεγάλες δυτικογερμανικές εφημερίδες ότι ρίχνουν λάδι στη φωτιά, υποκινώντας τους ανθρώπους να φύγουν. Το Υπουργείο Εσωτερικών κάνει λόγο για «μεγάλης κλίμακας εκστρατεία δημόσιας παραπληροφόρησης» και για «ενορχηστρωμένη προσπάθεια να στραφεί το κοινό ενάντια στο έργο της σοσιαλιστικής ανανέωσης».

Το ιστορικό της διαμάχης έχει ως εξής. Με την οικονομία της

Δυτικής Γερμανίας να ανακάμπτει, η μετανάστευση από την Ανατολική Γερμανία έχει ανέλθει σε επίπεδα που είχαμε να δούμε από τη δεκαετία του 1950. Η ΛΔΓ χάνει αυτή τη στιγμή πάνω από 20.000 άτομα κάθε μήνα, κυρίως ειδικευμένους εργαζόμενους στην ακμή της καριέρας τους.

Μία τέτοιας κλίμακας αιμορραγία θα αποτελούσε πρόβλημα για κάθε οικονομία, αλλά είναι εξαιρετικά σοβαρό πρόβλημα σε μία σχεδιασμένη οικονομία όπως αυτή της ΛΔΓ. Η Κατρίν Κράους από την Κρατική Επιτροπή Σχεδιασμού (ΚΕΣ) εξηγεί:

Δεν μπορείτε να σχεδιάσετε μία οικονομία υπό αυτές τις συνθήκες. Το τρέχον Πενταετές Σχέδιο έχει βασιστεί σε στοιχεία για το εργατικό δυναμικό που είναι ήδη εντελώς άκυρα. Έχει αχρηστευτεί από κάθε άποψη. Αν οι άνθρωποι μετανάστευαν με σταθερό ρυθμό, θα μπορούσαμε να το αντιμετωπίσουμε. Θα το συνυπολογίζαμε όταν συντάσσουμε τα σχέδια. Υπάρχουν, όμως, τεράστιες, απρόβλεπτες μεταβολές στα μεταναστευτικά μοτίβα. Μέσα στους τελευταίους μήνες χάσαμε ξαφνικά πολλούς ανθρώπους που εργάζονταν στους σιδηροδρόμους. Εντάξει, έχουμε και άλλα μέσα μεταφοράς. Αλλά το πρόβλημα είναι ότι ορισμένες από τις άλλες βιομηχανίες μας εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τις σιδηροδρομικές μεταφορές. Οι δραστηριότητές τους έχουν δομηθεί βάσει της διαθεσιμότητας του σιδηροδρόμου όπως είχε προβλεφθεί στο Πενταετές Σχέδιο. Εφόσον αυτή η διαθεσιμότητα δεν υπάρχει πια, πολλές βιομηχανίες μένουν πίσω στην προγραμματισμένη τους παραγωγή. Και όταν μένουν πίσω αυτές, μένουν πίσω και άλλες βιομηχανίες που εξαρτώνται από αυτές. Και έπειτα άλλες... Καταλαβαίνετε.

Μη με παρεξηγήτε. Δε λέω ότι θα έπρεπε να ξαναχτίσουμε το Τείχος. Κατ' εμέ, όλοι πρέπει να είναι ελεύθεροι να πηγαίνουν όπου θέλουν, όποτε θέλουν, και όσο συχνά θέλουν. Απλώς μην περιμένετε από εμένα να σχεδιάσω μία οικονομία όταν οι παραγωγικοί συντελεστές μετακινούνται συνεχώς.

Σε αυτό το πλαίσιο, νωρίτερα μέσα στη χρονιά, οι ανατολικογερμανικές εκδόσεις δύο κεντροδεξιών δυτικογερμανικών εφημερίδων άρχισαν να ενθαρρύνουν ανοιχτά τη μετανάστευση. Η Bild δημοσιεύει μία σειρά άρθρων στα οποία Ανατολικογερμανοί που μετανάστευσαν στη Δύση εκφράζουν πόσο χαρούμενοι είναι με τις νέες ζωές τους. Η Welt είναι πιο διακριτική, αλλά το μήνυμα παραμένει το ίδιο: Τι περιμένετε; Ελάτε εδώ μαζί μας.

Επιπλέον, η ανατολικογερμανική έκδοση της Frankfurter Allgemeine Zeitung έχει αρχίσει να αναλύει επίμονα και αδιάστατα τις συνεχιζόμενες οικονομικές αδυναμίες της ΛΔΓ.

Ο Σβεν Χόλτερμαν, Υπουργός Εσωτερικών της ΛΔΓ, δηλώνει:

Αυτό δεν είναι δημοσιογραφία. Αυτό είναι απλώς μία κακοφτιαγμέ-

νη προπαγάνδα. Αν διαβάζατε αυτά τα άρθρα, θα νομίζατε ότι κάθε Δυτικογερμανός είναι εκατομμυριούχος, ότι ζει σε μία έπαυλη με πισίνα και ιδιωτικό τζετ. Πρόκειται για γελοία προκατάληψη. Γιατί δεν αναφέρουν τους ανθρώπους που χάνουν τις δουλειές τους λόγω των αυτοματοποιήσεων; Γιατί δεν αναφέρουν τους απογοητευμένους μετανάστες που επιστρέφουν τελικά στη ΛΔΓ; Γιατί δεν αναφέρουν την τεράστια ανισότητα; Γιατί δεν αναφέρουν το οικονομικό άγχος, τον υπερκαταναλωτισμό, την έλλειψη συνοχής στην κοινωνία; Το κάνουν επειδή η πρόθεσή τους δεν είναι να ενημερώσουν. Έχουν αιζέντα. Ακολουθήστε το χρήμα. Δείτε ποιοι χρηματοδοτούν αυτές τις εφημερίδες μέσω των διαφημιστικών εσόδων. Η αυτοκινητοβιομηχανία, η φαρμακοβιομηχανία και η βιομηχανία πετροχημικών. Τι κοινό έχουν αυτοί οι κλάδοι; Όλοι τους δυσκολεύονται στην ανεύρεση εξειδικευμένου προσωπικού. Γι' αυτό ενδιαφέρονται για φτηνά εργατικά χέρια από την Ανατολή.

Όλα αυτά δεν είναι παρά μία εταιρική εκστρατεία στρατολόγησης. Αυτές οι δυτικές εταιρείες θέλουν να προκαλέσουν ντάμπινγκ αμοιβών, μία κούρσα προς τον πάτο. Γι' αυτό προσπαθούν να δαλεάσουν τους εργατές μας με ψεύτικες υποσχέσεις για μία καλύτερη ζωή.

Η δουλειά του Τύπου θα έπρεπε να είναι να βοηθά τους ανθρώπους να κάνουν πληροφορημένες επιλογές μέσω ισορροπημένης καταγραφής των ειδήσεων, όχι να εκπληρώνει τις επιθυμίες των εταιρειών που τον χρηματοδοτούν.

Η Εκστρατεία Αλληλεγγύης προς τη ΛΔΓ στο ΗΒ συμφωνεί με την τοποθέτηση του υπουργού. Σύμφωνα με το δελτίο Τύπου που δημοσίευσαν πάνω σε αυτό το θέμα:

Οι βαρόνοι των ΜΜΕ της Δυτικής Γερμανίας θέλουν απεγνωσμένα να υπονομεύσουν το Κράτος των Εργατών της Ανατολικής Γερμανίας, επειδή θεωρούν ότι τους απειλεί με το παράδειγμά του. Το μισούν γιατί αποτελεί πηγή ελπίδας για τους εργαζόμενους στη Δυτική Γερμανία και πέρα από αυτή. Το μισούν επειδή αποδεικνύει ότι ένας καλύτερος κόσμος είναι εφικτός. Και γι' αυτό, πρέπει να καταστραφεί, όπως καταστράφηκε και κάθε άλλο παράδειγμα οικονομίας που λειτουργεί προς όφελος των εργαζομένων πριν από αυτό.

Δεν μπορούμε πια να προσποιούμαστε ότι ο δυτικός Τύπος στην Ανατολική Γερμανία είναι αμερόληπτος¹⁶¹

The Guardian, 3 Οκτωβρίου 1996

Στο παρελθόν, η μεγαλύτερη απειλή για την ελευθερία της έκφρασης

¹⁶¹ Με μικρές αλλαγές, μεγάλα τμήματα αυτού του ψεύτικου άρθρου έχουν βασιστεί σε ένα πραγματικό άρθρο της *Guardian* γραμμένο από τον Όουεν Τζόουνς. Βλέπε: We can no longer pretend the British press is impartial, *The Guardian*, 9 Οκτωβρίου 2017 (<https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/oct/09/no-longer-pretend-british-press-impartial-country-more-leftwing>).

σε αυτή τη χώρα προερχόταν από την κυβέρνηση. Η κρατική λογοκρισία επικριτικών φωνών σήμαινε ότι τα ΜΜΕ μας ήταν ανίκανα να κάνουν αυτό που έπρεπε, να κάνουν αυτούς που βρίσκονται στην εξουσία να λογοδοτούν, να εφοδιάζουν τον λαό με αξιόπιστη και χρήσιμη πληροφόρηση και να τον βοηθούν να σχηματίζει άποψη λαμβάνοντας υπόψη όλες τις παραμέτρους.

Σήμερα, η μεγαλύτερη απειλή για την ελευθερία της έκφρασης δεν προέρχεται από την κυβέρνηση, αλλά από την εταιρική κυριαρχία. Μέσα στα τελευταία χρόνια, μάθαμε αναγκαστικά ότι ο εταιρικός έλεγχος μπορεί να είναι εξίσου δόλιος με τον κρατικό.

Με αυτή τη δήλωση, το Υπουργείο Μέσων Ενημέρωσης και Πολιτισμού της Ανατολικής Γερμανίας προλογίζει το νέο Νομοσχέδιο για τη Διαφοροποίηση των Μέσων Ενημέρωσης (Mediendiversifizierungsgesetz) που θα τεθεί σε ισχύ τον επόμενο μήνα. Το κύριο στοιχείο του είναι η θέσπιση μέγιστου μεριδίου αγοράς. Στο εξής, καμία εφημερίδα ή όμιλος μέσων ενημέρωσης δεν θα επιτρέπεται να κατέχει συνολικό μερίδιο αγοράς πάνω από το ένα όγδοο (12,5 τοις εκατό) της εθνικής αγοράς εντόπων μέσων. Στόχος είναι να διαλυθεί το καρτέλ των δυτικογερμανικών γιγάντων των μέσων ενημέρωσης, να δοθεί μία ευκαιρία στις μικρές και μεσαίες εφημερίδες, και να μπορέσουν να ακουστούν φωνές από ένα ευρύτερο φάσμα.

Παρότι οι επικριτές καταδίκασαν το νομοσχέδιο ως «επιστροφή της λογοκρισίας» και «υποτροπή της ΛΔΓ στους παλιούς κακούς της τρόπους», στην πραγματικότητα το μέτρο είναι κάθε άλλο παρά δρακόντειο. Θα επηρεάσει μόνο τρεις εφημερίδες, δηλαδή, τη φιλελεύθερη-συντηρητική Frankfurter Allgemeine Zeitung (FAZ), τη φιλελεύθερη-συντηρητική Welt, και τη συντηρητική Bild. Ακόμη και τότε, οι συνθέσεις του νομοσχεδίου για τη FAZ θα είναι αμελητέες, καθώς το τωρινό μερίδιο αγοράς της FAZ είναι μόλις λίγες εκατοστιαίες μονάδες πάνω από το επιτρεπόμενο όριο. Ωστόσο, το νομοσχέδιο θα έχει μεγάλες επιπτώσεις στην Bild, η οποία έχει με διαφορά τη μεγαλύτερη κυκλοφορία από όλες τις εφημερίδες. Αυτή τη στιγμή πουλά πάνω από 1,8 εκατομμύρια φύλλα κάθε μέρα. Στο εξής θα της επιτρέπεται να πουλά μόνο μέχρι 600.000 περίπου. Το μερίδιο αγοράς της Welt βρίσκεται σχεδόν στο ένα τρίτο του επιτρεπόμενου, επειδή όμως η Welt και η Bild ανήκουν στην ίδια εταιρεία, θα πρέπει να μοιραστούν μεταξύ τους το επιτρεπόμενο μερίδιο της αγοράς. Επομένως, η Welt ίσως εξαφανιστεί εντελώς στην Ανατολική Γερμανία.

Μπορεί κανείς να διαφωνεί για τα ψιλά γράμματα του Νομοσχεδίου για τη Διαφοροποίηση των Μέσων Ενημέρωσης, αλλά η ανάγκη για κάποια μεταρρύθμιση είναι αδιαμφισβήτητη. Πριν το 1990, η ΛΔΓ ουσιαστικά δεν διέθετε μη κρατικά μέσα ενημέρωσης. Έτσι,

μόλις έπαψε να υπάρχει το Τείχος του Βερολίνου, οι Ανατολικογερμανοί αντέγραψαν λίγο πολύ τις αναγνωστικές συνήθειες της Δυτικής Γερμανίας.

Αυτό οδήγησε σε μία σειρά προβλημάτων. Υπάρχει ένα σημαντικό σύνολο απόψεων στην Ανατολική Γερμανία που νιώθει ότι περιθωριοποιείται, ότι δεν εισακούγεται, και ότι δέχεται επίθεση από τα ευρύτερα μέσα ενημέρωσης.

Αυτό συμβαίνει για τον εξής λόγο. Ο δυτικογερμανικός Τύπος δεν αποτελεί αμερόληπτο μέσο διάδοσης ειδήσεων και πληροφοριών. Είναι, σε γενικές γραμμές, μία εξαιρετικά εξελιγμένη και επιθετική μορφή πολιτικής εκστρατείας και άσκησης πίεσης. Χρησιμοποιεί την εκτεταμένη ισχύ του για να υποστηρίξει την τρέχουσα οικονομική τάξη της Δυτικής Γερμανίας, η οποία, άλλωστε, ωφελεί άμεσα τους μεγιστάνες που κατέχουν σχεδόν το σύνολο του δυτικογερμανικού Τύπου. Είτε πρόκειται για την Bild, τη Welt ή τη Frankfurter Allgemeine Zeitung, αυτό σημαίνει προώθηση του καπιταλισμού και δυσφήμιση του σοσιαλισμού. Ο Τύπος έχει διαδραματίσει αποφασιστικό ρόλο στη στήριξη της πολιτικής συναίνεσης που έχει παγιώσει ο συνασπισμός της Βόννης: απορρύθμιση, ιδιωτικοποιήσεις, χαμηλή φορολόγηση του πλούτου και αδύναμα εργατικά συνδικάτα. Παραδοσιακά, καθόριζε πάντα τι είναι πολιτικώς αποδεκτό και ευπρόσδεκτο στη Δυτική Γερμανία, ενώ αγνοούσε, δαιμονοποιούσε, και ταπεινώνε άτομα και κινήματα που αμφισβητούν αυτές τις αποφάσεις. Τώρα κάνει το ίδιο και στην Ανατολική Γερμανία.

Αντί να αμφισβητεί τα ισχυρά συμφέροντα, ο Τύπος ενδιαφέρεται περισσότερο να πλήξει εκείνους που βρίσκονται χαμηλά, διασπείροντας μύθους και προφανή ψεύδη στην πορεία, κυρίως σχετικά με τις υποτιθέμενες αδυναμίες του σοσιαλισμού. Οι δημοσκοπήσεις δείχνουν ευρεία αποδοχή των μύθων σχετικά με τα πάντα, από την πραγματική έκταση των ελλείψεων στη ΛΔΓ μέχρι το πόσο καλά ζουν οι Ανατολικογερμανοί μετανάστες στη Δυτική Γερμανία, και η κάλυψη από τα μέσα ενημέρωσης παίζει κρίσιμο ρόλο στη διάδοση αυτών των επικίνδυνων παρανοήσεων.

Η διαφορά μεταξύ «ειδήσεων» και «απόψεων» στο μεγαλύτερο μέρος του δυτικογερμανικού τύπου είναι θολή. Ο τύπος βρίθει από συγγραφείς που χρησιμοποιούν την «ειδησεογραφία» ως μέσο προώθησης πολιτικών σκοπιμοτήτων, ακόμη και αν προσποιούνται ότι δεν είναι έτσι.

Οι σχολιαστές παίζουν, θεωρητικά τουλάχιστον, σημαντικό ρόλο στη δημοκρατία. Το πρόβλημα είναι ότι στη Δυτική Γερμανία οι σχολιαστές των ειδήσεων αποτελούν σε γενικές γραμμές ένα καρτέλ. Τα μέλη του βρίσκονται εκεί όπου βρίσκονται κυρίως λόγω των από-

ψεών τους, του υποβάθρου τους, και –σε διάφορους βαθμούς– των διασυνδέσεών τους. Άνθρωποι που προέρχονται από την εργατική τάξη, για παράδειγμα, υποεκπροσωπούνται σταθερά. Το υπόβαθρό μας παίζει αναπόφευκτα σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της κοσμοθεωρίας μας, καθορίζει τις προτεραιότητές μας και δημιουργεί τα τυφλά σημεία μας.

Το φάσμα των απόψεων που εκπροσωπούνται στον σχολιασμό είναι πραγματικά περιορισμένο. Υπάρχει ευρεία συναίνεση στα οικονομικά ζητήματα –υπεράσπιση της αγοράς, απόρριψη των σοσιαλιστικών εναλλακτικών λύσεων– και περιφρόνηση για τις ιδέες που αμφισβητούν αυτή τη συναίνεση.

Επιπλέον, υπάρχουν διακεκριμένοι δημοσιογράφοι που έχουν ξεκάθαρο κομματικό υπόβαθρο (κάποιοι υπήρξαν διακεκριμένοι συντηρητικοί ή φιλελεύθεροι ακτιβιστές, άλλοι εργάζονταν για συνδέσμους βιομηχανιών). Οι προτεραιότητες των ραδιοηλεκτρικών ειδήσεων καθορίζονται σε μεγάλο ποσοστό από αυτές του δεξιού Τύπου. Οι τίτλοι και οι προσεγγίσεις τους θέτουν συχνά το πλαίσιο της συζήτησης στην τηλεόραση και στο ραδιόφωνο κάθε μέρα. Το πρόβλημα με τη ραδιοηλεκτρική κάλυψη των ειδήσεων είναι ότι αντιμετωπίζει το στάτους κβο ως «ουδετερότητα». Οι φωνές που αποκλίνουν από τη συναίνεση κατηγορούνται για μεροληψία.

Ένα μέσο τόσο προκατειλημμένο υπέρ του καπιταλισμού καθιστά την προοδευτική, στρατευμένη δημοσιογραφία αναγκαία. Μεγάλο μέρος της σύγχρονης δημοσιογραφίας υπάρχει για να υπερασπίζεται –συχνά επιθετικά– τον τρόπο με τον οποίο είναι σήμερα δομημένη η κοινωνία της Δυτικής Γερμανίας. Και η πιο συνηθισμένη μορφή που παίρνει αυτή η υπεράσπιση είναι μέσω της επίθεσης κατά του πιο προφανούς αντιπαραδείγματος, της Ανατολικής Γερμανίας.

Συμφωνούμε ότι ένα ανώτατο όριο στις πωλήσεις των δυτικογερμανικών εφημερίδων δεν μπορεί να είναι παρά μία προσωρινή λύση σε αυτά τα προβλήματα, όπως δεν δίστασε να αναγνωρίσει ο Υπουργός Μέσων Ενημέρωσης και Πολιτισμού, Λαρς Μπέκερ. Η ΛΔΓ θα πρέπει να κάνει κάτι καλύτερο από αυτό. Θα πρέπει να βρει τρόπους να οικοδομήσει ένα τοπίο ανεξάρτητων μέσων ενημέρωσης – ανεξάρτητων τόσο από το κράτος, όσο και από τα συμφέροντα των εταιρειών. Θα πρέπει να βρει τρόπους να ενθαρρύνει παιδιά από την εργατική τάξη να ασχοληθούν επαγγελματικά με τη δημοσιογραφία. Θα πρέπει να αναπτύξει μία κουλτούρα στα μέσα ενημέρωσης που θα ταιριάζει καλύτερα στο κοινωνικό και οικονομικό περιβάλλον της ΛΔΓ.

Τίποτα από αυτά δεν θα συμβεί εν μία νυκτί. Κανείς, όμως, στο Ανατολικό Βερολίνο δεν τρέφει αυταπάτες για το μέγεθος της πρόκλησης που βρίσκεται μπροστά τους. Αντιθέτως, στο Ανατολικό Βε-

ρολίνο ξεχειλίζουν οι συναρπαστικές, καινοτόμες ιδέες για προοδευτική αλλαγή. Το Νομοσχέδιο για τη Διαφοροποίηση των Μέσων Ενημέρωσης δεν αποτελεί παρά ένα αδέξιο πρώτο βήμα. Το σημαντικό μάθημα για την ώρα είναι το εξής. Ένα οικονομικό μοντέλο βασισμένο στην ικανοποίηση των αναγκών του λαού και ένα εταιρικό μοντέλο μέσων ενημέρωσης βασισμένο στην προώθηση των οικονομικών συμφερόντων των ιδιοκτητών του, δεν αποτελούν καλό συνδυασμό.

Η κυβέρνηση της Ανατολικής Γερμανίας σχεδιάζει τη θέσπιση ελάχιστης περιόδου προειδοποίησης για τους μετανάστες

The Guardian, 1 Απριλίου 1997

Ανάμεσα σε όλα τα δικαιώματα που κέρδισαν με κόπο οι Ανατολικογερμανοί στην ειρηνική επανάσταση του 1989/90, το δικαίωμα της μετανάστευσης κατέχει την πιο ιερή και εμβληματική θέση. Έρευνες δείχνουν ότι η ελευθερία μετακινήσεων θεωρείται σχεδόν καθολικά ένα από τα σημαντικότερα επιτεύγματα της περιόδου της ανανέωσης. Απολαμβάνει υψηλά επίπεδα αποδοχής ακόμη και μεταξύ εκείνων που έχουν την πιο θετική άποψη για την «παλιά» (πριν το 1990) ΛΔΓ, και εκείνων που επιθυμούν οι ίδιοι να μεταναστεύσουν.

Συνιστά η θέσπιση από την κυβέρνηση της Ανατολικής Γερμανίας μιας εξάμηνης «προκριματικής περιόδου» για τους μετανάστες σοβαρή παραβίαση αυτού του δικαιώματος; Και βέβαια όχι. Η οργάνωση της μετακίνησης από μία χώρα σε μία άλλη μπορεί εύκολα να κρατήσει αρκετούς μήνες ούτως ή άλλως, και δεν είναι μία απόφαση που πολλοί άνθρωποι παίρνουν εν μία νυκτί. Δεδομένης, όμως, της ιστορίας της χώρας, μπορεί κανείς εύκολα να δει γιατί η ανακοίνωση προκάλεσε τόσο έντονα συναισθήματα.

Στο μέλλον, οι Ανατολικογερμανοί που επιθυμούν να μεταναστεύσουν θα οφείλουν να ενημερώνουν τα κατά τόπους μητρώα έξι μήνες νωρίτερα. Σε αντίθεση με όσα υποστηρίζει μερίδιο των δυτικογερμανικών και βρετανικών μέσων ενημέρωσης, αυτό δεν σημαίνει ότι θα απαιτείται «άδεια» για τη μετανάστευση. Εφόσον οι ενδιαφερόμενοι παραδίδουν την ειδοποίησή τους στο μητρώο, θα λαμβάνουν γραπτή απόδειξη. Με ισχύ έξι μήνες αργότερα, η απόδειξη αυτή θα επιτρέπει στον κάτοχό της να μεταναστεύσει. Δεν πρόκειται για άδεια, γιατί μία άδεια μπορεί να απορριφθεί. Μία απόδειξη δεν μπορεί. Αυτό το νέο μέτρο, παρότι αναμφίβολα προκαλεί ενόχληση σε πολλούς, δεν μπορεί να αποτρέψει κανέναν να μεταναστεύσει. Μπορεί, στην καλύτερη περίπτωση, να καθυστερήσει τη μετανάστευσή του μερικές εβδομάδες ή μήνες.

Ο Σβεν Χόλτερμαν, Υπουργός Εσωτερικών της ΛΔΓ, εξηγεί:
Η ελευθερία να επιλέγουμε πού επιθυμούμε να ζήσουμε αποτελεί ένα από τα πιο θεμελιώδη και αδιαπραγμάτευτα ανθρώπινα δικαιώματα. Κανείς δεν το γνωρίζει καλύτερα από εμένα. Πίσω στις παλιές κακές εποχές, πέρασα έναν χρόνο στη φυλακή επειδή βοήθησα έναν φίλο να μεταναστεύσει. Δεν είχε διαπράξει κάποιο έγκλημα. Δεν έβλαψε ποτέ κανέναν. Το μόνο που ήθελε ήταν να ζήσει με τη Δυτικογερμανίδα κοπέλα του.

Κατά τη διάρκεια αυτού του χρόνου στη φυλακή, έμαθα ότι υπήρχε κάτι θεμελιωδώς λάθος ηθικά σε μία χώρα που αρνείται στους πολίτες της ένα τόσο βασικό ανθρώπινο δικαίωμα. Νιώθω εξαιρετικά υπερήφανος που συμμετέχω σε μία κυβέρνηση υπό την οποία το δικαίωμα στη μετανάστευση κατοχυρώθηκε.

Και έτσι θα παραμείνει.

Πρέπει όμως να βρούμε μία ισορροπία εδώ. Στους υποψήφιους μετανάστες μας, λέμε το εξής: Αποτελείτε πολύτιμα μέλη των κοινοτήτων μας και λυπούμαστε που φεύγετε. Η απόφαση, όμως, είναι δική σας. Κανένας στον κόσμο δεν έχει δικαίωμα να σας σταματήσει.

Αυτό που περιμένουμε από εσάς, ωστόσο, είναι να μας δώσετε μία ευκαιρία να προσαρμοστούμε. Η απόφασή σας να φύγετε επηρεάζει και άλλους ανθρώπους γύρω σας. Υπάρχει ένα Πενταετές Σχέδιο σε εξέλιξη, το οποίο βασίζεται στη συμβολή σας. Αν πολλοί άνθρωποι σε έναν συγκεκριμένο κλάδο της οικονομίας ξαφνικά δεν είναι πλέον διαθέσιμοι, η παραγωγή αυτού του κλάδου μένει πίσω στο πρόγραμμα. Αυτό πλήττει συμπληρωματικούς τομείς της οικονομίας, πράγμα που έπειτα επηρεάζει άλλους τομείς. Και ούτω καθεξής. Στη χειρότερη περίπτωση, αυτό μπορεί να αχρηστέψει ολόκληρο το Πενταετές μας Σχέδιο.

Οι αντίπαλοί μας υποστηρίζουν εδώ και καιρό ότι ο σοσιαλισμός είναι ασυμβίβαστος με την ατομική ελευθερία. Προφανώς κάνουν λάθος, και ο λογικός συμβιβασμός που βρήκαμε αποδεικνύει ότι κάνουν λάθος για ακόμη μία φορά. Ο ισχυρισμός τους όμως περιέχει μία μικρή δόση αλήθειας. Υπάρχει πράγματι κάποια ένταση μεταξύ της προσωπικής αυτονομίας από τη μία και των απαιτήσεων μίας κοινωνίας με στενούς δεσμούς από την άλλη. Πρόκειται για μία ένταση που μπορεί να επιλυθεί, και αυτό ακριβώς κάνουμε τώρα. Είναι όμως μία ένταση υπαρκτή και απαιτεί δημιουργικές λύσεις.

Η μεγάλη διαφορά ανάμεσα σε μία καπιταλιστική οικονομία και στη δική μας είναι ότι η δική μας αποτελεί συλλογική προσπάθεια. Όταν συμμετέχεις σε μία συλλογική προσπάθεια, δεν μπορείς αυτομάτως να κάνεις ό,τι θέλεις.

Όλοι το γνωρίζουμε αυτό από τις προσωπικές μας ζωές. Αν έχεις σύ-

ζυγο και παιδιά, δεν έχεις πλέον την ευελιξία που είχες όταν ήσουν άγαμος. Αν εργάζεσαι με μία ομάδα, πρέπει να συμπεριφέρεσαι ως ομαδικός παίκτης, πρέπει να συντονίζεις τις ενέργειές σου με τις ενέργειες άλλων ανθρώπων και να αποδέχεσαι ότι δεν θα γίνεται πάντα το δικό σου. Αν ζεις μόνος, μπορείς να δυναμώσεις τη μουσική αργά τη νύχτα όσο θες, αλλά αν συγκατοικείς με άλλους, δεν μπορείς πλέον να το κάνεις αυτό. Και ούτω καθεξής.

Στις προσωπικές μας ζωές όλοι το γνωρίζουμε αυτό, και οι περισσότεροι από εμάς φερόμαστε αναλόγως χωρίς καν να το σκεφτούμε. Η ίδια αρχή, όμως, ισχύει σε ολόκληρες οικονομίες. Σε αντίθεση με την οικονομία της Δυτικής Γερμανίας, η οικονομία μας αποτελεί ομαδική προσπάθεια. Η σοσιαλιστική οικονομία μας μετατρέπει την κοινωνία μας σε μία μεγάλη κοινότητα, μία κοινότητα με πολύ στενότερους δεσμούς από αυτούς που θα έχει ποτέ η Δυτική Γερμανία. Αυτό έχει πολλά πλεονεκτήματα. Μας θέτει όμως κάποιους περιορισμούς σε ατομικό επίπεδο.

Τίποτα από αυτά δεν σημαίνει ότι δεν μπορούμε να έχουμε προσωπική αυτονομία. Φυσικά και μπορούμε. Και έχουμε. Σε αντίθεση όμως με ό,τι συμβαίνει στη Δυτική Γερμανία, αυτή χρειάζεται προσεκτική διαχείριση. Και αυτό κάνουμε με αυτές τις αλλαγές. Έχετε το δικαίωμα να ζήσετε οπουδήποτε επιθυμείτε. Όμως εμείς, ως κοινότητα, έχουμε δικαίωμα να το γνωρίζουμε εκ των προτέρων, ώστε να μπορούμε να προσαρμόσουμε τα σχέδιά μας και να κάνουμε εναλλακτικές διευθετήσεις. Είναι το μόνο που ζητάμε από σας

Πιστεύουμε ότι η παρούσα λύση επιτυγχάνει μία λογική ισορροπία ανάμεσα στα ατομικά δικαιώματα και στα δικαιώματα της κοινότητας.

Μένει ακόμη να επιλυθεί μία σειρά πρακτικών προβλημάτων. Δεν έχει ξεκαθαριστεί το πώς θα χειρίζεται το νέο σύστημα τους ανθρώπους που απλώς φεύγουν χωρίς να έχουν προηγουμένως ενημερώσει τα αντίστοιχα μητρώα. Μία συμπληρωματική εντατικοποίηση των συννοριακών ελέγχων ίσως καταστεί απαραίτητη.

Η Ανατολική Γερμανία δείχνει ότι η διαμαρτυρία μπορεί να αποτελεί επαναδικδίκηση προνομίων¹⁶²

The Guardian, 6 Νοεμβρίου 1997

Η αίσθηση του déjà vu είναι συντριπτική. Δρόμοι γεμάτοι διαδηλωτές που βαδίζουν σε σφικτή διάταξη. Πλήθη που φωνάζουν «είμαστε ο λαός»! Σημαίες της ΛΔΓ χωρίς το εθνόσημο – το σύμβολο

¹⁶² Με μικρές αλλαγές, μεγάλα τμήματα αυτού του ψεύτικου άρθρου έχουν βασιστεί σε πραγματικό άρθρο της *Guardian*, γραμμένο από τον Σέμας Μιλν. Βλέπε: Venezuela shows that protest can be a defence of privilege, *The Guardian*, 9 Απριλίου 2014 (<https://www.theguardian.com/commentisfree/2014/apr/09/venezuela-protest-defence-privilege-maduro-elites>).

με το σφυρί και τον διαβήτη. Δεν τα έχουμε ξαναδεί αυτά; Μοιάζουν να επαναλαμβάνεται το 1989.

Αυτή η εξωτερική ομοιότητα, όμως, είναι εξαιρετικά παραπλανητική. Το νέο κίνημα διαμαρτυρίας της Ανατολικής Γερμανίας δεν θα μπορούσε να διαφέρει περισσότερο από τα κινήματα διαμαρτυρίας των τελών της δεκαετίας του 1980.

Ας κάνουμε ένα βήμα πίσω και ας δούμε τη μεγαλύτερη εικόνα. Η αύξηση των διαμαρτυριών παγκοσμίως μέσα στα δύο τελευταία χρόνια μάς δίδαξε ότι οι μαζικές διαδηλώσεις μπορεί να είναι εντελώς διαφορετικές μεταξύ τους ως προς την κοινωνική και πολιτική τους σημασία. Το γεγονός και μόνο ότι οι διαδηλωτές φορούν μπαντάνες και στήνουν οδοφράγματα, δεν σημαίνει αυτομάτως ότι παλεύουν για δημοκρατία ή κοινωνική δικαιοσύνη.

Σε κάποιες χώρες, οι μαζικές διαμαρτυρίες καθοδηγούνται από οργανώσεις της εργατικής τάξης, και έχουν στο στόχαστρο τον νεοφιλελευθερισμό, τις ιδιωτικοποιήσεις και την ισχύ των εταιρειών. Σε άλλες, η αναταραχή στη μεσαία τάξη, κυρίως, χρησιμοποιήθηκε ως μέσο πίεσης για την αποκατάσταση εκδιωχθέντων ελίτ. Στην τηλεόραση, όμως, φαίνονται παρόμοιες.

Από την ανατροπή της εκλεγμένης κυβέρνησης του Μοσαντέκ στο Ιράν τη δεκαετία του 1950, όταν η CIA και η MI6 πλήρωναν αντικυβερνητικούς διαδηλωτές, οι ΗΠΑ και οι σύμμαχοί τους έχουν τα πρωτεία σε αυτό τον τομέα. Χορηγούν «έγχρωμες επαναστάσεις», χρηματοδοτούν ΜΚΟ με τις οποίες έχουν πελατειακές σχέσεις, και εκπαιδεύουν ακτιβιστές φοιτητές προκειμένου να τροφοδοτούν τις πορείες διαμαρτυρίας και να καταδικάζουν ή να αγνοούν τη βίαιη καταστολή τους από την αστυνομία όπως τους εξυπηρετεί.

Και έπειτα από μία περίοδο κατά την οποία υπερηφανεύονταν ότι προωθούν τη δημοκρατία, επιστρέφουν στις αντιδημοκρατικές συμπεριφορές τους. Αυτό συμβαίνει στην Ανατολική Γερμανία, που τους δύο τελευταίους μήνες μαστίζεται από αντικυβερνητικές διαμαρτυρίες που σκοπό έχουν την ανατροπή της σοσιαλιστικής κυβέρνησης ΕΑ/ΚΔΣ, η οποία επανεξελέγη πριν δύο χρόνια.

Η δεξιά αντιπολίτευση στην Ανατολική Γερμανία φαίνεται ότι έχει πρόβλημα με τη δημοκρατία, καθώς έχει χάσει δύο εκλογικές αναμετρήσεις έπειτα από την επιστροφή της χώρας στη δημοκρατία το 1990. Έτσι, λοιπόν, οι ηγέτες της αντιπολίτευσης, οι οποίοι συνδέονται στενά με αμερικανικές και δυτικογερμανικές εταιρείες και λαμβάνουν σημαντική υποστήριξη από αυτές, έχουν ξεκινήσει εκστρατεία για την ανατροπή του συνασπισμού. Κάλεσαν τους υποστηρικτές τους να κατέβουν στους δρόμους. Και εκείνοι ανταποκρίθηκαν.

Επί οκτώ εβδομάδες, οργανώνουν συγκεντρώσεις, πορείες και καθιστικές διαμαρτυρίες, και ακινητοποιούν έτσι σχεδόν τελείως τμήματα των μεγάλων πόλεων της ΛΔΓ. Παρά τους ισχυρισμούς του Υπουργού Εξωτερικών της Δυτικής Γερμανίας, Κλάους Κίνκελ, ότι «η ΛΔΓ επιστρέφει στις παλιές κακές συνήθειές της», τα στοιχεία δείχνουν ότι περισσότεροι είναι εκείνοι που έχουν τραυματιστεί από τους διαδηλωτές της αντιπολίτευσης, συμπεριλαμβανομένων οκτώ μελών της Λαϊκής Αστυνομίας και επτά στρατιωτών του Λαϊκού Εθνικού Στρατού.

Αυτό που απεικονίζεται ως ειρηνικές διαδηλώσεις έχει όλα τα χαρακτηριστικά μίας αντιδημοκρατικής εξέγερσης, διάστικτης με ταξικά προνόμια και περιφρόνηση για τους απλούς ανθρώπους. Θεωρητικά, αυτές οι διαμαρτυρίες αφορούν τις συνεχιζόμενες ελλείψεις και τους ανανεωμένους περιορισμούς των προσωπικών ελευθεριών, αλλά μη γελιόστε.

Προκειμένου να καταλάβουμε από πού προήλθαν ξαφνικά αυτοί οι διαδηλωτές, θα πρέπει να κατανοήσουμε την ιδιαίτερη ταξική δομή της ΛΔΓ. Θεωρητικά, η ΛΔΓ είναι αταξική κοινωνία από την ίδρυσή της. Στη Σοβιετική Ζώνη Κατοχής, η προσωρινή σοβιετική κυβέρνηση διέλυσε την παλιά ταξική δομή στην Ανατολική Γερμανία, απαλλοτριώνοντας τις περιουσίες όλων των μεγαλογαιοκτημόνων και των βιομηχάνων. Το ΕΣΚΓ προσπάθησε έπειτα να χτίσει μία κοινωνία χωρίς τάξεις πάνω στις καθαρές βάσεις που του κληροδότησαν οι Σοβιετικοί.

Παρότι όμως η υλική βάση της παλιάς ταξικής κοινωνίας είχε εξαφανιστεί, η νοοτροπία, οι συμπεριφορές και οι κοινωνικές πρακτικές που σχετίζονται με μία ταξική κοινωνία εξακολουθούσαν να υπάρχουν. Με δυσδιάκριτους τρόπους, το προνόμιο της τάξης διατηρήθηκε και πέρασε στην επόμενη γενιά. Ήταν σαν η κοινωνία της Ανατολικής Γερμανίας να είχε μία «θεσμική μνήμη» της ταξικής δομής, ακόμη και αν η ίδια η ταξική δομή είχε πάψει από καιρό να υπάρχει. Και αυτή η θεσμική μνήμη χρησιμοποιείται τώρα στην απόπειρα να οικοδομηθεί ξανά η παλιά ταξική δομή. Αυτό που βλέπουμε τώρα, αν και υπό τον μανδύα της «προοδευτικής» διαμαρτυρίας, δεν είναι παρά επαναδιεκδίκηση του ταξικού προνομίου.

Οι διαμαρτυρίες κυριαρχούνται από ό,τι πλησιέστερο σε προνομιούχο τάξη μπορεί να έχει μία σοσιαλιστική κοινωνία. Πρόκειται για ανθρώπους με σχετικά άνετες και εύκολες δουλειές, οι οποίες είναι σχετικά ασφαλείς ακόμη και σε καπιταλιστικές χώρες. Είναι εκείνοι που θα είχαν το πιο ξεκάθαρο όφελος από μια παλινόρθωση του καπιταλισμού. Και το γνωρίζουν.

Ακούστε τους διαδηλωτές όταν τους παίρνουν συνέντευξη τα ει-

δησεογραφικά συνεργεία. Δεν θα ακούσετε πολλές προφορές της εργατικής τάξης. Δεν θα ακούσετε τις τραχιές διαλέκτους που είναι τόσο συνηθισμένες στην περιοχή του Βερολίνου/Βραδεμβούργου, ή στην περιφέρεια της Σαξονίας. Θα ακούσετε όμως κομψές προφορές. Θα συναντήσετε ονόματα που μυρίζουν παλιό χρήμα, επώνυμα αντίστοιχα με το «Μοντγκόμερι» ή το «Μπαρθόλομιου» στο ΗΒ. Ακόμη και τα ονόματα με το συνθετικό «φον» επανέρχονται.

Δεν πρέπει να προσποιούμαστε ότι αυτοί οι διαδηλωτές μιλούν εκ μέρους του ευρύτερου κοινού. Αυτό που βλέπουμε εδώ δεν είναι μία λαϊκή διαμαρτυρία, αλλά μία επιστροφή των παιδιών ελίτ που προσπαθούν να ανακτήσουν τα προηγούμενα ταξικά τους προνόμια. Η υποστήριξη προς την κυβέρνηση, εν τω μεταξύ, παραμένει σταθερή στις περιοχές της εργατικής τάξης.

Ακόμη όμως και αν αγνοήσουμε τα ταξικά στοιχεία, δεν πρόκειται για ένα κίνημα που ξεκίνησε αυθόρμητα. Δεν είναι καν ένα πραγματικά ανατολικογερμανικό κίνημα διαμαρτυρίας. Είναι ένα κίνημα που δημιουργήθηκε συστηματικά από έξω, με δυτικά χρήματα, δυτική υποστήριξη και δυτική ενθάρρυνση. Δεδομένων των περιστάσεων, δεν αποτελεί έκπληξη το ότι η κυβέρνηση της Ανατολικής Γερμανίας θεωρεί αυτό που συμβαίνει προσπάθεια αποσταθεροποίησης υποστηριζόμενη από τη Δυτική Γερμανία και τις ΗΠΑ. Τα στοιχεία που αποδεικνύουν την υπονόμηση της ΛΔΓ από τις ΗΠΑ και τη Δυτική Γερμανία –ιδίως η μεγάλης κλίμακας χρηματοδότηση ομάδων της αντιπολίτευσης και η παροχή υλικοτεχνικής υποστήριξης– είναι ογκώδη.

Αυτό οφείλεται εν μέρει στο ότι για τις δυτικές εταιρείες η ΛΔΓ αντιπροσωπεύει τεράστιες ανεκμετάλλευτες δυνατότητες. Βιομηχανίες προς λεηλασία, εργατικό δυναμικό προς εκμετάλλευση, καταναλωτές προς εξαπάτηση, και ούτω καθεξής. Δεν μπορούν να αντέξουν το γεγονός ότι υπάρχει μία χώρα που ξεφεύγει από τα νύχια τους, επειδή ο λαός της έχει το θράσος να κάνει τα πράγματα με διαφορετικό τρόπο.

Οφείλεται, όμως, και στο ότι η ΛΔΓ ήταν η αιχμή του δόρατος της προοδευτικής παλίνρροιας που σάρωσε τη Δυτική Ευρώπη την τελευταία δεκαετία, αμφισβήτησε την κυριαρχία των ΗΠΑ και της ΕΕ, ανέκτησε τον έλεγχο πλουτοπαραγωγικών πηγών από τις εταιρείες, αναδιένειμε τον πλούτο και την εξουσία. Παρά τα τωρινά οικονομικά προβλήματά της, τα επαναστατικά επιτεύγματα της Ανατολικής Γερμανίας είναι αδιαμφισβήτητα.

Διεύρυνε μαζικά τη δημόσια υγεία, τη στέγη, την εκπαίδευση και τα δικαιώματα των γυναικών, αύξησε τις συντάξεις και τους κατώτατους μισθούς, ίδρυσε δεκάδες χιλιάδες Επιχειρήσεις Λαϊκής Ιδιο-

κτησίας, έθεσε τους πόρους στα χέρια μίας λαϊκής συμμετοχικής δημοκρατίας, και χρηματοδότησε προγράμματα ανάπτυξης της υγείας και της κοινωνίας.

Δεν αποτελεί έκπληξη, λοιπόν, το ότι η ΕΑ και το ΚΔΣ εξακολουθούν να έχουν τη στήριξη της πλειοψηφίας. Για να τη διατηρήσουν, η κυβέρνηση θα πρέπει να ελέγξει τις ελλείψεις και τον πληθωρισμό. Έχει τα μέσα να το κάνει. Παρά τα προβλήματά της, η οικονομία έχει συνεχίσει να αναπτύσσεται, αν και με βραδύτερο ρυθμό από αυτή της Δυτικής Γερμανίας. Δεν υπάρχει ανεργία και φτώχεια. Η Ανατολική Γερμανία απέχει πολύ από το να είναι η χαμένη υπόθεση που ελπίζουν οι εχθροί της. Υπάρχει, όμως, κίνδυνος, καθώς οι διαμαρτυρίες ξεθυμαίνουν, τμήματα της αντιπολίτευσης να καταφύγουν σε πιο βίαιους τρόπους για να αντισταθμίσουν την αποτυχία τους στις κάλπες.

Η Ανατολική Γερμανία και οι προοδευτικοί σύμμαχοί της σημαίνουν πολλά για την υπόλοιπη περιοχή, επειδή απέδειξαν ότι υπάρχει μία κοινωνική και οικονομική εναλλακτική στο αποτυχημένο νεοφιλελεύθερο σύστημα που κρατά ακόμη στα νύχια του τη Δύση και τους συμμάχους της.

Οι αντίπαλοί της ελπίζουν ότι η ορμή για αλλαγή έχει εξαντληθεί. Κάνουν λάθος. Η παλίρροια εξακολουθεί να κυλά. Όμως, τα ισχυρά συμφέροντα στο εσωτερικό και στο εξωτερικό είναι αποφασισμένα να την κάνουν να αποτύχει, πράγμα που σημαίνει ότι θα υπάρξουν πολλές κινητοποιήσεις διαμαρτυρίας τύπου ΛΔΓ στο μέλλον.

Άποψη: ο σοσιαλισμός δεν απέτυχε στην Ανατολική Γερμανία – δεν έχει δοκιμαστεί¹⁶³

The Guardian, 7 Δεκεμβρίου 1998

Το χτεσινοβραδινό εκλογικό αποτέλεσμα κατέπνιξε βάνουσα το πείραμα της σοσιαλιστικής ανανέωσης στην Ανατολική Γερμανία. Το κύριο κυβερνών κόμμα, η Ενωμένη Αριστερά (ΕΑ), υπέστη συντριπτική ήττα, καθώς έπεσε στο μόλις 0,2 τοις εκατό των ψήφων. Το έτερο κόμμα του κυβερνητικού συνασπισμού, το ΚΔΣ, έμεινε στα-

¹⁶³ Μεγάλα τμήματα αυτού του ψεύτικου άρθρου αποτελούν έναν συνδυασμό, με μικρές παρεμβάσεις, πραγματικών άρθρων του Σλάβοϊ Ζίζεκ, της Μέρι Ντεϊζέφσκι, του Ράιαν Μπάπλερ και του Όσεν Τζόουνς. Βλέπε: *The problem with Venezuela's revolution is that it didn't go far enough*, *Independent*, 9 Αυγούστου 2017 (<http://www.independent.co.uk/voices/venezuela-socialism-communism-left-didnt-go-far-enough-a7884021.html>). *Most politicians decrying the crisis in Venezuela don't care about its people – they care about a stick to beat Corbyn with*, *Independent*, 10 Αυγούστου 2017 (<http://www.independent.co.uk/voices/venezuela-jeremy-corbyn-wont-be-condemn-chavez-general-election-a7886931.html>). *What's the matter with Venezuela?: It's not socialism, it's corruption*, *Paste Magazine*, 19 Ιουνίου 2017 (<https://www.pastemagazine.com/article/2017/06/whats-the-matter-with-venezuela-its-not-socialism.html>). *My thoughts on Cuba*, *Medium*, 29 Νοεμβρίου 2016 (<https://medium.com/@OwenJones84/my-thoughts-on-cuba-32280774222f>).

θερό στο 21,6 τοις εκατό, αλλά εφόσον όλα τα μεγάλα κόμματα απέκλεισαν τη δημιουργία συνασπισμού με το ΚΔΣ, οι μέρες του στην κυβέρνηση είναι μετρημένες.

Όλα τα κόμματα που θα μπορούσαν ρεαλιστικά να σχηματίσουν κυβέρνηση αυτή τη στιγμή έχουν καταστήσει απολύτως σαφές ότι θα ξεκινήσουν αμέσως διαπραγματεύσεις για επανένωση με την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία. Επομένως, μπορούμε να πούμε με ασφάλεια ότι μέχρι το τέλος του επόμενου έτους η Γερμανία θα έχει επανενωθεί και η ΛΔΓ δεν θα υπάρχει πια. Όλα τα επιτεύγματα των τελευταίων οκτώ ετών θα εξαφανιστούν. Η ίδια νεοφιλελεύθερη ατζέντα που έχει προκαλέσει όλεθρο στη Βρετανία, στις ΗΠΑ, στην Ιρλανδία, στη Νέα Ζηλανδία, στη Χιλή και, σε μικρότερο βαθμό, στη Δυτική Γερμανία, θα εξαπολυθεί τώρα και στην Ανατολική Γερμανία.

Όπως ήταν αναμενόμενο, πολλοί στη Δεξιά θριαμβολογούν τώρα ότι ο «σοσιαλισμός» απέτυχε. Η αγαλλίαση και το ύφος «σας τα λέγαμε εμείς» κάποιων σχολιαστών των ειδήσεων έχουν γίνει αφόρητα. Το να κατηγορείται όμως ο «σοσιαλισμός» για όλα τα προβλήματα της ΛΔΓ είναι οικτρά απλοϊκό και μονοδιάστατο. Προδίδει έλλειψη βασικής κατανόησης της περίπλοκης ιστορίας της ΛΔΓ, της μοναδικής γεωπολιτικής κατάστασής της, της ιδιαίτερης σχέσης της με τη Σοβιετική Ένωση, και των μακροχρόνιων δομικών προβλημάτων της οικονομίας της. Ο ισχυρισμός ότι «ο σοσιαλισμός απέτυχε» μπορεί να είναι ένας βολικός (και φτηνός) τρόπος για κάποιους να κερδίσουν πολιτικούς πόντους, αλλά η κατάσταση είναι απείρως πιο περίπλοκη.

Οι λόγοι για τους οποίους η ΛΔΓ βρίσκεται τώρα σε αυτή την επικίνδυνη κατάσταση δεν μπορούν να αποδοθούν μόνο, ή ακόμη και σε μεγάλο βαθμό, στο δόγμα (μαρξιστικό, σοσιαλιστικό, λαϊκιστικό, ή οτιδήποτε άλλο). Η κυριαρχία ενός κόμματος πάντα ενέχει κινδύνους. Η διαφθορά, η ανικανότητα, η πτώση των παγκόσμιων αγορών για τα μεταποιημένα προϊόντα, οι κοινωνικές δομές της χώρας, όλα τους έπαιξαν τον ρόλο τους.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η κυβέρνηση της Ανατολικής Γερμανίας απέτυχε να διαφοροποιήσει την οικονομία της. Αυτό, όμως, είναι ένα μακροχρόνιο διαρθρωτικό πρόβλημα, το οποίο προηγείται χρονικά του σοσιαλισμού κατά τουλάχιστον μία γενιά. Πίσω στη δεκαετία του 1920, μία επιτροπή ειδικών προειδοποιούσε ότι η οικονομία του κράτους της Σαξονίας (το οποίο έγινε αργότερα μέρος της ΛΔΓ) εξαρτιόταν επικίνδυνα πολύ από τη βαριά βιομηχανία. Έφταιγε και για αυτό ο «σοσιαλισμός»; Ο σοσιαλισμός δημιούργησε αυτό το πρόβλημα αναδρομικά;

Μετά το 1990, οι πολιτικές αναταράξεις στην Ανατολική Ευρώπη και στη Σοβιετική Ένωση σήμαιναν ότι οι παραδοσιακές αγορές

όπου εξήγαγε τα προϊόντα της η ΛΔΓ έγιναν ξαφνικά πολύ λιγότερο αξιόπιστες. Έφταιγε ο συνασπισμός ΕΑ/ΚΣΔ και για αυτό; Ευθύνεται η Ανατολική Γερμανία για τη γεωπολιτική κατάσταση ολόκληρης της ηπείρου;

Όσον αφορά στις χαμηλές επιδόσεις της ΛΔΓ στην παραγωγικότητα, η κακοδιαχείριση εξηγεί πολύ περισσότερα από τα σημερινά προβλήματα από τον «σοσιαλισμό». Μιλήστε με οποιονδήποτε διευθυντή ΕΛΙ στη ΛΔΓ. Θα σας πει για ζωτικής σημασίας προμήθειες που δεν έφταναν εγκαίρως, για μη ρεαλιστικούς στόχους παραγωγής, για κακή κατανομή των παραγωγικών πόρων, για μέλη της ΚΕΣ απρόθυμα να ακούσουν τους ανθρώπους επιτόπου, για έλλειψη συντονισμού μεταξύ των τμημάτων της ΚΕΣ, κτλ. Αυτό δεν έχει καθόλου να κάνει με τον σοσιαλισμό. Έχει να κάνει με ξεκάθαρη ανικανότητα και έλλειψη οργανωμένης σκέψης.

Επιπλέον, υπήρχαν και οι συνεχείς απόπειρες της Δυτικής Γερμανίας και των ΗΠΑ να υπονομεύσουν τον σοσιαλισμό στη ΛΔΓ, τις οποίες η κυβέρνηση δεν ήξερε πώς να αντισταθεί. Αν ο σοσιαλισμός πάντα «αποτυγχάνει», αναρωτιέται κανείς γιατί οι εχθροί του κάνουν πάντα ό,τι είναι στη δύναμή τους για να τον υπονομεύσουν. Γιατί δεν κάθονται να περιμένουν την αποτυχία του, αφού είναι «αναπόφευκτη»;

Η αλήθεια, φυσικά, είναι ότι η αποτυχία του σοσιαλισμού είναι κάθε άλλο παρά αναπόφευκτη. «Αποτυγχάνει» επειδή ισχυρά οργανωμένα συμφέροντα επιθυμούν απεγνωσμένα να αποτύχει. Ο σοσιαλισμός πρέπει να αποτύχει, επειδή ένα επιτυχημένο σοσιαλιστικό μοντέλο θα αποτελούσε απειλή μέσω του παραδείγματός του για την καθεστηκική τάξη στη Δύση. Θα αποδείκνυε, με την ύπαρξή του και μόνο, ότι υπάρχει εναλλακτική. Δεν είναι να απορεί κανείς γιατί οι δυτικές ελίτ είναι τόσο πρόθυμες να σιγουρέψουν την αποτυχία του. Απλώς δεν μπορούν να του επιτρέψουν να επιτύχει.

Οι δυτικογερμανικές και αμερικανικές εταιρείες θα είναι τώρα οι μεγάλοι κερδισμένοι από την επανένωση της Γερμανίας. Για εκείνες, θα σημαίνει νέες αγορές για να επεκταθούν, νέα περιουσιακά στοιχεία να λεηλατήσουν και νέο εργατικό δυναμικό να εκμεταλλευτούν. Χαμένοι θα βγουν οι εκατομμύρια απλοί εργάτες στη ΛΔΓ, οι ελπίδες των οποίων για μία καλύτερη ζωή έγιναν τόσο κυνικά αντικείμενο εκμετάλλευσης από τις δυτικογερμανικές ελίτ.

Παρ' όλα αυτά, όσοι από εμάς ανήκουν στη δημοκρατική αριστερά δεν θα πρέπει να παραβλέψουν το γεγονός ότι η Ανατολική Γερμανία διολίσθαινε ήδη προς την παλιά, σταλινική νοοτροπία της. Σχεδόν αμέσως μετά την επανεκλογή του το 1994, ο συνασπισμός ΕΑ/ΚΔΣ άρχισε να καταργεί όσα κερδήθηκαν με κόπο

από την επανάσταση του Νοεμβρίου του 1989. Αν ο συνασπισμός εκλεγόταν και για τρίτη θητεία, πιθανότατα θα είχε τελειώσει τη δουλειά. Η ΛΔΓ βρισκόταν ήδη στον δρόμο για να γίνει, για άλλη μία φορά, το αυταρχικό αστυνομικό κράτος που υπήρξε στα πρώτα 40 χρόνια της ιστορίας της.

Η κυβέρνηση ΕΑ/ΚΔΣ ακολούθησε αρχικά σωστή πορεία. Δεν υπήρξε όμως ποτέ αρκετά πρόθυμη να ολοκληρώσει τις μεταρρυθμίσεις της. Μόλις έγινε ξεκάθαρο ότι η διαδρομή θα είχε περισσότερες αναταράξεις από το αναμενόμενο, έχασε την πίστη της στο ίδιο της το έργο.

Εκείνη τη στιγμή, η παλιά σταλινική γραφειοκρατία βρήκε την ευκαιρία να επανέλθει στο προσκήνιο. Η ΕΑ δεν είχε το κουράγιο και τα μέσα για να της αντισταθεί. Το ΚΔΣ πιθανότατα δεν θέλησε ποτέ να της αντισταθεί. Η μεταστροφή του μετά τον Νοέμβριο του 1989 ήταν μόνο επιφανειακή. Έχει συχνά επισημανθεί ότι το ΚΔΣ είναι διάδοχο κόμμα του ΕΣΚΓ. Αυτό που δεν έχει επισημανθεί εξίσου συχνά είναι ότι το ίδιο το ΕΣΚΓ ήταν διάδοχο κόμμα του Κομμουνιστικού Κόμματος Γερμανίας (ΚΚΓ) επί εποχής Βαϊμάρης, ένα κόμμα «σταλινικό» όχι μόνο με την έννοια του «αυταρχικού», αλλά κυριολεκτικά. Τη δεκαετία του 1920 και στις αρχές της δεκαετίας του 1930, το ΚΚΓ αποτελούσε τον πιο αξιόπιστο υποστηρικτή του Στάλιν στην Ευρώπη. Ο σταλινισμός ήταν γραμμένος στο DNA τους. Τα κόμματα μπορεί να αλλάζουν, αλλά δεν μπορούν να γίνουν το ακριβώς αντίθετο από αυτό που ήταν πάντα.

Και έτσι, ο σοσιαλισμός άκουσε τις σειρήνες των παλιών, εμπνευσμένων από τους Σοβιετικούς, ελίτ, οι οποίες τους είπαν: «Μη σας απασχολεί η δημοκρατία. Δώστε μας πίσω κάποιες από τις παλιές μας εξουσίες και θα τα τακτοποιήσουμε όλα εμείς για εσάς». Αυτός ο τεχνοκρατικός ελιτισμός έρχεται σε απόλυτη αντίθεση με όλα όσα εκπροσωπεί ο σοσιαλισμός και όλα όσα επιζητούσε ο λαός της Ανατολικής Γερμανίας. Δεν ήταν οι σοσιαλιστικές ιδέες αυτό που οδήγησε τη χώρα σε ελλείψεις, χαμηλή παραγωγικότητα και κακής ποιότητας προϊόντα.

Έπειτα από μία μακρά ιστορία πλύσης εγκεφάλου για τον Κόκκινο Τρόμο, ο σοσιαλισμός έχει εξισωθεί με την τυραννία στο Ηνωμένο Βασίλειο, παρότι κεντρικός στόχος της ιδεολογίας είναι μία δίκαιη, αταξική κοινωνία. Ο ελιτισμός και η περιφρόνηση προς τη δημοκρατία είναι διαδεδομένα και ευρέως γνωστά στη ΛΔΓ, γιατί λοιπόν κατηγορούμε τον σοσιαλισμό; Δεν είναι η ιδεολογία που εφαρμόζεται εδώ, όπως δεν εφαρμόστηκε και στη Σοβιετική Ένωση. Αν η κυβέρνηση ΕΑ/ΚΔΣ όντως πληρούσε τις αρχές του δημοκρατικού σοσιαλισμού της ισότητας, οι άνθρωποι δεν θα μετανάστευαν,

δεν θα υπήρχαν ουρές, δεν θα υπήρχαν ελλείψεις, δεν θα υπήρχε πληθωρισμός, και δεν θα υπήρχαν διαμαρτυρίες.

Γιατί δεν υπάρχει καμία ανατολικογερμανική αριστερά για να παράσχει μία αυθεντική ριζική εναλλακτική λύση στην ΕΑ και στο ΚΔΣ; Γιατί η πρωτοβουλία για αντιπολίτευση προήλθε από τη νεοφιλελεύθερη δεξιά που απέκτησε θριαμβευτικά την ηγεμονία στον αντιπολιτευτικό αγώνα και επιβλήθηκε ως φωνή των απλών ανθρώπων που υποφέρουν από τις συνέπειες της κακοδιαχείρισης της οικονομίας από την ΕΑ και το ΚΔΣ;

Το μόνο μέλλον για τον σοσιαλισμό, και η μόνη πιθανότητα να κερδίσει ο σοσιαλισμός μαζική υποστήριξη, είναι μέσω της δημοκρατίας. Αυτό δεν σημαίνει απλώς συμμετοχή σε εκλογές, παρότι και αυτές αποτελούν μεγάλο μέρος της. Σημαίνει την οργάνωση ενός κινήματος που θα έχει ρίζες στις κοινότητες και στους χώρους εργασίας των ανθρώπων. Σημαίνει την υποστήριξη ενός συστήματος που θα επεκτείνει τη δημοκρατία στον εργασιακό χώρο και στην οικονομία. Αυτό είναι ο σοσιαλισμός: ο εκδημοκρατισμός κάθε πτυχής της κοινωνίας.

Η προσπάθεια της Ανατολικής Γερμανίας στην τωρινή της μορφή σίγουρα θα έχει απήχηση σε ένα τμήμα της ριζοσπαστικής αριστεράς, αλλά όχι και στη μάζα του πληθυσμού που απλώς θα σκεφτεί «αυτό είναι το είδος του συστήματος που θα θέλατε να μας επιβάλετε!» Δεν είναι όμως αυτό.

«Υπάρχει μόνο μία ελπίδα για την ανθρωπότητα, και αυτή είναι ο δημοκρατικός σοσιαλισμός», είπε ο Νάι Μπεβάν. Αυτό πιστεύω και εγώ ακράδαντα, είτε πρόκειται για τη Βρετανία, είτε για τη Δυτική Γερμανία, είτε για την Ανατολική Γερμανία, είτε για οπουδήποτε αλλού. Αν είσαι σοσιαλιστής, πιστεύεις ότι όλοι οι άνθρωποι δικαιούνται τα ίδια οικονομικά και πολιτικά δικαιώματα. Αυτό δεν μπορεί να επιτευχθεί χωρίς δημοκρατία. Όχι την περιορισμένη δημοκρατία που έχει αυτή τη στιγμή η Δύση, αλλά μία πλήρη δημοκρατία στην οποία πρέπει να προσβλέπουμε. Μία σοσιαλιστική κοινωνία δεν υπάρχει ακόμη. Κάποια μέρα όμως πρέπει να υπάρξει.

Και ίσως αυτό συμβεί σύντομα. Η Βενεζουέλα ετοιμάζεται για εκλογές αργότερα μέσα στη χρονιά. Οι πιο πρόσφατες δημοσκοπήσεις δείχνουν μια εκτόξευση της υποστήριξης προς έναν υποψήφιο της ριζοσπαστικής δημοκρατικής αριστεράς. Αυτός ο άγνωστος μέχρι στιγμής αουτσάιντερ, ο Ούγκο Τσάβες, εκπροσωπεί μία πλατφόρμα δημοκρατικού σοσιαλισμού. Έχει διδαχτεί όσα η κυβέρνηση της Ανατολικής Γερμανίας αρνήθηκε να μάθει. Κατανοεί ότι ο σοσιαλισμός δεν μπορεί να επιβληθεί από επάνω, αλλά πρέπει να έχει τις ρίζες του σε ένα μαζικό κίνημα, στη βιωμένη εμπειρία των απλών

εργαζομένων. Αν δεν αλλάξουν δραματικά οι δημοσκοπήσεις, σύντομα θα έχει την ευκαιρία να θέσει σε εφαρμογή το όραμά του για έναν δημοκρατικό, συμμετοχικό σοσιαλισμό.

Τίως γινόμαστε μάρτυρες της αρχής ενός αξιοσημείωτου πειράματος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Alexander, S. (2013) Noisy poll results and reptilian Muslim climatologists from Mars, 12 Απριλίου (<http://slatestarcodex.com/> 2013/04/12/noisy-poll-results-and-reptilian-muslim-climatologists-from-mars/).

Aly, G. (2012) *Unser Kampf: 1968 – ein irritierter Blick zurück*. Frankfurt am Main: Fischer Verlag.

Bade, K. και Oltmer, J. (2005) Migration, Ausländerbeschäftigung und Asylpolitik in der DDR. Bundeszentrale für politische Bildung (<http://www.bpb.de/gesellschaft/migration/dossier-migration/56368/migrationspolitik-in-der-ddr?p=all>).

Bandow, D. (2006) *Foreign Follies: America's New Global Empire*. Longwood, FL: Xulon Press.

Barro, R. (1994) Democracy and growth. Working Paper 4909. Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research.

BBC News (x.n.) Brits abroad. World overview (http://news.bbc.co.uk/1/shared/spl/hi/in_depth/brits_abroad/html/s_amer_ica.stm and http://news.bbc.co.uk/1/shared/spl/hi/in_depth/brits_abroad/html/caribbean.stm).

Benton, G. και Chun, L. (2010) *Was Mao Really a Monster? The Academic Response to Chang and Halliday's Mao: The Unknown Story*. New York: Routledge.

Berger, S. και LaPorte, N. (2008) In search of anti-fascism: the British left's response to the GDR during the Cold War. *German History* 26(4): 536–52.

Berger, S. και LaPorte, N. (2010) *Friendly Enemies: Britain and the GDR, 1949–1990*. New York and Oxford: Berghahn Books.

Bergström, G. (1978) Kampuchea. Trip report by Gunnar Bergström.

Berkman, A. (1925) *The Bolshevik Myth* (Diary 1920–1922). New York: Boni and Liveright.

BPB (2014) 18. März 1990: erste freie Volkskammerwahl (<http://www.bpb.de/izpb/195467/18-maerz-1990?p=all>).

Borbe, A. (2010) *Die Zahl der Opfer des SED-Regimes*. Erfurt: Landeszentrale für politische Bildung Thüringen.

Burda, M. και Weder, M. (2017) The economics of German unification after twenty-five years: Lessons for Korea. Working Paper 2017-07. University of Adelaide. School of Economics.

Caplan, B. (2006) *The Myth of the Rational Voter: Why Democracies Choose Bad Policies*. Princeton University Press.

Caplan, B. (2009) Is socialism really 'impossible'? *Critical Review* 16(1): 33–52.

Carrier, F. (1975) *North Korean Journey: The Revolution Against Colonialism*. New York: International Publishers.

Caute, D. (1988) *The Fellow Travellers: Intellectual Friends of Communism*. New Haven: Yale University Press.

Cheremukhin, A., Golosov, M., Guriev, S. και Tsyvinski, A. (2013) Was Stalin necessary for Russia's economic development? NBER Working Paper 19425. National Bureau of Economic Research.

Chomsky, N. (1986) The Soviet Union versus Socialism. *Our Generation*, Τεύχος Άνοιξης/Καλοκαιριού (https://chomsky.info/1986___/).

Chomsky, N. και Herman, E. (1977) Distortions at fourth hand. *The Nation*, Τεύχος Ιουνίου (<https://chomsky.info/19770625/>).

Chomsky, N. και Herman, E. (1979) *After the Cataclysm: Postwar Indochina and the Reconstruction of Imperial Ideology*. Boston: South End Press.

- CIA World Factbook (2017) Country comparison: GDP per capita (PPP) (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2004rank.html>).
- Cleaver, E. (1970) Statement from the US peoples' anti-imperialist delegation to Korea. History and Public Policy Program Digital Archive, University of California, Berkeley (<http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/114495>).
- Cleaver, E. (1971) Message to Kim Il Sung from Eldridge Cleaver. 9 Σεπτεμβρίου 1971. History and Public Policy Program Digital Archive, University of California, Berkeley (<http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/114497>).
- Conway, D. (1987) *A Farewell to Marx: An Outline and Appraisal of his theories*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Corrales, J. (1999) Venezuela in the 1980s, the 1990s and beyond: why citizen-detached parties imperil economic governance. *ReVista Harvard Review of Latin America*.
- Courtois, S., Werth, N., Panné, L., Paczkowski, A., Bartošek, K. και Margolin, J. (1999) *The Black Book of Communism: Crimes, Terror, Repression*. Harvard University Press.
- Cummings, B. (2004) *North Korea: Another Country*. New York and London: The New Press.
- De La Motte, B. και Green, J. (2015) *Stasi State or Socialist Paradise? The German Democratic Republic and What Became of It*. London: Artery Publications.
- Deutsche Botschaft Budapest (x.n.) *Chronik der Geschichte der Grenzö nung in Ungarn*.
- Deutscher Bundestag (2006) Bertolt Brecht und sein Verhältnis zur Politik. WD 1 – 119/06, Wissenschaftliche Dienste des Deutschen Bundestages. Berlin: Deutscher Bundestag.
- Dieterich, H. (1996) *Der Sozialismus des 21. Jahrhunderts: Wirtschaft, Gesellschaft und Demokratie nach dem globalen Kapitalismus*. Werder an der Havel: Homilius Verlag.
- Dowty, A. (1988) The assault on freedom of emigration. *World Affairs* 151(2): 85–92.
- Dowty, A. (1989) *Closed Borders: The Contemporary Assault on Freedom of Movement*. Yale University Press.
- Duany, J. (2017) Cuban migration: a postrevolution exodus ebbs and flows. Migration Policy Institute (<https://www.migration-policy.org/article/cuban-migration-postrevolution-exodus-ebbs-and-flows>).
- Dunt, I. (2015) The questions Corbyn's critics must answer, 15 Σεπτεμβρίου (<http://www.politics.co.uk/comment-analysis/2015/09/15/the-questions-corbyn-s-critics-must-answer>).
- Ear, S. (1995) *The Khmer Rouge canon 1975–1979: the standard total academic view on Cambodia*. Dissertation, Department of Political Science, University of California, Berkeley.
- European Commission (2017) European Union, trade in goods with Cuba (http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_122460.pdf).
- Fleischhauer, J. (2009) *Unter Linken. Von einem, der aus Versehen konservativ wurde*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Verlag.
- Foster, P. (2014) *Why We Bite the Invisible Hand. The Psychology of Anti-Capitalism*. Toronto: Pleasance Press.
- Fraser Institute (2017) Economic Freedom of the World: 2017 Annual Report. Dataset (<https://www.fraserinstitute.org/resource-le?nid=11606&d=7542>).
- Fröberg Idling, P. (2006) *Pol Pots leende*. Stockholm: Bokförlaget Atlas (<http://www.wordswithoutborders.org/article/from-pol-pots-smile>).
- Gallacher, W. (1953) Tribute to Stalin. *Labour Monthly* 35(4) (<https://www.marxists.org/archive/gallacher/1953/04/stalin.htm>).
- Gra, H. (1991) *The Legacies of Literacy: Continuities and Contradictions in Western Culture*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Griffiths, R. (2011) *Fellow Travellers of the Right: British Enthusiasts for Nazi Germany*. London: Faber and Faber.
- Habermann, G. (1994) *Der Wohlfahrtsstaat. Die Geschichte eines Irrwegs*. Berlin: Propyläen Verlag.
- Haggerty, R. (εμπ.) (1990) Venezuela: a country study. Federal Research Division. Washington: GPO for the Library of Congress (<http://www.country-data.com/frd/cs/vetoc.html#ve0000>).
- Haidt, J. (2012) *The Righteous Mind. Why Good People Are Divided by Politics and Religion*. London: Allen Lane.

- Hansard (1949) Germany and Eastern Europe. House of Commons Debate, 23 Μαρτίου 1949, τόμ. 463 cc430-512 (http://hansard.millbanksystems.com/commons/1949/mar/23/germany-and-eastern-europe-1#S5CV0463P0_19490323_HOC_394).
- Hansard (1986) Enterprise and deregulation. House of Commons Debates, 13 Ιουνίου 1986, τόμ. 99 cc665-731 (<https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1986/jun/13/enterprise-and-deregulation>).
- Hayek, F. A. (1945) The use of knowledge in society. *American Economic Review* 35(4): 519–30.
- Hayek, F. A. (1988) *The Fatal Conceit: The Errors of Socialism*. Abingdon-on-Thames: Routledge.
- Hayek, F. A. (1993) [1945] *The Road to Serfdom*. London: Routledge.
- Hayek, F. A. (2002) [1968] Competition as a discovery procedure. *The Quarterly Journal of Austrian Economics* 5(3): 9–23.
- Heath, A. (2017) There is no more political debate in Britain – just an endless series of surrenders to the Left. *Daily Telegraph*, 6 Σεπτεμβρίου (<http://www.telegraph.co.uk/news/2017/09/06/no-political-debate-britain-just-endless-series-surrenders/>).
- Hollander, P. (1990) *Political Pilgrims. Travels of Western Intellectuals to the Soviet Union, China, and Cuba 1928–1978*. Lanham: University Press of America.
- IMF (2017) GDP per capita, current prices. Purchasing power parity, international dollars per capita. Dataset ([http://www.imf.org/external/datamapper/PPP\\$C@WEO/THA](http://www.imf.org/external/datamapper/PPP$C@WEO/THA)).
- Jones, O. (2016) My thoughts on Cuba. Medium (<https://medium.com/@OwenJones84/my-thoughts-on-cuba-32280774222f#.e1r6b7vus>).
- KPD (1922) *Programm-Entwurf der KPD*. Berlin: Kommunistische Partei Deutschlands.
- KPD (1930) Programmklärung zur nationalen und sozialen Befreiung des deutschen Volkes. Proklamation des ZK der KPD. Berlin: Kommunistische Partei Deutschlands.
- Laski, H. (1946) *Reflections on the Revolution of Our Time*. Allahabad: Central Book Depot.
- Legatum Institute (2017) *Public Opinion in the Post-Brexit Era: Economic Attitudes in Modern Britain*. London: Legatum Institute.
- Locard, H. (2015) The myth of Angkor as an essential component of the Khmer Rouge Utopia. *Στο Cultural Heritage as Civilising Mission: From Decay to Recovery* (εμπ. M. Falser). Heidelberg: Springer Verlag.
- Macrotrends (2018) Crude oil prices – 70 year historical chart. Dataset (<https://www.macrotrends.net/1369/crude-oil-price-history-chart>).
- Maddison, A. (2008) Statistics on world population, GDP and per capita GDP, 1–2008 AD. Dataset, University of Groningen.
- Makovi, M. (2015) Two opposing literary critiques of socialism: George Orwell versus Eugen Richter και Henry Hazlitt. *International Journal of Pluralism and Economics Education* 7(2): 116–34.
- Milne, S. (2015) Foreword. *Στο Stasi State or Socialist Paradise? The German Democratic Republic and What Became of It* (εμπ. B. De La Motte and J. Green). London: Artery Publications.
- Mises, L. (1922) *Die Gemeinwirtschaft. Untersuchungen über den Sozialismus*. Jena: Gustav Fischer Verlag.
- Mosbacher, M. (2004) British anti-Americanism. London: The Social Affairs Unit (http://socialairsunit.org.uk/digipub/in dex2.php?option=content&do_pdf=1&id=12).
- Myrdal, J. (1978) Kampuchea and the war – speeches and polemics. Skriftställning 11, Oktoberförlaget.
- Myrdal, J. και Kessle, G. (1976) *Albania Defiant*. London/New York: Monthly Review Press.
- NatCen Social Research (2017) British social attitudes (http://www.bsa.natcen.ac.uk/media/39145/bsa34_role-of-govt_nal.pdf).
- Niemietz, K. (2011) *A New Understanding of Poverty: Poverty Measurement and Policy Implications*. London: Institute of Economic Affairs.
- Niemietz, K. (2013) De-politicising airport expansion. IEA Discussion Paper 51. London: Institute of Economic Affairs (<https://iea.org.uk/publications/research/de-politicising-airport-expansion>).
- Niemietz, K. (2015) Reducing poverty through policies to cut the cost of living. London/York: Joseph Rowntree Foundation (https://www.jrf.org.uk/file/47498/download?token=dkBct_xBK&letype=summary).

- Norberg, J. (2008) The Klein Doctrine: The rise of disaster polemics. Briefing Paper 102, Cato Institute (<https://www.cato.org/publications/briefing-paper/klein-doctrine-rise-disaster-polemics>).
- OECD (x.n.) Fiscal decentralisation database (<http://www.oecd.org/tax/federalism/fiscal-decentralisation-database.htm>).
- Our World in Data (2013/2017) Global extreme poverty (<https://ourworldindata.org/extreme-poverty/>).
- Our World in Data (2017) Life expectancy (<https://ourworldindata.org/life-expectancy/>).
- Piñeiro Harnecker, C. (2009) Workplace democracy and social consciousness: a study of Venezuelan cooperatives. *Science and Society* 73(3): 309–39.
- Przeworski, A. (2002) Democracy and economic development. *Στο Political Science and the Public Interest* (επιμ. E. Mansfield και R. Sisson). Columbus Ohio State University Press.
- Przeworski, A. και Limongi, F. (1997) Modernization: theories and facts. *World Politics* 49(2): 155–83.
- Quandl (2018) Venezuela general government total expenditure, % of GDP. Dataset (https://www.quandl.com/data/ODA/VEN_GGX_NGDP-Venezuela-General-Government-Total-Expenditure-of-GDP).
- RCPGB-ML(1995)*Draft Programme for the Working Class*. London: Revolutionary Communist Party of Britain (Marxist-Leninist) (http://www.rcpbml.org.uk/articles/DRAFT_PROGRAMME.pdf).
- Restuccia, D. (2010) The monetary and fiscal history of Venezuela 1960–2005. Working Paper. University of Toronto.
- Revel, J. (1978) *The Totalitarian Temptation*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Rinser, L. (1986) *Nordkoreanisches Reisetagebuch*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag (<https://web.archive.org/web/20100831053645/http://www.kdvr.de/reiseberichte/luise/luise.html>).
- Robinson, J. (1965) Korean Miracle. *Monthly Review* 16(9): 541–49.
- Röhl, K. (2009) *Strukturelle Konvergenz der ostdeutschen Wirtschaft*. Cologne: Institute for Economic Research.
- Roser, M. (2017) Working hours (<https://ourworldindata.org/working-hours/>).
- Roser, M. (2018) Life expectancy (<https://ourworldindata.org/life-expectancy>).
- Roser, M. και Ortiz-Ospina, E. (2013) Global extreme poverty (<https://ourworldindata.org/extreme-poverty>).
- Roser, M. και Ortiz-Ospina, E. (2017) Literacy (<https://ourworldindata.org/literacy/>).
- Russell, B. (1920) *The Practice and Theory of Bolshevism*. London: Allen and Unwin.
- Schumpeter, J. (1976) *Capitalism, Socialism and Democracy*. London: George Allen and Unwin.
- Searle, J. (2011) The depiction of the GDR in prominent British texts published between official recognition of the 'other' German State in 1973 and the fall of the Berlin Wall in 1989. *eTransfers*, A Postgraduate eJournal for Comparative Literature and Cultural Studies, Τεύχος 1.
- Seldon, A. (2004) *The Virtues of Capitalism. The Collected Works of Arthur Seldon*. Indianapolis: Liberty Fund (<http://oll.libertyfund.org/titles/seldon-the-collected-works-of-arthur-seldon-vol-1-the-virtues-of-capitalism>).
- Snowdon, C. (2017) *Killjoys: A Critique of Paternalism*. London: Institute of Economic Affairs.
- SPGB (x.n.) Russia was never socialist – and why... what we said over the years (<https://www.worldsocialism.org/spgb/education/depth-articles/history/russia-was-never-socialist>).
- Stalin, J. (1921) Our disagreements. Pravda, No 12 (<https://www.marxists.org/reference/archive/stalin/works/1921/jan/05.htm>).
- Steiner, A. (2010) *The Plans That Failed: An Economic History of the GDR*. Oxford and New York: Berghahn Books.
- Stöcker, R. (2016) *Das Parteiensystem Sachsen-Anhalts. Eine Analyse der Ursachen seiner Entwicklung bin zur Stabilisierung*. Wiesbaden: Springer Fachmedien.
- Trotsky, L. (1936) *The Revolution Betrayed. What Is the Soviet Union and Where Is It Going?* (<https://www.marxists.org/archive/trotsky/1936/revbet/index.htm>).

- Tullock, G. (2006) [1976] *The Vote Motive*. London: Institute of Economic Affairs.
- Tupy, M. (2016) Castro's 'accomplishments' in Cuba a load of nonsense. Reason, 29 Νοεμβρίου (<https://reason.com/archives/2016/11/29/castros-accomplishments-in-cuba-a-load-o>).
- Udy, G. (2017) *Labour and the Gulag: Russia and the Seduction of the British Left*. London: Biteback Publishing.
- Venezuela Solidarity Campaign (2012) *Viva Venezuela! Magazine* 2(2) (https://issuu.com/venezuelasolidaritycampaign/docs/viva_venezuela_volume_2_issue_2).
- Venezuela Solidarity Campaign (2013) *Viva Venezuela! Magazine* 3(1) (https://issuu.com/venezuelasolidaritycampaign/docs/venezuela_solidarity_campaign_magaz).
- Venezuela Solidarity Campaign (2014) *Viva Venezuela! Magazine* 4(1) (https://issuu.com/venezuelasolidaritycampaign/docs/vsc_magazine_volume_4_issue_1).
- Venezuela Solidarity Campaign (2016) *Viva Venezuela! Magazine* 6(1) (https://issuu.com/venezuelasolidaritycampaign/docs/vscnews_v6_issue1_5).
- Vereinigte Linke (1990) Vorläu ges Programm zu den Volkskam-merwahlen am 18. März 1990 (<http://www.ddr89.de/vl/VL38.html>).
- Webb, S. (1933) Is Soviet Russia a democracy? *Current History*, February.
- Webb, S. και Webb, B. (1936) *Is Soviet Communism a New Civilisation?* London: The Left Review.
- Werner, A. (2015) Convenient partnerships? African American civil rights leaders and the East German dictatorship. In *Anywhere But Here: Black Intellectuals in the Atlantic World and Beyond* (εμπ. K. Radcliffe, J. Scott και A. Werner). University Press of Mississippi.
- Wilson Center (2013) 'Our common struggle against our common enemy': North Korea and the American Radical left. E-Dossier No. 14, North Korea International Documentation Project, Woodrow Wilson Center for International Scholars (https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/NKIDP_eDossier_14_North_Korea_and_the_American_Radical_Left.pdf).
- Wolin, R. (2010) *The Wind from the East: French Intellectuals, the Cultural Revolution, and the Legacy of the 1960s*. Princeton University Press.
- World Bank (2017) Ease of doing business index. Dataset (<https://data.worldbank.org/indicator/IC.BUS.EASE.XQ>).
- Wunschik, T. (1997), Die maoistische KPD/ML und die Zerschlagung ihrer „Sektion DDR“ durch das MfS, BF informiert 18/1997, Berlin: Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik, Abteilung Bildung und Forschung.
- YouGov (2013) Nationalise energy and rail companies, say public (http://d25d2506sfb94s.cloudfront.net/cumulus_uploads/document/tu07589ap6/YG-Archive-131028-Class.pdf).
- YouGov (2015a) Majority support for rail nationalisation – but also policies from the 'radical' right (https://d25d2506sfb94s.cloudfront.net/cumulus_uploads/document/537apwugsy/InternalResults_150805_left_right_policies_W.pdf).
- YouGov (2015b) Nationalisation debate: it's not about 'whatever works' (http://cdn.yougov.com/cumulus_uploads/document/0877rs0qlh/Results_150310_PublicSector_Wesbite.pdf).
- YouGov (2016a) Socialism and capitalism results (<https://yougov.co.uk/opi/surveys/results#/survey/94978480-d625-11e5-a405-005056900127/question/a3ee8500-d625-11e5-a405-005056900127/toplines>).
- YouGov (2016b) 62% of British people support nationalising Port Talbot Steelworks (<https://yougov.co.uk/news/2016/04/01/support-nationalising-port-talbot/>).
- YouGov (2017a) What if we had a socialist government (<https://yougov.co.uk/news/2017/06/16/what-if-we-had-socialist-government-owning-signed-/>).
- YouGov (2017b) [χωρίς τίτλο] (http://d25d2506sfb94s.cloudfront.net/cumulus_uploads/document/4b0fz1wv2/PeterKellnerResults_171121_IdeologyStatements_w.pdf).
- YouGov (2017c) Nationalisation vs privatisation: the public view (https://d25d2506sfb94s.cloudfront.net/cumulus_uploads/document/uufxmyd8qm/InternalResults_170518_nationalisation_privatisation_W.pdf).
- Young, N. (1995) A comparative study on North and South Korean economic capability. *Journal of East Asian Affairs* 9(1): 1–43.

Αγαπητοί αναγνώστες,

Το βιβλίο που κρατάτε στα χέρια σας είναι αποτέλεσμα της συνεργασίας που ξεκίνησε το 2019 μεταξύ των εκδόσεων Φιλελεύθερος Τύπος Α.Ε. και του Κέντρου Φιλελεύθερων Μελετών – Μάρκος Δραγούμης (ΚΕΦΪΜ). Ο στόχος μας είναι να αυξήσουμε τον αριθμό και την ποιότητα των φιλελεύθερων εκδόσεων στη γλώσσα μας προκειμένου να μειωθεί ο οικονομικός αναλφαβητισμός και να αμφισβητηθεί η κυριαρχία της αντι-φιλελεύθερης διανόησης στον πολιτικό διάλογο.

Το ΚΕΦΪΜ «Μάρκος Δραγούμης» είναι μια ανεξάρτητη, μη κομματική δεξαμενή σκέψης που στοχεύει στην αύξηση της ατομικής και οικονομικής ελευθερίας των Ελλήνων μέσω της προώθησης φιλελεύθερων ιδεών και προτάσεων πολιτικής. Εμπνέεται από το όραμα μιας Ελλάδας πρότυπο οικονομικής και κοινωνικής ελευθερίας, που παρέχει στους πολίτες της τη δυνατότητα να δημιουργούν και να επιδιώκουν τα όνειρα και τις φιλοδοξίες τους. Το ΚΕΦΪΜ δραστηριοποιείται σε 4 στρατηγικούς πυλώνες δράσης: Τη διατύπωση προτάσεων πολιτικής, την προώθηση των ατομικών ελευθεριών, την προώθηση του οικονομικού αλφαβητισμού, και την ενίσχυση του φιλελεύθερου κινήματος στην Ελλάδα. Οι δράσεις και οι πρωτοβουλίες του το έχουν αναδείξει μεταξύ των δυναμικότερων και επιδραστικότερων δεξαμενών σκέψης στην Ελλάδα. Στο πλαίσιο των στρατηγικών διεθνών του συνεργασιών, το ΚΕΦΪΜ είναι μέλος του Atlas Network, του EPICENTER και του European Liberal Forum.

Μάθετε περισσότερα για το ΚΕΦΪΜ στο www.kefim.org.

Με τιμή,

Αλέξανδρος Σκούρας
Πρόεδρος του ΚΕΦΪΜ

The Institute of Economic Affairs
2 Lord North Street
London SW1P 3LB Tel 020 7799 8900
Affairs
email iea@iea.org.uk

iea
Institute of
Economic